

GEBRENTE TRIT

Zusman Segalowitch

*Permanent preservation of this book was made possible by
Aaron & Bernice (nee Sperling) Seiden
in memory of
beloved parents, Herman & Jeannette Sperling*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ז. סענאלאָוויטש

געברענטע טריט

די הכנסה פונעם בוך איז באשטימט פאר
דער הילפס־ארבעט פונעם פוילישן יידנטום.

דעם פוילישע ייִדנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

בין איצט דערשינען :

- (1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָווישיאני דערציילט ... (אויספארקויפט)
- (2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַר. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
- (4) פּרץ גראַנאָטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאַקאָלאָוו (אויספארקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש
- (6) זרובבל: באַרג חורבן (קאַפיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב (אויספארקויפט)
- (8) ד"ר ח. שאַשקעס: פּוילן — 1946 (איינדרוקן פון א רייזע)
- (9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13
- (10) ח. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
- (11) ד"ר מאיר באַלאַבאַן: די יידן־שטאָט לובלין
- (12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן
- (13) ד"ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר
- (14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
- (15) ד"ר הלל זיידמאַן: טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
- (16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
- (17) חיים גראַדנע: פּליטים
- (18) ש. קאַטשערגינסקי: פאַרטיזאַנער נייען! ... (ווילנער געטאָ)
- (19) פּרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
- (20) מרדכי שטריגלער: מאידאַנעס
- (21) יעקב לעשציןסקי: אויפן ראַנד פון אָפּנרונט

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב :

- אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
- ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפּענונג
- טאַניאַ פּוקס: א וואַנדערונג איבער אַקופּירטע לענדער
- יאָנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען ... (חורבן וואַרשע)
- שלמה וואַגאַ: חורבן טשענסטאָכאָוו
- א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
- ג. שושה־קאַהאַן: אין פייער און פלאַמען (טאַגבוך)
- לעָף פינקעלשטיין: מגילת פּוילן
- רחל ה. קאַרן: לידער

ז. סעגאל־אויטש

געברענעטע פלייש

איינדריקן און איבערלעבונגען פון א
פלייש־וואנדערונג

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארנענטינע
פארלאנס־לייטונג: אברהם מיטלבערג
בוטאָס איירעס, 1947

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINE

COPYRIGHT BY

Z. SEGALOWICZ, 1947

Z. Segalowicz

G E B R E N T E T R I T

(Pasos candentes)

Buenos Aires, 1947

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
INDUSTRIA ARGENTINA

א י נ ה א ל ט :

7	— — — — —	מיון לעצמער פרייטיק אין ווארשע	.I
18	— — — — —	די נאכט פון אוועקגיין	.II
40	— — — — —	דער צוג פון די זשורנאליסטן	.III
58	— — — — —	מענטשן אויפן שאַסיי	.IV
77	— — — — —	אין ראָוונע	.V
101	— — — — —	אין קאָוונע	.VI
113	— — — — —	אין קאראהאָד פון די פליטים	.VII
129	— — — — —	קאפע „מאָניקא“	.VIII
147	— — — — —	ביים פארפרוירענעם נימאן	.IX
160	— — — — —	מיט די רוסן	.X
178	— — — — —	אויטאָביאָגראפיעס	.XI
202	— — — — —	זינגעזונט, קאָוונע	.XII
214	— — — — —	אין מאַסקווע און אין אָדעס	.XIII
231	— — — — —	אין תל אביב	.XIV

מיין לעצמער פרייטיק אין ווארשע

איך קאָן זיך נישט מוחל זיין, וואָס אין יענעם טאָג, אין טאָג פון מלחמה־אויסברוך, בין איך געווען צופיל פארנומען מיט זיך. איך האָב יענעם טאָג צופיל געטראכט וועגן די שרעקן, וואָס אונדז דערווארטן. אין אזא טאָג האָט מען געדארפט מער קוקן, מער זען, אָנקוקן אלץ און זיך געזענענען מיט אלץ...

די לעצטע טעג פון ערב־מלחמה איז שוין קיינער פון אונדז נישט איינגעזעסן אין דער היים. די אומרואיקייט האָט אונדז ארומגעטראָגן פון רעדאקציע אין ליטעראטן־פאראיין, פון פאראיין אין קאפע. מיר האָבן געזוכט חברים, באקאנטע, מיר זענען אלע אזוי ווי צעדולט און נאריש געוואָרן אין אָפּווארטונג פון גרויסן אומגליק און יעדער איינער האָט גע־טראכט, אז דער צווייטער איז קליינער און ווייסט מער... די ראדיאָס פון דער גאנצער וועלט האָבן געגרילצט און דערציילט, אז דייטשישע מיליטער־רישע צוגן גייען צו דער פּוילישער גרענעץ, אלץ מער צוגן, אלץ מער מיר ליטער. אין אונדזערע קרייזן האָט ווער געוואָרפן א פראזע, אז דייטש־לאנד סטראשעט בלויז, אז צו קיין מלחמה וועט נישט קומען. האָט מען זיך אָן דעם אָנגעכאפט און גענארט זיך פיל שעהן. דעם לעצטן דאָנערשטיק, ביז שפעט אין דער נאכט זענען מיר געזעסן אין יידישן רעסטאָראן „פיר קאדילי". יעדע פאָר מינוט האָט רעדאקטאָר שוואלבע געבראכט נייעס און יעדע פאָר מינוט די זעלבע נייעס אָפּגעלייקנט. מיד איז מען געווען, געבראָכן, אָנגעשראָקן... די קעלנערס האָבן זיך כסדר צוגערוקט צו אונדזער שרייבערישן מיטש, אָנגעשטעלט די אויערן און געוואָלט כאפן א וואָרט. די לעצטע געסט פון רעסטאָראן האָבן שטארק געקוקט צו אונדז, געמיינט,

אז מיר ווייסן עפעס. מיר האָבן אָבער גאַרנישט געוואוסט... מען האָט גע-
רעדט און פון רעדן געדענק איך א פראזע:

— א מלחמה אין די געדיכטע יידישע ישובים וועט זיין דאָס גרעסטע
אומגליק פאר אונדז יידן.

שפעטער איז אריינגעלאָפן בערנארד זינגער. ער איז געקומען פון
די פוילישע זשורנאליסטן. ער האָט אָפגערופן שוואלבען און עפעס גע-
רעדט מיט אים. זינגער איז באלד צוריק אוועק. שוואלבע איז געקומען
צוריק צו אונדזער טישל מיט א פראזע בלויז:

— נישטאָ שוין קיין האָפענונג.

איז שטיל געוואָרן. אין דער שטילקייט האָט ער זיך ארויסגערוקט
פון רעסטאָראַן. שפעטער האָבן מיר זיך אויך אויפגעהויבן. שווער איז
געווען אויפן הארצן, אזוי שווער איז נאָך קיינמאָל נישט געווען. אויף
דער גאס זענען מיר געווען א גרעסערע גרופע: מנחם קיפנים, ד"ר גאָטליב,
די צוויי בארימטע ארטיסטן פון קליין־טעאטער — דזשיגאן און שומאכער,
דער סעקרעטאר פון „מאָמענט" י. י. פראפּוס. עס זענען געווען נאָך עטלעכע
פערזאָן. שטענדיק אין אזא אַוונט האָט מען זיך געוויצלט, היינט האָבן
אלע געשוויגן. בלויז דזשיגאן האָט אַקראָבאטיש א שפרונג געטון און
ארויסגעשריגן צו דער נאכט:

— און איך וויל זיך וועטן מיט דער גאנצער וועלט, אז קיין מלחמה
וועט נישט זיין.

— הלוואי — האָט קיפנים אונטערגעכאפט.

אין דעם איז א קאץ דורכגעפלוין, די קאץ איז ארונטערגעפאלן
אונטער אן אויטאָמאָביל. נישט דערהרגעט געוואָרן, נאָר געבליבן ליגן
אויפן מיטן פון דער גאס. די קאץ האָט שרעקלעך געקרעכצט... איך וואָלט
נישט געגלויבט, אז א קאץ קאָן אזוי הארצרייסנר קרעכצן...

— נישט קיין גוטער סימן — האָט קיפנים ווידער א ברומ געטון...
אָט דאָס איז אלץ, וואָס עס געדענקט זיך מיר פון דעם לעצטן
אויגוסט־טאָג פון ניין און דרייסיקסטן יאָר. מאָרגן — דער ערשטער
סעפטעמבער.

פארטאָג בין איך איינגעשלאָפן און זיבן אין דער פרי האָבן מיך די שטוב־לייט אויפגעוועקט. איך האָב געעפנט די אויגן און אָנגעשטעלט די אויערן:

— מלחמה, דער דייטש איז כאַפּאלן פּוילן. די פּאַרשטאָט פּראַגע איז שוין באַמבארדירט געוואָרן, מאַקאָטאָו שוין אויך באַמבארדירט, פּאַראַן קרבנות...

אויפגעשפרונגען בין איך פון געלענער און צוגעלאָפן צום פענ־סטער, געוואָלט זען, ווי מײן אלטע וועלט זעט אויס. דעכער און דעכער, איבער די דעכער א בלויער הימל, א רואיקייט פון גאָט אליין געזאלבט. דער פּוילישער הערבסט האָט זיך שוין אָנגעהויבן, די רואיקייט פון דער נאַטור, די מעלאַנכאָליע, וואָס שוועבט אין דער לופט... וואָס מעלאַנכאָליע? וווּ מעלאַנכאָליע? דריי זילבערנע אערפלאַנען, אין דער פּאַרם פון א „סגל“ שוועבן הויך־הויך איבער מײן דאך. די זעניט־ארטילעריע באַשיסט זײ. די ווייסע רויכעלעך שווימען און צעשווימען זיך ארום די אערפלאַך גען. איך האָב דאָס געזען צום ערשטן מאל אין מײן לעבן, געווען אפילו א נייערייקייט, נאָר קיין שרעק האָב איך נישט געהאַט, כאָטש סײַרענעס האָבן געשריגן איבער גאַנץ וואַרשע און די שכנים זענען געלאָפן פון די טרעפּ מיט די קינדער אין די קעלערס. איך האָב נישט מורא געהאַט. ערשט שפּעטער אין עטלעכע טעג, ווען איך האָב געזען די ערשטע טויטע, די צעברעקלטע מענטשן, דעמאָלט האָב איך דערפילט, וואָס דאָס איז אַוויגנס, איך האָב שוין דערפילט, דערפילט...

פרייטיק דער ערשטער סעפטעמבער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק. פרייטיק... נאָר אן אנדער פרייטיק. שטענדיק ביז איצט איז דער דאָזיקער טאָג געווען פאר אונדז די ראָזשינקע פון דער וואָך. פאר אונדז, דאָס מײן איך די יידישע זשורנאליסטן און שרייבער פון פּוילן. פרייטיק פלעגן דערשיינען די שענסטע נומערן פון אונדזערע צייטונגען. דאָס זענען געווען גאַנצע אַרקעסטערס און טאַקע פרייטיק פלעגן זיך די חברים לײב האָבן צו באַגעגענען. די „מוזיקאַנטן“ פלעגן דאָ אַרומערדן, וועמענס אַרקעסטער האָט בעסער געשפילט און וועלכע סאָליסטן עס האָבן זיך אויסגעצייכנט. עס איז געווען וועגן וועמען צו רעדן. די וואַרשעווער צייטונגען האָבן געהאַט פּנימער, פיגורן... אזא צייטונג האָט געהאַט וואָג.

זשורנאליסטן, פעליעמאניסטן, דערציילער מיט פארנעם, יעדע רעדאקציע האָט אירע פאוואָריטן. נישט צו פארגעסן זיי, נישט צו פארגעסן הלל צייטלין, סטופניצקין, ד"ר גאָטליב, יאושזאָן, נח פּרילוצקי. אזא צייטונג פון פרייטיק איז נישט געווען בלויז צייטונג. דאָס איז אויך געווען דאָס יידישע וואָכן־בלאט. אזא צייטונג איז געווען אָנגעפיקט מיט וואָכעדיקע נייעס און באפוצט מיט יום־טובדיקן טאלאנט. אזא צייטונג מיט די נעמען פון שלום אש, זשאבאטינסקי, בערנארד זינגער, משה קליינבוים, אהרן איינהאָרן, ניימאן, ריקליס, אהרן צייטלין, שעפנער, ערליך, יצחק גרינ־בוים און יצחק שיפער און אנדערע און אנדערע. יעדער איינער אויף זיין געביט...

מען פלעגט זיך ווארפן אויף אזא צייטונג פון פרייטיק. מען האָט עס געלייענט מיט אפעטיט, מיט אָנרעגונג... אָבער אין יענעם פרייטיק, בעת די מלחמה איז אויסגעבראָכן, ווער האָט שוין געקוקט אויף די מאמרים? ווער האָט עס אין האנט גענומען? די בלעטער האָבן זיך געוואלנערט פאר־לאָזן אויף די טישלעך און... אונטער די טישלעך...

אין די יידישע געבעס־געוועלבער זענען געלעגן די ליכטיקע חלות אויף שבת. פארבייגעגאנגען, א קוק געטון און פון דעם קוק איז א שניט אין הארץ פארבליבן. אָי, איך האָב גוט געקענט די יידישע גאסן מיט זייער טומלדיקער וואָך, איך האָב אויך געקענט דעם פרייטיק, דעם ערב שבת. די וויבער מיט די קאָשיקעס, די מערק, די פרוכט־פארקויפער מיט זייערע וועגעלעך, מיט זייערע הילכעדיקע און יידיש־פריילעכע אויס־געשרייען:

— לכבוד שבת...

— עפל, בארנעס, שבת־אויבס...

— פלוימען, גלעזעלעך וויין... לכבוד שבת.

דערנאָך פלעגן די וועגעלעך אוועקפאָרן און לאנגזאם, לאנגזאם, געדוועלט נאָך געוועלכ, שלאָס און שליסל פלעגן סמריפען, שטאבעס פלעגן אראָפּפאלן און ווי מיט א צויבער־שטעקעלע... אויס טומל, אויס ירד. שבת. וויפל מאָל האָב איך זיי געבענטשט פאר דער פרידלעכער רואיקייט אויף אנדערע גאסן אין שבתדיקן טאָג...

אונדזערע, אויף אן אמת אונדזערע גאסן, דאָס זענען געווען די נאָ-
לעווקעס, מיט דער פראנטשיסקאנער, מיט דער דזשיקער, מיט די נאווא-
ליפיעס...

נישט קיין דאנקבארע פאָפולארימעט האָבן געהאט די ווארשעווער
„נאלעווקעס“ אויף דער וועלט. מיט די נאלעווקעס פלעגט מען זיך זידלען
אויך ביי יידן: „גיי אויף די נאלעווקעס“, „נאלעווקער געשעפטן“, „נא-
לעווקער שווינדלער“. אָט די דאָזיקע פראזן האָט מען זייער אָפט געהערט
און עס האָט זיך געקאָנט שאפן א באגריף, אז די נאלעווקעס מיטן שווינדל
נייען האנט ביי האנט, זיי זענען אייביקע געטרייע שותפים, ווילט זיך מיר
דאָ, אין נאָמען פון די נאלעווקעס צוריקווארפן דעם דאָזיקן בלבול...

איך פלעג אויף די נאלעווקעס קומען יעדן טאָג. טומלדיק איז דאָרטן
געווען, שוין צו טומלדיק, א שטורך אין א זייט, א טראָט אויף א פוס...
נו, איז וואָס? זיי האָבן זייער דינאמישקייט אויסגעדריקט אויף זייער שטיי-
גער, די נאלעווקער יידן, זיי זענען שטענדיק געווען זייער פארנומען. זיי
האָבן שטענדיק ערגעץ געאיילט און עס איז שוין מן הסתם אזוי געווען,
אז אָן דעם איילעניש האָט מען קיין פרנסה נישט געקאָנט געפינען...

נישטאָ אזא לייכטע זאך, אזא פלאכע זאך ווי די שנאה איז; פוסט
און גראָביונגעריש איז די פילאָזאָפיע פון שנאה. די חכמה גריבלט. זי
ליידט און לעבט איבער, זי טראכט איבער, זי זוכט און פאָרשט, אידער
זי טראָנט ארויס איר פסק. די שנאה איז אויבערפלעכלעך. גענוג א וואָרף
צו טון דאָס וואָרט: „נאלעווקעס“, דאָס וואָרט „הענדלער“, „קאפאָטעס“,
און עס קומט אליין פון זיך די פאראכטונג. און דאָס איז נישט וועגן איי-
נעם, וועגן א יחיד, נאָר וועגן א גאנצן קווארטאל, וואָס לעבט און ארבעט
אויף זיין שטייגער. די באשולדיקער קומען אליין, זיי רופט קיינער נישט,
זיי זענען אויך די פאָרשער און זיי טראָגן ארויס דעם אורטייל. זיי שרייען
און פארשרייען...

די נאלעווקעס האָבן געלאָזן אויף זיך שרייען. זיי האָבן געארבעט,
געליטן און קיינמאָל זיך נישט פארטידיקט...

די נאלעווקעס האָבן געארבעט זייער שווער און זיי האָבן א סך
געשאפן.

די נאלעווקעס! דאָס איז געווען א גרויסער צענטער אין יידישן

קווארטאל. ווען מען רעדט וועגן די נאלעווקעס, מוז מען אויך דערמאָנען נאָך עטלעכע שותפותדיקע גאסן, וועלכע זענען געווען מיט די נאלעווקעס איין גאנצעס: די ביעלאנסקא, די גענשא גאס, די פראנטשיסקאנער און שוויגענטאיערסקא גאס זענען געווען זייער שטארק צונויפגעקניפט מיטן צענטער פון יידישן האנדל, מיט די נאלעווקעס...

די נאלעווקעס האָבן קודם כל באדינט פינף און דרייסיק מיליאָן מענטשן פון דער פוילישער מלוכה מיט קנעפלעך. נישט געווען קיין איין קנעפל אין גאנצן לאַנד, וואָס איז נישט געקומען פון די נאלעווקעס. דאָס אַליין איז שוין א געוויסער פארדינסט פאר דער געזעלשאפט, ווייל ווי וואָלטן עס אויסגעווען די פינף און דרייסיק מיליאָן בירגער, ווען זיי האָבן נישט קיין קנעפלעך. אָבער דאָס איז בלויז א דעטאל. די נאלעווקעס האָבן געהאט קאָנצענטרירט אין זייערע לאַגערן גאנצע בראַנזשעס, אלע שליי-קעס, אלע שפילקעס, קראַוואַטן, העמדער, קראַגן, שפיצן, קרויזן, געטרעס, גארדינען, קאמען, שנירלעך, סטענגעס, נאָדלען... נישט געווען קיין איין זאך פון דער גאלאנטעריי, וועלכע די נאלעווקעס האָבן נישט פארקויפט אין גאַנץ פוילן, דאָרף און שטאָט, יוד און קריסט און אַנטיסעמיט. אלע האָבן געמוזט קויפן אויף די נאלעווקעס. לאָדזש, לעמבערג, קראַקע און לובלין, אלע גרויסע שטעט זענען געצווונגען געווען אָנצוקומען צו די נאלעווקעס. איז דאָרט געווען א באַוועגונג נישט קיין קלענערע, ווי אין דער סיטי אין לאָנדאָן, נישט קיין קלענערע, ווי אויף די בולוואַרן אין פאַריז...

אָבער מיט איין אונטערשיד: אויף די נאלעווקעס איז מען נישט געגאנגען, מען איז דאָרט געלאָפן, געשווומען, כמעט געפלוגן. א נערוועזע איילעניש האָט די איינקויפערס געיאָגט פון איין געשעפט אין צווייטן. קליין-שטעטליקע קרעמערס האָבן אויף די נאלעווקעס קיין איבעריקע צייט נישט געוואָלט פאַרלירן. דאָס איז געווען קאלקולאציע, חשבון: אַפּ-פּטרן די נאלעווקעס און לויפן צוריק אין דער פּראָווינץ אריין, ווייל וואַרשע קאָסט געלט, עס קאָסט אין האַטעל, עס קאָסט... דאָס פאַלט אלץ אַ לאַסט אויף די איינגעקויפטע סחורה. מען מוז דאָך פאַרקויפן ביליג, ווייל די קאָנסורענץ איז גרויס.

צייטנווייז האָט עס אויסגעווען משונהדיק, די דאָזיקע אומגעדרולדיקע

באוועגונג. יידן מיט בערד, מיט אויפגעפראלטע קאפאטעס. די עקן פון טלית־קטן טאנצן אונטער. זיי לויפן, די יידן און דערביי טראַגט מען א זיבן־אכט פעקלעך, א צוואנציק שאכטלעך מיט סחורה... וואָס איז פאר אים דער טראַמוויי, דער אויטאָמאָביל און דער פארבאָט אריבערצוגיין די גאס אין געוויסע פונקטן? ער ווייסט נישט פון אזעלכע זאכן. ער ווייסט פון איינס, אז אין טשיזשעווע אָדער אין קוטנא האָט ער א ווייב מיט קינדער און מען דארף פרנסה. הונדערטער גאסן־טרענער האָבן געארבעט פאר די נאלעווקעס: האנט־וועגעלעך, בעלי־עגלות, לאסט־אויטאָמאָבילן... און נישט בלויז די פראַווינצער סוחרים פלעגן עס אראַפּקומען אויף די נאלעווקעס. די מיליאָנענשטאָט ווארשע האָט אויך געליפערט אהין גענוג קונים. עס פלעגן קומען קלענערע און העכערע באַאמטע, פרויען פון מיניסטראַן, פרויען פון דיפּלאָמאטן: אויף די נאלעווקעס קאָסט אלץ ביליגער...

די אלע מענטשן צוזאמען מיט די לאסט־אויטאָס, וועגענער פלעגן עס שאפן די טומליקע נאלעווקער באוועגונג, אויף וועלכער די פיינשמעקער פלעגן קרימען מיט דער נאָז. אָבער די נאלעווקעס האָבן שוין געהאט אזא טבע, זיי האָבן זיך צו קיין זאך נישט צוגעהערט, זיי האָבן ווידער קאל־קולירט און ווידער געהאנדלט. עס זענען דאָרט געווען סאָלידע, גרויסע פירמעס און עס זענען אויך געווען קליינע געשעפטלעך, וועלכע האָבן געמאכט בלייז־געשעפטן, שנעל געקויפט און פארקויפט. איך האָב דאָרט אמאָל אליין געזען, ווי איינער א סוחרל האָט אויסגענוצט דעם צווייטנס פלייצע, כדי אויף שנעל אונטערשרייבן א וועקסל. קיין בעסערן מיטל האָט ער אויף דער גאס נישט געהאט. דאָך א טעות האָבן אלע, אויב זיי טראַכטן, אז די נאלעווקעס זענען געווען בלויז פארן האַנדל. בלויז פאר סוחרים און סוחרים־מלעך. אמת, די פראַנטן פון די טויערן זענען דאָרטן געווען באהאַנגען דורך און דורך מיט שילדן, מיט רעקלאַמעס, אָבער די נאלעווקעס האָבן נישט בלויז געהאנדלט, זיי האָבן אויך פאבריצירט. אויף יעדן הויף זענען דאָרט געווען צענדליקער גרויסע אָדער קלענערע ווערק־שטאטן, וועלכע האָבן באשעפטיקט א גאנץ היפּשן פראַקטעאריאט. אויף די נאלעווקעס האָט מען אויסגעארבעט מיליאָנען בערעטן, שטרויענע און פילצענע היט, זאַקן, סוועטערס, שאליקעס, שירמס און דאמען־טאָרבעס.

דער ייד מיט דער באָרד און מיטן טלית־קטן האָט געוויסט אין זיין פאך אלץ פון דער לעצטער פאריזער מאָדע. ער איז אין דער הינזיכט אבסאָלוט נישט אָפגעשטאנען...

די נאלעווקעס האָבן אינטענסיוו געארבעט פאר מיליאָנען מענטשן. דאָס איז געווען א גראַנדיעזער צענטער פאר מאַנופאַקטור און גאַלאַנטע־רייַארטיקלען. זיי האָבן געארבעט נאָך־מער ווי פאר פינף און דרייסיק מיליאָן מענטשן, ווייל א שוין ביסל אויסארבעטונגען זייערע זענען גע־נאנגען פארן עקספּאָרט.

עס וועט אמאָל קומען דער אָביעקטיווער אויספאַרשער און ער וועט דער וועלט דערציילן, וויפֿל מי און פלייסיקייט עס האָט געלעבט אין דעם מענטשן־מוראשניק, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „נאלעווקעס“. איך וויל זיי בלויז דערמאָנען, די יידן פון די נאלעווקעס, מיט א גוט וואָרט. איצט... איך האָב זיי שטענדיק געשעצט פאר זייער שנעלקייט, פאר זייער אָריענטירן זיך, פאר ארבעט. איך רעד דאָ נישט וועגן דעקלאַסירטע מענ־טשן, וועגן מעקלערס, נאָר וועגן מענטשן, וועלכע האָבן פּראָדוצירט און כאַדינט פינף און דרייסיק מיליאָן איינוווינער...

די נאלעווקעס זענען געווען טייער צוליב נאָך עפעס: אויף נומער איינס פון דער דאָזיקער גאס, אין סימאָנס פּאַסאַזש, איז געווען דער יידישער פּאַרלאַג „קולט־בוך“. דאָס איז געווען דער גרעסטער צענטער פון יידישע ביכער אויף דער וועלט. באַמבעס האָבן אָנגעצונדן דעם בנין און דער פּאַרלאַג איז אינגאנצן פאַרברענט געוואָרן. מענטשן האָבן מיר איבערגעגעבן, אז די יידישע ביכער האָבן געברענט זעקס טעג, זיי האָבן זיך לייכט נישט אונטערגעגעבן. אלע ביכער פון שלום אשן מיט אלע זיינע מאַטריצן זענען פאַרברענט געוואָרן, מענדעלע, שלום עליכם, רייזען, נאָמ־בערג; קאָמפּלעטן פון פּרץ; גאַנצע אויפֿלאַגעס פון די יינגערע שרייבערס — אלץ איז אוועק מיטן פייער. אויף די זעלבע נאלעווקעס, אויף נומער אכט און דרייסיק, האָט זיך געפונען א יידישע רעדאַקציע. עטלעכע און צענדליק יאָר אויף דעם זעלבן אָרט — „דער מאָמענט“.

אויך די געביידע פון דריי שטאָק איז אוועק מיטן פייער, מיט אלע מאַשינעס, מיט אלץ. דאָס איז טראַגיש און סימבאָליש: בעת עס ברענען יידישע געשעפטן מיט קנעפלעך, ברענט אויך די יידישע קולטור. איך מאַך

צו די אויגן, איך וויל נישט זען דעם חורבן, ווייל עס איז אבסאלוט נישטאָ קיין כוח דערצו. אז מען זאָל זיך אָפּגעבן א קלאָרן חשבון, וואָס מיט אונדז איז געשען... עס דאכט זיך מיר כסדר, אז איך פּלאַנטער זיך צווישן רואי-נען און יעדעס מאָל אין א נייעם צעשטערטן ווינקל. אָט דאָ און דאָרט איז געווען לעבן, באוועגונג, מענטשן מיט שוואַרצע מזרח-אויגן האָבן געזוכט פרנסה. זיי האָבן געהאט זייערע קינדער, פרויען, קרובים, זיי האָבן געהאט זייער פרייד און זייערע אידיליעס...

אין יענעם פרייטיק פון דעם מלחמה-אויסברוך איז עפעס אלץ מיט אמאָל אוועק. קיין פּאנישע שרעק איז נישט געווען. אָבער ווי שווער עס איז געווען צו קוקן אין די טרויעריקע הילפלאָזע אויגן, אויף די פּאָר-שטייפּטע ליפּן. איך בין א גאַנצן טאָג געווען אויף די גאַסן. אויסער אין יענע מאָמענטן, ווען מען האָט זיך געמוזט באהאַלטן פאַר די אַרעאָפּלאַ-נען. איך בין געגאַנגען אויף די גאַסן און געזוכט דעם נעכטיקן טאָג, דעם נעכטיקן סדר און שטייגער. אלץ איז נאָך געווען ווי פריער, אָבער אַננסט-לעכער פּאַרנעפּיל איז געווען אויף דעם אלץ. איך בין פּון די גאַסן נישט אַראָפּ, אפּשר דערפאַר, ווייל איך האָב קיין געדולד נישט געהאַט איינצו-זיצן אויף אַן אָרט, אָדער דאָס איז געווען אַ מין געזעגנענע-שפּאַציר... איך האָב, ווי יעדער איינער, געהאַט דעמאָלט צופּיל פּערזענלעכע שרעקן און פּאַראויסזאָגונגען. איך האָב געוואוסט, אז מינע ביכער וועלן פאַר-ברענט ווערן, אז פון מיין איינגעלעבטקייט וועט גאַרנישט ווערן, אָבער דאָס איז ביסלעכווייז אוועק אָן דער זייט. געטראכט האָט זיך מיט אַ ביי-טערן ווייטיק וועגן די גאַסן, אויף וועלכע איך האָב געבלאָנדזשעט, וועגן די לעבנס די יידישע, וואָס מאכן פּול די דאָזיקע קווארטאַלן. איך האָב געטראכט וועגן דאָס שרעקלעכסטע, נאָר, גאָט אין הימל, וועגן קיין גאַד-קאַמערן האָב איך נישט געטראכט... מענטש קאָן טראכטן ביז זיין גרענעץ, אָבער נישט ביזן גרענעץ פון שד און איבער זיין גרענעץ. איך האָב געזען אין יענעם פרייטיק, ווי יידן זענען געגאַנגען דאווענען. זיי האָבן זיך מאָדע אַרומגעקוקט. ניין! דאָס איז שוין נישט געווען אַ נדזער פרייטיק. די נאַלעווקעס זענען געווען פאַרשלאָסן, ווי יעדן פרייטיק פאַרנאַכט, אָבער עס האָט זיך אויס-געדוכט, אז די שלעסער זענען שוין קיין שלעסער נישט און קיין שוץ איז

שוין נישטאָ... אזוי ווי קיין מנוחה איז שוין נישט געווען, בלויז שווארצע דערווארטונג.

פרייטיק, דעם ערשטן סעפטעמבער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק... מיר האָבן שוין אָפגעצייילט אזוי פיל פרייטיקס פון בלוט, טרערן און פייער, טאָג און יאָר קעגן מענטש, קעגן קליינע אומשולדיקע קינדער. טאָג און יאָר פון הימלשרייאיקן הפקר קעגן שוצלאָזע און אומד באוואָפנטע. וויי איז אונדז. מען קאָן נישט ארויפגיין אויף דעם בארג פון די קרבנות, ווייל ער איז אזוי הויך, מען קאָן נישט אריינקוקן אין תהום פון בלוט און טרערן... ווייל ער איז אזוי טיף... איך ווייס נישט — בער טשן, אָדער שילטן דעם טויט? ווען איך הער ארויסרעדן דאָס וואָרט „מענטשלעכקייט“, פיל איך זיך עפעס ווי פארשעמט און באליידיקט. אָבער פון איין זאך וויל איך נישט אוועקגיין. פון דעם בלוטיקן צער, וואָס דריקט מיך טויזנט מאל צו דער ערד. דער דאָזיקער צער האָט זיך אָנגעהויבן אין יענעם יאָר, דעם ערשטן סעפטעמבער, אין יענעם פרייטיק, ווען איך האָב געזען די ערשטע יידן, וועלכע האָבן זיך אָפגעגעבן דעם אמתן חשבון. איך האָב זיי געזען דערנאָך, די יידן, אין די שטעטלעך, זיי האָבן אויפֿגעריסן זייערע לאַנגע העלדזער צום לאסטוואָגן, אויף וועלכן איך בין געשטאנען מיט נאָך פליטים. זייערע בליקן, זייערע ברייטגעפנטע אויגן... איך האָב זיי געזען אויף פארשידענע וועגן. אנדערע בליקן האָבן זיך אין מיר איינגעזיגלט אויף אייביק... אָ, נישט צום פארגעסן, ווען איך וואָלט עס פארגעסן, וואָלט איך אראָפגעזונקען אין דער געמיינסטער בעל־גופישקייט. ניין! אזעלכע בליקן פארגעסט מען נישט און אזא צער פאר טאנצט מען נישט. איך זע און ביז מיין לעצטער רגע וועל איך זען די לעבנס, וועלכע האָבן אזוי פיל אויסגעליטן. איך זע די געמאָדענע, ווי די יידן האָבן זיך צום געווער געכאפט, כדי זיך אויסצוקעמפן דעם טויט...

אין יענעם פרייטיק, אין ערשטן סעפטעמבער פון ניין און דרייסיק איז א שווערער שאַטן אראָפגעפאלן אויף אונדזערע גאסן און קווארטאלן... דאָס איז געווען דער שאַטן פון טויט — דער טויט אליין איז געקומען שפעטער... מענטשן האָבן פאָרגעפילט און די בליקן פון יאוש האָבן איך געזען. עס פארדרייט אָבער אין גליעדן וויי, פארוואָס איך האָב טיפער

ג ע ב ר ע נ ט ע ט ר י ט

נישט אריינגעקוקט, טיפער און טיפער — אפשר וואָלט איך אינגאנצן
נישט אוועק און דאָס וואָלט געווען דאָס שענקטע, דאָס הייליקסטע...

מען וועט שרייבן געשיכטע וועגן די בלוטיקע יאָרן, וועגן העלדיש-
קייטן, וועגן קלוגע און נארישע סטראטעגיע, וועגן אכזריות און איבער-
מענטשלעכע אָנשטרענגונג. עס וועט זיין אמת און שקר אין די באשריי-
באכצן. מען וועט מאכן פון די אלע קאמפן פארשידענע אויספירונגען.
מען וועט זיך בארימען, ווער עס האָט בעסער געהרגעט און פארניכטעט...

וועלט וועט שרייבן געשיכטע. און מיר? וואָס וועלן מיר שרייבן?
ווען און וווּ וועלן מיר אונדזער אומגליק באשרייבן? דעמאָלט, ווען אין
דעם נייעם פּנקס זענען שוין אלע בלעטער מיט בלוט פארגאָסן...

די נאכט פון אוועקגיין

דינסטיק איז געווען דער פינפטער טאָג פון דער מלחמה, דינסטיק...
 אין דער פרי בין איך געווען אויף די גאסן פון ווארשע. אויף א סך
 גאסן גענאנגען, אָן א צאָל און אפשר מיט א צאָל. געפילט האָב איך זיך
 ווי א פאריאָנטע חיה, וועלכע זוכט א דורכגאנג, א רעטונג. מיט דעם
 שפּרייזן מיינעם האָב איך זיך געוואָלט באַרוואַקן. איין שלאָפּלאָזע נאכט
 נאָך דער צווייטער. בליענע טעג. די אויגן האָבן געברענט, אין האַלדז
 האָט געשטיקט. מיטאמאָל האָט זיך די וועלט איבערגעדרייט. נעכטן האָב
 איך געהאט מיינע ענינים, מײַן פּאָדעם מיטן לעבן. היינט האָט זיך דער
 פּאָדעם איבערגעריסן און אנשטאט דעם האָט זיך אַרויפגעלייגט א קייט
 אויף דער נשמה, אויף די הענט און פיס. איך גיי און איך זינק. איך זינק
 און איך גיי ווייטער, אלץ אויטאָמאטיש. אָבער אלץ טוט אזוי וויי, נאָגט
 דאָס בלוט, דעם מאַרד... פּלוצלינג אן אלאָרם. דאָס מאָל האָט עס מיך
 געכאַפט אויף די נאַלעווקעס. דאָס געשריי פון דער סירענע גיט א ריס די
 נשמה מיט די פיס אינאיינעם. איך לויף אריין אין א גרויסן הויף, דאָרט
 איז א גערודער, עס קלאַפן פענכטער און טירן, מאמעס טראָגן קינדער
 אויף די הענט אין א קעלער. אלע שטופן זיך. איך אויך. אויף די טרעפּ,
 זואַס פירט צום קעלער, בלייבט שטיין איין ייד.

— פארוואָס גייט איר נישט אראָפּ אונטן? — פרעג איך ביי אים.

— אלץ איינס — ענטפערט ער.

— פארוואָס אלץ איינס?

— סיי ווי וועט מען אונדז אלעמען אויסשעכטן.

די פראזע זיינע שעכט אוועק דערווייל מיין הארץ. א שרעקלעך

זאָרט „אויסשעכטן“. איך וויל עס גאָרנישט הערן. אן אנגסטלעכע פראזע. צו וואָס טראָגן זיך מענטשן ארום מיט אזעלכע ווערטער. איך בין ביז אויף דעם יידן און איך שטיי נעבן אים א שווינגנדיקער ביז דער אלארם ענדיקט זיך. שפעטער בין איך ווידער אויף דער גאס, נאָר דער ייד פון די טרעפּ דאָרטן גייט מיר נאָך. איך זע אים, איך הער זיינע ווערטער, זיינע שווארצע, טיפע אויגן קוקן אראָפּ פון אלץ ביז היינט...

אויף דער ביעלאנסקא נאם איז געווען א בלומען-געשעפט. איך זע, ווי די בלומען לויכטן ארויס פון די פענסטער און איבער די בלומען א קאָפּ פון א יידישער פרוי, די אינהאבערין. זי איז זייער פארטרויערט. איך גיי אריין און קויף עטלעכע רויזן. אָט אזא שפּיל מיט זיך אליין. דאָך עס שפּילט זיך נישט און די בלומען גיב איך אוועק די קינדער, וואָס שפּילן זיך אין טויער פון הויז, וווּ איך ווויין.

מיין הויף איז געווען אויף עלעקטאראלנא עלף. שכנים, כמעט אלע קריסטלעכע. שכנים — יחסנים. איך בין אין דער בירגער-וואַך. איך טראָג א לענטע אויף אן ארבל. מיר זענען איצט אלע גלייך. איבער די קעפּ אונז דוערע, גענוג הויך, אין דעם ציכטיק בלויזען הימל אריין, טראָגן זיך זעקס אעראָפּלאנען. זיי שוועבן עלאסטיש, זיי גלאנצן מיט זייערע זילבערנע קערפערס. עס גלייבט זיך גאָרנישט, אז דאָס זענען גזלנים. דאָך די זעניט-ארטילעריע באשיסט זיי. ארום די אעראָפּלאנען באווייזן זיך ווייסע רוי-כעלעך, וועלכע זעען אויס ווי זיפן-בלאָזן. די קינדער אויפן הויף לויפן ארום און שטיפן. אפילו די עלטערע זענען אויך לייכטזיניק און בלייבן רואיק אויפן הויף...

איך נעם שרייען און איך באפעל. איך יאָג זיי אין קעלער. איצט איז מיין דיזשור. איך האָב רעכט אויף זיי צו שרייען. פּאָלגט מען נישט, נעם איך א העכער קול צוגעמישט מיט א „צום טייוול!“ דעמאָלט פּאָלגט מען מיך. אלע באהאלטן זיך. איך אליין בלייב אין טויער. איך וואך פאר דער „מענטשהייט“; איך בין א „נאַטשאַלניק“, אָך און וויי — איך האלט זיך קוים אויף די פיס. כ'בין מיד מיט דער לעצטער מידקייט. א מאָדנע נאָנגנדיקע מידקייט. פון דעם ערשטן מלחמה-אלארם אָן ביזן היינטיקן טאָג ציט זיך ביי מיר די זעלבע בלייענע מידקייט. מען קאָן זיך פרעגן פון וואנען דאָס קומט און מען קאָן מאכן א חשבון: איך בין מיר פון מיין

לעבן, וואָס טראָגט אויף זיך און אין זיך די לאסט פון אזוי פיל שטורמישע עפאָכעס. איך בין געווען צומאָל אליין אנטוילנעמער, צומאָל בלויז צושויער. די רעוואָלוציע פון פינפטן יאָר. יענע צייט האָט מיך פיל געקאָסט: תפיסה, קלעפּ און שפעטער ביטערער קאמף פאר עקזיסטענץ, הונגער, נויט און זיין א יידישער שרייבער איז אויך נישט קיין לייכטע זאך. די מלחמה פון פערצענטן יאָר, איך בין דעמאָלט אלט געווען אכט און צוואנציק יאָר, זאָל געבענטשט זיין די יוגנט! איך האָב דעמאָלט גענומען די מלחמה מיט די גאנצע וועלט אויף מייע יונגע פלייצעס און אוועק איבערן גרויסן רוסלאַנד, געליטן און געפרייט זיך מיט אלץ, וואָס לעבן האָט צוגעטראָגן, געראַנגלט זיך מיט דער נויט און נישט געלאָזט זיך באַ זיגן. דערנאָך די זעלנעריי. שווערע דיסציפלין, רומענישער פראָנט, אקאָ פּעס און א הימל איבערן קאָפּ. דערנאָך קערענסקיס רעוואָלוציע, דערנאָך מאַסקווע מיט לענינס רעוואָלוציע. א וועלט איז אונטערגעגאנגען, און א בייע איז נאָך נישט אויפגעגאנגען און אזוי האָט מען געמוזט שוועבן צווישן די צוויי וועלטן און אָפהיטן די אייגענע זעלבסטשטענדיקייט, וועלכע איז ביי מיר טייערער ווי אלץ...

יאָ, ביי יענער מלחמה בין איך געווען אכט און צוואנציק יאָר און ווען היטלערס מלחמה איז אויסגעבראָכן, בין איך שוין געווען פונקט טאָ פּלט: זעקס און פופציק. איצט האָב איך געפילט, אז איך פארמאָג נישט מער ווי די מידקייט. אלץ איז געווען איבעריקע לאסט, אלץ שווער. עס האָט געצויגן צום זיצן, צום ליגן. אוי, איינשלאָפּן, איינשלאָפּן. ווען די מידקייט וואָלט גענאנגען צוזאמען מיט יאוש צום לעבן, וואָלט פיל לייכטער געווען. עס זענען פאראן מיטלען. ווי פטור צו ווערן פון לעבן און פון זיינע צרות.

אָבער דאָס לעבן איז טייער. צום לעבן איז ביי מיר געבליבן א נייע גערדיקייט ביז ווייטיק. ליבע צו דער נאטור, צו דער וועקסלונג פון זומער און ווינטער, נייערדיקייט צו מענטשן-קאמף, פאראכטונג צום שקר... אָבער וואָס טוט מען מיט דער מידקייט? און אפשר נאר איך זיך אָפּ? אפשר בין איך גאָר נישט אזוי שוואַך?

פון ליטעראטן-פאראיין האָט מען צו מיר צוגעשיקט א צעמל, אז דריי אזייגער גייט דער גאנצער פאראיין ארויס אויף א פרייוויליקער אר-

בעט. מען דארף גראָבן שוין־גריבער און יעדער איינער מוז קומען מיט אן אייגענעם רידל. איך בין געלאָפן און געקויפט א רידל און פונקט דריי אזיינער בין איך שוין געווען אין פאראיין. דערנאָך זענען מיר געגאנגען צו דער ארבעט. אן אָריגינעל בילד: יידישע פען־מענטשן מיט רידלס און שטאט פענעס. דער אלטער סטופניצקי מיט א רידל, פראפוס, אלחנן צייט־לין, דיכטער און רעפארטערס — א גאנצע מחנה...

געגראָבן די שוין־גריבער האָבן מיר נישט ווייט פון דעם יידישן שפיטאָל אויף טשיסטע. דאָרט זענען געווען א סך לידיקע פלעצער און סעדר. פאר מיר און פאר אנדערע איז אויסגעפאלן א שווער שטיקל ערד. דער רידל איז נישט געגאנגען. אויף דעם אָרט איז פריער געווען א גלאָז־פאבריק און א סך שטיקלעך גלאָז, ברוכווארג זענען געווען איינגעגראָבן אין דער ערד, איז געווען שווער צו ארבעטן. כ'האָב געארבעט און געפילט, אז מיט מיינע כוחות וועל איך שוין קנאפ וואָס העלפן צו פירן די מלחמה. צום סוף האָב איך זיך פארווונדעט א האנט, מען האָט מיר באנדאזשירט די ווגד און איך האָב ווידער געפרוּווט גראָבן, אָבער דאָס איז נישט מער געווען ווי א פרוּוו... איך האָב זיך ארומגעקוקט. טויזנטער און טויזנטער האָבן געגראָבן מיט פלייס. צום גרעסטן טייל יידן אין לאנגע קאפאָטעס, מיט גרויע בערד און מיט שווארצע בערד, שווייגנדיקע מיט געפרעסטע ליפן, די קאפאָטעס פונאנדערגעשפילעט, די ציצית האָבן זיך ארויסגעזען, דער טרויער האָט זיך באהאלטן. די מענטשן האָבן געוואָלט עפעס טון, מיט עפעס העלפן... פון אונדזערע שרייבער האָט אמבעסטן געארבעט אלטער קאציונע. ער איז געווען א וועגעטעריאנער, האָבן מיר זיך אויף אים געוויצלט:

— פון די מערן און בוראקעס האָסטו אזוי פיל כוח?...

ער האָט אונדז נישט אָפגעענטפערט, נאָר ווייטער געגראָבן. יידן, א מחנה יידן האָבן געגראָבן די ערד. געווען צווישן זיי שיינע קעפ, געווען אויסגעמאטערטע קבצנים, געווען גמרא־יידן, חכמים, פא־טריארכן, מיט קנייטשן פון טויזנט יאָריקן עקשנות און אויסדויער. א שטאַלענער, פארנופטיקער שווייגן האָט באהערשט די מחנה, כאָטש פחד האָט ארום געהערשט.

פון א ווייטן מויער מיט אָפענע פענסטער האָט געגרייצט דער ראַ-

דיאָ. שפעטער איז צו אונדזער גרופע צוגעקומען איינער און האָט דערציילט: — דער ראדיאָ דאָרט פון יענעם פענסטער, ער האָט געדרשנט פון לייפציג, א דייטשער, ער האָט גערעדט, אז די יידן גראָבן איצט אין ווארשע שוין גרובן, טאָ זאָלן זיי וויסן, אז זיי גראָבן קברים פאר זיך. מיר האָבן זיך ארומגעקוקט, עמעץ האָט א זיפץ דערלאנגט, א צווייטער האָט געפרוווט מאכן א וויץ און די רידלס האָבן ווידער געדארבעט. אינזשיניערן האָבן די גאנצע צייט אָנגעוויזן, ווי אזוי מ'זאל ארבעטן. מיר אליין האָבן אין דעם זייער ווייניק פארשטאנען.

פארנאכט בין איך ווידער געווען אויף מיין הויף און ווידער געהאט דיזשור. איצט איז געווען רואיקער, קיין אלארם איז שוין נישט געווען עטלעכע שעה. דער עולם איז געשמאנען אויף דעם הויף, אין טויער, אויף די טרעפ און באלקאָנען. די קריסטן האָבן זיך זייער געחברט מיט די געדיילטע יידישע שכנים. זיי האָבן געטראכט, אז די יידן ווייסן מער פון זיי. האָט איינער פון זיי געברענגט ביי מיר:

— וואָס זאָגט מען עפעס אין אייערע קרייזן?

האָב איך אים מיט א שמיכל אָפגעענטפערט:

— איר מיינט נאָך אלץ, אז מיר האָבן עפעס ספעציעלע קרייזן, מוז

איך אייך זאָגן, אז מער ווי צרות האָבן מיר נישט.

אין דער אמתן האָט קיינער נישט געוואוסט, ווו מיר האלטן אין דער וועלט. אין דער פרי האָט מען אין דער שטאָט גערעדט, אז די דייטשן זענען שוין אין טשענסטאָבאָוו און אויב דאָס איז אמת, איז דאָך שוין ווארשע דירעקט אין סכנה. אָבער אויף זיכער האָט קיינער נישט געוואוסט. אָנגעדיראָקן איז מען געווען, נאָר מען האָט נאָך געגלויבט אין עפעס א נס, דערווייל האָט יעדער איינער געסמט דעם צווייטן מיט זיינע אומעטיקע אויגן. מען איז ארומגעקראָכן אויפן הויף, אויף די טרעפ, מען האָט זיך צוגעהערט מיט איינגעהאלטענעם פחד...

אין שפעטן אָונט בין איך געלעגן א האלב טויטער אויף א קאנאפע ביי מיין אלטער באלעבאָסטע. אין דער פרי האָב איך איר געגעבן געלט, זי זאָל איינקויפן וואָס עס לאָזט זיך, ווייל מען האָט שוין גערעדט, אז אלץ וועט אויספעלן. איצט האָט זי אויסגעשטעלט אויפן טיש קאָנסערוון, שאכטלעך מיט צוקערקעס, רייז, קאשע, זי האָט עפעס גערעדט צו מיר, דער-

ציילט וויפל יעדע זאך קאסט...

וועמען איז דאס אָנגעגאנגען?

איך האָב געוואָלט שלאָפן, אראָפּזינקען ערגעץ־וווּ און איינשלאָפן ביז אויסגיין. די פיזישע שוואכקייט האָט מיך אינגאנצן באזיגט און אין מוח א שטעבעדיקס, א נאָדל, וואָס האָט מיט ווייטיק אָנגערירט און דער־מאָנט די לאַגע...

אין דעם א קלונג אין טעלעפאָן. שוין עלף ביינאכט. ווער קלינגט עס אזוי שפעט? און אין אזא צייט? איך, די באלעבאָסטע, איר טאָכטער און זון און עפעס א שכנה, וועלכע האָט זיך ביי אונדז פארזעסן — אלע זענען צוגעשפרונגען צום טעלעפאָן... איך הער מיין נאָמען. עפעס רעדט מען צו מיר:

— נעם די קלענסטע וואַליזע און קום גלייך אין ליטעראַטן־פּאַראַיין!

דערצייל נישט קיינעם.

— ווער רעדט?

— אינדעלמאָן.

דער שמועס ווערט גלייך איבערגעריסן. א רגע, איך בין צעטומלט. איך פארשטיי נאָרנישט. נאָך איין רגע. איך פארשטיי שוין אלץ: ווארשע עוואַקואַירט זיך. מען גייט ארויס פון ווארשע. אינדעלמאָן איז דער פאָרויצער פון זשורנאַליסטן־סינדיקאַט, ער וועט קיין איבעריק וואָרט נישט ווארפן...

ווארשע עוואַקואירט זיך...

און דאָ שטייען נעבן מיר די מענטשן. זיי ווילן וויסן וועגן וואָס

איך האָב דאָ גערעדט. מיט די צעשראָקענע אויגן פרעגן זיי, מיט ציטער־דיקע ליפן:

— וואָס איז געשען?

— גאָרנישט, מען רופט מיך אויף א באראַטונג אין ליטעראַטן־

פאַראַיין.

איך וויל פאר די מענטשן די שרעקלעכע נייעס נישט אנטדעקן. זאָלן זיי איבערשלאָפן די נאכט אָן דער שווארצער ידיעה. איך האָב א רגע באַטראַכט מיין לאַגע. וואָס האָט ער געזאָגט אינדעלמאָן? נעמען די קלענ־סטע וואַליזע. איך דאַרף נישט קיין וואַליזעס. דאכט זיך, אז עס גייט אין

לעבן און וואָס איז דעמאָלט א וואַליוע מיט א בנד? קנאפ איז מיר מיין גוף, מיין נשמה, מיין מידקייט. איך האָב זיך אראָפּגעגליטשט שטיל פון די טרעפּ, אויפן פינסטערן הויף ארויס, אויף דער שוואַרצער פינסטערער גאס. מען האָט נישט געזען קיין פונק ליכט, אפילו קיין פאפיראַס האָט מען נישט געטאָרט רויכערן אויף א ווארשעווער גאס ביינאכט. אָבער דעם וועג צום ליטעראַטן פאראיין האָב איך געפונען. צו גוט האָב איך געקענט די גאסן פון יידישן ראיאָן אין דער הויפטשטאָט פון פּוילן.

אין ליטעראַטן פאראיין איז געווען פול. אלע לאָמפן האָבן געברענט. איך האָב קיין סך נישט באדארפט פרעגן. איך האָב אלץ פארשטאנען. דערוויסט האָב איך זיך, אז די רעגירונג פאָרט ארויס קיין לובלין. זי נעמט מיט פינף און זעכציק זשורנאליסטן, פופציק קריסטלעכע און פופצן יידישע. איך בין נישט געווען אויף דער ליסטע, נאָר מען האָט געטראכט, אז עמע-צער פון אונדזערע פופצן וועט זיך אָפּזאָגן, דעמאָלט וועט פאר מיר זיין פלאץ. אָט צוליב דעם האָט מיך אינדעלמאן ארויסגערופן.

אין ליטעראַטן פאראיין אין יענער נאכט. דאָס איז געווען די לעצטע נאכט, ווען אין פאראיין האָבן זיך צונויפגעקליבן אזוי פיל חברים. שפע-טער איז די געביידע צעשמעטערט געוואָרן און זי האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן צוזאמען מיט אונדזער פאראיין, מיט א טייערער ביבליאָטעק, מיט א וויכטיקן ארכיוו.

איך וועל נישט פארגעסן די לעצטע טראגישע שעה אין פאראיין. די מיטגלידער, וואָס האָבן געדארפט ארויספאָרן, זענען געקומען מיט זייערע פרויען. אנדערע זענען אויך געקומען מיט זייערע קינדער. דאָ האָט מען זיך באראטן: פאָרן אָדער נישט פאָרן? נישט געווען קיין פאניק. נישט געווען קיין צעטומלטע נערוון. רואיק, זאכלעך, מיט גרויסער מענטשן-ווירדע האָט זיך דאָ לעבן אָפּגעריסן פון לעבן. ערנסט ביז פארגנופט, ביז העכערער איבערגעגעבנקייט זענען געווען די פרויען. זיי האָבן פארשטא-גען די לאַגע. אָבער דאָך האָט מען זיך געדונגען. נישט ליכט איז געווען איטשעלען זיך אָפּצוועגענען מיט זיין טייערער משפחה. אפשר צען מאָל האָט ער געבויטן זיין מיינונג. אָט פאָרט ער יאָ, און באלד זאָגט ער זיך אָפּ פון דעם. דאָס זעלבע אונדזער ניימאן, דאָס זעלבע פלינקער, נח פּרילוצקי, סטופניצקי, אָבער דאָ טאָר מען קיין סך נישט קלערן. צוועלף אזויגער

כוזן שוין אלע זיין אויף דעם זאמל־פונקט. איילן מוז מען זיך. מען האָט כסדר געהערט די לאַקאָנישע פראַזן:

— איך גיי...

— איך בלייב, זאָל זיין וואָס עס וויל. די מינוטן זענען געווען ווי בליי גליענדיקער; דער ערשטער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו פאָרן אהרן איינ־האַרן, דערנאָך כילינגאָוויטש. אין דער לעצטער רגע, ווען מען איז שוין צו דער טיר גענאנגען, האָט זיך אויך אָפּגעזאָגט אינדעלמאן און דורך דעם איז פריי געוואָרן א פלאַץ פאר מיר. אין דער לעצטער מינוט איז צו מיר צוגענאנגען מנחם פלאַקסער.

— איך גיי אויך — האָט ער געזאָגט.

— ווי אזוי? — האָב איך געפרעגט — די דערלויבעניש פון דער רע־נירונג איז דאָך בלויז אויף פופצן יידן...

— וועל איך זיין דער זעכצנטער.

ער איז גערעכט געווען. ער איז מיט אונדז דורכגעגאנגען אלע וועגן. נאָך איינער איז צו אונדז צוגעקומען און זיך געבעטן מיט א שטיקלן קול:

— נעמט מיך מיט...

דאָס איז געווען לעווענשטיין, דער לעצטער סעקרעטאר פון ליטע־ראטן־פאראיין. אָבער מען האָט אים נישט געקאָנט העלפן. דער דאָזיקער איז איינער פון די ערשטע דערמאָרדעט געוואָרן...

מיר זענען ארויס פון ליטעראטן־פאראיין, מיט איינגעהאלטענעם אַטעם געשפּרייזט פון די טרעפּ. יענע טרעפּ זענען שוין נישטאָ, יענז הויז איז שוין נישטאָ, אוועק אונדזער וועלט.

מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, אז מיר זאָלן נישט גיין אין קיין גרויסע גרופּן, מיר זאָלן נישט רעדן הויך, וויל ווארשע ווייסט נאָך גאָרנישט. ווארשע טאָר נישט וויסן, אז עס הייבט זיך שוין אָן די עוואקואציע פון דער שטאָט. פאר יעדן פון אונדז איז דאָס געווען ווי א דונער די בשורה. אויפן פינפטן טאָג פון דער מלחמה איז שוין די עוואקואציע פון דער הויפטשטאָט. הייסט עס, אז דאָס מעסער האָט שוין דערלאנגט אין סאמע הארץ פון פוילן. הייסט עס, אז דער דייטשער בלייז־קריג איז נישט קיין בארימעררי און נישט קיין לעגענדע...

מיר איז אויסגעקומען צו גיין מיטן יונגן זשורנאליסט און איבער־

זעצער מנחם פלאקסער. ער האָט געטרָאָגן א נאנץ שווערע וואליוע און אין דער פינסטער האָבן אונדז עטלעכע מאָל פארהאלטן מיליטערישע פא-טרולן. ער האָט געמוזט זיין וואליוע עפענען און ווייזן זיין באגאזש. צוליב זיין שווערער וואליוע האָבן מיר ביידע געמוזט גיין לאנגזאם און דאָס האָט מיך פארדראָסן; ווי האָבן עס מענטשן אין זינען בגדים און אנדערע נא-רישקייטן, בעת עס גייט אין ראטעווען גוף און נשמה?

א פחד-פינסטערניש איז געלעגן אויף אלץ. א גרויזאמע רואיקייט פון א מיליאָנענדיקע שטאָט. גאסן — שווארצע קאָרידאָרן. ווהיין פירן זיי אונדז? אָבער ביסלעכווייז... די אויגן האָבן זיך צוגעוויינט צום חושך, עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסגעשטאלטן די קאנטורן פון די גרויסע היי-זער אויף דער קרולעווסקע גאס. אָט איז דער הויכער פארקאן פון זאקסישן גאָרטן. א הויכער, שווארצער פלויס פון אייזערנע שטאכעטן. דער זאק-סישער פארק... ער האָט זיין געשיכטע אויך פאר יידן. אין דער הונדערט-יעריקער רוסישער אָקופאציע איבער פוילן האָבן די לאנג געקליידעטע נישט געהאט קיין רעכט ארוינצוגיין אין אזא פארק. שפעטער, ביי דער אויפ-וואכונג פון פוילן נאָך דעם ערשטן קריג, איז דער פארבאָט אראָפגענומען געוואָרן, און אין די לעצטע יאָרן פאר דער איצטיקער מלחמה איז דער זאקסישער פארק געוואָרן א מין באראָמעטער. אויב יידן האָבן רואיק שפאצירט אין פארק, איז עס א סימן געווען, אז די שלאַנניקע אניטאציע האָט זיך בארואיקט און אָפגעלאָזט, און ווען יידן האָבן אויסגעמיטן דעם „זאקסישן“, האָט מען שוין געוואוסט מיט וואָס עס שמעקט. א סימבאָלי-שער גאָרטן איז עס געוואָרן פאר אונדז...

אָבער איצט איז נאכט און פינסטערניש, איצט איז דער פינפטער מעת לעת פון דער מלחמה. מיר געזענענען זיך מיט ווארשע און די שטאָט הייבט אפילו נישט אָן וויסן, אז מיר געזענענען זיך מיט איר. ווארשע איז געשלאָפן. קיין איין טיר, קיין איין פענסטער האָט זיך נישט געעפנט. קיין איין מענטש פון די שלאַפנדיקע הייזער האָט נישט געוואוסט, אז דער שוואר-צער זיגל איז שוין געשטעלט געוואָרן. קיין פריילעכע חלומות האָט זיך זיי באשטימט נישט געחלומט אין זייערע שלאַפצימערס, אָבער די ווירקלעכ-קייט איז נאָך געווען ווייט פון זייער דמיון. מיר זענען געווען די ערשטע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן דעם מארש פון ארויסגאנג.

אונדזער זאמל־פונקט איז געווען אויף דער קראקאווער פּאָרשטאָט. אין טויער פון דער צייטונג „קוריער ווארשאַווסקי“. די דאָזיקע צייטונג איז געווען א פריזיש אנטיסעמיטישע, און דאָס וואָס דער זאמל־פונקט פאר יידישע און קריסטלעכע זשורנאליסטן און שרייבער איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף אזא פּלאַץ, איז געווען א סימן, אז מיר זענען שוין אויס־געגלייכט געוואָרן...

דער טויער איז געווען געשלאָסן. מיר האָבן אָנגעקלאַפט און אָנגע־רופן אונדזערע נעמען. מען האָט אונדז אריינגעלאָזט. שוין געווען דאָרט צונויפגעזאמלט א היפש ביסל מענטשן. דער טויער קוים באלויכטן. מענטשן מיט וואַלזעס, מיט רוקזעק אויף די פלייצעס. שווייגעדיקע שאַטנס. זעלטן ווער עס האָט ארויסגערעדט א וואָרט. צו וואָס רעדן? אין דער מינוט איז געווען גענוג צו טראכטן. מען האָט זיך דאָך געזעגנט מיט היים, משפּחה, מיט פארמעגן, מיט פארדינסטן, מיט באַקוועמלעכקייט און עפעס מער: מען האָט זיך געזעגנט מיט א גאנצער עפּאָכע. דאָ זענען געווען באַרימטע פּוילישע זשורנאליסטן, באַרימטע יידישע זשורנאליסטן. אנדערע האָבן מיטגעבראכט זייערע פּרויען, זיי האָבן געהאַפּט, אז עס וועט געלינגען זיי מיטצונעמען. אָט שטייט די פּרוי פון וואָלקאוויטש, א פאראומערטע, מיט א גרויסן רוקזאק אויף דער פלייצע, א שלאַנקע, א שיינע, און בלייך, בלייך פון מידקייט, פון שרעק און פון דעם בלאַסן ליכט אין טויער... זי ווארט אויף א באשלוס, מיטפּאָרן, אָדער גיין צוריק אהיים אין דער פינ־סטערער נאכט, אהיים, אלײן...

באשליסן האָט מען עס באַדארפט אין מיניסטאָרן־ראַט. דער מיר־ניסטאָרן־ראַט איז הונדערט טריט פון „קוריער ווארשאַווסקי“. איז וואַל־קאוויטש געלאָפּן אהין און צוריק און אנדערע זענען געלאָפּן. אונדזער טויער האָט זיך כסדר געעפנט און פארמאכט. פלאַקסער איז נאָך אויך נישט געווען זיכער מיט זיין דערלויבעניש מיטצופּאָרן מיט דעם רעגיר־רונגס־צוג, איז ער אויך געלאָפּן אין מיניסטאָרן־ראַט. מיך מיטגעשלאַפּט. נאָך א שטיק וועג פון געדיכטער פינסטערניש בין איך אריין אין א באַ־לויכטענער געביידע. די טירן און די פענסטער פארקלאַפט און פארהאנג־גען, אָבער די אלע קאָרידאָרן און צימערן זענען געווען באלויכטן מיטן גרויסן פארנעם. העל־ליכטיק, פייערלעך ליכטיק. דאָס האָט מיר אויסגעזען

ווי א באלויכטענער שפיטאָל, ווו מען דארף באלד דורכפירן א דרינגענדע אָפּעראַציע, א געפערלעכע אָפּעראַציע אין מיטן נאכט... אנדערע זענען געלאָפּן פון איין צימער אין צווייטן. צו העכערע און גאָר הויכע באאמטע, צו האלבע און גאנצע מיניסטאָרן. אָבער קיינער האָט נישט באקומען קיין ספּעציעלע דערלויבעניש מיטצופאָרן. דער ענטפּער פער איז געווען איינער:

— נישטאָ קיין פּלאַץ, נישטאָ און נישטאָ.

דער באוועגלעכער פּלאַקסער איז דאָך מיטגעפּאָרן. אויך א צענדליק קריסטנים, פרויען בון זשורנאליסטן, האָבן זיך איינגעשפּארט און מיט געפּאָרן. וואָלקאָוויטשעס פרוי האָט זיך אָפּגעזעגנט און איז אוועק צוריק אהיים. איך געדענק, ווי טרויעריק זי האָט זיך ארויסגערוקט פון טויער... שפּעטער איז געוואָרן א טומל אין טויער: איינער אן אלטער פרוי לישער זשורנאליסט האָט געחלשט. מען האָט געבראכט וואסער און אים אָפּגעמינטערט. איך האָב געזען א טויט־בלייך פנים פון אן אלטן מאן, ווי אזוי וועט אזא איינער אויסהאלטן אזא ביטערן וועג?

ארום איינס ביינאכט האָט מען זיך גערירט צום מזרח־וואַקזאַל פון ווארשע. געווען זענען מיר איצט ארום אכציק פּערזאָן. די גרעסטע צאָל פון זיי — עלטערע מענטשן. זעלטן ווער יינגער פאר פּופּציק. עלטערע, שוין שווער זיך צו באוועגן, אָבער יעדער איינער האָט געשלעפּט א וואַל ליוזע, א פּאָק אָדער א רוקזאַק. צוליב דעם האָט מען געשפּרייזט לאַנגזאַם. מיליטערישע פּאַטרולן האָבן אָפּט פּאַרהאַלטן, אָבער גלייך אָפּגעלאָזט. מיר זענען יחסנים... זשורנאליסטן, שרייבער. ביים קערבעדזש־בריק — א גרעסערער מיליטער־פּאַטרול, אָבער אויך דאָ האָט מען אונדז גלייך דורכ־געלאָזט... די קערבעדזש־בריק האָט תמיד אביסל געשראָקן מיט איר אימפּאַזאַנטקייט, מיט איר שווערער מאסע פון אייזן, מיט איר הויכקייט איר בערן וואסער. איצט, אין דער דאָזיקער נאכט, האָט די בריק געוואָרפּן א פּחד אויף אונדז. מיר האָבן דעם פּחד אלע שוויינגנדיק געפּילט. פינסטער, חושך, אונטער אונדז דער שוואַרצער אָפּגרונט פון טייך און פּאַראַוויס? ווער ווייסט, וואָס פּאַראַוויס ווארט אויף אונדז? אין מיטן דער בריק זענען געשטאַנען טראַמוויר־וואַגאַנעס, איינער נעבן אנדערן. די גאנצע בריק איז פול געווען מיט וואַגאַנעס. איינער האָט אונדז דערקלערט, אז די

דאָזיקע וואָגאַנעס זענען באַריקאדן קעגן די דייטשע טאַנקען, די אלע וואַ-
גאַנעס זענען געמינעוועט און עלעקטריזירט.

אַריבער די בריק.

די צווייטע האַלבע וואַרשע — פראַגע איז אויך געלעגן אין דער
זעלבער פינסטערניש. דאָ און דאָרט מיליטערישע אויטאָמאָבילן, פּויערשע
פורן מיט פעק, דאָס אלץ איז געשטאַנען אָן באַוועגונג. אויף די פּורן
שלאָפּנדיקע זעלנער, נעבן די פּורן אויפן בריק — אויך אזעלכע זעלנער.
מיר זענען געגאַנגען צום מזרח-וואַקזאַל. דאָס איז א שטיק וועג, פון דריי
פיר קילאָמעטער. אָן די וואַלזעס איז עס א קלייניקייט. מיט די וואַל-
זעס — ענדלאָז.

פּרעג איך:

— מענטשן! צו וואָס די וואַלזעס?

פּרעגט מען ביי מיר:

— און דו האָסט גאָרנישט מיטגענומען?

— ניין! גאָרנישט און גאַנץ באַווסטזיניק: אין אזא וועג וויל איך

זיין פריי מיט פרייע הענט, א כפרה די בגדים...

אַבער...

— לאָזט מיך צופרידן. איך וועל איך זאָגן דעם אמת, אז איך
טראָג מיט זיך א גאַנץ שווערן באַגאַזש: מיניע יאָרן, די ערשטע רוסישע
רעוואָלוציע מיט אלע וואַגלענישן צוליב איר, און אין דער אמתן געדענק
איך נישט קיין איין רואיק יאָר אין מיין לעבן. דאָס לעבן אליין איז דאָך
דער שווערסטער באַגאַזש...

איך האָב איבערגעריסן מיין מאָנאָלאָג און קיינער האָט מיר מיט
גאָרנישט געענטפערט. מען איז געגאַנגען שטום א לאַנגע צייט. פּלוצלינג
האָט איינער אויסגערופן:

— סטופניצקי! ווי איז סטופניצקי?

עטלעכע שטימען האָבן אויסגערופן זיין נאָמען, אַבער קיין ענט-
פער איז נישט געקומען. בין איך מיט נאָך עטלעכע געלאָפן צוריק. מיר
האָבן אים געטראָפן א פאַרסאַפּעטן נעבן זיין וואַלזע. דער אכט און זעכ-
צייס יעריקער סטופניצקי האָט מער נישט געהאַט קיין כוח צו שלעפּן זיין
באַגאַזש. האָב איך עס געטראָגן א שטיק וועג און ביטער געשמייכלט צו

זיך: נישט געוואָלט קיין אייגענע, האָב איך א פרעמדע וואַליזע. און פון וואַנען האָבן זיך צו מיר גענומען אזוי פיל כוחות? איך בין דאָך ביי זיך מיט עטלעכע שעה צוריק געלעגן ווי א געשמידטער פון אננסטלעכער מירד קייט און איצט גייען די פיס, זיי שלעפן זיך און איך שלעפ א שווערע וואַליזע. איך האָב אין האַרצן זיך געבונטעוועט קעגן דעם סטופניצקין, אָבער איך האָב זיך דערמאָנט, אז ער האָט שוין עטלעכע מאָל געשריבן וועגן מיר גוטע אַרטיקלען און זאָל מיין איצטיקע טרחה זיין דער אָפּצאָל... ביים וואַקזאַל האָט מען יעדן איינעם פון אונדז קאָנטראַלירט די דאָקומענטן און יעדן איינעם באַזונדער אַריינגעלאָזט. בעת איך בין אַרייַ געקומען אינווייניק, האָב איך קודם כל נישט געזען קיינעם פון מיינע חברים. אלע זענען זיי ווי איינגעזאפט געוואָרן אין דער געדיכטער מענטשן מאַסע, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען. די טונעלן פון דעם דאָזיקן ריזיקן וואַקזאַל, די זאַלן און קאָרידאָרן זענען געווען בוכשטעבלעך אָנגעשאַטן און אָנגעפרעסט מיט מענטשן. א מענטשן-קנויל, און דער קנויל האָט זיך גערירט, דער קנויל איז גענאנגען, געקראַכן, געהויבן די פיס און הענט, געוואָלט ערגעץ גיין, עפעס דערליידיקן, דערגרייכן, אָבער אלץ איז גע- בליבן אויף איין אָרט...

האַלב טונקל געווען אַרום, א לופט, וואָס האָט געשטיקט ביז צו חלשות. גרויזאם און פאַנטאַסטיש האָט אויסגעזען דאָס בילד. גיהנום. אמתער גיהנום, טויזנטער, טויזנטער מענטשן, פון זיי זענען א סך געלעגן אויף דער ערד, אויף די בענק און טישן, אויף די טרעפ, וואָס פירן צו דער פּלאַטפּאָרם, וווּ די וואַגאַנעס שטייען. דאָס זענען כמעט אלע געווען פּליטים, וועלכע מען האָט געבראַכט פון פּוילן, יונג און אַלט, פּריצים, באַאמטע, לייכט פאַרווונדעטע זעלנער, מאַטראָזן, פּאָליציאַנטן, אלץ האָט דאָס געוואַרט אויף ווייטערדיקער עוואַקואַציע, אָבער די מאַשין, די אָר- גאַניזאַציע, איז שוין קאַליע געוואָרן. דער וועג האָט זיך פאַרשפאַרט, כאָטש געם און ניי אויס. א טייל פון עילם איז געלעגן אויף דער ערד, אויף דער פּאָדלאָגע, א טייל האָט זיך געפרוּווט רירן און נאָך א טייל, דער שטאַרק סטער עלעמענט, איז געשפּרונגען איבער לעבעדיקע גופים, ווי אויף זעק מיט קאַרטאַפּל. די דאָזיקע געציילטע זענען אויך געווען ווי געפאַנגענע, ווייל זיי האָבן אין ערגעץ נישט געקאָנט צוקומען. איך האָב עס דערזען

פאר די אויגן, און די נשמה איז מיר כמעט ווי אוועק. ווו זענען די אלע
 חברים, די יידישע און קריסטלעכע זשורנאליסטן? צי דען האָבן זיי זיך
 שוין אריינגעכאפט אין צונג? זיי פאָרן שוין און מיך האָבן זיי איבערגע-
 לאָזט? שרעק און פארביטערונג זענען מיך באפאלן. וויל איך לויפן, שטעלן
 שנעלערע טריט, נאָר מען שטופט מיך צוריק, מען שטופט מיך אויף רעכטס
 און אויף לינקס. איך שטעל די פיס מיינע אויף לעבעדיקע נפשות, קי-
 דער, אלטע, פרויען. אנדערע פון זיי שלאָפן, אנדערע קרעכצן. אין דעם
 האלב-פינסטער זעט מען א בליק פון א צעטראַטענעם מענטש. עס ווערט
 דערנאָך אינגאנצן פינסטער אויף דער נשמה, און דאָ שפּרייזט א פרוי
 מיט ברייט געעפנטע אויגן, אן עלטערע, א גרויע, זי זעט אויס צו זיין
 משוגע פון פארצווייפלונג. זי שפּרייזט און שרייט:

— דער מאן שטארבט מיר. אפשר האָט איר געזען א קשאַנדז?
 דער מאן שטארבט מיר אוועק...

קינער הערט זי נישט. קינער קוקט זיך אפילו נישט ארום. אין
 דער דאָזיקער אוממענטשלעכער ענגשאפט איז געווען א קאלטע רעזי-
 גאציע, א טעמפּקייט, א פארגליווערונג. אין איינער אזא רגע האָב איך
 דערפילט, אז איך בין פארטיק. פון דאנען וועל איך שוין נישט ארויס.
 דאָ וועל איך צעטראַטן ווערן מיט נאָך א סך אנדערע. איך בין שוין געווען
 צוגעגרייט צו דעם. צוערשט ווייטיק אין דער נשמה, דערנאָך רעזיגנאציע...
 יונו זאָל איך זיך דאָ אויסציען און אָפּשטארבן און א סוף...

פלוצלינג האָט מיך ווער אָנגעכאפט פארן אקסל: איך האָב אויפ-
 געצירט און דערזען פלאַקסערן.

— הא, ווו זענען אלע?
 — איך ווייס נישט... ווו איז גאַטליב? ווו איז יאושזאָהן? זיי שטיקן
 זיך אוודאי אין דער מאסע ווי אלע...

— און איך האָב געמיינט, אז איר זענט שוין אוועקגעפאָרן, מיך
 איבערגעלאָזן. איך האָב שוין קיין כוח נישט.

מיר האָבן זיך שוין נישט אָפּגעלאָזט. גאנץ פשוט: מיר האָבן זיך
 פאר די הענט געהאלטן, איינער זאָל דעם צווייטן נישט פארלירן. אָט אזוי
 האָבן מיר געפונען א דריטן, א פערטן פון אונדזער גרופע. דער מענטשן-
 ים האָט זיי אויסגעשפיגן. מען האָט זיך איצט פעסט געהאלטן איינער נעבן

צווייטן, דער זעלבער ים זאָל אונדז ווידער נישט איינשלינגען. מיר האָבן געזוכט די איבעריקע. גערופן זיי הויך ביי די נעמען. פונקט ווי אין א מדבר, ווי אין א וואלד. פון צייט צו צייט פלעגט זיך אָברופן אן עכאָ... מיר האָבן זיך געפרייט מיט יעדן אויפגעזוכטן חבר. אין אזא וויסטן לעך בעדיקן קבר איז אויך פאראן פרייד... וואָס מער ווילסטו מענטש?

דערנאָך. נאָך אלע מאטערנישן, נאָך אלע זוכענישן און אויספרעך גענישן, זענען מיר דערגאנגען, אז דער צוג, מיט וועלכן מיר באַדארפן אוועקפאָרן, געפינט זיך נישט אויף דעם מזרח-וואקזאל, נאָר אויף דעם דאנ-צינער וואקזאל.

א שרעקלעכע בשורה...

אָבער קלערן טאָר מען נישט. עס איז קריג. בליץ-קריג. טאָטאלער קריג. מיר מוזן ווייטער גיין. א רחמנות געווען אויף די אייגענע פיס, נאָר מען מוז גיין, מען מוז, מען מוז...

איצט האָבן מיר ווידער געהאט א שווערע פרוגו דורכצופירן. מיר האָבן געמוזט ארויסקריכן פון וואקזאל אויף דער גאס, און דאָס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. פאר דער צייט האָט זיך די מענטשן-מאסע מער נאָך איינגעפרעסט. צונויפגעגאָסן און זיך איינגעקלעפט.

מיר, אונדזער גרופע זשורנאליסטן, האָט זיך געשטופט צו דער טיר און א לעבעדיקע מענטשן-פאליע האָט אונדז געשטופט צוריק, פונקט ווי זיי וואָלטן אונדז וועלן פארהאלטן: „בלייבט דאָ מיט אונדז. שטיקט זיך און ווערנט זיך און גייט אויס מיט אונדז אינאיינעם“...

מיר האָבן דאָס נישט געוואָלט. מיט די עלנבויענס, מיט אביסל כעס און אויפגעגונג זענען מיר ארויס אויפן גאס. שטיל און שטום. א ווינטל, לופט, שטערן... פאר די אויגן האָט נאָך אָבער געשוועבט דאָס גיהנום פון מזרח-וואקזאל, אן אמתער גיהנום... נאָר בלויז מיר האָבן פון דעם געווגסט. די גרויסע ווארשע איז געשלאָפן...

מיר זענען ארויס פון מזרח-וואקזאל און זאָל דאָס זיין א גוטער סימן: אויב מיר האָבן זיך געקאָנט ארויסרייסן פון אזא גיהנום-קעסל, וועט אפשר אויך ווייטער עפעס געלינגען. ווידער גאס, לופט און פינסטערניש. צו באקומען א וואָגן צו פאָרן איז אפילו נישט געווען צו טראכטן. מיר גייען צו פוס. מיר האָבן פאר זיך ביז צו דעם דאנציגער וואקזאל זעקס

אָדער זיבן קילאָמעטער, גאנץ ווארשע באדארף מען אדורכגיין. פארפאלן. מיר גייען און א סך לייכטער וואָלט געווען צו גיין, ווען די קאָלעגן מיינע וואָלטן זייערע וואַליזעס נישט געהאט. איך האָב זיך אין הארצן געביר זערט אויף זיי. צו וואָס און צו ווען דער באַגאזש? צו וואָס אזעלכע לאַנג-זאמע טריט, אז מען קאָן שפּרייזן שנעל, מיט מענערישע טריט און קומען גיכער אַהין צום וואַקאַל? מען האָט אונדז געזאָגט, אז אונדזער צוג זאָל אָפּגיין פיר אזויגער און אפשר וועלן מיר פארשפּעטיקן? און דער דייטש? ווער ווייסט אים, ווי ווייט ער איז פון שטאָט מיט זיינע טאַנקען?
 אַלץ די וואַליזעס... די חיות זענען קליגער פאר אונדז, בעת עס ברענט דער וואַלד זייערער, לויפן זיי שנעל פון ברענענדיקן וואַלד, זיי נעמען נישט מיט קיין בגדים, קיין וועש, קיין נאַכט־פאַנטאַפּל און קיין פידושאַמעס.

איך אליין גיי שנעל, אָבער וואָס איז די פּעולָה פון דעם, וואָס איך גיי שנעל? איך מוז זיך דאָך אָפּשטעלן און ווארטן אויף מיינע חברים. איך ווארט אויף זיי און דאָס געדולד קאָן פּלאַצן. מיר דאכט זיך כסדר, אז איך בין דער שוואַכסטער פון זיי, איך פיל זיך זייער נישט גוט. איך זע אַלץ אין שוואַרצע פארבן און איצט איז דאָך אזא מאָמענט, אז מען דארף שטאַרקער זיין ווי מען איז, איבערשטייגן זיך און גלויבן אפילו אין דאָס אומגלויבליכסטע. איך זוך באַרואיקונג, איך זוך טרייסט. מען מוז מיט עפעס אָפּמאַרן די נשמה. וואָס איז נאָך פאר מיר פאַרבליבן? וואָס איז נאָך פאַראן נוטס אויף דער וועלט? איך לויף פאַרביי געדאַנקלעך דעם לעצטן טאָג. איך טראָג א באַנדאַזש אויף דער האַנט און די האַנט טוט וויי. בייטאָג, ביים גראָבן די שוויַג־רובן, האָב איך זיך פאַרווגנדעט. דער־נאָך, פאַרנאַכט, בין איך געשטאַנען אויף דער וואַך, געהיט דעם הויף אונדזערן. דערנאָך אין דער שפּעטקייט האָט אינדעלמאַן אָנגעקלונגען, איך זאָל שוין קומען אין ליטעראַטן־פאַראיין, ווייל מען גייט אוועק פון ווארשע. א טייערער חבר דער אינדעלמאַן, ער האָט זיך דערמאָנט אין מיר אין אזא שעה, ווען יעדער איינער טראכט פאר זיך. דער דאָזיקער געדאַנק און געפיל איז געווען ווי אן איינציקער שטראַל פאר מיין פינסטערער נשמה אויף די פינסטערע גאַסן פון דער דעמאָלטידיקער ווארשעווער נאַכט.
 טריט נאָך טריט, שאָטן נאָך שאָטן — מיר זענען געקומען צום

דאנציגער וואקזאל. אלע זענען געקומען און אלע וואליזעס האָט מען אהין געבראכט... אָבער דער וואקזאל איז געווען פּוסט און ליידיק. א קאָנטראסט צו דעם מזרח-וואקזאל. דאָרט איז געווען מענטש אויף מענטש. דאָ אפילו קיין שאָטן נישט. דער בופעט פארשלאָסן. די דורכגאנגען קוים באלויכטן. מיר לויפן ארום און מיר זוכן א באאמטן, מיר ווילן דאָך וויסן וווּ איז אונדזער צוג און ווען גייט אוועק אונדזער צוג? נישטאָ ביי וועמען צו פּרעגן. מיר עפענען איין טיר פון א קאנצעלאריע, די לאָמפן ברענען, נאָר קיין מענטש איז נישטאָ. מיר עפענען די טיר פון טעלעגראף. די מאשינען שטייען. אָבער קיין מענטש איז נישטאָ. געמיינט האָבן מיר, אז דאָס איז די לעצטע רגע, דער שונא קומט שוין באלד אריין און די לעצטע באאמטע האָבן זיך געראטעוועט. דאָך דער שונא איז נאָך נישט אריין און די בא-אמטע האָבן שוין נישט געארבעט. מען האָט פארלאָזט די פּאָסטנס, ווייל דער כאָאָס האָט זיך שוין אָנגעהויבן. שפעטער האָבן מיר שוין יאָ געפונען א באאמטן. דער דאָזיקער האָט אָבער גאָרנישט געוויסט וועגן אונדזער צוג און וועגן אונדזער אָפּפּאַרן.

אָט אזוי האָבן מיר געבלאָנדזשעט א שטיקל צייט, ביז מיר זענען ארויס פון וואקזאל אויף דער כאַן-פּלאַטפּאָרם. אויף די רעלסן איז גע-שטאנען א נאָר לאַנגער צוג מיט פארלאָשענע וואַגאַנעס. צוויי גרויסע לאָ-קאָמאָטיוון האָט געהאט דער צוג. די מאשיניסטן זענען נישט געווען, כאָטש די אויוונס האָבן געברענט און פונקען האָבן געשפּריצט.

איינער פון אונדזערע חברים האָט זיך אָנגערופן:

— אפשר איז דאָס אונדזער צוג?

אין דעם האָט זיך, ווי פון אונטער דער ערד, ארויסגערוקט א קאָנ-דוקטאָר מיט א שוואכע לאַמטערן און ער האָט אונדז געמעלדעט:

— ניין, דער צוג איז נישט פאר אייך, דער צוג איז פארן אויסערן-

מיניסטעריום...

— איך פיה אויף דיין אויסערן מיניסטעריום...

און ער האָט ווייטער אויסגערופן:

— קאָלעגן! אריין אין די וואַגאַנעס... מיר וועלן פאָרן מיט דעם צוג.

אלע אריין אין די וואַגאַנעס!

קורץ און קאטעגאָריש האָט ער דאָס ארויסגערעדט, נאָר דער פיה

זיינער האָט מיר קאלט אריינגעפויפט אין דער נשמה. איך האָב גוט פאר-
שטאנען: אין פוילן איז שוין נישטאָ קיין רעגירונג, כאָטש דאָרט אין מיר
ניסטאָרן-ראַט טומלט זיך נאָך היינט צום לעצטן מאָל... שוין נישטאָ קיין
באאמטע. קיין פלאַן און קיין אָרדענונג. אלץ, וואָס מיט אונדז וועט פון
איצט אָן געשען, וועט עס זיין א צופאל און בלוז א צופאל.

מיר זענען אריין אין איין וואגאָן און אין צווייטן וואגאָן. מיר האָבן
זיך אויסגעזעצט. מידע, טויט-מידע. געזעסן זענען מיר אין דער פינסטער,
גערויכערט און דאָס ליכטע פונקען-פייערל פון פאפיראָס פארשטעלט מיט
די הענט. מיר זענען געזעסן און געשוויגן. די אלע געביידעס פון וואקזאל
זענען געווען איינגעטונקט אין דעם אָנגעשראָקענעם חושך. א מאָדנע
נאכט, אן ערב-אומגליק-נאכט... און דאָך זענען עטלעכע חברים איינגע-
שלאָפן און איינער צוויי — מען האָט גאנץ געשמאק געבראָפעט. עטלעכע
אנדערע זענען געלאָפן דערגיין, צי מען וועט לאָזן פאָרן מיטן צוג און
ווען? ווען וועלן מיר פאָרן?

איך בין געזעסן אין מיין ווינקל און זיך צוגעהערט צו דער שוויי-
גנדיקער ארומיקייט. געדריקט האָט מיך דאָס, וואָס דער צוג איז געשטא-
נען. געוואָלט האָב איך איין זאך: דער צוג זאָל לויפן און לויפן און אינד-
נאנצן אוועק פון ווארשע, פון פוילן, פון איראָפע, פון דער וועלט... אין
זאָפ זענען געהאנגען דעראינערונגען פון דער פריערדיקער מלחמה און
די דראָאונגען פון די, וועלכע האָבן ארויסגערופן די איצטיקע מלחמה.
דאָס איז נישט געווען קיין טראכטן. דאָס זענען געווען געדאנקען-קייטן,
זעלכע האָבן געשמידט לייב און נשמה. מורא און פחד פאר דעם מאָרגן,
און דער מאָרגן, דער נייער טאָג קריכט שוין אויף דער ערד. ווען איך האָב
ארויסגעקוקט פון פענסטער, האָב איך דערזען נאָך א צוג אויף די רעלסן.
יענער צוג איז פול געפאקט געווען מיט מענטשן, נאָר אלע האָבן אזוי
איינגעהאלטן געשוויגן, פונקט ווי מען וואָלט זיי פארבאָטן צו רעדן, פונקט
ווי די מורא וואָלט זייערע ליפן געשמידט.

ס'איז ליכטיקער געוואָרן, דערנאָך אינגאנצן ליכטיק. טאָג איז גע-
קומען. באוועגונג דאָ און דאָרט. רעדאקטאָר שוואלבע איז געווען א פינד-
שמעקער אין עסן און אויף א גלאָז קאווע פלעגט ער זאָגן פארקירצט:
„קאווא“, האָט ער דער ערשטער דערשמעקט, אז מען האָט געעפנט דעם

בופעט און מען קאן דאָרט עפעס באקומען. זענען מיר געלאָפֿן אין בופעט און ווירקלעך: מען ניט קאווע, מילך און אייער, ווירשט, קעז. נאָך אזא נאכט... מען ווערט דערפרישט פון א געטראנק, פון א צובייסעכץ. גאָטליב זיצט ביים ברעג פון א טיש. איך שטיי נעבן אים און ביידע טרינקען מיר קאווע. די שטימונג האָט זיך ביי אלעמען פארבעסערט און גאָטליב רופט זיך אָן צו מיר:

— ס'איז גאָרנישט אזוי שלעכט.

א רגע פון אילוזיע: מיר זענען רייזנדע. מירן זיך אַנטרינקען מיט קאווע און מיר וועלן פאָרן ווייטער. פֿלוצלינג... א האַרמאטן־קנאקעריי איבערן וואַקואַל, איבער אונדזערע קעפּ. דאָס האָט די זעניט־ארטיילער זיע באַגענגט די פּרימאָרגנדעסט פון הימל: אין דער בופעט געביידע האָבן זיך אַריינגעשאַטן א סך מענטשן מיט צעשראָקענע אויגן. די גאַנצע גע־ביידע ציטערט און אונדזערע נישט אויסגעשאַפֿענע קערפּערס ציטערן אויך. מיר הערן זיך צו, צי די שייסעריי האַלט אָן. מיר הערן גענוי דאָס גערויש פון עטלעכע אַעראַפּלאַנען. זיי עגבערן דעם מאַרך, זיי ברומען אַרויף אין דער לעצטער ביסל דרייסטיקייט פון מענטשן. עס דויערן רגעס, אָבער ווי לאַנג אַנדערע רגעס זענען. די ברומערייען פון די אַעראַפּלאַנען שרויפן דערשטיקן דעם אַטעם. עס ברומט... אַט א זוי ברומט דער טויט און מיר וואַרטן אויפן טויט. פֿלוצלינג ווערט אלץ שטיל. די זעניט־האַרמאטן הילכן נישט; די אַעראַפּלאַנען ברומען נישט מער, שטיל... און אין דער שטילקייט פאַרגלױסט זיך איינעם פון די בופעט־געסט אויפֿקלאַפֿן אן איי. צי האָט ער טאַקע געוואָלט אזוי שטאַרק עסן, אָדער די נערוון האָבן געפירט זיין האַנט, אלץ איינס: דער גאַנצער עולם האָט אים אָפּגעברייט מיט בייזע בליקן. הערט זיך נאָר איין, א משוגענער אזא. דאָ פֿליען איבער די קעפּ דייטשע אַעראַפּלאַנען, דאָ קאָן מען געהרגעט ווערן און ער קלאַפט גאָר אן איי...

עס איז רואיק געוואָרן. מיר זענען געלאָפֿן אין אונדזערע וואַגאַנעס און דאָרט האָבן מיר אַרויסגעקוקט פון די פענסטער, געוואַרט אויף דער רגע, אז דער צוג זאָל זיך שוין רירן. עטלעכע פון אונדזערע זענען כסדר געלאָפֿן צו די באַן־באָאמטע, מען האָט אפילו געקלונגען אין שטאַט. גע־קלונגען צו א מיניסטער, אָדער צו א קלענערן בן־אַרם. ביז מיר האָבן זיך

דערוויסט, אז מיר פאָרן טאקע מיט דעם זעלבן צוג, מיר בלייבן אין אונז דזערע וואגאָנעס. אָבער ווען וועט עס געשען? דאָ איז א סכנה צו בלייבן. דער דאנציגער וואקזאל שטייט נעבן א גרויסער בריק, ער געפינט זיך נישט ווייט פון די אלטע ווארשעווער פעסטונגען און גרויסע פאבריקגעביידעס... פון יענעם פרימאָרגן און פון אנדערע פרימאָרגנס זענען אין קאָפּ פארבליבן כאָטישע פראגמענטן, ברעקלעך דערינערונגען, געמישט מיט ווייטיק און אנגסטלעכן פחד. אין יענעם פרימאָרגן האָבן מיר אָפגעגעבן דעם ערשטן עקזאמען פון איבערלעבן שרעק און סכנה און אז דער גוטער מזל האָט געוואָלט, האָבן מיר דעם עקזאמען אויסגעהאלטן. יעדע צען פופצן מינוט האָבן די זענטיגהארמאטן געקלאפט און די אעראָפלאנען האָבן געברומט. אמאָל ווייטער, אמאָל נענטער און אמאָל נאָר נאָענט. מען איז כסדר געלאָפן פון די וואגאָנעס ערגעץ־ווי זיך באהאלטן. איינמאָל בין איך אליין פארבליבן אין וואגאָן. אלץ ארום איז ליידיק געוואָרן און איך בין דאָ מיט מיין שרעק אליין... איך האָב ארויסגעקוקט פון פענסטער, איך זע דריי אעראָפלאנען, ארום זיי — רויך פון אויפגעריסענע קוילן. די זון שיינט אין ציכטיקן הימל, די אעראָפלאנען טונקען זיך אין דעם ליכט און ווערן פארשוונדן אויף א רגע, באלד אָבער רוקן זיי זיך ווידער ארויס מיט זייערע שפיציקע קעפּ, ווי קראָקאָדילן טוען עס פון וואסער. איין שטארקער אויפרייס, א צווייטער, א דריטער. די וועלט טרייסלט זיך. איך זע פון ווייט א מויער, א גאנצער פאסאד, די פראָנט־וואנט רירט זיך לאנגזאם־לאנגזאם. עס איילט זיך נישט, עס בויגט זיך, דערנאָך הייבט זיך דאָרט אויף, אויף יענעם אָרט, א סך שטויב...

נאָך אן אויפרייס, שטארקער ווי פריער, נענטער ווי פריער. איך האָלט נישט אויס און לויף ארויס פון וואגאָן. אין דער מינוט פליען עטלעכע אעראָפלאנען איבערן וואקזאל און באשיסן אים מיט קוילן־וואר פער. איך הער, ווי קוילן פייפן איבער די דעכער פון די וואגאָנעס, אויף דעם אספאלט פון דער באַן־פלאַטפאָרם. איך לויף; איך וויל צוקומען צו א געביידע. אין דעם מאָמענט שפרינגט ארויס פון אונטערן וואנט א באַן־כאמטער, אן עלטערער מענטש. ער דערלאנגט מיך א כאפּ אָן און שרייט אויס:

— איר זייט משוגע געוואָרן?

געמיינט-האָט ער דאָס מיין אומפאַרזיכטיקייט.

איך געדענק נישט, צי איך בין אליין אריין, צי ער האָט מיך אריינגעטראָגן אין א קליינעם בנין, וווּ עס זענען געלעגן אייזערנע מכשירים, וואָס די באַן-ארבעטער באנוצן. דאָרט זענען געווען נאָך עטלעכע מענטשן, טויט-בלייכע, שווינגנדיקע און איבער אונדז רוישט און קלאפט. צו אלע קלעפּ און גערוישן האָב איך זיך שוין צוגעוויינט, נאָר דער אערפלאַן האָט איין גערויש, איין ברום, וועלכער הרגעט אוועק יעדע האַפענונג. דאָס איז דעמאָלט, ווען ער פארקירעוועט. דעמאָלט ברומען די שרויפן זיינע מיט אזא טעמפּקייט, וואָס טויט אָפּ די נשמה. אָט די דאָזיקע ברומעריי האָט דער טיוול אליין אויסגעקלערט און ער האָט עס אוועקגעשענקט דעם מלאך-המות, אז יענער זאָל גוט אויספייניקן פריער זיינע קרבנות...

א סך אזעלכע און ענלעכע מאַמענטן האָבן מיר דורכגעלעבט אויף דעם דאנציגער וואקזאל און איין האַפענונג איז געווען, איין דערווארטונג, איין תפילה: אריבערפאַרן די בריק און זיין אויף יענער זייט פון דער ווייסל. די שרעק איז א קנאפער סטראטעג און די מורא קאָן נישט חשבונען. די מורא וויל בלויז אוועקגיין פון דער ערשטער געפאר און אין דעם אליין זעט עס די רעטונג...

דער צוג האָט זיך גערירט, אָבער זייער לאַנגזאם. כאַטש ארום איז אזוי פיל סכנה, דאָך קריכט ער, דער צוג. דאָס זעט אויס ווי א ביטערער צירל-הכעים. ביי דער בריק, ביי דער שווארצער באַן-בריק שטעלט ער זיך אָפּ. ווידער א שיםעריי, א קורצער אלארם. שפעטער אביסל די רעדער דרייען זיך ווידער. מיר זענען שוין אויף דער בריק און איבער אונדז הייבט זיך אָן א קנאקעריי א ווילדע. די זעניט-ארטילעריע ארבעט. אָט דאָ נעבן אונדז, ביי די זייטן פון דער בריק, די פארמאסקירטע הארמאטן מיט די לאַנגע, דינע העלדזער. די אערפלאַנען גייען צו דער בריק. דאָס איז פאר זיי א טייערער ביסן און מיר זענען אין דעם סאמע מיטן...

עס ווילט זיך שפרינגען צום פענסטער און א קוק געבן, ווי דאָס זעט אויס, וווּ מיר האַלטן? נאָר איינער דעם צווייטן האַלט עס אָפּ דערפון. איינער זאָרגט פארן צווייטן, פאר אלעמען און מען איז צעשראָקן. שרעק איז מענטשלעך. נאָר מענטש קאָן זיך אויך באהערשן. איך מוז קאָנסטאָ-

טירן, אונדזערע האָבן זיך גוט געהאלטן, איינגעהאלטן די נערוון. באזיגט די שרעק, אויף וויפל עס איז מעגלעך געווען...

דאכט זיך א שטילע פרייד האָט אונדז ארומגענומען, בעת מיר זענען אריבער די בריק. מיר זענען אויף דער צווייטער זייט. ארום פעלדער, הערבסטי־פעלדער. די פרימאָרגן־זון באדעקט זיי, רואיק, פרידלעך, כמעט אידיליש. נאכט שרעקט און טאָג נארט אָפּ. אפשר וועט עס זיך אלץ ענדיקן גוט און ווידער וועט זיין א וועלט, אונדזער נאָענטע וועלט, מיט אונדזערע פריינט און קרובים, מיט אונדזערע ענינים. אין אונדזער וואַנאָן רעדט מען העכער. שוואַלבע מאכט עפעס הויכע אויספירונגען. בערנארד זינגער לאַכט אים קאטעגאָריש אויס. א רגע פארנעסט מען. עס זעט אויס ווי מען נאָך דאָס דיספוטירן אין ווארשעווער ליטעראַטן־פאראיין, אָדער אין קאפּע. נאָך דער צוג שטעלט זיך כסדר. מען ווארט לאַנג. מען מאכט עטלעכע קילאָמעטער אין א שעה און מען שטייט, מען שטייט. מען גייט ארויס פון וואַנאָן און מען איבערצייגט זיך, אז אונדזער צוג איז זייער גרויס. אזא איינעם ווי מיר אליין פארגלױסט זיך איבערצוציילן, וויפל וואַנאָנעס האָט עס אונדזער צוג. האָב איך זיי איבערגעציילט — צוויי און זיבעציק...

און פאַרנומען געווען אין גאַנצן צוג זענען בלויז פיר וואַנאָנעס. צוויי האָבן מיר פאַרנומען, מיר, די זשורנאליסטן און שריפטשטעלער און נאָך צוויי וואַנאָנעס האָט באזעצט די רעדאקציע פון דער מיליטערישער צייטונג: „פּאָלקסא זבראָיאַנאַ“. מער קיינער נישט. אכט און זעכציק וואַנאָנעס זענען געווען פּוסט און לידיק. מיר האָבן געקוקט אויף די לידיקע וואַנאָנעס און עס האָט זיך געוואָלט ביטער לאַכן און וויינען. וויפל מענטשן האָט מען געקאָנט מיטנעמען אין אזא צוג. די פרויען פון די זשורנאליסטן און נאָך הברים שרייבער... אכט און זעכציק לידיקע וואַנאָנעס... און נעכטן ביינאכט האָט מען זיך געאַמפּערט וועגן א פּלאַץ. מען האָט זיך געבעטן און געדונגען, געוויינט און געבעטלט...

III

דער צוג פון די זשורנאליסטן

שפעטער האָבן מיר זיך דערוויסט פון פארשידענע באקאנטע, וועלכע זענען נאָך אונדז ארויס פון פּוילן, אז אין ווארשע האָט מען לעגענדעס דערציילט וועגן אונדזער צוג. מען האָט דערציילט, אז מען האָט אונדז פארזאָרגט מיט אלדאָס-גוטס, אז מיר זענען ארויסגעפאָרן אין אויסגע-פּוצטע שלאָף-וואַגאָנעס, אז מיר וועלן צוזאמען מיטן מלוכה-פרעזידענט און מיט די מיניסטערן אוועקפאָרן קיין רומעניע און פון דאָרט קיין אמעריקע.

מען האָט דערציילט:

דערנאָך, ווען פון אונדז איז צו קיינעם פון פּוילן נישט אָנגעקומען קיין שום ידיעה, האָט מען אויסגעטראכט, אז אונדזער צוג איז באַמבארט-דירט געוואָרן פון דייטשע אַעראָפּלאַנען און אלע זענען מיר אומגעקומען. וועגן דעם איז געווען אַפּגעדרוקט א טעלעגראמע אין אמעריקע און אין אנדערע לענדער.

און אין דער אמתן, מיר זענען געפאָרן אין הארטע, נישט איבעריק ריינע וואַגאָנעס פון דריטן קלאַס. קיין מלוכה-פרעזידענט האָבן מיר נישט אָנגעזען. צו רומעניע איז געווען ווייט און צו אמעריקע נאָך איביסעלע ווייטער. מיר זענען געפאָרן קיין לובלין, אונדזער ציל איז געווען צו קומען קיין לובלין. אין נאָרמאַלע צייטן איז מען פון ווארשע ביז לובלין געפאָרן מיט א שנעל-צוג דריי שעה, מיר האָבן איצט געפטרט אויף דעם עטלעכע מעת-לעת.

אונדזער צוג האָט זיך ארויסבאקומען פון ווארשע אונטער דער קנאקעריי פון באַמבעס, אונטער דער שיסעריי פון דער זעניט-ארטילעריע

און דערזען האָבן מיר פעלדער, וועלדער, ווייטן האָריזאָנט. מען איז צו-
 נעגאָנען צו א פענסטער און ארויסגעקוקט. די ליכטיקייט פון דעם הערבסט-
 פרימאָרגן האָט געבלענדט די אויגן, דער פּוילישער הערבסט. מיט א סך
 יאָרן צוריק האָב איך געלייענט א באשרייבונג פון אן איטאליענישן קונסט-
 קריטיקער און רייזדער. ער האָט דאָרט דערציילט, אז דעם שענסטן הערבסט
 אין דער וועלט האָט ער געפונען אין פּוילן. ער האָט די דאָזיקע שיינקייט
 שטארק גערימט. דער פּוילישער הערבסט האָט טיפע שיינקייט. גורם דערצו
 איז באשטימט דער געאָגראפישער פּלאץ, וואָס פּוילן פארנעמט צווישן
 צפון און מערב אין אייראָפּע. גורם דערצו איז אויך די פּוילישע שיינקייט,
 וואָס פּוילן פארמאָנט. די סערער, די שפע פון געבלעטערטע ביימער. קומט
 דער הערבסט, נעמען די ביימער שפּילן מיט אלערליי קאָלירן ביז בלוטיק-
 רויט.

און אין איצטיקן הערבסט זענען צוזאמען מיט די ערשטע גאָלדענע
 בלעטער געקומען די זילבערנע אערפּלאַנען. זילבערנע, מיט גלאַנציקע
 קערפּערס. זיי האָבן זיך אָפּגעשפיגלט אין דער ליכטיקייט פון רוים. די
 ערשטע אערפּלאַנען, וואָס זענען באפאלן פּוילן, זענען אין גרעסטער צאָל
 געווען פון דער טשעכישער אויסארבעטונג. „סקאָדא“ הייסן זיי. דער הימל
 האָט זיך אזוי ווי אויסגערייניקט פאר זיי. די פעלדער זענען טרוקן געווען
 און גלאַט פאר די דייטשע טאנקען און פאר זייערע האַרמאַטן, גלאַט ווי
 א פארקעט. די נאַטור איז אויך נישט געווען מיט אונדו.

אונדזער צוג איז ארויס פון וואַרשע אין אָפּענעם פעלד. אָבער דאָס
 פעלד האָט געשראַקן. דער ריינער הימל האָט געשראַקן. מיר האָבן דער-
 פילט די סכנה, וואָס ווייטער פון וואַרשע, אלץ גרעסער די סכנה. אונדזער
 צוג איז אביסל געפאָרן און א סך געשטאנען. געפאָרן פאָראַויס און גע-
 שטופט זיך צוריק. אָט זענען די קליינע סטאַנציעס. אונדזערע זומער-ווי-
 נונגען: מעדזשין, מיכאַלין, שווידער, אַטוואָצק. אונדזערער א מענטש
 איז דאָרט געווען הונדערט מאָל. די וואַלד-פּלעצער זענען געווען ווי א
 צונאָב צו דער יידישער וואַרשע. אין אַטוואָצק האָבן מער אָדער ווייניקער
 פארבראכט אלע יידישע שרייבער. דאָרט איז נאָמבערג געשטאַרבן. דער
 דאָזיקער קלוגער סקעפטיקער האָט צו זיין גליק נישט דערלעבט דעם גרעסטן
 באַנקראַט פון מאָדערנעם מענטש. אין אַטוואָצק איז אויך געשטאַרבן דער

רעדאקטאָר בעזו קארלינסקי, דער ריינסטער פון די ריינסטע. די שענסטע
ידישע נשמה, וואָס איך האָב באגעגנט.
אין אַטוואַצק זענען די יידן געקומען זיך אָפרוען. אין וואַלד זענען
געשטאנען ווילעס. אין אנדערע ווילעס האָט מען אין די אָפענע פענסטער
געדאוונט. איבערהויפט שבת. וואַלד, ביימער און יידן אין טליתים... זיי
דערמאָנען זיך, זיי שוועבן פאר די אויגן...

שעהן זענען געגאנגען און איך האָב קיינמאָל נישט געגלויבט, אז
שעהן קאָנען זיך אזוי לאַנג ציען. גרויזאמע שעהן. שווערע, שווערע, ווי
בלוי. אלע זענען געווען מיד פון דער שווערער נאכט, אָבער אונדזער עולם
האָט זיך גוט געהאַלטן. סיי די קריסטן און סיי די יידן האָבן אין די אויגן
געטראָגן א טיפן ערנסט ביז אָפגעזונדערטקייט, ביז אריסטאָקראטיש ארייני-
טראכטן אין זיך... קיינער האָט פארן צווייטן נישט ארויסגעוויזן קיין
אויפגענונג, כאָטש ביי יעדן אין האַרצן האָט געגליט דער ווייטיק פון צע-
שיידן זיך מיט די נאָענטסטע. ערגעץ-ווי ביי דער סטאנציע פילאוו, אָדער
סאבאלעוו, האָבן מיר דערהערט א גערויש פון עמלעכע אעראָפלאַנען, נאָר
נאָענט און נעענטער. שוין איבער אונדזערע קעפ. האָבן מיר נישט גע-
וויסט, וואָס איז בעסער? בלייבן אין די וואגאָנעס אָדער לויפן אין פעלד,
צום וואַלד.

דער אינסטינקט פון לויפן האָט געזיגט. האָבן מיר זיך אלע א לאַז
געטון אין פעלד אריין. געלאָפן אָן אַטעם און די אעראָפלאַנען? זיי זענען
אוועק גאָר אין אן אנדער ריכטונג. אין פופצן מינוט שפעטער איז מען
ווידער געשפרונגען פון צוג. ווידער שרעק און ווידער געראטעוועט. איך
געדענק נישט, ווו מיר זענען דאן געשטאנען, ווי ווייט פון ווארשע און
ווי נאָענט צו לובלין? דער געווענלעכער סדר פון טאָג איז צעשטערט גע-
וואָרן, דער געווענלעכער געדאנקען-גאנג איז צעקנווילט און פארטעמפט
געוואָרן פון שרעק און פארביטערונג. מיר האָבן שוין געהאט אויף די
רעלסן נאָך צוגן מיט א סך מענטשן, צוגן פאר אונדז און צוגן נאָך אונדז.
ווארשע האָט זיך שוין א ריר געטון אין דער עוואקואציע, אָבער
אונדזער צוג איז נאָך אלץ געווען א יחסן. דער צוג פון די
זשורנאליסטן. האָט זיך אן עולם אָנגעפאקט אין אונדזערע
לידיקע וואגאָנעס, אלע האָבן געוואַלט פאָרן מיט אונדז, ווייל מען האָט

געמיינט, אז אונדז וועט זיך מער אייננעבן. נאָר ביי די אַרעאָפּלאַנען זענען נישטאָ קיין יחסנים, זיי שרעקן אלעמען און זיי קאָנען אלעמען צעשמע-טערן... ווען עטלעכע שטאַלענע שדים האָבן זיך באַוווּזן, זענען פון אונדזער צוג אַרויסגעלאָפּן א נאָר גרויסע מחנה מענטשן. די נייע פּאַסאַזשירן האָבן צוגעדעקט א גרויס שטיק פּעלד. מען איז געלאָפּן צום וואַלד און דער וואַלד געפינט זיך א דרייפיר קילאָמעטער פון אונדז. אָבער דאָס איז דאָך דער איינציקער שוין־פּלאַץ, דאָס איבעריקע איז אָפּן ווי אן אָפּגרונט. מען לויפט. איך הער, ווי אנדערע סאָפּען שווער, איך זע, ווי אנדערע פּאַלן און הייבן זיך ווידער אויף. איך זע איינעם א לאַמען, איין פּוס איז ביי אים לענגער און אויסגעקרימט. מאָדנע, טראַגיקאַמיש זעט עס אויס, ווי דער געזונט-טער פּוס שטעלט דעם שנעלן, נאָרמאַלן טריט, און ווי דער צעדרייטער פּוס ציט צוריק.

מען לויפט. אין אונדזער איצטיקן צושטאַנד איז דאָס לויפן געוואָרן א וויכטיקער אַטריבוט. א פּויגל פּליט, א פּיש שווימט און א מענטש לויפט. אויפן פּעלד — א צעבראַכענער אַרעאָפּלאַן, א פּוילישער. עטלעכע מענטשן באַהאַלטן זיך אונטער אים. זיי פּאַרנעסן, ווי געפּערלעך דאָס איז אין אָפּענעם פּעלד. איך לויף מיט זיי און מיטאַמאַל שרייט מען צו מיר, אז איך ברען... צום אָנהייב פּאַרשטיי איך נישט וואָס מען שרייט צו מיר. דאָס זעט אויס, ווי אן אומגעלומפּערטער שפּאַס. אָבער עס איז אמת: איך ברען. מיין פּאַלטא ברענט פון דער רעכטער זייט, פון דער טאַש שפּאַרט א רויך, עס סמאַליעט זיך. די זאַך ווערט באַלד קלאָר: פון אויפּרעגונג האָבן איך אַרײַנגעלייגט מיין פּייקע אין קעשענע, אין פּייקע איז נאָך געווען פּייער און אין טאַש זענען געווען פּאַפּירלעך. האָט זיך עס אָנגעצונדן. ברען איך, אָבער איך ווער נישט פּאַרברענט. די קליינע שרפּה ווערט גיך פּאַר-לאָשן, און איך לויף ווייטער. עס לויפן הונדערטער מענטשן. ווער שנעד-לער, ווער לאַנגזאַמער. עמעצער פּאַררייסט דעם קאַפּ און זוכט אין הימל. שפּלוח, מינדערווערטיקייט, אונטערטעניקייט ביז חרפּה פּילט זיך אין אזא לויפן. מענטש פון תּורה און וויסן, מענטש פון בעטהאַווענס סימ-פּאַניעס, פון באַדלערס לידער, פון מיקעל אנדזשעלאָס סקולפּטורן... ביסט א שעפּס און לויפסט ווי א שעפּס... און ווי אויף צו להכעיס דערזע איך צווישן די מענטשן א ווייסן שמעטערלינג. ער שוועבט, ער פּלאַטערט, דער

לעצטער שמעטערלינג, וועלכער איז ערגעץ דאָ געבוירן געוואָרן אין די ערשטע וואַרעמע הערבסטיגע... ער איז לייכט אין זיין שוועבן, ווי אַ גוטער הלום. נאָר נישט פאַר אונדז. ביי אונז זענען די נשמות פאַרגאַסן מיט דעם שווערסטן בליי.

שפעטער זיצט מען ווידער אין וואַגאַן. עס גייען דיסקוסיעס, מען שמועסט וועגן רידזשימיגלי, וועגן בעקן, וועגן מאַזשינאָליניע, נאָר וועגן דער סכנה איבער אונדזערע קעפּ רעדט מען נישט אַ וואָרט. איך האַלט עס פאַר אַ הויכע מדרגה. צו וואָס זיך און אַנדערע שיטן זאַלץ אויף די ווונדן? מיר זענען דאָ אין וואַגאַן צונויפגעמישט: יידן מיט קריסטן. זשורד נאַליסטן און אַ סך גאָר הויכע טאַלאַנטירטע זשורנאַליסטן. יידן און קריסטן. נעכטן איז מען געווען אין פאַרשידענע קוואַרטאַלן פון וואַרשע. פרעמד איינער צום צווייטן, ביז איינער אויפן צווייטן. איצט קוקט מען בשותפות ארויס פון פענסטער. מען שטעלט אָן צוזאַמען די אויערן, מען האַרכלט... מיר זענען מענטשן און מיר האָבן איין סכנה, וועלכע האָט אונדז פאַר אייניקט. הלוואי וואָלט אונדז פריער אזוי פאַראייניקט די פרייד, די שיינ קייט און די ערלעכקייט פון לעבן. נאָר נישט בלויז יידן מיט קריסטן האָבן זיך פריער געבויסן. ייד מיט ייד — אויך. אָט זיצן מיר אַנטקעגן דאָקטאָר גאַטליב און יוסטמאַן־יאַוּזאַן, מיט זיי צוזאַמען דער רעדאַקטאָר פון אַרטאָדאָקסישן „טאַגעבלאַט“, פלינקער. פלינקער זיצט אין מיטן, צו אים רעדט גאַטליב און צו אים רעדט יאַוּזאַן, נאָר גאַטליב מיט יאַוּזאַנען רעדן נישט. דאָס איז אַן אַלטע שנאה. אַ לאַנג־יאַריקער קאַמף, מען האָט זיך געריסן אין די צייטונגען, באַליידיקט און חרוב געמאַכט.

איצט רופט זיך אָן פלינקער:

— וואָס איז, איר זייט נאָך אַלץ ברוגז? הערט אויף.

ביידע הייבן זיך אויף פון די ערטער און דערלאנגען זיך די הענט. שווייגנדיק. ווער ווייסט, צי זיי האָבן זיך אויף אַן אמת מוחל געווען? צוויי טאַלאַנטירטע יידן, ביידע מיט בלויע אויגן, ביידע זענען שוין נישטאָ מיט אונדז.

אין וואַגאַן איז געווען טומלדיק, אָבער דאָך איז עס ביסלעכווייז געוואָרן די היים פאַר היימלאָזע. אַ היים מיט דראַמאַטישע, טראַגישע און קאָמישע מאָמענטן. נישט אַלצדינג געדענקט זיך. נישט אַלץ איז שוין צייט

צו באשרייבן. איך כאפ בלויז ארויס פון זכרון עפיוזאָדן. וואָס לאַכט מען דאָרט אזוי הויך אין דער צווייטער העלפט פון וואַגאַן? איך גיי צו נענ-טער און איך דערווייז זיך: וואָלקאָוויטש האָט איצט געעפנט זיין רוק-זאק און געפונען האָט ער דאָרט בלויז דאמען-וועש. זיין פרוי, וועלכע איז נעכטן אוועק צוריק אהיים, ווייל מען האָט איר נישט דערלויבט מיטצופאָרן, זי האָט פארביטן, זי האָט מיטגענומען זיין רוקזאק און אים איבערגע-לאָזט איר.

שפעטער איז דער צוג ווידער געקראַכן און ווידער געשטאנען. פריער איז עס פאר די אויגן געווען א סאָסנאָווער וואַלד, איצטער זעען מיר א יונג וועלדל פון ווייסע בעריאָזעס. נישט ווייט פון אונדז איז געשטאנען א צווייטער צוג, א פול געפאקטער. מענטשן האָבן זיך באגעגנט און איר בערגעגעבן נייעס, נייעס וועגן צעשמעטערטע וואַגאַנעס, וועגן א סך הרונים. קיין פריילעכע ידיעה האָט קיינער נישט געבראכט. נאָך שווערער אויפן האַרצן. מען האָט זיך געפילט ווי פארמשפט. פארנאכט. עס טראכט זיך איצט שטארקער, עס פילט זיך שטארקער. דער צוג שטייט און מיר שפא-צירן ארום אין די וואַגאַנעס, אָפגעטיילט איינער פון צווייטן. מען האָט זיך אליין גענוג. אָט גייט פארביי יוסטמאן:

— אייך איז גוט — ווארפט ער מיר צו.

— מיט וואָס איז עס מיר אזוי גוט?

— איר האָט נישט קיין פרוי מיט קינדער.

— מיין טיערער! אין לאָדזש האָב איך צוויי שוועסטער און צוויי ברידער. איך האָב פריינט אין ווארשע. אלטע פריינט. יאָרן גייען אוועק, איידער מען האָדעוועט זיך אויס אזעלכע פריינט...

— יאָ, אָבער איר ווייסט נישט, וואָס דאָס איז אזוינס א פרוי מיט קינדער...

מער רעדט ער נישט מיט מיר. ער שפרייזט פון ווייטן. אין א צווייטן אָרט שפרייזט אזוי ארום נאָטליב. יעדער איינער פאר זיך מיט זיינע מחש-בות. פארנאכט. דער עולם איז שווייגנדיק געוואָרן.

דער צוג איז נאָך אביסעלע געפאָרן און פארבליבן איז ער שטיין ווייט פון דער סטאציע זשילין. זשילין איז עטלעכע קילאָמעטער פון דעם-בלין — א בארימטע פעסטונג. דער צוג איז אריין אין דער נאכט. בא-

האלטן זיך פון אזא אומראויקן טאָג. א צוג א פארלאָשענער. די פינסטער-
ניש האָט זיך געלייגט אויף די נשמות. איינער דעם צווייטן האָט נישט
געזען, דאָך האָט מען נאָך לאַנג גערעדט:

— איך זאָג אייך, אז די מאזשינאָ-ליניע וועט ראטעווען די וועלט.
דאָס האָט זיך געטראָגן א קול פון דער לעצטער וואגאָן-אָפטיילונג...
און אויב די מאזשינאָ-ליניע וועט טאקע ראטעווען די וועלט, טאָ
פארוואָס זאָל איך נישט פארוויכערן קיין פאפיראָס? דאָך, מען לאָזט נישט,
איינער דעם צווייטן לאָזט נישט רויכערן. מען טאָר קיין פונק דעם שונא
נישט ווייזן. איינער דעם צווייטן האָט אָפגעהיט און איינער פארן צווייטן
האָט דאָך אריינגעגנבעט א צינארעטל...

די דאָזיקע נאכט איז אויך נישט לייכט אריבער. איך בין ווידער
נישט געשאַפן און אויב מען איז נאָך אויף די פיס, איז דאָס געווען א נס.
זאָל דער נס מיך ווייטער פירן. פארטאָג האָבן מיר זיך דערוואַסט, אז קיין
דעמבלין קאָנען מיר נישט צוקומען, ווייל דער וועג איז צעריסן. מיר מוזן
פאָרן צוריק, דורך א הינטער-וועג, קיין לוקאָוו און פון לוקאָוו ערשט קיין
לובלין. ווידער דאָס זעלבע: א האַלבע שעה געפאָרן און פינף שעה גע-
שטאנען. נאָר אויף דעם וועג האָבן מיר שוין געזען מער די מלחמה. מיר
האָבן שוין געזען צעקלאַפּטע בנינים, צעקלאַפּטע וואגאָנעס, אראָפגעשלייר-
דערטע פון די רעלסן. מען האָט שוין גערעדט וועגן פיל קרבנות. גרויסע
צוגן מיט מענטשן זענען צעשמעטערט געוואָרן. מען האָט שוין דערציילט
וועגן אומגליק פון פארניכטונג, און וואָס וועט זיין מיט אונדז? די אעראָ-
פלאַנען שוועבן איבער אונדזערע קעפ א גאנצן טאָג. זיי קאָנען מאכן מיט
אונדז, וואָס זיי ווילן — מיר זענען אין אן אָפגענס פעלד. געהערט האָבן
מיר אויפרייסן פון ווייטנאָענט. געזען האָבן מיר געדיכטע וואַלקנס רויך.
עס ברענט. פוילן ברענט. יידישע ישובים ברענען. די וועלט גייט אונטער...
הונגערדיקע און אָנגעשראָקענע, צינויפגעקנוילטע אין וואגאָן האָבן מיר

ווידער פארבראכט א נאכט ערגעצווו אין פעלד. מען האָט שוין איצט
ווייניקער גערעדט. כוחות, גערולד האָט שוין גענומען אויספעלן.
און באגינען דערוויסן מיר זיך, אז דער וועג אויף לובלין איז ווידער
אָפגעשניטן. מיר זענען געשטאנען לאנגע שעהן פאר לוקאָוו. שפעטער
זענען מיר אין גרופעס געגאנגען צו דער סטאציע. וואָס נענטער צום

וואקזאל, אלץ מער חורבן. די רעלסן ארויסגעריסן, רעלסן צונויפגעדרייט ווי בייגל, גריבער פון די אויפרייסן טיפע, ברייטע, פרישע ערד-וונדן. דער וואקזאל אליין איז געשטאנען מיט אויסגעהאקטע שויבן, נאָר די בנינים ארום אים — אלץ איינגעפאלן. שטיקער ווענט, קוימענס. איך בין א שוואַ-כער מבין אין מלחמה-ענינים, נאָר דאָ, ביי דעם לוקאווער וואקזאל, האָב איך פארשטאנען, וועלכער שרעקלעכער כוח עס איז אויפגעשטאנען פאר דער מלחמה דורך דעם אערָאָפּלאַן. איך האָב געקוקט אויף די בלייכע פנימער פון די באַן-באאמטע, וועלכע האָבן זיך ארומגעדרייט צווישן די חורבות. מענטשן זענען געווען צעדולט, טעמפ, זיי האָבן נישט פארשטא-גען, וואָס מען פרעגט זיי און מיר האָבן נישט פארשטאנען, וואָס זיי ענט-פערן אונדן.

נאָר אפילו קוקן אויף דעם דאָזיקן חורבן האָט מען אויך נישט גע-לאָזט. עמעץ האָט א געשריי געטון:

— זיי קומען ווידער...

די אערָאָפּלאַנען האָבן זיך באוויזן. זיי זענען געווען נאָך ווייט, נאָר פאר זיי איז נישטאָ קיין ווייטקייט. דאָס האָבן מיר שוין געוואסט. א רגע, א רעפלעקס פון טויט-שרעק און די פיס האָבן אונדז גענומען טראָגן. וויי-טער פון וואקזאל, וואָס ווייטער. דאָ איז די גרעסטע סכנה. מיר זענען איינער פון צווייטן אָפגעריסן און אָפגעזונדערט געוואָרן. אין לויפן האָב איך נאָך געזען דעם פראָפיל פון נח פּרילוצקי, געזען, ווי גאָטליב איז פאר-בין, נאָך איינער צי צוויי פון אונדזערע חברים. אָבער באלד האָב איך זיך געפונען אויף א קארטאָפּל-פעלד. די ערד האָט זיך געקרישלט אונטער די פיס, שווער געווען צו לויפן, אָבער שרעק פרעגט נישט...

עס טראָגט דעם מענטש ווי א ווינט.

איך געדענק, אז אין לויפן האָב איך אליין צו זיך געמורמלט איין פראזע:

— אָט האָסטו דיר!...

איך רעכן, אז די פראזע איז געווען אן איראָניע-אויסדרוק איבער זיך און אלעמען. אָט האָסטו דיר די נייע וועלט מיט אלע דערנאָיכונגען, מיט אלע האָפענונגען אויף בעסערע צייטן און בעסערע מענטשן... מיר האָבן זיך געמוזט אָפּזאָגן דערווייל פון אונדזער צוג. מיר זענען

אריין אין לוקאוו און דאָרט געזוכט א וועג קיין לובלין. אָבער אין לוקאָוו זענען געווען צענדליקער טויזנטער מענטשן פון ווארשע און פון גאנץ פוילן. לוקאָוו איז כסדר באַמבארדירט געוואָרן.

אין כאָאָס און שטיקעניש פון מענטשן-קנויל האָט זיך אונדז אייני-געגעבן צו באקומען א לאַסטוואָגן, מיט וועלכן מיר האָבן געוואָלט לויפן קיין לובלין.

„מיר“, דאָס זענען געווען עטלעכע פון די יידישע זשורנאליסטן און שרייבער. די איבעריקע זענען ערגעץ פארלוירן געגאנגען אין דער מאַסע, וואָס האָט געשטראָמט אויף דער לוקאָווער הויפט-גאָס.

אומגעדרודליקע, ביז האַלב-משוגעת, ביז דער העכסטער צערודערונג זענען מיר געשטאנען אויף דעם לאַסטוואָגן און געווארט, אז מען זאָל שוין פאָרן, מען זאָל שוין פארלאָזן לוקאָוו. איינער פון אונדזערע צוויי שאַפערן איז אָבער געגאנגען זוכן בענזין און ער איז נישט געקומען צוריק. האָבן מיר זיך דערוווסט, אז אנשטאט בענזין האָט ער געפונען אין א שטעק בראָנפן, שיכורט ער דאָרטן.

איצט איז אים דער צווייטער שאַפער געגאנגען זוכן. האָבן מיר מיט אים מיטגעשיקט צוויי באַגלייטער, זיי זאָלן אויף אים אַכטונג געבן, ער זאָל נישט געפינען קיין בראָנפן. דערווייל... דערווייל שרייט די קעצישע סירענע, מען מוז ווידער שפּרינגען פון לאַסטוואָגן און ווידער זיך באַ-האַלטן. אי, מיין באַבעשע מרים פון די יאוועצעס, ביסט א גרויסע יחסנטע געווען אויף דער ערד. אפשר קאָנסטו דאָרטן פועלן אין הימל, אז מען זאָל מיר געבן כוחות? איך בין שוין גרייט צו שפּרינגען און טויזנט מאָל זיך ראַטעווען, אלץ אין נאָמען פון לעבן, נאָר כוחות באַדארף איך, כוחות... מיין באַבעשע מרים פון די יאוועצעס, זי דערמאָן איך אין אלע מיינע צרות... א סך מאָל זענען מיר אזוי געשפּרונגען פון וואָגן און זיך געלאָפּן ראַטעווען. שרעק איז כסדר איבער אונדז געהאנגען. דערווייל אָבער איז אלץ אריבער בשלום, דערווייל איז שוין אָנגעקומען דער שאַפער. ער האָט מיטגעבראַכט זיין שיכורן חבר און אויך א גרויסע קאַן מיט בענזין, אפשר א נאנצן עמער מיט בענזין. ווי מיר האָבן זיך דערוווסט, האָט ער דעם בענזין געגעבעט ביי א צווייטן שאַפער, בעת יענער האָט פארריכט די מאַשין. שוין געווען ארום פיר דער זייגער, נאָך פיר. די גאס איז פאָר-

פראָפּט מיט אויטאָס, מיט וועגענער, מיט מענטשן. מיר זאָלן שוין באלד פאָרן. אָט באלד... דער שאַפּער זעצט זיך אוועק ביים מאַטאָר, נאָך א רגע... אין דעם דערלאנגט א קריסט א געשריי:

— זיי גייען!

אלע האָבן מיר א ריס געטון די אויגן צום הימל און דערזען האָבן מיר זעקס אעראָפלאנען, צוויי גרופעס צו דריי. זעקס מיט אמאָל, דאָס האָט איבערגעשראָקן, ווייל פריער זענען זיי געקומען צוויי אָדער דריי. — איצט וועט עפעס זיין — האָט איינער א זאָג געטון.

די סירענע האָט גענומען שרייען. דער עולם האָט גענומען לויפן. פון אונדזער לאסט־וואָגן איז מען שוין ווידער געשפרונגען מיט מער אימפעט ווי פריער. מען איז זיך געלאָפן באהאלטן. איינער איבערן צווייטן איז געשפרונגען, שנעל, צעטומלט... איך אליין? איך האָב דאָס מאָל געוואָלט זיין קליינער ווי די אנדערע. נישט געוואָלט זיך איצט באהאלטן אין די לוקאווער שוואַכע שוויקעלערס. איך האָב א טראַכט געטון, אז אביסל וויר טער פון דער צענטראַלער גאס וועט זיין זיכערער. בין איך אריינגעלאָפן אין א געסל, געריסן די אויגן צום הימל און ווייטער געלאָפן. נאָך א געסל און נאָך א געסל. איך האָב זיך פארפלאַנטערט אין די געסלעך, ווי אין א ווילד פרעמדן לאַבירינט. איבערן קאָפּ האָבן נענטער און נענטער געברומט מיט ביזקייט די אעראָפלאנען. איידער איך האָב זיך באוויזן צו אַרייענ־טירן אין עפעס, האָב איך שוין דערזען, ווי הייזער ברענען, עטלעכע ווייטע און נענטערע קנאלן האָבן מיך אזוי פארטויבט, אז די איבעריקע האָבן איך שוין נישט געהערט. איך בין איצט געווען ביי דער ענדע פון שטאָט. בלוז געצייילטע הייזער. א שטיקל פּעלד מיט דרענגלעך ארומגעצויגן און א הויז. א הויז און א שטיקל פּעלד. אזוי כסדר. צווישן די דאָזיקע געצייילטע הייזער בין איך געלאָפן אן אן אָטעם ווי א פארסמטער. איך האָב זיך געדרייט אין א ניהנום־קרייז. אויפגעהויבן די אויגן צום הימל.

דריי פון די זעקס אעראָפלאנען זענען געווען איבער מיר — נישקשה הויך. פונקט איבער מיר זענען זיי געווען. אויסגעדוכט האָט זיך, אז די אלע דריי זענען פארבליבן שטיין אויף איין אָרט, פאָראַנקערט זיך אין דער לופט, אויף איין אָרט אין ליכטיקן הימל. איך בין געלאָפן, געלאָפן. פון איין אָרט, פון א צווייטן אָרט. מען האָט געשריגן צו מיר:

— לויף נישט, לויג זיך אויף דער ערד!
 ווער עס האָט געשריגן, האָב איך נישט געזען. און איך בין דען גער
 לאָפן? די פיס האָבן זיך אליין געטראָגן ווי משוגענע. פלוצלינג א געסל
 מיט געציילטע הייזער. עפעס אומדערווארט איז אזא מין געסל אויס
 געוואקסן פאר די אויגן. דאכט זיך שוין פערל געווען, אינגאנצן פערל און
 מיטאמאָל א געסל. איך לויף איבער דעם געסל און מיט מיר לויפט א פרוי,
 א קהיסטין, אן עלטערע, א ברייטע. זי טראָגט א קאָשיק, אין קאָשיק א
 ברויט, א טיכל א פויערישע. יא, דאָס האָב איך גענוי געזען. די קריסטין
 לויפט מיר נאָך, אָדער איך לויף נאָך איר. ביידע זענען מיר געלאָפן פון
 טויט... דאָס געסל האָט זיך געענדיקט. די קריסטין פארנעמט זיך אויף
 רעכטס, איך אויף לינקס. ביים פארקירעווען רעדט זי ארויס די ווערטער:
 — אפשר וועט דאָ זיין גוט?

און געלאָפן איז זי ווייטער. איך — אויך. אָט זע איך א שטיק פערל,
 א קוואַדראַט, א גרינעם. שוואַך ארומגעצוימט מיט א שטעכעדיקן דראָט.
 לויף איך אויף דעם שטיק פערל און איך קוק מיט אלע אויגן צו דעם
 גרויסן צווייטאָקסין הויז, וואָס זעט זיך פון דער ווייטן. איינס פון
 די לעצטע הייזער ביים עק פון דער שטאָט. א הילצערן הויז, צוויי שטאָק,
 מיט א סך פענסטער. איך וויל אהינצו דערגרייכן. א רגע, אן איינרעדער
 ניש, אז דאָרט וועט זיין מיין רעטונג. פלוצלינג א קנאל, דאָס הויז הייבט
 זיך אויף אין א באַרג שוואַרצע מיסט. א ברעט פאלט נישט ווייט פון מיר.
 דער באַרג מיסט ליגט שוין אויף דער ערד. איך זע די וועלט, מיין וועלט,
 אונדזער וועלט. איך זע דעם ליכטיקן הימל, איך זע אערפאלאנען אין
 עטלעכע טיילן פון הימל, איצט זענען זיי שוין א סך מער ווי פריער. ארום,
 פון ווייטן און פון נאָענטן, ברענען הייזער. איך הער, ווי דאָס געהילץ
 פון די הילצערנע הייזער קנאקט. איך הער אויפרייסן. ארום איז ליכטיק
 פון די פייערן, ליכטיק ביז יום־טובדיקייט. אביסל ווייטער שטראָמט א
 וואסער. די פלאמען שפיגלען זיך דאָרט אָפ.

די אויגן זעען אלץ, ווייל שרעק זוכט א רעטונג. די אויערן הערן
 ווידער דאָס קנאקעריי און די פיס לויפן שוין ווידער. ווי זיי וואָלטן געהאט
 עפעס א באַזונדערן פוס־חשכון. איך לויף און איך בין ווידער צווישן
 הייזער. נאָך א הויז איז אויפגעשפּוהונגען, נישט ווייט פון מיר, און איך

האָב געזען, איך האָב גוט געזען!... איך האָב געזען. איך האָב געזען אַ פּאָר פּיס אין דעם מיסט, א פּאָר פּיס, איך וואָלט געזאָגט: א פּאָר פּיס מיט די פּיס ארויף, אויסגעגלייכט אפילו, סימעטריש. שפעטער האָב איך א סך וועגן דעם געטראכט, צי די פּיס זענען אויך געווען מיט א קערפּער? נישט געקאָנט פאר קיין פאל זיך דערמאנען.

שרעק האָט מיך געטראָגן, אָבער אין דער שרעק האָבן די אויגן מינע געשלאָנגען בילדער פון דער גאנצער פּאנאָראַמע. איך בין אין ארומקרייזן די פּעריפּעריע פון לוקאוועטלעכע מאָל געקומען אויף די זעלבע פּלעצער און זיי שוין נישט דערקענט, ווייל דער טייוול מיט זיינע באַמבעס האָט שוין אויסגערויסן גאנצע שטיקער...

אָט שטייט עפעס א קאָשיק, א באַקאנטער קאָשיק. נישט ווייט פון קאָשיק דערזע איך א פרוי, א גרויסע, א דיקע, זי רירט זיך שוין נישט, די קליידער ברענען אויף איר. איך דערמאָן זיך: דאָס איז דאָך יענע קריס־טין, וועלכע איז מיט צען מינוט צוריק געלאָפּן מיט מיר אויף דעם שמאַלן וועג. זי האָט עס געפרענט ביי מיר: „אפשר וועט דאָ זיין גוט?“ איר איז שוין איצט גוט געווען, אויף אייביק גוט...

איך געדענק בילדער, האַלבע און פּערטל בילדער פון יענע מינוטן: אָט לויפט א יידענע מיט פּאַרגליווערטע אויגן פון שרעק. נאָך איר לויפט א ייד מיט א גרויסער באָרד. זיין קאַפּאַטע שלידערט זיך און ער שרייט צו דער יידענע:

— פּאַרוואָס נייסטו נישט אהיים?

אָט עפנט זיך א טיר, א יונגל לויפט ארויס מיט א שטיקל ברויט אין דער האַנט, לויפט ארויס און שרייט „מאמע!“ אין דעם שפּרינגט אויף דאָס גאנצע הויז, עס צעשיט זיך... אביסל ווייטער פון דעם דאָזיקן פּלאַץ בלייב איך פּלוצלינג שטיין. איך דערהער איבער מיין קאָפּ א זשומעריי, א מאַדנעם, אומבאַקאנטן גערויש, א סיקעריי, ווי עפעס וואָלט זיך פּרעגלען. עס דויערן שווערע סעקונדן און איך דערזע, ווי פון הימל פאלן נאָענט פון מיר אזעלכע רונדע, שמאַלע און פּלאַכע קעגנשטאַנדן. איך געדענק אפילו דעם קאַליר: ברוין. אזוי ווי ברוינע פּלאַכע טעלערס. מען האָט מיר שפּעטער אויפגעקלערט, אז דאָס זענען אזעלכע אָנצינדער־באַמבעס. אָבער אין דער אַנפּקלערונג האָב איך געוויסט און געפּילט מיט אלע חושים, אז

דאָס איז טויט, דאָס איז סוף. שרעק האָט מיך פאָרגליווערט, די נשמה איז אין מיר שוין געווען ווי אָפּגעשטאַרבן, נאָר דאָס גופישע, דאָס פיזישע האָט זיך נאָך גערױסן צום לעבן. צוויי אָדער דריי מעטער פון מיר, פון רעכטס און פון לינקס, איז געווען דער טויט. איך מוז זאָגן, אז דעמאָלט האָב נישט איך אויסגעמיטן דעם טויט, נאָר דער טויט האָט מיך מיט „כוונה“ אויסגעמיטן, אן עקשן אזא, האָט פאר קיין פאל נישט געוואָלט מיך הרגע-נען. פון רעכטס און פון לינקס, ער האָט כמעט ווי מיך אָנגערירט און איך האָב צו זיך אליין געמורמלט איין פראַזע: „איך ווער געהרגעט“, „איך ווער געהרגעט“. די פראַזע האָט זיך פון מיר נישט אָפּגעשטעפּעט. אויטאָמא-טיש האָב איך עס געפלאַפּלט...

מיט די לעצטע כוחות, מיט נישט מיינע כוחות, האָב איך זיך ארויס-געריסן פון דאָזיקן טויט-קרייז און ווידער געלאָפּן. איצט בין איך געווען אין א געסל, ווו אלע הייזער זענען געווען גאנץ. א לידיקס געסל, אזוי לייך דיק, אז די שרעק האָט זיך פאר דער לידיקסייט געשראַקן. ווו מענטש? ווו סימן פון לעבן? צוגעמאכטע טירן. איין טיר האָב איך אויפגעריסן און אריינגעשפרונגען אינעווייניק.

דאָס איז געווען דאָס קריסטלעכע שעכטהויז. איך האָב דערזען א הויכע פיגור פון א מאן מיט א גלאַנציקן מעסער. א בלאַסער, שווייגנדי-קער שוחט. איך האָב דערזען א געשאַכטענע קו מיט א שרעקלעך פאר-גלאַצט אויג. נעבן דער קו, אויף דער צינקענער פּאָדלאָגע, א געשאַכטן סאלב, א געשאַכטענעם שעפּס און נאָך א קאלב געבונדן, אָבער לעבעדיק... בין איך פארבליבן שטיין אויף א רגע פאָרגליווערט. איך האָב אין דער דאָזיקער פאָרגליווערונג דאָך געהאט כאַווסטזיין שנעל צו באַטראַכטן מיין לאַגע: די פּאָדלאָגע איז פון צינק, די פּאָדלאָגע איז פאָרנאָסן מיט בלוט, איז דאָך גליטשיק, וועל איך אומפאלן. בין איך פון שעכטהויז ארויסגע-לאָפּן און געטראָגן זיך ווייטער. כסדר מיט די זעלבע ווערטער אויף די ליפּן:

„איך ווער דערהרגעט“...

דאכט זיך א פויגל האָט ערנעץ נאָענט א טרעל געטון. דאכט זיך, אז א בין האָט א שוועב געטון פאר די אויגן. אָבער וואָס האָט עס צו טון מיט דעם חורבן, וואָס איך זע ארום? אויף א שוועל ליגט א טויטער, איך

זע הענט, פלייצע, קערפער און פיס, אָבער דער קאָפּ איז צעשמעטערט. אויף איין אָרט ליגן דריי הרוגים, רואיק, רואיק, בלוז איינער איז פאר- בלוטיקט. דאָרטן טיף אויף א פלאץ ליגט א פרוי... ווען איך דערמאָן זיך היינט די שוידערלעכע מאָמענטן, טראכט איך אין זיך מיט ווייטיק, אז ווען איך זאָל דעמאָלט וויסן, אז איך בלייב א לעבעדיקער פון אזא גיהנום, וואָלט איך זיך אפשר שטארקער צוגעקוקט און איצט וואָלטן א סך זאכן טיפער דערציילט געוואָרן. מען דארף עס דערציילן. איך ווייס, איך פיל, אז אנטקעגן די צרות, וואָס אנדערע האָבן דורכגעלעבט און לעבן אויך איצט דורך, באדארף איך זיך פאררוקן אין א ווינקל... איך ווייס דאָס גאנץ גוט. אָבער מען באדארף זאמלען די יסורים, די גרויסע און קליינע, זאמלען פאר דעם גרעסטן פּנקס פון מענטשישע לידן. יסורים, וואָס גיהנום איז בלייך אנטקעגן זיי — זאָלן דאָס דורות לערנען און זאָלן דורות אנדערש אָנהייבן צו לעבן.

די פיס האָבן מיך כסדר נעטרעגן. פלאם און פייער פאר די אויגן. אין איין אָרט, געדענק איך, נעבן א הויז, איז געלעגן א גרויסע באַמבע, א רונדע א גאנצע, נישטאויפגעריסן. א זילבערנע. גרויס ווי די לבנה ווי מיר זעען עס מיט א געווענלעך אויג. די באַמבע איז געלעגן און באלויכטן א שטיק פלאץ. מען האָט געקענט מיינען, אז די לבנה איז טאקע אויף אן אמת אראָפּגעפאלן פון הימל צוליב די אויפרייסן, וואָס זענען פאָרגעקור- מען... צוליב וועלט-צעטרייסלונג.

אין די לעצטע מינוטן האָב איך שוין גאָרנישט געטראכט. בלוז טויטנאָגנדיקע שרעק און די שרעק האָט עס אין מיר אויטאָמאטיש גע- מורמלט. פון די ליפן זענען נאָך אלץ געפאלן די ווערטער:
— איך ווער געהרגעט...

איך האָב דאָך נישט געוויסט ווהיין איך לויף און איצט גלויב איך, אז דאָס האָט מיך געראטעוועט. אומבאוויסטזיניק האָב איך געמאכט פיל זיגזאגן און דורך דעם אויסנעמיטן דעם טויט. דערנאָך האָב איך ווידער דערזען די הויפט-גאס. א לאנג-לאנגע גאס. אין דריי ערטער האָב איך דערזען שרפות. פון צוויי הייזער האָט געשאַטן רויך, ווי ריזיקע שווארצע חיות וואָלטן זיך וועלן אויפהייבן פון דער ערד. פון דעם דריטן הויז האָבן פלאַמען זיך געקנוילט, געטאנצט האָבן זיי אויף זייער פייער-חתונה. קיינער

האָט די פלאמען נישט געלאָשן. די גאס איז געווען ליידיק פון מענטשן. די הויפט־גאס האָט איצט אויך ווייניקער געליטן ווי די אנדערע גאסן. דריי שרפות אינגאנצן און גלאָז אויף די טראָטווארן, צעבראָכענע בלומען־טעפ און לאַנגע רייען פון ליידיקע אויטאָמאָבילן, לאסט־פורן. ליידיק די גאס, פארלאָזן. קיין טומל נישט, קיין געשריי נישט, קיין קרעכץ נישט. איך בין דאָ ארויסגעשפרונגען, ווי א הירש פון א ברענענדיקן וואלד. דאָ איז רואיקער געווען. איך האָב אויפגעהויבן די אויגן צום הימל, געזוכט האסטויק מיט די בליקן: די אער־פלאנען זענען שוין נישט געווען.

די שרפות אויף דער גאס האָבן געדויערט. איך בין שנעל געגאנגען צו דעם ערשטן ברענענדיקן הויז. לויפן האָב איך שוין קיין כוח נישט געהאט... דאָס הארץ האָט שרעקלעך געקלאפט און די לויפן האָבן נאָך אלץ כסדר געמורמלט:

— איך ווער געהרגעט... איך ווער געהרגעט...

פון דער דאָזיקער פראזע האָב איך לאנג נישט געקאנט פטור ווערן... געווען איך בין ארויס אויף דער הויפט־גאס, ווו פריער איז געווען אזא שטיקעניש פון מענטשן, האָב איך דערזען א וויסטע ליידיקייט — אלץ און אלע, אלץ איז פארשוונדן געוואָרן, בלויז איין געשטאלט, דער קשאַנדרו פון שטעטל.

די געשטאלט פון א קשאַנדרו מיט בלויזע אויגן איז פאר מיר ארויס־געשוונמען פלוצלינג, אזוי פלוצלינג ווי די אלע שרעקן און שוידערן וועלכע איך האָב דורכגעלעבט אין די לעצטע פופצן־צוואנציק מינוט. איך האָב אים דערזען אויף א ברייטער, ליידיקער גאס. אויף א לאנגער גאס, אין דער ערשטער רגע האָב איך בלויז אים געזען, דער איינציקער, איינ־ציקער מענטש אויף א גאס, ווו דאָ און דאָרט האָבן הייזער געפלאקערט, די שמאָלע טראָטווארן פארשאַטן מיט גלאָז, שטיקער וואפנע, ציגל, ראמען פון פענסטער, צעבראָכענע בלומען־טעפ, בלוט־פלעקן און א שטומער פחד אין דער וויסטער ליידיקייט. איך האָב די בילדער פון דער ארומיקייט שנעל־שנעל געשלונגען. אויפגעכאפט, געשלונגען און ווייטער געלאָפן. פלוצלינג האָב איך דערזען דעם קשאַנדרו, אויף דעם סאמע מיטן פון דער פארלאָזענער גאס: א רואיקער און אן ערנסטער. דאכט זיך, אז ער האָט מיר עפעס געזאָגט, ווען איך בין פארבייגעלאָפן. איך האָב נישט געהערט,

ווייל איך בין געווען צעדולט, איך בין געלאָפֿן פון א טויט־סכנה און די צעדולעניש האָב איך ווייטער געטראָגן. שפעטער האָב איך גענומען לויפֿן צוריק און ווידער דערזען דעם קשאַנדז. בלויז איין געשטאלט. דער קשאַנדז איז געגאנגען אויף דער מיט פון דער גאס. עס קאָן זיין, אז ער איז די נאנצע צייט פון שטורעם דאָ געווען. אן עלטערער, פון זעכציק אָדער זעכ־ציק פינף, א מיטל־וועגס־קער, אויף די אקסלען א תפלה־שאל פון פּיאָלעט־קאָליר און אליין האָט ער געהאט בלויז אויגן. טיפע בלויז אויגן... פּריש בלויז, ווי די בלויז קאָרן־בלום. בלומען פון די פּוילישע פעלדער... ער איז געגאנגען רואיק, נישט האסטיק, ארומגעקוקט זיך און געזוכט מיט די אויגן. ביי איינעם פון די הייזער, צוגערוקט הארט צו דער וואנט, איז געשטאנען אן אלטע יידישע פרוי, א גרויער קאָפּ, מיט פארוויינטע אויגן. נעבן איר א יונג מיידל, אוודאי אן אייניקל, אויך מיט פארוויינטע אויגן. דער קשאַנדז האָט זיי באמערקט, ער איז צו זיי צוגעגאנגען, אָפּגעווישט הי טרערן ביי דער עלטערער און גערעדט:

— קינד מינסל! אלץ וועט גוט זיין, אלץ וועט גוט זיין...

אויך ביי דעם יונגן מיידל האָט ער די טרערן אָפּגעווישט און גע־טרייסט, געטרייסט. אביסל ווייטער האָט ער באמערקט א קריסטלעכע פרוי מיט צוויי קינדער, ער איז צוגעגאנגען צו זיי און געטרייסט. א קריסט־לעך יינגלעך, באַרוועסערהייט פון ערגעץ געקומען צו לויפֿן, האָט זיך געטוליעט צום קשאַנדז... דער אלטער איז געווען רואיק. איין באַרוף האָט ער געהאט, איין ציל: טרייסטן. פלוצלינג האָט ער מיך באמערקט. מיט א געווייטיקטן שמייכל האָט ער צו מיר אויסגעשטרעקט די האנט: — פאניע! הער ליבער! מען דארף דאָך די מענטשן געבן אביסלע טרייסט... נישט אמת?

איך האָב נישט באוויזן צו ענטפערן. צו אים איז צוגעלאָפֿן א יונגע קריסטין, דאָרטן אביסל ווייטער שטארבט א מאן, זאָל דער קשאַנדז באַ־וויליקן, מען דארף דאָך דעם קרבן געבן די לעצטע טרייסט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באוויזן מענטשן פון די באהעלטענישן. דער קשאַנדז איז גע־גאנגען פון איין פונקט צום צווייטן. דאָ גסיסה, דאָרטן טויט, קרעכצן, זיפצן, טרערן. אויסגעזען האָט עס, אז ער האָט אלץ ארומגענומען... אין זכרון האָט ער זיך מיר איינגעקריצט און נישט איינגמאָל האָב איך אים

שוין דערמאָנט. איך וועל די דאָזיקע געשטאלט נישט פארנעםן. דערמאָן
איך זיך לוקאָוו, מוז איך גלייך זיין פנים, דעם רואיקן דערמאָנען... אָט
שוועבט פאר די אויגן די לאנגע פארלאָזענע גאס מיט די צעשמערטע און
ברענענדיקע הייזער, אָט שטייט אונדזער לאסט־וואָגן, מיט אלע אונדזערע
וואליזקעס און פעקלעך.

דערנאָך זענען מיר געלאָפן פון לוקאָוו. דער לאסט־וואָגן האָט זיך
געטראָגן איבערן גלאטן שאָסיי. עס האָט זיך אין הארצן געבעטן, ער זאָל
פליען, וואָס ניכער לויפן. עס איז שוין געווען נאָכן טאָג, נאָך אזא טאָג...
די זון איז, ווי שטענדיק, געזונקען אין איר נאכט־היים, אלץ טונקעלער,
שוין באלד אינגאנצן פינסטער. אָבער די נאכט־פינסטערניש האָט דאָ היינט
קיין שליטה נישט געהאט: פון ביידע זייטן ארום שאָסיי האָבן זיך געזען
ווייטע און נאָענטע פייערן, דאָס האָבן געברענט דערפער און שטעטלעך.
פייער האָט מיט אן אומזעטיקייט געשלאָנגען, איינגעשלאָנגען די רואיקע
ישובים. פון ביידע זייטן האָבן מיר די פייערן געזען און געטראכט האָבן
מיר דערביי: די אילומינאציע פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט. אָט האָסטו
די אלע חלומות פון גלייכהייט, פון פרידן, פון בעסערן מענטש...

אָט איז א שטעטל, ראדזין הייסט עס. דאָס שטעטל ברענט נאָך
נישט. אויף דער גאס א סך מענטשן, כמעט אלע יידן, זיי גלאָצן מיט די
אויגן אויף אונדזער לאסט־וואָגן. א שרעק נעמט אָן פאר זיי, אָבער דער
וואָגן אונדזערער איז שוין אויסערן שטעטל. א געפיל האָבן מיר געהאט,
אז מיר האָבן איבערגעלאָזט א בית־עולם... קיין סך כוח בלייבט נישט נאָך
אזא טאָג, גלויבן אוודאי נישט. צום ערשטן האלט דיך דער געדאנק פון
ענאָאיסטישע זעלבסט־רעטונג. אוועקגיין, אנטלויפן פון דעם שרעקלעכן
אומגליק, אוועקגיין, אנטלויפן פאר יעדן פרייז. זיך נישט אומקוקן, נישט
טראכטן, נישט פילן און נישט מיטפילן. אָבער דערנאָך, ווען מען געפינט
זיך שוין אין א קלענערער סכנה, דעמאָלט קומט א פראגע צו זיך אליין:
צוליב וואָס לוינט עס די נאנצע רעטונג? דו לויפסט צו דער וועלט און
די וועלט איז ווי א ווילדע חיה... איך האָב זיך קיים געהאלטן אויף מייע
פיס, איך האָב זיך אריינגערוקט צווישן צוויי פעק, אנדערש וואָלט איך
פון שלאפטייט אומגעפאלן. איך האָב געטראכט און די געדאנקען זענען
שווארץ געווען, ווי דורכגעברענטע צווייגן פון א בויס. אויף דער פלאט

געברענעטע טריט

פאָרם פון לאסט־וואַגן זענען געווען א סך מענטשן, אָבער קיין איינער פון זיי האָט א וואָרט נישט אויסגערעדט, קיין זיפּץ נישט אפילו. א פאפיראַס האָט מען נישט געטאַרט פאררויכערן... געיאָגטע און פאריאָגטע מענטשן, שרעקלעך צו פילן זייער עלנט, דעם שוידער פון לעבן און עקזיסטענץ... שרעקלעך צו פילן.

דער טאָג איז מיר פאר די אויגן פארביי. איך האָב זיך איצט דער־מאָנט, אז איך בין געשפרונגען איבער הרונגים. איך האָב זיך דעם גיהנום דערמאָנט. אָבער די רואיקע געשטאַלט פון קשאַנדרז מיט זיינע בלויע אויגן איז אויך געקומען אין זכרון. זיינע לייכטע טריט, זיין רואיקייט, מיט וועלכער ער איז גענאנגען טרייסטן... דאָס וועט זיך נישט פארגעסן.

IV

מענטשן אויפן שאסיי ...

פאראן זאכן, וועלכע איך קאן זיך אינגאנצן נישט דערמאנען און פאראן מאמענטן, וועלכע איך געדענק דייטלעך ביז ווייטיק... איך קאן זיך נישט דערמאנען, ווי אזוי מיר האָבן אין דער פינסטערער שטאָט געפונען אונדזערע אנדערע חברים. אלץ איז געווען פארלאָשן, טירן פאר-קלאַפט, פרעמדע גאסן — א פוס נישט צו שטעלן. יענע פינסטערע נאכט איז אינגאנצן אויסגעלאָשן פון מיין זכרון. איך געדענק בלויז דעם פרי-מאָרגן. לובלין אין מלחמה-גערודער און טומל. הונדערטער און טויזנטער אויטאָמאָבילן. מען איז געלאָפן פון ווארשע און פון גאנץ פוילן. אין לובלין האָט מען געטראכט זיך צו פארהאלטן. אפשר בלייבן? אפשר וועט די פוילישע ארמיי אויף א צייט פארצוימען דעם וועג פארן דייטש. אָבער דאָ אין לובלין האָט מען זיך דערוואַסט, אז מען מוז שוין ווייטער לויפן. אונדזער גרופע זשורנאליסטן האָט דאָך אויך געטראכט צו פארבלייבן אין לובלין. אין מיניסטאָרן-ראַט האָט מען געזאָגט, אז די רעגירונג וועט דאָ בלייבן... פון דאנען וועט מען אָנפירן מיטן לאַנד. דאָ וועט מען ארויסגעבן צייטונגען און אלץ וועט גיין. דאָס איז אָבער פאר-בליבן נישט מער ווי א ווילן... די דייטשישע אעראָפּלאַנען-הענט האָבן שוין דערגרייכט אהער און א סך ווייטער. לובלין איז כסדר באַמבארדירט געוואָרן. זייער ווייניק רן האָבן מיר געהאט. לובלין האָט געקאָכט ווי א ים. די שטאָט איז פול געווען מיט אָנגעלאָפענע מענטשן. מינסטנס רייכע, נאָר רייכע. גלאַנצענדיקע אויטאָמאָבילן האָבן פארנומען פיל גאסן. פוילנס בורזשואזיע האָט זיך דאָ קאָנצענטרירט. רייכע, שלאַנקע פרויען, אנדערע פון זיי און טאקע פיל פון זיי זענען געווען אויסגעפוצט אין שיינע בגדים.

פינע וואלזעס, פלעדן, נעסעסערס מיט רייזע־טאשן. א רגע האָט מען געד
קאָנט מיינען, אז א פרויזשער אויספֿלוג זעצט דאָ פאָר זיין וועג. עס האָט
נאָך געשמעקט פארפוס, עס איז נאָך געווען אָנגעבלאָזנקייט פון געכטי־
קער זאטקייט און ווילטאָג... אַרימע מענטשן! ווי צעקנייטשט און צעד
דריקט זענען שפעטער פיל פון זיי געוואָרן. וויפל קברים זענען איבער
געבליבן פון זיי אין די ווייטע צפון־געגנטן.

אין לובלין האָט מען געזוכט מעגלעכקייטן ווייטער צו פאָרן. די
טראַגעדיע איז באַשטאנען אין דעם, וואָס בענזין האָט אויסגעפעלט. אלע
זענען אַרומגעלאָפֿן זוכן בענזין, אָבער נישט אלע האָבן עס געפונען. פאר
בענזין האָט מען אוועקגעגעבן טייערע פעלצן, ברייאַנטן, גאָלדענע הפצים.
פאר בענזין איז מען געוואָרן א שותף צו יענעם אויטאָמאָביל און מען
איז אנטלאָפֿן צוזאמען. א מענטש, וואָס האָט קיינמאָל נישט געהלומט צו
האָבן אן אייגענעם אויטאָמאָביל, האָט ערגעץ אויסגעזוכט א גאנצן עמער
מיט בענזין, איז ער ארויס אין גאס מיטן געדאנק: „בענזין האָב איך
שוין, וווּ פאקט מען ערגעץ אן אויטאָמאָביל?“ און ער האָט עס געפאקט
פאר קליין־געלט ביי אזעלכן, וואָס האָט קיין בענזין נישט געהאט. א סך
אויטאָמאָבילן זענען איבערגעבליבן אויף לובלינער גאסן און נאָך מער
האָבן זיך געוואלנערט אויף אלע פּוילישע שאַסייען...

די זשורנאליסטן אונדזערע האָבן זיך צונויפגעקליבן אין א קאפע.
דאָ האָט מען זיך באַראטן, וואָס צו טון. געווען נאָך פארשידענע אמטן
פון דער מלוכה אין שטאָט, איז מען געלאָפֿן צו זיי נאָך אינפאָרמאציע,
נאָך הילף. אונדזער צוג איז שוין אוועק אויף אנדערע צילן, האָט מען
אונדז צוגעזאָגט צו געבן צוויי וואַגאָנעס פון אן אנדערן צוג, האָבן מיר
געווארט. אין קאפע איז געווען א יריד, א פלאַנטער פון פּנימער, פּיס און
הענט. א גרויס קריסטלעך קאפע־הויז. מען האָט כסדר געקאכט און געד
ליפערט קאפע, מילך. לובלינער קרייז האָט נאָך געהאט גענוג מילך פון
זיינע פּרוכטבארע דערפער און פאלוואַרקן. מען האָט כסדר געבאקן פּרישע
זעמל און קוכן, טייערע קוכן מיט שמאנד און אַן שמאנד, הונדערטער. הונד
דערטער הענט האָבן זיך געצויגן צו דעם. מען האָט עס געשלונגען און
נישט געוואָרן זאט... דערווייל, דערווייל איין אלאַרם, א צווייטער אלאַרם.
מען האָט זיך באהאלטן מיט שרעק, אָבער שוין מיט ווייניקער שרעק ווי

פריער. מען האָט שוין געהאט דערפארונג, צוגעוויינטקייט און האַלב פאַר-
גליווערטע נערוון. מען האָט שוין ליב געקריגן די רגע, בעת מען גייט
ארויס פון באהעלטעניש. דעמאָלט ציט מען אָפּ דעם אָטעם און מען
קלערט נייע פלענער...

אין שטאָט האָבן זיך יידן דערוואַסט, אז דאָ געפינען זיך אזעלכע
און אזעלכע יידישע פּאָפּולערע און באַוואַסטע זשורנאליסטן. מען איז גע-
קומען צו אונדז, געקוקט אויף אונדז און גערעדט צו אונדז:

— צו וואָס זאָלט איר ווייטער לויפן? בלייבט דאָ ביי אונדז, גאָט
וועט העלפן. מען וועט איינאַרדענען, מען וועט זאָרגן פאַר אייך...

יידן, אונדזערע לעזער, איז אין לעבן געגאנגען, מיר זאָלן בלייבן
אין לובלין. און דאָ מוז איך זאָגן, אז אין אונדזער וועג האָבן מיר געהאט
איינ גרויסן נחת פון אונדזערע לעזער. עס האָט אויסגעזען, אז אין יעדן
שטעטל באַגעגענען אונדז לייבלעכע ברידער און שוועסטער. די בעסטע
פלעצער צום שלאָפן, דאָס בעסטע עסן, אפילו סעודות האָט מען פאַר
אונדז איינגעאַרדנט. נישט איינעם פון אונדז האָט מען אין אויער איינ-
גערוימט:

— אבשר באַדארפט איר געלט? אין וועג, ווער ווייסט... נעמט וויפל

איר ווילט!

די באַציאונג צו אונדז איז געווען רירנד ביז טרערן. מען וועט נאָך
וועגן דעם רעדן. פאַראן צו דערציילן לעגענדארישע מעשיות וועגן פיינד-
געפיל און גוטסקייט פון פשוטע יידן.

וואָס נאָך געדענק איך פון לובלין? איך געדענק, אז איך בין מיט
מאַטערניש ארויס פון דעם ענגן קאפּעהויז אין גאס ארויס און איינגע-
קויפט פולע טאשן מיט שאַכטלעך פאַפיראַסן און שוועבעלעך. איך בין
אויך אריין אין א קראָם און געקויפט א גאנג וועש. דאָס פעסל האָט מען
מיר איינגעפאַקט אין א יידישער צייטונג פון עטלעכע טעג צוריק. דער
קאַפּ פון דער צייטונג האָט זיך געלייענט: „אין אמעריקע גלויבט מען, אז
עס וועט אדורך אָן א מלחמה.“ איך האָב ביטער א שמייכל געטון און אין
כעס געוואָרן אויף אמעריקע. איך אייל צוריק אין קאפּעהויז צו מינע
חברים און פלוצלינג אן אלארם. איך וויל אריין אין קאפּעהויז, אָבער
עס איז שוין פול געפאַקט. א הונדערט מענטשן שטייען שוין ביי דער

טיר, מיט שרעק, מיט גרויס שרעק און מען קאן זיך אהין נישט אריין שטופן. און דער דאָזיקער אלארם איז גאָרנישט געווען אויף צו פלייסן. הויך, גאָר הויך פליען עטלעכע אערָאָפּלאַנען, די זעניט־ארטילעריע קלאַפּט פון אלע זייטן. דער הימל איז פארדעקט מיט די ווייסע רויכעלעך און אָט דערהערט זיך א זעץ, א צווייטער. נאָענט געפאלן, צי ווייט געפאלן, דאָס ווייסן מיר נישט, נאָר מען פילט, ווי די הערצער אונדזערע פאלן באלד ארויס. וואָס טוט מען דאָ? אין קאפּע־הויז קאָן מען נישט אריין. רייס איך זיך אָפּ פון דער צונויפגעדריקטער, צעשראָקענער סטאדע און איך לויף זוכן א רעטונג. נאָענט א געסל. איך שפּרינג אהין אריין. א לירדיק געסל, די אלטע לובלינער הייזער, שטיל־שטום, אויסגעשטאָרבן, נאָר איר נער... איין מענטש שטייט צוגעדריקט צו דער וואנט. דאָס איז געווען אונדזער סטופניצקין, דער אלטער זשורנאליסט. ביידצעשראָקענע אויגן האָט ער געהאט. די גרויסע פרידריך־ניטשע וואָנסן אין אומאָרדענונג אראָפּגעלאָזט, אן אננסטלעכער עלנט איז געווען צו קוקן אויף אים. איך האָב פארגעסן מיין אייגענע שרעק און אויסגערופן:

— דאָ איז דאָך א סכנה... וואָס טוט איר דאָ?

מיין פראגע האָט ער נישט געהערט. נאָר גערעדט, געענטפערט האָט ער נאָר מיר עפעס אנדערש:

— איך פאָר נישט מער מיט אייך... גענוג פאר מיר... איך בלייב

אין לובלין... כ'ווייל דאָ שטארבן... דאָ... דאָ!

עס האָט זיך אויסגעדוכט, אז ער שרייט אויף מיר. עס האָט אויס־געזען, אז איך בין אין אלץ שולדיק און איך בין געווען צעטרייסלט פון מיין שרעק און פון סטופניצקים עלנט. די האנט האָב איך געהאלטן אין טאש און אין טאש איז געלעגן אן עפל. האָב איך דעם עפל ארויסגעכאפּט און דערלאנגט סטופניצקין. ער האָט אים גלייך גענומען עסן. ביידע זענען מיר דעמאָלט געווען א גוטער מאטעריאל פאר א פסיכיאטר. דער אלארם האָט זיך געענדיקט, די שיסעריי האָט אויפגעהערט. אזעלכע זאכן ענדיקן זיך שנעל... איך האָב זיך מיט סטופניצקין געזענגט. ער איז פארבליבן אין לובלין...

דער צווייטער אלארם האָט מיך ווידער געכאפּט אויף דער גאס. עס איז איינציטיק אָנגעפאָרן א גרויסער אויטאָבוס מיט פארווונדעטע זעל־

נער. בעת די זעניטארטילערע האָט גענומען קנאקן און דער עולם האָט אָנגעהויבן צו אנטלויפן, האָבן זיך די סאניטארן, די באגלייטער פון אוי- טאָבוס אויך דערשראָקן און זיי האָבן אויך גענומען לויפן. אָבער גלייך האָט די פליכט באזיגט די שרעק און זיי האָבן זיך אלע צוריקגעקערט. זיי האָבן די פארווינדעטע איינעם נאָכן אנדערן אריינגעטרָגן אין אַ מקלט. די שעהן זענען לאַנגווייליק נישט אוועק. שרעק, אויפֿרעגונג און שוידער האָבן זאט געמאכט די נשמה.

דערנאָך זענען מיר אלע געזעסן אין די וואַגאָנעס אונדזערע. מיר זענען דעגראדירט געווען. פריער האָבן מיר געהאט א „זשורנאליסטן צוג“, איצט האָבן מיר שוין בלויז געהאט זשורנאליסטישע וואַגאָנעס. צוויי וואַגאָנעס האָט מען אונדז אָפּגעגעבן. נישט קיין זשורנאליסט האָט צו אונדז נישט געטאָרט אריין. אָבער פון די דאָזיקע וואַגאָנעס האָבן מיר געמוזט יעדע פּאָר מינוט אנטלויפן זיך באהאלטן. א לאַנגע צייט איז עס פאר אונדזערע אויגן פאָרגעקומען די שלאַכט. די דייטשע אעראָפּלאַנען האָבן זיך כסדר געצויגן צום וואַקואַל. די זעניטארטילערע האָט מיט אלע מעגלעכקייטן פארטיידיקט דעם וואַקואַל. ארום און ארום זענען שוין פיל געביידעס צעשטערט געוואָרן, נאָר אין הויפּט־ציל האָבן די אעראָ- פּלאַנען נישט געטראָפּן.

ארום דריי בייטאָג האָט זיך אונדזער צוג ארויסגעגנבעט פון לובלין. געוואַלט האָבן מיר דאָ בלייבן, איינאַרדענען זיך און איבערוואַרטן און געווען זענען מיר אין דער שטאָט בלויז אכצן שעה. איצט פאָרן מיר וויי- טער. ווהיין? דאָס האָט קיינער פון אונדז נישט געוואָסט. מען האָט גע- רעדט, אז אונדזער מאַרשרוט זאָל גיין אויף לעמבערג, צו דער רומענישער גרענעץ. מען האָט אויך גערעדט, אז מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אין לוצק... איך האָב זיך צוגעהערט אין מיין ווינקל און געשוויגן. מיר געווען און צעבראָכן. גליקלעכע חברים מיינע! איינער פון זיי האָט גערעדט אויפן קול, געטומלט, מוט געהאט... זיי האָבן דערציילט, אז אין לובלין האָבן מענטשן געהערט דעם דייטשן ראדיאָ, וועלכער האָט איבערגעגעבן, אז דער פּוילישער מיניסטער בעק איז אוועק פון לאַנד, אז רידזשמיגל, דער הויפּט־קאָמאנדיר פון דער פּוילישער ארמיי, איז שוין אויך אוועק, אז דער פרעזידענט פון דער רעפּובליק איז שוין אָנגעקומען קיין רומעניע.

איך בין אים מקנא געווען. איך האָב דעמאָלט אויך געוואָלט זיין א פרע-
זידענט פון א רעפובליק, אנטלויפן און זיצן אין רומעניע. אָי, רומעניע...
אזא לאַנד האָט מיר דעמאָלט אויסגעזען ווי אן עלדאראדא, און דער עיקר:
מען קאָן זיך דאָרט אוועקלייגן אויף א ריינעם געלעגער און מענטשלעך
זיך אויסשלאָפן. איך האָב געטראכט פון אמעריקע, דאָרט קאָן מען אויך
רואיק שלאָפן, אין ארגענטינע, אין מעקסיקאָ אויך, אין בראזיל — אויך.
גאָלדענע, טייערע, גאָטגעבענטשטע לענדער — מען קאָן דאָרט שלאָפן.
דער צוג איז גענאנגען אלץ ווייטער פון לובלין. דורך דעם פענסטער
האָט מען געזען פעלדער, וועלדער, דער הערבסט איז געלעגן אויף זיי, ווי
שטענדיק, דער הימל ריין, מיט א ווייטן, דורכזיכטיקן האָריזאָנט. נישט
אנדערש: די נאטור האָט אויך געמאכט א שותפות מיט דעם אָנפאלער,
זי העלפט אים אויף די טרוקענע וועגן פון פוילן, זי גיט אים ליכט צו
זיינע בלוטיקע מעשים...

איך האָב געקוקט אויף מיינע חברים. אויף יעדן איינעם באזונ-
דער. ווי לאַנג איז דאָס געווען, יעדער איינער פון זיי איז געזעסן אין א
באזונדער רעדאקציע, מען האָט געשריבן פאר א גרויסער לעזער-מאסע,
מען האָט געווירקט. איצט איז מען אלע צוזאמען צונויפגעדיקט אין א
וואַגאָן. דאָרט אין ווארשע האָט מען געלאָזט ווייב און קינד, קרובים און
פריינט, פארגאנגענהייט, אלץ געלאָזן אויף דעם מלחמה-הפקר און קיין
איינער פון זיי שרייט נישט פון צער, קיינער יאָמערט נישט. וואָס טוט
זיך ביי יעדן פון זיי אין הארצן? מען איז אויסערלעך רואיק, דאָס איז
יענע רואיקייט, וואָס איינער גיט דעם צווייטן, כדי אויסצוהאלטן, כדי
נישט אראָפצופאלן אין אָפגרונט פון יאוש. איינעם נאָכן צווייטן בא-
טראכט איך זיי. איך ווייס זייער ארבעט. איך ווייס זייער ווירקונג. אָט
איז דער רעדאקטאָר פון אָרטאָדאָקסישן „טאגעבלאט" פלינקער. ער פירט
מיט אין וועג א זעלטענע רואיקייט, אזא „אמונה-רואיקייט". מיט דער
זעלבער רואיקייט האָט ער געארבעט אין זיין צייטונג. נעבן אים זיצט
איטשעלע יוסטמאן (ב. יאושזאָהן). ער האָט אויסגעטון מיט יאָרן צוריק
זיין לאַנגע קאפאָטע און איז אריין אין דער מחנה פון די קורץ-געקליידטע,
כהוצו קעמפן פאר יידישקייט און מענטשלעכקייט. זיין פעדער איז שאהף
געווען, אפדער מיט. פליעה: זיין וואָרט האָט מען געזוכט, פאר זיין וואָרט

האָט מען מורא געהאט, א טיף טאלענטירט וואָרט... אָט דאָרטן ווייטער זיצט ד"ר יהושע גאָטליב, געבוירן אין פינסק, געלערנט אין דער שווייץ, אָבער „פינסק" איז שטענדיק געווען מיט אים, געלעבט און געארבעט אין ווארשע ווי א פינסקער, יידיש געמיט און מעשהלע, אנעקדאָט, אלץ עכט-יידיש, אָבער די פרויטיקדיקע פעליעטאָנען עכט-איייראָפּעאיש. סטיל, פאר-נונפט, קולטור. דאָס אלץ איז דאָך געגאנגען צום ברייטן יידישן עולם. דאָס האָט געלערנט, אָנגעוויזן און אנטוויקלט.

איך קוק אויף מיניע חברים, איך טראכט פון זיי. פון יעדנס בליק דערקענט מען, וואָס אין נשמה טוט זיך, אָבער מען ווייזט נישט ארויס. נח פּרילוצקי זעט נאָך אלץ אויס ווי א יום-טובדיקער. עס איז פשוט א וונדער ווי אזוי ער באווייזט צו זיין אזוי אין אָרדענונג מיט זיינע בנדים. ריין און זויבער, ווי אין ווארשע. ער, דער בארימטער אדוואָקאט און בא-רימטער סייס-דעפוטאט, בארימטער רעדנער און געלערנטער, פאָרשער פון פאָלקלאָר. ער איז שוין צופיל געווען בארימט, און דאָס האָט אים בא-שטימט געשאדט. צופיל אמביציעס האָבן זיך אין אים אנטוויקלט צוליב זיין בארימטקייט. פון אים פאלט מיין בליק אויף ניימאנען. ער איז גע-בוירן און דערצויגן געוואָרן אין לאָדזש. לאָדזש האָט געהאט נישט נאָר קווימענס פון פאבריקן. אָט די פאררויכערטע לאָדזש האָט געהאט א סך קינסטלער, מאלערס. ניימאן האָט געלעבט צווישן זיי. פון דאנען דער נייער מאָזאאישער טאָן אין זיינע טאָג-פעליעטאָנען. פון דאנען דאָס בא-גרייפן די מאָלעריי, די פלאסטיק אין טעאטער, פון דאנען אויך זיין שטאר-קע ליבע צום סטיל פון די אלטע יידישע שולן אין פוילן. ער האָט זיי געפאָרשט אין די שטעט און שטעטלעך.

און שעפנער? דער דאָזיקער פעליעטאָניסט פון דער בונדישער „פאָלקס-צייטונג". ער האָט זיך אין וועג אויפגעחברט מיט זיין גרעסטן שונא, איטשעלע יוסטמאן, זיי זענען טאָג און נאכט אין שמועס, צוויי ברידער טרייע. שעפנער, א געמיטלעכער, א ליבער. ווען אזא טאלאנטיר-טער שרייבער פאלט אריין אין א פארטיי-צייטונג, איז דאָס פונקט ווי די זון וואָלט אריין אין א טונקעלן קעלער. איך זע אויך זינגערן. ער לויפט ארום פון איינעם צו דעם צווייטן, א צאפלידיקער, אן אומרואיקער. בער-נארד זינגער, טאלענטירט ווי דער טיוול און קאָנסט ביי אים קיינסאָל

נישט וויסן, ווער עס איז ביי אים גערעכט און ווער אומגערעכט. ער האָט איראָניע און סארקאזם פאר אלץ און פאר אלעמען.

פאַר איך צוזאמען מיט זיי. סטארן. זיי האָבן געהאט הונדערטער טויזנטער לעזער. איצט זענען די לעזער באזונדער און די זשורנאליסטן באזונדער. איבערגעשניטן געוואָרן אַ לעבעדיקער שטראָם... און וואָס וועט זיין מאָרגן? גאָט אין הימל! וואָס וועט זיין מאָרגן?

ערגעצווו אין פעלד זענען מיר געבליבן שטיין בינאכט. געשטאנען און געשטאנען. די וואגאָנעס האָבן געשוויגן ווי קברים. די לופט איז געווען געסמט. קיינער האָט די וואגאָנעס נישט גערייניקט. אלץ איז שוין געווען הפקר און די ערשטע כפרה איז שטענדיק דאָס ביסל רייניקייט.

זענען א סך ארויס פון די וואגאָנעס און זיך אוועקגעלייגט אויפן פעלד. עס איז שוין גוט קאלט געווען. דאָך בעסער קעלט, אידער אזא לופט. איך בין אויך געלעגן נעבן א גרופע מענטשן, נעבן א בוים. געדענק איך, איינער האָט זיך אויפגעכאפט פון זיין לייכטן שלאָף. ער האָט זיך ארומגעקוקט אין דעם חושך און געמרמלט צום חושך:

— טייערע פינסטערניש, גיי נישט אוועק!
דער טאָג, דער מאָרגן, האָט וויסט געשראָקן...

שרעקלעך איז דאן, וואָס דאָס שרעקלעכסטע ווערט אויך באנאל און דערעסן... וויפיל מאָל זאָל מען דאָס אזוי שפרינגען פון וואגאָן און לויפן מיט משוגענע טריט ראטעווען דאָס בידנע לעבן? איך האָב זיך איינמאָל איינגעשפארט און נישט געלאָפן. איינער אליין בין איך פארבליבן אין אונדזער וואגאָן און פון אַרט זיך נישט גערירט. אויסגעצויגן האָב איך זיך אויף דער פּאָדלאָגע און געלעגן מיט איינגעהאלטענעם אָטעם. שטייל געווען, מען הערט נישט קיין מענטש און מען הערט נישט קיין מאַטאָר. פּלוצלינג א זעץ, וואָס פארטויבט אלע חושים. צי פון שרעק, צי פון אויפ־רייס — עס האָט מיך אויפגעהויבן אויף א מעטער. איך האָב צעקלאַפט דעם קאָפּ אָן דער הארטער באַנק. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און נישט וויסנדיק אליין, וואָס איך טו, האָב איך ארויסגערוקט דעם קאָפּ פון פענ־סטער. אין א פענסטער פון א צווייטן וואגאָן האָב איך דערזען א יונגע פרוי מיט צעשויבערטע האָר, מיט ברייטגעעפנטע, צעשראָקענע אויגן, זי האָט צו מיר אויסגערופן:

— איר זענט פארוונדערט? ווי אזוי? די באַמבע האָט דאָך דער־לאַנגט אין אן אנדער אָרט.

דער קאָפּ האָט וויי געטון. איך האָב אים אָנגערירט מיט דער האנט. די האנט איז אין בלוט. אין א רגע שפעטער בין איך געווען אין צווייטן וואַגאָן. די פרוי האָט ארויסגענומען פון איר וואַלזע א קליין דאמען־טיכל, א דינס, מיט קרויזן ארומגעזוימט. זי האָט מיר דאָס בלוט אָפגעווישט, מיט אַדעקאַלאָן אָפגעוואשן מיין פנים. דאָס אלץ צוזאמען: די שיינע, יונגע פרוי, דאָס איידעלע טאשן־טיכל, דאָס קעלנישע וואסער, דאָס האָט עפעס דערמאנט א פאראנאנענע וועלט... ווען איז דאָס געווען אזא שיינע וועלט? מיט אזעלכע טאשן־טיכלעך, מיט אזעלכע קרויזן?

ביסלעכווייז זענען די אנטלאָפּענע פון אונדזער צוג צוריקגעקומען, פון זואלד און פון פעלד, פון אונטער די וואַגאָנעס און פון גריכער. מען איז צוריקגעקומען און געבראכט די לעבנס. מען איז געווען אויפגעברויזט ווי זיגער און מען האָט זיך בארימט, ווער עס איז בעסער... געלאָפּן...

א צוויי קילאָמעטער פון אונדז האָט עס געטראָפּן אין א צוג. עט־לעכע וואַגאָנעס צעברעקלט, עטלעכע צענדליק מענטשן דערהרגעט און פארוונדערט. אייניקע פון אונדזער צוג זענען געלאָפּן אַנקוקן דעם אומ־גליק. געקומען צוריק און דערציילט שוידערלעכע איינצלעהייטן. מען האָט עס אויסגעהערט און אין שוויגן אראָפּגעשלאָנגען דעם טויט... יענעמס טויט... ביסלעכווייז און ביסלעכווייז, מענטשן ווערן צו אלץ צוגעוויינט, מען ווערט פארהארטעוועט. און אפשר נישט... איך האָב געזען פנימער פארוונקען אין שוויגן. זיי האָבן געקוקט אין דער ווייט און איין נאָט ווייסט, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט.

אונדזער צוג איז געשטאנען אויף אן אָרט, ווי א פארגליווערטער. אין מיטן טאָג געווען. זונטיק, האלב ווארעם, ליכטיק ביז דער ווייטסטער ווייטקייט. אין ווייטן רוים רואיקייט און צוזאַגעניש. פארגעס אויף א רגע, וואָס דער טייוול האָט געבראכט אויף דער וועלט, וועסטו האָבן פאר זיך גאָטס שיינע וועלט. הערבסט, די נאטור רוט זיך אָפּ, אָט נאָרוואָס האָבן מענטשן אראָפּגענומען פון די פעלדער דעם קאָרן, די פרוכט פון די סעדער צוגענומען און אוועק צו דער סעודה... ניין! זיי זענען אוועק הרגענען, פאריכטן און אומקומען. דער צוג אונדזערער שטייט. עס דאכט זיך, אז

דעם לאַקאָמאָטיוו איז נמאס געוואָרן צו שלעפן די שווערע וואַגאָנעס. רוען, אלץ וויל רוען. דער מאשיניסט און הייצער גייען אראָפּ פון דער מאשין, זיי ציען זיך אויס אָט דאָ נישט ווייט פון די רעלסן אויף דעם טרוקענעם גראָז און לאָזן זיך שלאָפן. דאָס איז דער בעסטער סימן, אז דער צוג וועט אזוי גיך נישט אוועקגיין. איך דריי זיך ארום און ווייס נישט, וואָס צו טון מיט זיך. לאַנגווייליקייט! אויך דאָ ביסטו דאָ מיט אונדז, דאָ אויף די בלוטיקע פעלדער פון אונדזער אנטלויפן. איך קוק אויף מינע חברים פון וועג. ניימאן האָט שוין נישט וועגן וואָס צו רעדן מיט מיר. איך האָב שוין נישט קיין ווערטער פאר שעפנערן. יעדער שפאצירט כאַזונדער, שווייגט און טראכט דאָס זייניקע. איין שוואַלבע האָט נאָך אנעקדאָטן און ער דער- ציילט עס פאר דעם און פאר יענעם. מיר זענען אָפגעריסן פון דער וועלט, מיר ווייסן נישט די לאַגע פון דער פּוילישער ארמיי. מיר ווייסן נישט, וואָס ענגלאַנד און פראַנקרייך טוען.

דער צוג שטייט, דער מאשיניסט מיטן הייצער שלאָפן אויפן גראָז. קיין אַעראָפּלאַנען זעט מען נישט. רואיק ארום. רואיק און לאַנגווייליק ביז ווייטיק, ביז איבער אלע ווייטיקן פון דער וועלט.

דאָס איז אזא מינוט, ווען גרויסע, דערוואקסענע מענטשן פילן זיך היפּלאָג, ווי קליינע קינדער, וועלכע מען האָט געלאָזן אויף הפקר. אָן מיין ווילן, פון לאַנגווייליקייט, רוק איך זיך אָפּ פון מינע חברים, פון צוג און איך גיי צום וועלדל, וואָס זעט זיך פון ווייטן. איך קום אהין. דאָס איז א וועלדל פון בעריאָזע, שיטער זענען די ביימער, נאָר יעדער בוים איז א נאנצער פרייז. די זילבערנע קאָרע מאכט ליכטיק אזא וועלדל אפילו אין טונקעלן פארנאכט. די בלעטער אויף די ביימער זענען שוין געל, נאָר זיי האלטן זיך נאָך פעסט, זיי האָבן נאָך נישט אין זינען אראָפּצופאלן. צום אָנהייב האָב איך דעם איינדרוק, אז דאָס וועלדל שטייט אינגאנצן ווייט פון די איצטיקע געשעענישן, נאָר ווען איך קום אריין טיפער, טיפער, אין זיין רואיקע היים, באמערק איך, אז די רואיקייט איז שוין דאָ גע- שטערט געוואָרן. איך דערזע א קנאפל פון א דאמען פאנטאָפּל, אביסעלע ווייטער א שמוציק העמד, א צעריסענע טעקע, א צעשאַטענע וואַליזע, שטיקלעך פאפיר פון שאַקאָלאַד-איינפאַקונג, צעפליקטע צייטונגען, שאכט- לעך פון פאפיראַסן און שוועבעלעך. דערנאָך דערזע איך א צעטראַטעטע

וועלאן פון א חופה, מיט קינסטלעכע בלומען, א פארבלוטקטן באנדאזש. הע... דאָ איז מען שוין דורכגעגאנגען אין גרויסע מחנות. דער מענטשן-מארש פון שטעט און שטעטלעך איז דאָ שוין פארבייגעגאנגען. די ווייסע ביימער באלויכטן די אלע קלייניקייטן, וואָס קריכן מיר אין די אויגן, און אָט אויף איין בוים הענגען א פּאָר הויזן פון א פּירזשאַמע. פּירזשאַמע-הויזן מיט ברייטע, באַנאלע פּאַסן. דער לץ, וואָס האָט זיי אויפגעהאַנגען, די הויזן, האָט געארבעט פּיין, סימעטריש. דער לץ האָט דאָ עפעס געמיינט צו זאָגן מיט זיין המצאה. האָט געוואָלט אָנזאָגן דער וועלט, אז עס איז א סוף צו דער פּירזשאַמע-קולטור...

איך גיי און אן אויסגעקרימטער שמיכל ליינט זיך אויף מייע ליפן. די פּירזשאַמע-הויזן שוועבן לענגערע מינוטן פאר די אויגן. פּלוצלינג דערזע איך, אז אין וועלדל גופא איז אויך פּאַרגעקומען א קאטאסטראָפּע: א באַמבע האָט דאָ דערלאנגט, צענדליקער און צענדליקער ביימער ליגן ארויס-געריסן מיט די וואַרצלען, פיל ביימער זענען אָפּגעריסן געוואָרן פון זייער שטאַם. בערג מיט צווייגן און בלעטער, די זילבערנע קאַרע צעהאַקט און פארברענט, און אָט א גרוב, פרישע ערד, עטלעכע איינגעבראַכענע ביימער האָבן אריינגערוקט זייערע געל-געבלעטערטע קעפּ אין דעם גרוב. אויס-געזען האָט, אז זיי זוכן דאָרט עפעס... גיי איך ווייטער און טראכט: מיט וואָס זענען די ביימער אנדערש ווי די מענטשן? וועמען עס טרעפט די באַמבע, יענער ווערט צעשמעטערט. אין וועלדל ציט זיך די גאַנצע צייט א צייכן פון רעדער, היט איך דעם צייכן, איך זאָל דעם צוריקוועג נישט פארלירן.

געענדיקט דאָס וועלדל און אָט א שאַסיי...

א שאַסיי, און אויפן שאַסיי פיל, פיל מענטשן, גאַנצע מחנות. די ערשטע רגע פארשטיי איך נישט, ווי אזוי קומען דאָ אזוי פיל מענטשן? איך קוק זיי אָן, אנדערע קוקן אויך אויף מיר מיט גלייכניגליכטיקייט און גייען ווייטער. זיי גייען און גייען, גרויסע מחנות און קליינע מחנות. דאָס איז געווען דער ערשטער מאַרש פון וואַרשע. פריער זענען געלאָפּן יחידים, פון די יחידים איז אויך געוואָרן א גרויסע מאַסע, אָבער יענע זענען גע-לאָפּן מיט אויטאָמאָבילן, מיט אויטאָבוסן און מיט די באַנען. די איצטיקע מאַסע האָט זיך פשוט ארויסגעשאַטן פון וואַרשע און פון די דערביאיקע

שטעט. די קאָמענדאנטן פון דער מאכט האָבן ארויסגעגעבן באפעלן, אז די אלע, וואָס אונטערליגן צו מיליטער־דינסט, זאָלן אוועק, כדי נישט אריינ־צופאלן צום שונא. אָבער ארויסגעגאנגען זענען נישט נאָר די, וועלכע זענען געווען אין מיליטער־עלטער. עס זענען געגאנגען אלע, יונג און אלט, געזונט און שוואַך. פּאָראוים און פּאָראוים. נישט אנדערש: די וועלט ציט זיך איבער אין אן אנדער וועלט. אויף דער אלטער וועלט איז געקומען א מגפה. איך האָב געקוקט אויף די מענטשן און א ציטער האָט מיך אדורכ־גענומען: וויפּל היימען זענען דאָס פארלאָזן געוואָרן, וויפּל איינגעלעבט־קייט איז צעשטערט געוואָרן? אין איין רגע האָב איך דערפילט די גאנצע קאמאסטראַפע און אזוי ווי איך וואָלט זיך וועלן ראטעווען, האָב איך גענומען לויפן און אריינגעלאָפן אין דער סאמע געדיכטעניש פון דער מאסע, אויסגעמישט זיך מיט זיי, פאראייניקט זיך אין איין גאנצעס. פּאָר־אויס, פאר מיר אזוי פיל מענטשן, נאָך מיר א לאנגע קייט פון געשטאלטן. מען איז געגאנגען צוזאמען און עפעס אזוי ווי נישט צוזאמען. יעדן איינעם באזונדער האָט געטראָגן זיין ווייטיק און מען האָט נישט געקאָנט פאר־שטיין, צי דער דאָזיקער אומגליק פאראייניקט, אָדער ער צעטיילט. פעסט געהאלטן האָבן זיך אנדערע פּאָרלעך, געגאנגען געארעמט, טריט און טריט, שטייל עפעס געשמעקט, אָדער טריי געשוויגן. אויסגערוכט, אז די דאָזיקע פּאָרלעך וועט בלויז דער טויט צעטיילן...

איך בין געגאנגען מיט אלעמען צוגלייך. איך האָב געמוזט מיט זיי אביסל גיין. זייער מארש האָט אין זיין טראגזום אויסגעזען טיפער, מיס־טישער, ווי אונדזער קריכן מיט דעם צוג אין די שמוציקע וואגאָנעס. איך האָב זיך געוואָלט אויף א רגע פאראייניקן מיט די אלע... באגעגנט אין דער געדיכטעניש פון דער מאסע באקאנטע, גערעדט מיט זיי קורצע פראזן. צו וואָס רעדן? יעדער איינער ווייסט דאָך גאנץ גוט, אין וואָס עס גייט. איינער האָט מיר געזאָגט, אז ער פילט זיך גאנץ גוט, ער אָטעמט מיט פרישע לופט, ער באדארף נישט גיין ארבעטן אין ביוּראָ, ער פילט זיך גוט, אבי נאָר די שרים זאָלן נישט קומען: געמיינט די אעראָפּלאנען.

איך האָב כסדר געהויבן די אויגן צום עלם, וואָס מארשירט דאָ מיט וואַליוועס, מיט פעקלעך און גרעסערע פעק. עס קאָן זיין, אז איך האָב געזוכט וועמען פון די נענטערע באקאנטע. עס קאָן אויך זיין, אז איך האָב

געוואָלט דערגיין דעם נאנצן שכל פון אזא מאַרש, פון אונדזער נעכטן, היינט און מאָרגן — דעם גורל. מענטשן אויפן שאַסיי, מידע, פארטויבטע מיט ווייסן שאַסיי־שטויב. ביי אנדערע פון זיי זענען שוין גרוי די קעפּ, די ברעמען ביי אנדערע זעען אויס גרוי פון שטויב. מענטשן פון פארשידענע גאסן און היימען. עס דאכט זיך, אז זיי טראָגן נאָך מיט זיך דעם וואַרעמען אָטעם פון א שטאַט, וווּ זיי זענען געבוירן געוואָרן און יאָרן פיל אויסגעלעבט. זיי זעען מיר אלע אויס ווי זיי וואָלטן מיר זיין פון איין משפּחה. דאָ און דאָרט האָט מען זיך טאַג־טעגלעך געזען. אָט דער מיטל־וויקסיקער מיטן דיקן האַרדז פלעגט עסן מיטאַג אין „פּיסקאדילי“ און דער גוטער קעלנער מאַקס פלעגט זיך אויף דעם מאַן בייזערן, יענער יאָגט מיט די קארטאַפּל צום שניצל, גוט צוגעפרעגלט, שוואַך געפרעגלט. איצט אויפן שאַסיי איז דאָס אביסל אנדערש. איך דערקען דאָ א סך געשטאַלטן: אָט דער פלעגט אין טעאטער זיצן שטענדיק אין דער ערשטער רייע; יענער איז געלאָפּן הערן חזנים. א צווייטער האָט קיין איין אָפּערע נישט דורכ־געלאָזן. אָט די דאמע פלעגט עסן א סך קרעם אין „איייראָפּעיסקע“. די צווייטע דאמע האָט געהאט א בלאַנדן גאַלדענעם קאַפּ, איצט איז זי האַלב בלאַנד און האַלב שוואַרץ. איך זע דאָ אַנגעשטעלטע און אַרבעטער; איך קוק אויף די אלע מענטשן און וואָס וועט זיין מיט זיי? ווי ווייט וועלן זיי דערגיין? און וואָס וועט זיין מיט מיר? איך דערמאָן זיך אָן מיין צוג, וועלכן איך האָב דאָרט איבערגעלאָזן און אין דער רגע זעט עס מיר אויס, אז אין צוג, בלויז אין צוג, איז מיין רעטונג. איך נעם גיין צוריק צו מייע חברים. גייענדיק אזוי צוריק, לאָז איך דאָך נישט אַראָפּ די אויגן פון דעם מאַרש. אָט איז אַנגעקומען א נייע פּאַליע מענטשן. א געדריכטע, א שוואַרצע, מען הערט, ווי טויזנטער טריט שליופן דעם שאַסיי. די אלע מענטשן זעען אויס ערנסטער, שטרענגער, זיי זענען עלטער געוואָרן, עלטער און קליינער געוואָרן, זיי פארשטייען שוין, וואָס פאר א קאשע דער טייוול האָט דאָ פאַרקאַכט. אלט און יונג, יונג און אלט, און א שיינער פרויען־קאַפּ איז אויך פאַראַן. א בלאַנדע פרוי. זי גייט איינע פון די ערשטע, זי טראָגט דעם קאַפּ פאַראַויס, ווי זי וואָלט וועלן באלויבטן דעם וועג.

ביי איינער א פרייליך האָט זיך צעשאַטן די וואליזע אירע און עס זענען ארויסגעפאלן עטלעכע דינע קליידלעך, טואלעמזאכן און טיילן פון

פרויען-גארדערקאָבע. עמעצער האָט זיך צעלאַכט, נאָר קיינער האָט אים נישט מיטגעהאַלפן. די זון האָט געלויכטן און באלויכטן מידע פּנימער. אין אזא ליכטיקן טאָג האָבן זיך די קישעלעך אונטער די אויגן דייטלעך-כער אָנגעזען. א מער פּילנדער און עמפּינדלעכער מענטש האָט דאָ געקאָנט א סך זען און לערנען. דאָרט אויף די שלאַכטפעלדער איז געווען די מאָד-ביליאַציע פון קראַפט, דאָ אויף די וועגן איז אָנגעגאנגען די מאָביליאַציע פון אומגליק און שוויגנדיקן מענטשלעכן צער, מען איז אוועק פון א היים, און ווער ווייסט, צי מען וועט אמאָל צוריקקומען. ווער ווייסט?

די מעלאַנכאָליע פון הערבסט און דער טרויער פון די פאריאָנטע מענטשן זענען דאָ געגאנגען צוזאמען. אונטערטעניקייט פון נאטור: בלע-טער מוזן אראָפּפאלן, ווינטן מוזן קומען. און ביי די מענטשן אויך אונטערטעניקייט: אן אומגליק איז געקומען, מען אנטלויפט פון אומגליק. פארשידנארטיק און פילפארביק איז געווען דער עולם. יונגע פראנטן און עלטערע מענער. איינער טראָגט א זומערדיקן מאַנטל, דער צווייטער אינע-גאנצן אן א מאַנטל, דער דריטער שלעפט אויפן אָרעם א שווערן פעלץ. א פראַקטישער מענטש: אין גיבן וועט זיין ווינטער און דער פעלץ וועט צונויץ קומען. מען רעדט דאָ אין וועג א סך וועגן דעם, וואָס מען האָט מיט זיך מיטגענומען און וואָס מען האָט דאָרט איבערגעלאָזט. אָבער די אלע גע-שפרעכן זענען נישט דער עיקר. זיך אליין פארשווייגט מען, דעם אייגע-נעם צער פארשווייגט מען. אויטאָמאָבילן שניידן האַסטיק דורך דעם וועג, זיי אנטלויפן שנעל: מען קאָן טראַכטן, אז דאָס זענען גליקלעכע און די בענזין-שנעלקייט וועט זיי גלייך ברענגען אין א רואיק לאַנד. אומזיסטע אילוזיעס: מאָרגן, אָדער איבערמאָרגן וועט זיך דער אויטאָמאָביל וואַלגען ערנעץ אָן א זייט פון א שאַסיי — א מעטאלענער פּגור און נישט מער...

דאָ זעט מען אויפן וועג די נעכטיקע מיליאָנערן — מען קוקט זיך נישט אום אויף זיי. כלל־טוער, געוועזענע דעפּוטאטן, העכערע באַאמטע, אלע, אלע האָבן פארלאָרן זייער גלאַנץ, איינס אָבער איז פארבליבן פון אמאָליקן יחוס: די שיינקייט פון א פרוי. צו אזא איינער שארן זיך יונגע און עלטערע. די וואַילוקע אירע נעמט מען צו, זי זאָל זיך נישט מאַטערן, אלע פעקלעך נעמט מען ביי איר, אונטערן אָרעם פירט מען זי. פרוכט, א

שטיקל שאַקאָלאַד — אלץ פאר איר. אפשר וויל זי רויכערן? פאר איר געפינען זיך שוין פאפיראַסן, פון אונטער דער ערד זוכט מען עס אויס... זיי גייען, די מחנות, אלע געטריבן פון איין אומגליק, אלע באַ-זאָרנטע מיט איין פארלאַנג, וואָס ניכער צו באקומען אן אָרט, וווּ מען וועט זיך זיכער פילן און דאָרט וועט מען זיך אויסשלאָפן, ארומוואשן זיך. דערווילע אָבער קוקט מען כסדר צום אויסגעבלויטן הימל: צי עס פליט נישט? עס איז כסדר א סכנה, אז פון הויכן הימל זאָל נישט אָנהייבן פאלן טויט און פארניכטונג. דעמאָלט וועט זיך די מחנה צעשפרייטן אויף אלע זייטן ביז די געפאר וועט אריבער...

אָבער מענטשן בלייבן מענטשן מיט אלע זייערע שוואכקייטן. אמת, זייער האָב און גוטס האָבן זיי געלאָזן אין די שטעט, פון וועלכע זיי זענען אנטלאָפן, דאָך זייערע אינסטינקטן און געפילן האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך. עס לוינט זיי צו באטראכטן. עס לוינט צו קוקן אויף יענע דריי דאָרטן, צוויי יונגע מענער און איין יונגע פרוי, זיי האלטן זיך אביסל אָפגעזונג דערט פון דער נאנצער מחנה, כאָטש זיי שפרייזן מיט אלעמען אין טרוי-עריקן מאַרש. די פרוי איז שלאַנק, א יידישע פרוי פון ווארשע, מיט ברוינע האָר, מיט טונקעלע ווייכע אויגן, מיט א ברוין מאנטעלע אויף די בויגיסקע אקסלען און כאָטש דאָ שפרייזט מען אין אומגליק, דאָך פילט זיך, אז זי איז מיט עפעס צופרידן. אורדאי איז זי צופרידן מיט אירע באגלייטערס, ניכער מיט איינעם פון זיי.

פון אירע באגלייטערס איז איינער א הויכער, פעסט געבויט, אויף זיינע אקסלען טראָגט ער א רוקזאק, אין איין האנט האלט ער א גרעסערע וואליזע און מיט דער צווייטער האנט פירט ער זיין דאמע. זי רעדט צו אים און ער רעדט צו איר און גאנץ אָפט פארגעסן זיי, אז צוגלייך גייט דאָ נאָך א מענטש. דער „נאָך א מענטש" איז דאָ נישט קיין פרעמדער, ער איז דער מאן פון דער פרוי מיט די ברוינע האָר. ער איז א נידעריקער, נישט קיין דארער, נאָר א נידעריקער, נידעריקער פאר דעם, וואָס טראָגט דעם רוקזאק אויף די פלייצעס...

דאָס פאָר פאָלק איז ארויס פון ווארשע אין דער גרעסטער איילעך-ניש, בלויז איין וואליזע האָט מען ארויסגעכאפט און די וואליזע טראָגט איצט דער הויכער יונגערמאן.

אין וועג האָט זיך דער פרעמדער צו זיי צוגעטשעפעט. ער האָט גע-
נומען צו זיי רעדן, האָט מען אים געענטפערט. איצט גייט ער שוין נישט
אונעק. דאָס פאָר פאָלק פון ווארשע האָט באקומען א פריינט אין וועג.
ער איז זייער גוט צו זיי, ער טראָגט די וואליזע, וואָס זיי האָבן מיטגענומען,
די וואליזע איז גאַרנישט קיין לייכטע. ער בארואיקט בעת אלע זענען
אומרואיק, ער רעדט פֿיין, ער זעט אויס צו זיין דערצויגן, געבילדעט, אינ-
טעליגענט און דרייסט — א גוטער באגלייטער. א טייערער מיטגייער, אָבער
דער נידעריקער יונגערמאן, וואָס האָט א פרוי מיט ברוינע האָר, ער איז
נישט צופרידן מיט דער צופעליקער באגעגעניש...

און לאָמיר דאָס אָנרופן מיטן נאָמען... ער איז אייפערזיכטיק, ער
האָט פון זיין יונגער ווייב שטענדיק געהאט אביסל צרות. אן אומגליק:
זי געפעלט אלעמען און נאָך א גרעסערער אומגליק, ווען זי מיט דעם
נייעם באקאנטן געפעלן זיך קעגנזייטיק און מען קאָן פון אים נישט פטור
ווערן. אזוי פיל מענטשן אויפן פעלד, האָט ער זיך צו קיינעם נישט צוגע-
טשעפעט, בלויז צו איר. דער נידעריקער יונגערמאן האָט דערפילט, אז צי
די אלע צרות איז אים נאָך צוגעקומען א ביטערער צוגאָב...

שוין דער דריטער טאָג ווי מען גייט צוזאמען, און די צוויי האָבן
נאָך אלץ וועגן וואָס צו רעדן. עס מאכט דעם איינדרוק, אז די נאנצע
מלחמה מיט אלע אומגליקן, וואָס זי האָט געבראכט, איז בלויז א דעמאל
פאר די צוויי יונגע מענטשן. דאָס וויכטיקסטע אין לעבן איז זייער שמועס
און זייער צוזאמענגיין. עס האָט שוין עטלעכע מאָל פאסירט, ווען צוליב
די אעראָפלאנען האָבן זיי געמוזט לויפן, איז מען געלאָפן צוזאמען, אויף
א רגע נישט אָפגעלאָזן איינער דעם צווייטן, און ווי נאָך די סומאטאָכע
איז אריבער, האָט מען ווידער גלייך אָנגעכאפט די איבערגעריסענע טעמע
און ווידער גערעדט. מיט נייגעריקייט זיך צוגעהערט איינער צום צווייטן,
געקוקט איינער אויפן צווייטן מיט יענע בליקן, איר ווייסט דאָך שוין
מיט וועלכע בליקן. עס האָט נאָך געפעלט איין קלייניקייט, זי האָט אים
באדארפט זאָגן:

— א גליק, וואָס די מלחמה איז אויסגעבראָכן. ווען נישט דאָס,
וואָלטן מיר דאָך נישט געהאט דעם גליקלעכן צופאל זיך צו באקענען.
די צוויי זענען פארנומען מיט זיך און ער, דער דריטער, דער גע-

זעצלעכער, ער שלעפט זיך נאָך ווי א רעזערוו, ווי א נוצלאָזער באנאזש, וויל ער זיך אויך אריינמישן אין זייער שמועס, דערהערט מען אים נישט, פרוווט ער נאָכאמאָל, יאָגט ער זיי נישט מיט די געדאנקען. זיי זענען פארנומען מיט זיך. דער נידעריקער יונגערמאן איז דער אומגליקלעכער צווישן די אלע אומגליקלעכע. איצט ערשט האָט ער דערפילט, אז דאָס איינציגע, וואָס איז אים פארבליבן פון לעבן און פארטונע איז זי, זיין ווייב. עס ווארטן דאָך אויף אים א סך צרות אין וואנדער־וועג און ווער וועט זיין דער טרייסט זיינער אויב נישט זי? און דאָ קאָן דאָך פאסירן: עס וועט אַנקומען אן אַעראָפּלאַן. אלע וועלן נעמען לויפן אין פארשידענע ריכטונגען, און ער וועט זיך צעשיידן צופעליק מיט זיין ווייב, ער וועט זי נישט געפינען, זי וועט אים נישט געפינען, אים וועט זיין מיט אלץ... פון אלע געפילן וואקסט דאָס אייפערזוכט־געפיל שטארקער, גרע־סער און שנעלער. דער נידעריקער יונגערמאן איז שוין פול מיט דעם סם, עס ברענט אים און עס ווערט אים... וואָס דאָרט מלחמה און טויט? וואָס דאָרטן שרעק? עס קאָן דאָך פאסירן, אז זי, זיין נערא, וועט אים אינגאנצן פארלאָזן, איצט איז דאָס מעגלעכער ווי פריער, ער האָט דאָך זיין פאר־מעגן פארלוירן. ביי די געדאנקען פארגליווערן זיך אים די פיס און ער קאָן שוין כמעט נישט שפרייזן... ער קאָן בלויז אויפהייבן די אויגן און באטראכטן מיט צער זיין ווייב און דעם, וואָס האלט זיין ווייב אונטערן אָרעם, דעם הויכן, וואָס קאָן אזוי פיל רעדן צו א פרעמדנס ווייב. עס צינדט זיך אָן אין אים א צאָרן... עס איז גוט, וואָס די מלחמה בושעוועט, עס איז גוט, וואָס די אַעראָפּלאַנען פליען דאָ נאָענט. זאָלן זיי פליען, זאָלן זיי ווארפן באַמבעס, זאָל דאָ ווער געהרגעט ווערן... ווער זאָל געהרגעט ווערן?

קודם כל בעט ער אויף זיך אליין דעם טויט, און אפשר וועט זיין קאָנקרענט געהרגעט ווערן... אפשר אלע דריי? עס קומען אים משוגענע געדאנקען אין קאָפּ. ער זעט נישט דעם אומגליק פון ארום, ער פילט נישט די ריזיקע קאטאסטראָפּע פון מיליאָנען מענטשן, ער האָט נישט קיין לופט, ער האָט נישט קיין לוסט זיך צו ראטעווען פון דער קאטאסטראָפּע. איי־פּערזוכט איז אים באפאלן און שטיקט אים אָן רחמנות... אנדערש וואָלט ער זיך געפילט, ווען זיין ווייב נעמט צו דעם אָרעם

אירן פון פרעמדן יונגנמאן, ווען זי וואָלט אויך צוגענומען די וואַלזע ביי אים. און ער, דער געזעצלעכער, וואָלט גענאנגען מיט איר האנט ביי האנט, פריילעך וואָלט געווען, ווען זי זאָגט צו אים:

— טייערער, עס וועט נאָך גוט זיין! אָבער זי טוט עס נישט, דער פרעמדער געפעלט איר, ער איז איר איינציקער טרייסט אין אזא שווערן וועג, זי לאָזט אים נישט אָפּ...

מיט פייעריי און שנעלקייט רייסט זיך אדורך אן אויטאָמאָביל. עס הייבט זיך אויף א שטויב און פארדעקט אלעמען. דער אויטאָ איז דאָ א דיסאָנאנט, א פרעמדקייט. אזעלכע מענטשן-מארשן דערמאָנען דאָ ניכער די ווייטע פארגאנגענהייט, און וואָס וויל דאָ די טעכנישע קולטור?

איך פארגעס ווידער אויף א רגע, אז איך האָב דאָרט מיין צוג. איך ווער ווי צוגעשמירט צו די נייע מענטשן-פאלעס. איך ווער באלאָדן מיט זייערע שטייפע ערנסטע בליקן. יעדער איינער האָט ווייטיק, יעדער איינער האָט צער. איך בין נישט מקנא דעם, וואָס וועט פארנעמען דעם גאנצן צער פון דער וועלט. דאָס איז א וועלט פון אונטערגאנג און אזא אונטער-גאנג איז נאָך נישט געווען. אונרו איז עס באשערט געווען צו באקומען אין חשבון פון אונדזער קליינער יאָרן-קאָנטע... איך קוק אויף דעם מאַרש, איך קאָן זיך נישט אָפּרייסן, עפעס פארשטיי איך דאָ און עפעס פארנעם איך נישט. איך פיל אָבער אומגליק און נישטאָ איז אין פעלד קיין גרוב, וווּ מען זאָל זיך אליין באגראָבן; נישטאָ קיין פלינגלען, מען זאָל קאָנען אוועקפליען. כאַטש אין גיהנום פליען, נאָר ווייטער פון זיך אליין...

אין פיגור האָט נאָך אויף עטלעכע מינוט מיך פארהאלטן אויפן שאַסיי. א לאנגער, דארער יוד, אָבער גלייך איז ער געווען. ווי א לולב. א לאנגער, א הויכער, זיין קאָפּ האָט זיך אויפגעהויבן העכער איבער אלע מענס קעפּ. ער האָט געטראַגן א גרויסן, רבנישן הוט און געהאט א קורץ בערדל מיט לאנגע פאות. דאָס פנים בלאַס, אמתער פארמעט קאָליר, מיט בלויע אויגן. ער איז גענאנגען רואיק, האָט אויסגעזען זייער מיד צו זיין, נאָר גענלויבט האָט זיך, אז ער קאָן אזוי גיין און גיין אָן א סוף. יעדע רגע פלעגט ער זיך ארומקוקן, צי די מענטשן גייען מיט מיט אים. אין זיין ארומקוקן זיך איז נישט געווען קיין אויפגעגונג, קיין גערוון, קיין זייגעריקייט. עס האָט ניכער אויסגעזען, אז ער וויל באַרואיקן מיט זיין

אייגענער רואיקייט. איך האָב מיין בליק פון אים נישט געקאָנט אוועק
ציען. עפעס איז ער געווען אזוי מאָדנע העכער פאר אלעמען ווי אן איי-
בערגעוואקסענער וואלד-בויב. זיין אויסזען, זיין בליק איז מיר אזוי, ווי
באקאנט געווען, אָבער זייער נעפלדיק באקאנט. איך האָב זיך גאַרנישט
געקאָנט דערמאָנען: ווי האָב איך אזא געשטאלט און אזא בליק געזען,
צי ערגעץ אויף אן אויסשטעלונג פון בילדער, צי אין קונסט-גאלעריע,
אָדער נאָר אין אַ חלום, אין די יונגע יאָרן...

ווען איך בין געקומען צוריק צו מיין צוג, איז נאָך דער מאשיניסט
אונזערער גאנץ געשמאק געשלאָפן. א טייל פון עולם האָט, ווי מאניאקעס,
געשפרייזט ארום די וואגאָנעס. דער צווייטער טייל האָט דיספוטירט וועגן
קלונע זאכן. אין דער אמתן איז געווען אן אָך און וויי צו אונדזערע
קלוגשאפטן...

V

אין ראָוונאַ

דער צוג אונדזערער איז ווידער לאנג געשטאנען אויף איין אָרט. פינסטער געווען, ווי ערנעץ אונטער דער ערד. געשטאנען זענען מיר אויף א באַן־סטאציע, ווייל איך האָב געהערט באוועגונג. וואגאַנעס האָבן זיך גערוקט און געקלאַפּט. מענטשן האָבן געשפּרייזט און גערעדט אויפן קול. שלאָפן האָב איך נישט געקאָנט, שווער געווען איינצושלאָפן אין אזא וועלט. צעקנייטשט בין איך געווען פון די אלע טעג, אויסגעמאטערט ביזן סוף. ניין! דאָס טאָר איך נישט זאָגן. אין אויסגעמאטערטקייט איז נישטאָ קיין סוף. ערגעצוווּ האָבן די מענטשן פאַרבאָרגענע כוחות. אין בלוט, אין די אָדערן, אין האַרץ, אָדער אין רוקן־ביין, און עס שעפט זיך פון דאָרט, ס'שעפט זיך כסדר. די איבעריקע זענען געשלאָפן, אָדער טויטלעך געשוויגן. איך בין צוגעגאנגען צום פענסטער און געפרעגט ביי דער פינסטערניש:

— וווּ שטייען מיר?

אין דער פינסטערניש האָט זיך געפונען א געשטאלט און פון דער אומבאקאנטער געשטאלט האָב איך באקומען אן ענטפער:

— מיר שטייען אויף דער סטאציע ראָוונאַ.

ראָוונע, ראָוונע. עס האָט מיך א צופ געטון ביים האַרץ, איך האָב זיך עפעס דערמאָנט: מיט א פופצן יאָר צוריק האָב איך באקומען אן איינלאדונג צו קומען קיין ראָוונע אויף א פאָרלעזונג. אלץ איז געגאנגען כשורה. אויפן וואקזאל האָבן מיך אָפגעווארט אביסל מענטשן, א סך מענטשן, דאָס פלעגט זייער אָפּט פאסירן מיט די שרייבער אין פּוילן, מען

פלענט אונדז אַפּוואַרטן מיט פּאַראַד. אָבער אין ראָוונע האָט מיט מיר פּאַסירט נאָך עפעס:

ווי איך בין ארויס פון וואגאָן, האָט גענומען שפּילן אַן אַרקעסטער. דאָס איז געווען דער אַרקעסטער פון „מכבי“. אויף אזא אופן האָט מען מיך באַגעגנט. איך בין געוואָרן צעטומלט. אפשר א טעות? אפשר האָט מען מיך אָנגענומען פאַר א גובערנאַטאָר? איך האָב זיך פאַרלוירן, נאָר די ראָוונער פּאָליציי האָט זיך קנאַפּ וואָס פאַרלוירן. וואָס איז דאָס פאַר א מוזיק? ווער האָט געגעבן אויף דעם א דערלויבעניש? עס איז געוואָרן א טומל. די מוזיק האָט מען אָפּגעשטעלט און איינער פון די, וואָס האָבן מיך באַגעגנט, איז צוגעגאַנגען צום פּאָליציי־קאָמיסאַר און אים אָנגעהויבן צו דערציילן א גאַנצע געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, און איך, דער העלד פון ראָוונער „מכבי“־אַרקעסטער, איך בין דערווייל געלם גע־וואָרן, ווייל די גאַנצע מעשה, דער גאַנצער פאַראַד איז מיר געווען דער־ווידער. שפּעטער האָב איך געהאַט צו זיי טענות:

— וואָס האָט איר געוואָלט פון מיר? וואָס בין איך א נאַטשאַליניק פון די פייער־לעשער? צו וואָס באַדאַרף איך מוזיק! פאַרוואָס קומט עס מיר אזא פאַראַד?

איצט, אין פינסטערן וואגאָן, האָב איך זיך דערמאַנט דעם ליב־ניט־ליבן עפיזאָד און איך האָב געשמייכלט צו זיך אליין. דערביי האָט זיך געבענקט נאָך אמאָליקע טעג, נאָך אלע גוטע נאַרישקייטן פון יענע טעג. אויסגעזען האָט עס מיר, אז געשען איז דאָס מיט צען טויזנט יאָר צוריק. דער צוג איז נאָך אלץ געשטאַנען. די ביינער האָבן געבראַכן. אפשר נאָר אַראָפּגיין אין ראָוונע? קיין כּוּח האָב איך נישט מער. און האָפּענונג? ווער ווייסט, אפשר וועט אין ראָוונע בעסער זיין. איצט שפּילט צופאַל די גרעסטע ראָלע. אפשר ליגט אין ראָוונע מײן מזל? איך האָב זיך אליין גענומען איינרעדן, אָבער ווי גייט מען עס אוועק פון די חברים? מיר האָבן דאָך שוין אזוי פיל דורכגעלעבט צוזאַמען. איך האָב זיך לאַנג אזוי געראַנגלט און צו קיין באַשלוס נישט געקומען. דערווייל האָט זיך דער צוג ארויסגערוקט פון דער פינסטערניש און איז אוועק אין א צווייטער פינסטערניש. מיר זענען געפאַרן עטלעכע שעה, אָפּגעשטעלט זיך און זיך ווידער גערוקט. געקומען זענען מיר אויף דער סטאַציע זדאַלבונוואָ בעת

עם האָט שוין אָנגעהויבן צו טאָגן. זדאָלכונאָוואָ איז אינגאנצן פופצן קי-
לאָמעטער פון ראָוונע. דאָ זענען מיר געשטאנען און געשטאנען. דאָ האָב
איך אין דעם פארטאָגליכט געזען, אז אייניקע חברים שלאָפן טאקע.
יאושאָן, שעפנער, פלינקער, פון פארשידענע רעדאקציעס, פון פארשי-
דענע ריכטונגען. יידן און קריסטן אין איין שטייג. שלעכטע געלעגערס,
ביטערע געלעגערס, און א לופט... מען קאָן אויף אן אמת אויסגיין. א
רחמנות געווען צו קוקן אויף זיי, א רחמנות אויף זיך אליין געווען. עפעס
האָט מיך אויפגעריסן פון פלאץ: איך פאָר נישט ווייטער, איך וועל פון
זדאָלכונאָוואָ אוועקגיין צורפוס קיין ראָוונע און זאָל זיין וואָס עס וויל.
אין לובלין איז פארבליבן סטופניצקי, גאָטליב איז אוועק קיין פינסק און
איך גיי קיין ראָוונע. יעדער איינער האָט זיין גורל. איך האָב אויפגעוועקט
עטלעכע חברים און מיט אן אומפארשטענדלעכער בייזקייט ארוינגעשריגן
אין זייער פארשלאָפענעם דמיון:

— איך גיי צורפוס קיין ראָוונע. איך האָב עם גענוג מיטן פינסטערן
שלעפן זיך.

דאכט זיך, אז עמעצער האָט מיך אָפגערעדט דערפון, דאכט זיך,
אז נאָך איינער האָט געקוקט אויף מיר, ווי איך וואָלט געווען א משוגענער.
איך בין האסטיק ארויס פון וואנאָן. דערנאָך אין בופעט פון וואקאל.
געווארט אביסל צייט אויף טיי מיט ברויט. געפרעגט דעם וועג קיין ראָוונע
און ארויס אויף א ליכטיקן, ליידיקן שאַסיי. ליכטיק איז געווען אומגע-
ווענלעך. די נאטור אויסגעצוואַנגן פון נאכט-טוי. דער הימל ריין, ביז ענדר-
לאָזיקייט. ווען נישט דאָס גיפטיקע באווסטזיין, אז איצט איז מלחמה
אויף טייט און לעבן, ווען נישט דער געדאנק, וואָלט איך געדארפט פילן,
אז איך בין איצט פטור געוואָרן פון אלע צרות, פון שמוץ, פון שרעק,
פון הונגער. ליידיק געווען דער שאַסיי, ערגעציווי אין דער זייט האָט זיך
געוואלנערט א צעבראָכענער אויטאָמאָביל. א זעלנערישער פאטרול איז
אָנגעקומען, קאנטראָלירט מיינע דאָקומענטן און מיך געלאָזט אליין. אליין,
אָן מיינע טייערע חברים. אליין, אָן אזוי פיל אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע
איך האָב ביז איצט באגעגנט.

מיר געוואָרן פון גיין און פון דער פרישער פרימאָרגן-לופט, האָב
איך זיך אוועקגעלייגט אָפרוען.

אי, מידע, צעבראָכענע ביינער, ווי עס ציט אייך צו דער ערד. אויס-
 נעצויגן זיך אין דער גאנצער לענג מיינער. די אויגן זענען ארוינגעראַכן
 אין דעם ים פון בלויען הימל. אָט באלד וועל איך דערזען דעם געווינ-
 טשענעם מלאך... ניי! דריי אערפלאנען זענען געפלוין גאַר, גאַר הויך,
 סימעטריש זיך געהאלטן, געגלאנצט מיט זייערע זילבערנע בייכער און
 אוועק צו זייערע וויכטיקע ענינים. געלעגן און גערוט און די געדאנקען
 האָבן געארבעט. ווי זעט עס אויס מיט מיר און מיט דער וועלט? דער-
 מאַנט די אלע, וועלכע איך האָב איבערגעלאָזט אין לאָדזש און ווארשע,
 געוואַלט טרעפן די צוקונפט און גאַרנישט פאַראויסגעזען. בלויז ווייטיק
 נאָנט, בלויז מורא פארן מאַרגן. איך קוק אין דער ווייט אויף דעם גרויסן
 שטח ערד, איך קוק אויף דאָס שטיקל ערד, וווּ איך ליג און דערביי-טראַכט
 זיך: ווי נאָענט עס איז פון דעם אויף דער ערד, ביז דעם אין דער ערד.
 ערגעץ טיף אין דער נשמה איז פאראן א געפיל: פארשווינדן, נישט זיין
 מער, נישט פילן און מוה-גנג קאלקולירט און ספעקולירט...

איך האָב געקוקט אויף מיינע שווארצע הענט, און איך האָב אויף
 זיי רחמנות געהאט, ווי צעקנייטשט מיין בגד איז און צוזאמען מיטן בגד
 איז צעקנייטשט די נשמה, אלע גלידער. דער נאנצער גוף — איין ווייטיק.
 די פרישע לופט לעבט אויף די געדאנקען און עס דערמאָנען זיך בילדער
 און מאַמענטן פון וועג. איך האָב אויסגעמיטן דעם טויט און דער טויט
 האָט מיך אויסגעמיטן. דער שוידער נעמט ווידער טאנצן פאַר די אויגן...
 נאָט מיינער! צי דען איז אוממעגלעך אוועקגיין ווייט. ווייט און מער נישט
 צוריקקומען?

איך פארטוש מיט געוואלד אין קאָפּ אלע אומגליקן, צו וועלכע איך
 האָב זיך צוגעקוקט. איך האָב נישט קיין כוח זיי מיטצוטראַגן. איך האָב
 אינגאנצן נישט קיין כוח. עס ציט צו דער ערד. פופצן קילאָמעטער ביז
 ראָוונע איז א קלייניקייט. אָבער איך בין ווייזט אויס, קראַנק. עס ווילט
 זיך זיצן, עס ווילט זיך ליגן, עס ווילט זיך אינגאנצן נישט זיין.
 שפעטער ליג איך אויפן טרוקענעם גראָז, ביי דער זייט פון שאַסיי.
 איך האָב הנאה פון ליגן און ווייטער איז מיר אלץ איינס, דאָ איז רואיק
 אויפן פעלד. הא! פארוואָס באשטייט די וועלט נישט אינגאנצן פון לידיקע
 פעלדער?

איך ליג איינער אליין, א ווייטער האַריוואָנט, ריינער הימל, א סך ענדלאָזע ליידקייט. וויי צו די מענטשן, וויי צו אונדז אלעמען; איך פריי זיך מיט דעם פאקט, וואָס איך זע דאָ איצט קיינעם נישט, נישט קיין שונא. נישט קיין פריינט, אי, אי... א פרייד אזא, וואָס א מענטש זעט דאָ נישט זיין גלייכן. א שמחה א גרויסע... עם וואָלט נאָך בעסער געווען, ווען מען הערט אויף צו טראכטן וועגן זיי. אָבער יאָ מענטשן, נישט מענטשן. מען באדארף דאָך גיין קיין ראָוונע, איך מוז אהין גיין. ס'איז דאָך נישט קיין תכלית צו ליגן דאָ אויפן אויסגעטריקנטן גראָז און לעבן מיט דער גרויסער ליידקייט פון דער ארומיקייט.

איך פרוו זיך אויפהייבן — הייבט זיך נישט. דערשרעק איך זיך: צי דען זענען מיר די גלידער אָפגענומען געוואָרן? איך פרוו זיך נאָכאמאָל אויפהייבן. א בלייענע מידקייט שמידט צו דער ערד און די איינציקע הנאה מיינע: ליגן און זיך נישט רירן פון אָרט, און די שרעק גייט אוועק. אלץ איינס. דאכט זיך, אז איך נעם חלומען פון אייביקן נאָרנישט. דאָך די אויגן זענען אָפן, איך זע...

איך זע, ווי פון דערווייטן קומען אַן צוויי סילוועטן. צוויי מענטשן. נאָך א רגע און איך זע שוין, אז דאָס זענען צוויי מענער. זיי גייען לאנג זאם, אָבער מיט געזונטע טריט, זיי טראָגן רוקזעק אויף זייערע פלייצעס. ווייס איך נישט, צי דאָס פרייט מיר, וואָס איך זע מענטשן — גיכער נישט. זיי דערמאָנען צופיל...
 ווען די צוויי דערנענטערן זיך צו מיר אויף עטלעכע טריט, דערקען איך איינעם פון זיי: דאָס איז דאָך דער מאלער טרעפלער, ער פלעגט זייער אָפט קומען אין ווארשעווער ליטעראטן-פאראיין, אין שאך פלעגט ער דאָרטן שפילן. ער שטעלט זיך אָפ מיט זיין באגלייטער:

— ווהין גייט איר? — פרעג איך ביי זיי.

— קיין ראָוונע.

— איך גיי אויך קיין ראָוונע.

— טאָ קומט, מירן גיין צוזאמען.

אים איז לייכט צו זאָגן „קומט!“ ער איז יונג און האָט געזונטע פיס, זיין חבר איז אויך יונג. אָבער איך בין אזוי ווי צוגעשרויפט צו דער ערד. עם איז שווער, נאָר מען טאָר זיך דאָך נישט באקלאָנגן פאר דעם

ערשטן-בעסטן. איך גיי. דער באגלייטער פון מאלער טרעפלער איז א יונגער ווארשעווער אדוואקאט. א געזונטער. א ציכטיקער און ליכטיקער און דאכט זיך, אז ער איז נאָר וואָס אויסגעצוואַנגן געוואָרן, אויף זיין בגד קיין קנייטשעלע נישטאָ. איך קוק אויף אים און טראכט: דאָס איז דאָך נישט קיין אנטלאָפּענער, נאָר א חתן-בחור, וואָס דארף זיך באלד שטעלן אונטער דער הופּה, אן אמתער חתן...

אזא ליכטיקער וועג. עס וואָלט פאר מיר געדארפט זיין א לייכטער וועג. קיין באנאזש מיט זיך האָב איך נישט, אָבער דאָס בליי אויף דער נשמה איז דער שווערסטער באנאזש. איך האָב נישט קיין פּיס, זיי שלעפּן זיך בלויז, זיי שטייען אָפּ...

גיין! ליבע פריינט... גייט זיך אליין, איך וועל זיך אַפרוען, איך וועל ווארטן — אפשר וועט זיך באווייזן אן אויטאָ, א פּור.

איך זיך און די צוויי באגלייטער מינע שטייען נעבן מיר. זיי ווייסן נישט, וואָס צו מאכן מיט א שוואכן מענטשן. איך בין הילפּסלאָז און זיי — בנוגע צו מיר — זענען אויך הילפּסלאָז.

— גייט — בעט איך זיך ביי זיי.

— מיר קאָנען איך אזוי נישט לאָזן.

איך פארשטיי זיי, איך פיל זיי מיט, אָבער גיין קאָן איך נישט. איך בין אָן כוח. די לעצטע טעג בין איך געווען אין גיהנום, איצט קומט די רעאקציע נאָך די שווערע איבערלעבןגען...

גיין קאָן איך נישט און איך האָב אזא געפיל, אז עס ווילט זיך נישט גיין: צו וואָס? און צו וועמען?

געפינען זיך אזוי אויפן לירדיקן שאַסי דריי מענטשן, איינער זיצט, ווייל ער האָט נישט קיין כוח צו גיין און די אנדערע צוויי ווילן דעם אָפּ-געשטאנענעם נישט אַפּלאָזן, זיי האָבן קיין הארץ נישט דערצו. שווייגן מיר אלע זאלבעדריט, עס שווייגט די ווייטקייט, דער הימל, די ביימער און די שטיינער.

אלץ שווייגט א רגע.

מיט אמאָל רופט זיך אָפּ צו מיר דער יונגער אדוואקאט פון ווארשע. — אפשר וועט איך גוט מאכן אביסל קאָניאק.

איך האָב צוערשט נישט באַגריפֿן וועגן וואָס ער רעדט צו מיר...
קאָניאַק...

ווען קאָניאַק? וווּ קאָניאַק? וועלכער קאָניאַק? מיר זענען דורכגע-
גאנגען אַ וועג, וווּ אַ טראָפֿן וואסער איז געווען אַ גאנצע מצויאה. אַ וועג,
ווּ אַ שטיקל ברויט האָט מען געהאלטן אין די שמוציקע הענט מיט דער
גרעסטער פּאַרוזיכטיקייט און מיט אמאָל רעדט איינער וועגן קאָניאַק. איך
האָב געמיינט, אז ער לאַכט פון מיר, אָדער ער איז משונע געוואָרן... פון
אזא וועג.

אָבער דער געלאסענער אדוואָקאט פון ווארשע האָט אראָפּגענומען
דעם רוקיזאק פון זיין פליצע. ער האָט זיך געלאסן נעבן מיר אוועקגעזעצט
און גענומען עפענען זיין וואַנדער־זאק. ער האָט עס געמאכט זייער רואיק,
פּעדאַנטיש, יעדן פּאַסיק און שנירל האָט ער לאַנגזאַם אויפגעפּנט און
פונאַנדערגעקניפּט...

איך האָב דערזען ביי אים אין זיין וואַנדער־זאק אַ גאַנצן סקלאַד
פון שאַקלאַדקעס און מאַרמעלאַדקעס. עס זענען דאָרט געווען מעסערלעך
צום ראַזירן זיך, זייה, אדעקאַלאָן, פּאַרפּום אַ פּלעשעלע, פּראַשקעס צום
קאָפּווייטיק, אספּירין, ווייסע, ציכטיקע נאָזטיכלעך, אַ גאַנצע וועש־גאַר-
דעראַבע און אַ פּלאַש קאָניאַק איז אויך דאָרט רואיק געלעגן. פּראַנצוו-
זישער קאָניאַק. אַ האַלבער ליטער „מאַרטעל“ מיטן בלויען עטיקעט, אַ
פאַרויגלעטער האַלבער ליטער קאָניאַק. ער האָט אויך געהאַט מיט וואָס
דעם פּראָפּן אַרויסצוציען. דערנאָך האָט ער אַרויסגענומען פון זיין וואַנד-
דער־טאַש אַ ציכטיק־ליכטיק גלאָז און האָט אָנגעגאַסן ביז דער העלפּט
דעם ברויט־נאָלדענעם געטראַנק. פאַר מיר... פאַר אזא איינעם, וואָס איז
שוואַך געוואָרן אין גלות־וועג און קאָן ווייטער נישט גיין.

איך האָב די רפואה אויסגעטרונקען. עס האָט אינעווייניק אַ ברי
געטון און אַ צי געטון. איך האָב זיך אויפגעהויבן פון מיין פּלאַץ און
געגאַנגען מיט מיניע צוויי באַגלייטער. עס איז זיך גאָר גוט געגאַנגען. מען
האַט געשפּרייזט קיין ראָוונע, צו נייע שוידערן און יסורים, אָבער איצט
האַב איך נישט געטראַכט וועגן דער צוקונפּט. איך האָב די אויגן נישט
אראָפּגענומען פון מיין קאָניאַק־ליפּעראַנט. אַ וועלט איז אין פּיער און

ער האָט אין זינען געהאט מיטצונעמען אזעלכע גוטע זאכן אין וועג אריין.
אין אזא וועג...

ווי פֿיין און זאָרגפול ער האָט עס איינגעפאקט, עס קומט אים א מעדאל דערפאר, א מעדאל פאר רואיקייט. זאלכערדיט האָבן מיר גע- שפרייזט, נאָר וואָס איז דאָרט טרעפלער דער מאלער פאר דער צוקונפט פון דער וועלט? א בילד ווייניקער, אָדער א בילד מער... אָבער ער, דער פעדאנטישער אדוואָקאט, ער, וואָס האָט באוויזן צו בלייבן אזוי ריין- ציכטיק; אויף דעם שאַסיי, וואָס פירט קיין ראָווע. ער, וואָס האָט נישט פארנעסן אין זיין וואַנדער-זאק מיטצונעמען דאָס פלעשל קאָניאק... ער איז די באשטעטיקונג, אז די וועלט וועט ווייטער עקזיסטירן און שאַקאָ- לאַדקעס וועלן זיין, און קאָניאק וועט זיין...

אלץ וועט זיין!

צען אין דער פרי בילד איך אריינגעקומען קיין ראָווע. דאָ איז שוין נישט געווען די פֿירדלעכקייט און רואיקייט פון שאַסיי. צענדליקער טויר- זנטער פֿליטים, ציווילע און באאמטע, האָבן פארפלייצט די גאסן. עס האָט גערודלט, ווי ערב אונטערנאנג. איך בין שוין געווען אביסל א געניטער פֿליט, האָב איך באשלאָסן צו גיין אין „טאָז“, דאָס איז די יידישע גע- זונטהייט-געזעלשאַפט. אין יעדער שטאָט איז געווען אזא אָפּטיילונג.

— איך בין דער און דער. אפשר קאָנט איר מיר העלפן?

— גוט! וואָס פארלאַנגט איר?

— א וואַנע און וועש.

מער האָב איך נישט גערעדט. מען איז געלאָפן וואַרעמען א וואַנע און מען האָט אָנגעהויבן צו ברענגען וועש. פון אלע זייטן האָט מען גע- טראָגן וועש. כאַטש נעם און עפן א געשעפט פון פארטיקע העמדרע. דער- ווייל בעט מען זיצן, דערווייל שטייט שוין אויפן טיש קאָכעדיקע מילך און זעמל און קעז. עס האָט נאָך געפֿעלט דער אָרקעסטער פון „מכבי“.

איך בין דאנקבאר געווען אין האַרצן, אָפּגערוט זיך, אַרומגעקוקט זיך, אין דעם גייט צו צו מיר א נידעריקער ייד מיט א גוטן פנים, מיט ברייטע פֿלייצעס. ער שטרעקט אויס צו מיר די האַנט:

— מיין נאָמען איז פֿישביין, אייער נאָמען ווייס איך... קומט מיט

מיר, צו מיר.

איך קוק אים אָן און באווייז נאָך גאַרנישט צו פרעגן. ער רעדט זויטער:

— איך וויל אייך נעמען צו זיך, איך האָב פיר צימערן, עס וועט אייך גאַרנישט פעלן. קומט!

איך האָב זיך אָפגעזענגט אין „טאָז“. איך בין אוועק מיט פישביינען. אויף דער גאס זענען געשטאנען מחנות מענטשן. פונקט ווי אין לוקאָו, ווי אין בריסק, ווי אין לובלין, כאָטש דאָ איז מען געווען אביסל רואיקער ווי דאָרטן. אויטאָמאָבילן זענען געווען ווייניקער, ווייל די שיינע, די גלאַנציקע לימוזינעס האָט מען אין פילע פאלן רעקוויזירט און אין פילע פאלן האָט מען עס געלאָזן אויף הפקר, אויף די שאַסייען. קיין בענזין נישט געווען.

פישביין פירט מיך צו זיינע פיר צימערן און דערווייל רעדט ער:
— איר וועט זיין ביי מיר, עס וועט אייך גאַרנישט פעלן, איך בין אייך א בעל-חוב. איך ליען אייך שוין אזוי פיל יאָרן, מײן מוטער ליענט אייך, מײן פרוי.

די אלע קאָמפלימענטן זענען מיר נישט געקראַכן אין קאָפּ. איך האָב געקוקט אויף דער גאס, אויף די מענטשן. דאָ איז געווען וואַרשע, לאַדזש און ביאליסטאָק. איך האָב זיך געגריסט מיט באקאנטע, נאָכגעקוקט זיי. וואָס פאר א פלענער האָבן זיי? צי בלייבן זיי אין ראָוונע, צי זיי לויפן ווייטער? ווהיין ווייטער? קיין לעמבערג? צו דער רומענישער גרענעץ אָדער קיין אַסטראָג, א שטעטל אַזא, וואָס ליגט אויף דער סאָוועטישער גרענעץ? פישביין רעדט:

— ביי אונדז אין ראָוונע רעדט מען שטארק, אז דער דייטש וועט אהערצו נישט קומען. מען רעדט עס מיט זיכערקייט.

— פון וואנען נעמט זיך עס די זיכערקייט?
— דאָ איז צו נאָענט צו דער סאָוועטישער גרענעץ און די סאָוועטן וועלן דערצו נישט דערלאָזן.

שפעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די ראָוונער יידן זענען גערעכט געווען, אָבער דערווייל נעמט מען לויפן און מען באהאלט זיך, ווייל עפעס א קאליעדגעוואָרענע סירענע האָט גענומען יאָמערן און שרעקן דעם עולם. פישביין כאפט מיך אָן פאר דער האנט און לויפט מיט מיר אריין אין א

געוועלכ, ביז עס בארואיקט זיך. פאר מיר איז דאָס שוין נישט געווען
 קיין נייעס. דאָס לויפן אָן אָטעם, דאָס באהאלטן זיך, האָט אָנגעהויבן ווערן
 א נאטירלעכע זאך... ווי אזוי קאָן דאָס גאָר אנדערש זיין?

ביי פישביינען אין שטוב האָט מען נישט געוואָסט, וואָס צו טון
 מיט מיר. אויסגעזען האָט עס דעמאָלט, אז אויף דער גאנצער וועלט איז
 פאראן איין פליט און אלע דארפן זיך מיט אים פארנעמען. א יחסן... א
 פליט... רחמנא ליצלן! איך האָב זיך געבאָדן און געוואָשן, אויסגעפּוצט
 אין ציכטיקע, ליכטיקע וועש און פישביין דערלאַנגט אויך אן אויבערשטע
 העמד מיט א קראוואַט, אָבער דאָס העמד איז נומער דריי און פּערציק און
 איך טראָג נומער אכט און דרייסיק. ווייס איך נישט, צי איך שווייס אין
 לעם העמד אָדער דאָס העמד שווייט ארום מיר און אין דער אמתן בין
 איך אזוי ווייט אוועקגעשווימען פון מין היים, פון די נאָענטסטע און
 טייערסטע, אלץ צעבראָכן, אלץ צעשטערט און וואָס וועט ווייטער זיין?
 איצט זענען אוועק עטלעכע טעג אין א מאָדנעם לעבן. פון איין זייט
 נוטסקייט און איבערגענעבנהייט פון פרעמדע מענטשן, עס האָט מיר גאָר-
 נישט געפּעלט, אָבער פון דער צווייטער זייט, שרעק און שרעק. אין שטאָט
 האָבן זיך כסדר אריינגעשאַטן נייע מחנות פליטים. זיי האָבן געבראכט די
 אמתע ידיעות וועגן דייטש. ווי אזוי ער גייט אריין אין די יידישע שטעטלעך
 און וואָס ער טוט מיט די יידן. יעדע עטלעכע שעה האָבן מיר געהאט אן
 אלאָרם. מען איז געלאָפן אין א געבעכדיקן מקלט און געווען איז מען אליין
 געבעכדיק און אומבאהאַלפן. איינער א שכן דאָרט האָט זיך געחכמעט:

— מען דארף הרגענען די צייט, איידער מען ווערט אליין דערהרגעט.
 האָט מען געהרגעט די צייט מיט קאָרטן, מיט רעמי. דאָס איז געווען
 א רעטונג. בטלנים פון דער גאנצער וועלט! אויב איר האָט פּינט קאָרטן,
 טאָ צוליב וואָס לעבט איר. אויף דער וועלט? איר. ווייסט דען, וואָס עס
 הייסט א „זשאַקער“? א „זשאַקער“... עס איז א מלחמה אויף דער ערד,
 מען הרגעט אויף דער ערד מיט ביקסן, מיט קוילן-וואַרפערס, מיט טאנקן
 און האַרמאטן. מען הרגעט פון דער הויך מיט באַמבעס, דער שונא איז
 פון אונדזער שטאָט א הונדערט, צי הונדערט און פּופציק קילאָמעטער.
 אַך און וויי צו אונדז, אויב ער וועט דאָ אריינקומען...

און מיר? מיר שפּילן אין רעמי. מען ווארט נישט אויפן שונא, מען

ווארט אויפן „זשאָקער“ מיט אלע נערוון, מיט אלע הושים און ווען דער „זשאָקער“ קומט, ווערט אזוי נוט אויף דער נשמה. אמת, עס איז שוין נישט קיין גאנצע נשמה, דאָס איז א פאפירענע קאָרטן-נשמה, אָבער דאָך א נשמה און אויב זי האָט נאָך, די נשמה, אביסל נחת, טאָ זאָלן געבענטשט זיין די קאָרטן. אן אלארם. מען מוז לויפן אין מקלט, לויפט מען, נאָר יעדערער נעמט מיט זיינע קאָרטן אין קעשענע און ווי דער אלארם ענדיקט זיך, לויפט מען און מען זיצט שוין ביים טיש און מען פרעגט ערנסט:

— ווער גייט? ווער שפילט?

קומט אריין א שכן און ער דערציילט אויפן קול:

— די דייטשן זענען שוין ביי קאָוועל, לוצק איז אין סכנה...

מען הערט אים און מען הערט אים נישט, נאָר מען פרעגט ווידער

מיטן זעלבן ערנסט:

— נו, ווער גייט? ווער שפילט?

אלץ איינס, מען קאָן דען העלפן? פלאם און פיעער גייען אויף אונדז.

אין מיטן נאכט וועקט די סירענע, באגינען די סירענע, און דאָ האָט אָנ-געהויבן אויסצופעלן עסן. האָט מען דעמאָלט גערעדט, אז אין ראָוונע זענען אריין פערציק טויזנט פליטים. אזא עולם קאָן אלץ אויפעסן. וואָס א שעה איז אלץ שווערער געוואָרן... אָבער פישביין איז א רייכער וואַלד-סוחר. ער באקומט נאָך אלץ מילך און פלייש, צוקער און מעל. איך האָב געמוזט עסן, וואָס מען האָט דערלאָנגט. א גאסט בין איך און א גאסט טאָר זיך נישט אָפּזאָגן.

איך האָב געהאט גליק. הונדערטער מענטשן האָבן גענעכטיקט אויף דער גאס און איך האָב א גרויסן צימער. טויזנטער זוכן ווי אָפּצועסן און איך האָב דאָס בעסטע... וויי איז מיר מיט מיין גליק! איך האָב ערשט דער-פילט, ווי לוקאָוו און לובלין האָבן א תל געמאכט פון מיין הארץ. געווען טעג, ווען איך האָב נישט געקאָנט שטיין אויף מיינע פיס און פישביין וויל ברענגען דאָקטוירים. איך האָב נישט דערלאָזן דערצו. אין אזעלכע טעג טאָר מען נישט קרענקען און אז מען ברענגט דאָקטוירים, מוז מען שוין קרענקען...

דער דייטש איז אלץ נענטער. און די ראָוונער יידן זענען איינ-

געשפארט:

— דאָ וועט ער נישט קומען, דער דייטש, די סאָוועטן וועלן נישט דערלאָזן...

— פון וואנען ווייסט איר דאָס?

— וועסט שוין זען.

געזען האָב איך נאָך דערווייל גאָרנישט, נאָר די הייזעריקע סיגנאלן האָב איך דערווייל יאָ דערהערט.

די סירענע שרייט שוין ווידער איר צערויצטן קעזישן געשריי. אין אלע צימערן ווערט א טומל. עס איז נאָך פרי, נישט אלע האָבן זיך שוין באוויזן אָנצוטון. אין איילעניש כאפט מען ארויף אויף זיך א כגד און מען לויפט, מען לויפט פון צווייטן שטאָק אונטן אין קעלער אריין, דאָרט וועט מען געפינען שוץ פון דער סכנה. די סירענע שרייט און א שטעכע-דיקן גערויש פון אַעראָפּלאַנען הערט מען אויך. עס הייבט זיך אָן א טאָג פון מורא, א טאָג פון אומזין.

איך בין די נאכט נישט געשלאָפן, און ווען עס איז ליכטיק געוואָרן, האָב איך זיך אוועקגעזעצט ביים טיש לייגן א פאסיאנאס. איצט וויל איך דעם פאסיאנאס נישט איבעררייסן, איך וויל נישט לויפן. איך האָב שוין גענוג דעם קעלער. קנאפ מיר נאָך מיין אייגענע שרעק, דאָרף איך נאָך קוקן אויף צענדליקער אנדערע מענטשן און איבערלעבן ביז ווייטיק זייער שרעק, ציטערן פאר זיך און ציטערן פאר זיי. נאָר ווען איך דערזע, אז איך בין איינער אליין פארבליבן, אז אלע זענען שוין אונטן, דעמאָלט קומט אויך די שרעק צו מיר... די סירענע שרייט. זי שרייט... איך לויף פון די טרעפּ, פון צווייטן שטאָק — צי וועל איך דערלויפן אָדער „דער סוף“ וועט מיך כאפן אין מיטן וועג? דער שוץ-קעלער זעט מיר טאקע אויס ווי א רעטונג, כאָטש אין דער אמתן איז ער א שוץ, כל זמן א באַמבע זעט נישט דערלאנגען אין אונדזער הויז. אָבער איך לויף זיך אהין רא-טעווען, און אָט רוק איך זיך שוין אריין דורך א שמאָל טירל אין סאמע קעלער. א געדיכטע לופט, א געמיש פון ערד-פייכקייט מיט מענטשלעכן אָטעם דערלאנגט א שטויס צוריק, אָבער איך לאָז זיך נישט צוריקשטויסן, איך לויף זיך דאָך ראטעווען, און דאָ גילטן נישט קינע קאפּריזן, גוטע לופט אָדער שלעכטע לופט... אין קעלער אריין. דער קעלער האָט עטלעכע אָפּטיילונגען, שווארצע, נידעריקע קאמאַ-

קאָמבעס, ביים ארײַנגאנג ברענט א לעמפל און ווייטער איז אלץ פינסטער, אָבער איך האָב שוין דערזען א סך קעפ מיט אויגן, טיפער זענען זיי געוואָרן, די אויגן, ביי די מענטשן. גליעדער, פול מיט לידן. דער גאנצער פּיין פון דער נשמה איז אין די אויגן אריין. זיי שטייען דאָ און ווארטן איבער די סכנה, זיי הערן זיך צו צו יעדן קלאנג פון דער גאס. ביסלעכע ווייז געוויזן איך זיך צו צו דער האלב־פינסטערניש, צו די שאַטנס. איך קוק אויף די שאַטנס, איך זע פּראָפּילן פון מענער און פרויען, שפּיציקע פארשארפטע נעז, געבראָכענע איבערגעשראָקענע בליקן. דאָ א מוטער מיט א קינד אויף דער האנט, דאָרט א מוטער מיט צוויי קינדער, די פּנימלעך פון די קינדער זעט מען נישט, בלוז די סילוועטן. די קעפלעך זענען צו געטוליעט צו דער מוטער.

איך זע מענטשן, די ערשטע, וואָס שטייען נענטער ביי די טירן. ווייטער אין דער טיף זענען זיי אָנגעפאקט ווי די שעפּסן א סך, יעדער איינער פון זיי האָט דאָ געבראכט זיין הארץ־קלאַפּעניש. — אוי, גאָט! — גאָט! גאָט! — ענטפּערט א צווייטער מיט א זיפּץ און שטייל ווערט. שטייל ווערט דערפאר, ווייל ערגעץ־וווּ האָט דערלאַנגט א שרעק־לעכער זעץ, עפעס האָט אויפגעריסן, עפעס איז חרוב געוואָרן. „עפעס“, „ערגעץ“, אויף גענוי ווייסט מען גאָרנישט. מען ווייסט נישט, וואָס עס וועט זיין אין א מינוט שפעטער. מענטשן זענען ווי פארגליווערט. בלוז געצייגלע רייסן זיך אָפּ פון זייערע פּלעצער, אנדערע ווילן זיין נענטער צו דער טיר און אנדערע פארוקן זיך טיפער אין קעלער, זיי טוליען זיך צו צו דער דיקער וואנט. זיי טראכטן, אז אזוי וועט מען זיכערער זיין. היינט געדויערט דער אָנפאל פון די אעראָפּלאַנען לענגער ווי אלע מאָל. יעדער קלאַפּ צעטרייסלט די מענטשן, אָבער יעדעס מאָל, ווען די עטלעכע מינוטן פארגייען און מען זעט, אז פון קלאַפּ איז מען גאנץ געבליבן, ווערט מען אויך צו די אויפרייסונגען צוגעוויינט און גראָד אין אזא רואיקע מינוט דעהערט זיך א געשריי. איינע האָט באקומען ספּאזמעס. מען כאפט ארויס טאשן־לעמפלעך, מען באלויכט... און די פרוי שרייט, עס שרייט זיך ביי איר אליין. דער קעלער איז ענג און צו נידעריק פאר אזעלכע קראמף־געשרייען. ווער ווייסט, ווי לאַנג די פרוי וואַלט אזוי געשרייען, גאָר עס האָט זיך דעהערט א נייער דונער פון דער גאס, גאָר גאָענט,

כמעט איבער אונדזערע קעפ און דער קנאק האָט איבערגעריסן די ספאז-
מעס פון דער פרוי...

שפעטער האָט זיך צעוויינט א קינד, א ברעקל, אין וויקל-שנורן,
און די מוטער האָט עס געמוזט געבן צו זויגן, דאָ אויפן אָרט, אנדערש
וואָלט עס נישט אויפגעהערט צו שרייען.

פון צייט צו צייט צינדט ווער אָן זיין עלעקטריש טאשן-לעמפל און
איך נוי אױם די געלענגהייט. איך זוך נייע פנימער. אָט דער איז א וואר-
שעווער באלעבאָס, ער האָט דאָרט א סך הייזער מיט גאָר א סך שכנים,
נישט קיין ווייכער באלעבאָס געווען. די שכנים האָבן געהאט פון אים
געברענטע צרות. איצט איז ער פארטריבן געוואָרן דאָ אין ראָוונע און
ער געפינט זיך אויך אין שוויקעלער. עס וואָלט געווען רעכט צו פארפירן
א שמועס מיט אים וועגן. אייגנטום, וועגן קארגשאפט, וועגן ביוזקייט
און אומזעטיקייט... אָבער ווער האָט כוח איצט דערצו? איך וואקל זיך
אויף מיינע פיס, איך בין די גאנצע נאכט נישט געשלאָפן, איך דערקען
דאָ אין קעלער א סך פון די ווארשעווער און לאָדזשער. פאראן באשיידענע
צווישן זיי און פאראן אזעלכע, וואָס די וועלט איז זיי ענג געווען — איצט
איז שוין אלעמען גוט... און דאָ אין קעלער, דאָ אין דעם חושך, דאָ, ווי
געפאר לױערט איבערן קאָפּ...

איצט שילט מען די טעג און די שעהן פון אזא גיהנום-לעבן. אָבער
עס איז דאָך פריער בעסער געווען. ווי געוואָלט — דאָרט גענאנגען און
געפאָרן, נאסן פריי, באנען פריי, און איבער די קעפ איז געהאנגען א רואי-
קער הימל... פארוואָס האָט מען דעמאָלט נישט געבענטשט די טעג און
די שעהן? איך טראכט וועגן זיך און איך טראכט וועגן אנדערע. איך וויל
זיך דעם קאָפּ פארנעמען מיט פראגן און רעטענישן פון אונדזער דאָזיין.
און אליין בין איך צעבראָכן און נעבעכדיק...

איין שוויקעלער! איינער פון אונדזערע שכנים, אן אינזשעניער, האָט
מיר נעכטן געזאָגט, אז דער גאנצער שוויקעלער איז גאָר דעם נאָמען
זינעם נישט ווערט, אז ווען א באַמבע דערלאנגט אין אונדזער הויז, איז
פון קעלער א סכר און פונדעסטוועגן לױפן מיר אלע אהערצו. ניכער בא-
האלטן מיר דאָ אונדזער שרעק, איידער אונדזער גוף. מען וויל נישט
קוקן אויף דער בלוזיקייט פון הימל, דערפאר לױפט מען אין קעלער. ווייל

דער הימל איז קאלטבלוטיק צו אונדזערע צרות. מען לויפט צו דער פינס-טערניש, ווייל די נאכט קוקט זיך צו ווי א קאלטער אכזר אויף די יסורים פון מענטשן. פינסטער, בלויו אביסעלע ליכט פאלט אויף די קאנטורן פון די צונויפגעדריקטע פלייצעס. צוזאמען זעט עס אויס ווי אַפּשטאַרבונג, ערב־פּאַרגליווערונג, אונטערנאנג פון דערשטיקעניש, אָבער פּלוצלינג קומט אן אַנזאָג:

— מען קאָן שוין ארויסגיין...

די ערב־פּאַרגליווערטע צונויפגעדריקטע מאסע פון מענטשן־קערפער דערלאנגט א לעבעדיקן ציטער. די האלבע מתים ווערן לעבעדיק און מען רייסט זיך צום ארויסגאנג.

מען קאָן שוין ארויסגיין, אויף ווי לאנג? אין א האלבע שעה שפע-טער וועט דאָך די סירענע ווידער רעווען און מען וועט ווידער לויפן אין קעלער. אָבער די האלבע שעה איז טייער. די מענטשן טראָגן ארויס פון קעלער זייערע פּאַרמאַטערטע גופים. נאָך דעם פייכטן שימל כאפט מען פרייע, פרישע לופט. מען כאפט ליכט. אָט איז זי, די וועלט. ארום הייזער, גערטנער מיט הערבס־בלומען. הימל און ווייטקייט. א רגעלע א קוק טון אויף דעם, א רגעלע לעבן, א רגעלע אָטעמען. איצט איז אלץ פאר דער רגע. די יונגע פרויען פארשארן די האָר. די מענער גלייכן אויס דעם בגד. דאָ א שפיגעלע, דאָרטן — פודער. מען גייט, מען גייט פון קעלער. דאָס זעט אויס, ווי אן אויפואכונג, ווי א דערלייזונג...

איך באטראכט די אלע, וואָס גייען ארויס פון קעלער. איצט איז נאָך ליכטיק, מען קאָן דאָס זען די אלע, מיט וועלכע מען האָט זיך צוזאמען געראטעוועט. אָט איז אן אלטיטשקע. א קערפער א קינדישער און דער קאָפּ ווייס, ווייס. זי האָט אויך געוואָלט ראטעווען דאָס רעשטל פון לעבן. זי האָט א פרום פנים מיט א סך קנייטשן, אָבער פון דעם קנייטשן־קנויל קוקן ארויס א פאָר ליכטיקע אייגעלעך מיט דער גאנצער מונטערקייט צום לעבן, איך בין איר מקנא די זשוואווע טריט אירע, זי טראָגט זייער לייכט די אלטקייט אויף אירע שמאָלע פלייצקעס. נאָך איר גייט א יוד איינגע-וויקלט אין א טלית, אין מיטן דאוונען איז געקומען דער אלארם, איז ער אזוי מיטן טלית אין קעלער אראַפּ. א גאנצע מחנה שיט זיך ארויס פון

קעלער. אלטע און יונגע, אלע זשמורען די אויגן אויף דער גאָלדענער זון, וועלכע קארגט נישט קיין ליכט.

איינער גייט ארויס פון קעלער מיט א גרויסן טשעמאָדאן. ביי יעדן אלארם קומט ער מיטן טשעמאָדאן זיך באהאלטן און עס נייגערט די מענ-טשן: וואָס פאר א מאיאָנטעק האָט ער דאָרט? דער עולם גייט ארויס פון אונטער דער ערד און ווערט אויס. מען זעט שוין קיינעם נישט. רואיק ארום, ווי אין וועלט אָנהייב. איך שטיי אויפן הויף, שפעטער זען איך זיך אוועק אויף א קלאַץ. איך פיל, אז פון די אלע צרות האָב איך מיין ווילן פארלוירן. עס איז מיר אלץ איינס, אויבן אין די צימערן, אָדער אונטן אין דעם קעלער. איצט איז ווארעמער הערבסט. די בעסטע צייט פאר דער פארניפטיקער מעלאַנכאָליע און דאָ דארף מען זיך אזוי פיל קליגן און אזוי פיל קעמפן, כדי איינצוהאלטן דאָס ביסעלע לעבן. איך בין נישט צום קאמף, איך וואָלט וועלן אוועקגיין פון אלץ און פון אלעמען און מסנא בין איך דעם קליינעם, גרויען שפערלינג, וועלכער שפרינגט נעבן מיר אויפן גראָז. אַך! ווען ער באָרגט מיר אויס זיין קאָליברירוווסס מיט זיינע גרויע פליגעלעך, וואָלט איך געפלוין אזוי, געפלוין... אריבער איין גרענעץ, דעם צווייטן גרענעץ...

חלומות...

און פון די חלומות וועקט מיך אויף די סירענע, זי שרייט שוין ווידער, אלארם! דער טויט פליט צו אונדז אויף זיינע שטאַלענע פליגלען און פון אלע גאָענטע הויפן, פון אלע טרעפ לויפן מענטשן אין שוויקעלער. פרויען מיט קינדער, מיט די פיצעלעך קינדער, די אלטיטשקע מיט די יונגע אויגן, דער ייד מיטן טשעמאָדאן — אלע, אלע לויפן זיי זיך באהאלטן, איך בלייב זיצן אויפן קלאַץ. איך בין מיר, די גאנצע נאכט בין איך נישט געשלאָפן. איך בין צעבראָכן פון שרעק און פארפאָלגונג. איך וויל שוין נאָרנישט פון לעבן. איך וויל בלויז זיצן אויף דעם פלאץ און זיך ווא-דעמען אויף דער זון. און אויב עס פליען אערפאלאנען און עס גייט אויף מיר און אנדערע דער טויט — טאָ זאָל ער...

די וועלט פארנעסט זיך. אפילו אזא שרעקלעכע וועלט. דאָס איז א טייערע מינוט פון רעזיגנאציע און גלייכניגטיקייט. איצט וואָלט עס גוט געווען, ווען דער טויט וואָלט מיט מיר זיינס אָפגעטון...

אָבער די מענטשן האָבן דאָך גוטע הערצער. צוויי פון זיי, צוויי געזונטע מענער לױפן צו צו מיר. זיי דערלאנגען מיך א הייב אויף פון מיין פלאץ און מען פירט מיך אין קעלער אריין. עפעס רעדן זיי פון סכנה און איך ווייס, אז עס איז נישטאָ קיין סכנה, ווען א מענטש איז רעזיגנירט. איך שטיי ווי א שאַטן צווישן שאַטנס. איך זע צעשראָקענע פּנוּמער, האַלבע פּנימער, פּראָפּילן, איך פיל די אָנגעשראָקנקייט פון דער עדה און דאָס וועקט מיך צום באוויסטזיין. דאָס וועקט מיך צו אייגענע שרעק און פון שרעק קומט פארלאנג זיך צו ראטעווען פון שוידער. איך ווער ווידער פול מיט אומרויאיקייט, דאָס לעבן נעמט מיך אין זיינע הענט און שלעפט צו זיך, לאָזט נישט אָפּ... איך האָב פאר ביידע זאכן נישט קיין כוח, נישט פאר רעזיגנאציע און נישט פארן לעבן...

און אויף דער נאם קנאקט די צעשטערונג אמאָל ווייטלעך און אמאָל גאָר נאָענט, אין קעלער זיפצט מען, אין קעלער ספאזמירט שוין ווידער א פרוי...

אָט אזעלכע צערייצטע טעג און נעכט.

איך האָב זיך אין ראָוונע געפלאַנטערט צווישן טויזנטער פליטים, געלאָפן צו זיי און אנטלאָפן פון זיי. אריין אין די מחנות, ווי א פאליע צווישן פאליעס. אָנגעזאפט זיך מיט ביטערע קלאנגען און באלד אָפּנע-שוועמען אין מיין איינזאמקייט. א שעה איז א טאָג און א טאָג איז אן אייביקייט. מינע צרות און זייערע צרות, אלע רגעס זענען פארסמטע... וואָס וועט זיין מיט אונדז? די מלחמה דערנענטערט זיך, פון די ארומיקע שמעטלעך איז מען געלאָפן קיין ראָוונע, פון ראָוונע — צו דער רוסישער גרענעץ, וואָס איז אינגאנצן זעכציק קילאָמעטער פון דאנען. אָסטראָג איז א יידיש שמעטל פון דריי, אָדער פיר טויזנט איינווינער. איצט האָט מען דערציילט, אז אין אָסטראָג געפינען זיך זעכציק טויזנט פליטים. אויף די נאסן אין ראָוונע איז א משוגענע באוועגונג. שרעק און דערווארטונג. שרעק און פלענער. מענטשן האָבן זיך געשושקעט. מען האָט געקויפט בשותפות עפעס א צעבראָכענעם אויטאָמאָביל, געכאפט ערגעץ אביסל בענזין און געלאָפן צו דער אונגארישער, צו דער רומענישער גרענעץ. אָט אזוי האָט מען כסדר געזען, ווי פון שטאָט לױפן ארויס אויטאָמאָבילן. די פארבליבענע האָבן מקנא געווען: געמיינט, אז יענע האָבן זיך שוין

געראטעוועט. ווידער איז די לופט געפרעסט געוואָרן, ווי עפעס א געדיכ-
טער סם און דער סם איז געקראַכן צו דיר פון יעדער געדאנק, פון יעדן
אַנבליק. איין פישביין איז געווען צו מיר גוט, ווי עס קאָן נאָר גוט זיין,
פלעגט דערלאנגען צום טיש אלץ, וואָס האָט זיך נאָר געלאָזן דערלאנגען.
ביינאכט פלעגט ער צוגיין צו מיין געלעגער און מיך בעסער איינדעקן,
אַבער גערעדט האָט ער ווייניקער. זיין פרוי האָט אויך כמעט ווי נישט
גערעדט, די שכנים — אויך נישט. אלעמען האָט געשטיקט די סכנה. פלעג
איך ווידער ארויסלויפן אויף דער גאס. קוקן און האַרכן. אפשר וועט
געשען עפעס א נס. איך האָב געקוקט אויף דער מענטשן-מאסע, וואָס האָט
זיך געשטופט אהין און צוריק, איינער איבערן צווייטן הייבט אויף דעם
קאָפּ און גלאַצט מיט די אויגן תמעוואטע אין דער ווייטקייט. כאַטש אלע
ווייסן, אז דאָרט איז קיין האַפענונג נישטאָ. ווי שעפּסן צונויפגערדיקטע
האָבן אלע אויסגעזען. מער ווי רחמנות האָבן זיי נישט ארויסגערופן. אלע
צוואמען: ארבעטער, אָנגעשטעלטע, מיליאָנערן און יחסנים. וואָס איז גע-
וואָרן מיט זייער יחוס? אַט איז פירסטענבערג פון בערלין, רייך געווען,
מעכטיק געווען. אַט איז זאנאסקי פון קעלץ, לעקעך פון לאָדזש, א שוואַך
גער און א שותף צו עטינגאָנען. ווי זעען זיי דאָס אויס, די פאַרשטייער
פון גרויסע פירמעס? אלץ איז אנולירט געוואָרן, אויסגעלאכט געוואָרן
אין דער שעפּסן-סטאדע, אויף די גאסן פון א גרויסער, פראַווינציאַנעלער
שטאָט. די אעראָפלאַנען פאריאָגן כסדר אין שעלטער אריין, די ביזע דער-
ווארטונג ליידיקט אויס די נשמה פון לעצטן פיצל האַפענונג. היינט-מאָרגן.
מיר זענען פארלוירן.

אין דער פרי, אכט אזויגער, זענען מיר אלע אין שעלטער. דאָ רעדט
מען שוין גאָרנישט. מען שווייגט שוין מיט רעזיגנאַציע. מען שווייגט...
אזא שווייגן איז ערגער ווי דאָס שרעקלעכסטע שרייען. יעדער איינער האָט
שוין גוט געמאכט דעם חשבון: נאָך א מעת-לעת, אָדער עפעס מער, אָדער
ווייניקער, וועט אריינקומען דער דייטש און ער וועט מאכן דאָס, וואָס
אים וועט זיך וועלן מאכן...

אין אזא רגע לויפט אריין אין שעלטער די דינסט פון אונדזער פיש-
ביין. ביז איצט איז זי געווען אויבן אין קיך, זי האָט נישט געהאלטן פון
קיין שעלטער. איצט איז זי אריינגעלאָפן פארסאָפּעט און אָנגעהויבן דער-

צײלן. דער ראדיאָ איז דאָך אָפֿן די גאנצע צײט. האָט זי געהערט, ווי מאַסקױוע האָט גערעדט, אז די סאָויעטן־מאכט האָט באשלאָסן צו פאר־נעמען די מזרח־געביטן. היינט וועלן דאָ שוין זײן די רוסן. אויף זיכער, אויף זיכער. זי האָט אליין געהערט. אויגן און אויערן האָט מען אָנגעד־שטעלט, מען האָט נאָך אָבער נישט געגלויבט. שפעטער אביסל האָט זיך אין שעלטער אריינגעכאפט א פּוילישער אָפיציר און ער האָט אויך דער־צײלט דאָס זעלבע. דערווייל האָט זיך געענדיקט דער אלארם. מען איז ארויסגעלאָפֿן פון שעלטער, געלאָפֿן צו דער הויפט־גאס. איינער ביים צווייטן האָט געפרעגט:

— ס'איז אמת, די רוסן קומען?

— ווייזט אויס, אז עס איז אמת, דער ראדיאָ פון מאַסקױוע האָט

אָנגעזאָגט!

מען האָט אָנגעהויבן מער צו רעדן, אנדערע האָבן געשמייכלט, מען האָט שוין איצט אָפֿגעגעסן מיט א בעסערן אפּעטיט. אָבער איין פּישיבין, א ייד א רייכער און א יוד, וואָס קאָן השבונען, איז געזעסן ביים טיש א שווייגנדיקער. שפעטער האָט ער דאָס שווייגן איבערגעריסן און זיך גע־ווערט צו מיר:

— ווי רעכנט איר?

— איך רעכן גאָרנישט, מען וועט זען.

דערווייל איז נאָך די לאגע נישט קלאָר געווען. די אלארם האָבן נישט אויפֿגעהערט. יעדע פּופּצן מינוט זענען געפּלויגן די דײטשע אער־אָ פּלאנען. ביים וואקזאל און נאָך אין עטלעכע דערווייטערטע ערטער האָבן זיי אראָפּגעוואָרפֿן באַמבעס. ערשט איינס אזײגער האָט עס אויפֿגעהערט. מען האָט געלאָזט דעם ריינעם הימל זײן רײן, מען האָט געלאָזט די שטיל־קײט זאָל שווייגן. דער ראדיאָ האָט שוין איצט נאָך אמאָל באשטעטיקט: די רוסן קומען. אויף די גאסן — די גאנצע שטאָט מיט אלע פּליטים. א ים מיט מענטשן זענען דאָס געווען. באַרואיקטע און נישט באַרואיקטע, אָבער נײַערדיקע ביז גאָר. אלע האָבן זיך געפרעגט: צוליב וואָס קומען די רוסן? צי קומען זיי העלפֿן די פּאָליאקן אָדער קעגן די פּאָליאקן? קלאנגען האָבן זיך געוועבט. לײגנס, השערות, פּאנטאזיעס. אין דער אמתן האָט עס אויסגעזען, ווי אן ערב־יום־טוב־דיקײט. פון נעכטן ביז היינט איז אנדערש

געוואָרן, פון אין דער פרי ביו איצטער האָט זיך די וועלט געביטן: דער דייטש וועט אהערצו נישט אריינקומען, דאָס איז געווען דער עיקר. מיט דעם איז מען געגאנגען מונטערער אויף דער גאס און מען האָט כסדר געפרעגט:

— ווען, ווען וועלן זיי שוין קומען?

איך האָב געשוויגן און געווארט. איך האָב געהאט אין דער הינזיכט מיין אייגענעם חשבון. איך האָב עס אָבער געלאָזן אויף שפעטער. די וועלט דרייט זיך איבער מיטן קאָפּ אראָפּ, און זאָל זי זיך איבערדרייען. איך וועל עס שפעטער באטראכטן...

דריי אזייגער בייטאָג. פונקט דריי אזייגער האָבן זיך אין שטאָט אריינגעגליטשט די ערשטע סאָויעטישע טאנקען. איינס נאָכן אנדערן. אויף יעדן טאנק א רויט פענדל און זעלנער באוואָפנטע מיט די ביסקן גרייט. דערנאָך פּוסיגייער, דערנאָך ארטילעריע, קאוואלעריע. שעה נאָך שעה, שעה נאָך שעה, דער שטראָם איז געגאנגען. אנדערע פון עולם האָבן געשריגן „אורא“, אנדערע האָבן געשוויגן. מען האָט געקוקט מיט דער טיפּסטער נייגעריקייט אויף די דאָזיקע מחנות. צענדליקער יאָרן איז א גרענעץ געווען פארמאכט. פאר די דאָזיקע יאָרן איז דאָרט אן אנדער לעבן געגאנגען, אן אנדער אָרדענונג איז דאָרט איינגעפלאַנצט געוואָרן. איצט איז די גרענעץ אויפגעפראַלט געוואָרן, און איצט שטראָמט די נייע וועלט אויף די אלטע גאסן פון ראָוונע. די זעלנער, די פּנימער... עכטע סלאווישע טיפּן און טאָטערישע פּנימער, קאלמיסק, מאָנגאָלן, יידן. אלע אין איין זין זעלנער-אונפאָרם. ערנסטע, שווייגנדיקע, נישקשה אָנגעטון, מען זעט דיסציפּלין. מען זעט גרויסע, גאָר גרויסע טאנקען און ריזיקע האַרמאטן. דער שטראָם איז בלוז דורכגעגאנגען ראָוונע. אָפּגעשטעלט אין שטאָט האָבן זיך בלוז קליינע אָפּטיילונגען. מען האָט זיי גוט אויפגענומען, וואָרעם, הייס, ענטזיאַסטיש. אייגנטלעך האָט דאָך קיינער נישט געוואוסט, צוליב וואָס זיי זענען אהערצו געקומען. מען האָט עס אויף אזוי פיל נישט געוואוסט, אז אפילו די פּאַרשטייער פון פּוילישן שטאָטראַט זענען זיי ארויס באגעגענען אויפן שאַסי מיט רעדעס, מיט באַגריסונגען און בלומען. מען האָט גערעכנט, אז זיי זענען געקומען זיך פאַראייניקן מיט די פּאַליאַקן.

מען האָט גערעכנט און נישט גערעכנט. דער עיקר: דער דייטש וועט נישט אריין, דאָס איז געווען די אמתע שמחה...

פישביין האָט געשוויגן, זיין פרוי איז אָבער יאָ געווען פריילעך. איך געדענק, ווי זי איז צוגעלאָפן צום פענסטער און גענומען רייסן פון די שויבן דאָס שווארצע פאפיר, דאָס פארפינסטער-פאפיר. איצט באדארף מען דאָס שוין נישט. אויף דער ערד האָבן זיך די שווארצע פאפיר-בויגנס געוואלגערט, אין צימער איז אריין מער ליכט, א סך ליכט. און וואָס איז אין מיין נשמה? איך האָב זיך דערמאָנט...

איך האָב זיך דערמאָנט, אז איך בין א „קאָנטר-עוואָלוציאָנער“, אז די נייע מאכט וועט אויף מיר קוקן קרום און אפשר א סך מער ווי קוקן קרום. איך האָב זיך דערמאָנט. איך האָב זיך דערמאָנט מיין לעבן אין מאַסקווע, מיין אוועקגיין פון מאַסקווע, מיין שרייבן, מיין טראכטן. און וואָס זאָל איך דאָ מאכן? איך בין געשטעמפלט געוואָרן ווי א קאָנטר-עוואָלוציאָנער, א פארקויפטער ביי דער בורזשואזיע. א שונא פון פאָלק און פון פראָלעטאריאט. איך האָב שוין דעם טיטול געהערט מיט פינף און צוואנציק יאָר צוריק: „קאָנטר-עוואָלוציאָנער!“ צום ערשטן האָב איך געמיינט, אז דאָס איז עפעס א שפאם אויף מיין חשבון. איינער וועט דאָס זאָגן, א צווייטער וועט עס זאָגן, עס וועט זיי מיאוס ווערן. אָבער מיט דער צייט איז דאָס געוואָרן אן ערנסטער ענין, און אזוי ווי איך האָב זיך פיינט צו פארענטפערן, איז דאָס אזוי פארבליבן. יאָ, איך בין א גאָרנישט, א קליינבירגער, א פארברעכער... וואָס בין איך נישט? איך האָב זיך דער-מאָנט פארשידענע נאָטיצן און ארטיקלען איבער מיין אָרימער פערזאָן. איך האָב זיך א סך זאכן דערמאָנט און פון די אלע דערמאָנונגען האָב איך פארשטאנען, אז גוט וועט מיר דאָ נישט זיין. איך האָב ביטער גע-שמייכלט צו זיך אליין. איך האָב זיך געוואַלט מיט וועמען עס איז צו-נויפרעדן, אויסרעדן אויף אן אמת דאָס הארץ, עפעס אויפקלערן און דערווייזן:

— הער זיך איין, חבר! איך בין א קאָנטר-עוואָלוציאָנער? וועמען האָב איך אָרגאניזירט קעגן דער רעוואָלוציע? וווּ האָב איך מייע געווער-ארסענאלן? הער זיך איין! איך בין א שונא פון פאָלק? פון ארבעטער? ווען האָב איך פאָלק באליידיקט? ווען האָב איך באליידיקט ארבעטער?

איך האלט דאך אויך, אז דער וואָס ארבעט נישט, איז גאָרנישט ווערט.
איך ביז אין מיין גאנץ לעבן אן אומרואיקער מענטש, שטענדיק האָב איך
געזוכט דאָס בעסערע, אפשר געהאט א טעות, אפשר נישט אלץ פאר-
שטאנען? אָבער קיין פארקויפטע נשמה בין איך נישט. פון חדר בין איך
געלאָפן, ווייל קיין לופט איז דאָרט נישט געווען. פון טאטע-מאמע געלאָפן,
פון באלעבאָס געלאָפן, פון ווייב און געליבטע געלאָפן. שטענדיק געוואָלט
זיין בעסער, ערלעכער און דערפאר טייער באצאלט... מיט וואָס בין איך
א קאָנטרירעוואָלוציאָנער?

איך האָב וועגן דעם געוואָלט רעדן, נאָר ס'איז נישט געווען מיט
וועמען צו רעדן, ווייל א סך באקאנטע האָבן זיך פון מיר אָפגעטרייסלט.
איך בין דאָך א קאָנטרירעוואָלוציאָנער. א סך, א סך האָבן זיך גענומען
רויטלעך, און איך האָב זיך נישט געקאָנט „אויסשווארצלען“. א סך האָבן
אָנגעטון גראַבע שטיוול מיט פראָסטע היטלעך. איך האָב געטראָגן מיין
הוט און מיין קראוואט.

האָט מען מיר אן עצה געגעבן:

— ווארף אראָפ דעם קאפעלוש!

אין א רגע פון שוואכקייט האָב איך געפאָלגט: איך האָב אראָפגע-
וואָרפן דעם קאפעלוש און אָנגעטון א בערעט. איז מען צו מיר צוגע-
שטאנען:

— דו זעסט אויס אין דיין בערעט ווי א באַהעמעדמענטש, ווי א

ליידיקניער...

האָב איך אָנגעטון אזא מין ספאָרט-היטל. טויג ווידער נישט:

— דו זעסט אויס, ווי א פוילישער פרייז.

האָב איך שוין געוואָלט שרייען:

— גיט מיר א פנים פון א פארשיכורטן קיילער, וועל איך דעמאָלט

אפשר קאָנען ארויסגיין אין נאס.

דעם אמת מוז מען זאָגן, אז די אמתע קאָמוניסטן האָבן דאָס גאָר-
נישט פארלאנגט, אז עמעצער זאָל אויסטון זיין הוט. זיי האָבן די אלע
מאסקאראדן נישט געפאָדערט פון קיינעם. דעם טומל האָבן געמאכט די
נייגעבוירענע, די נאָכלויפערס. זיי פארסמען אלץ, זיי האָבן קיינעם נישט
געלאָזן צורן, אויף יעדן געקוקט, צי ער איז געווען כשר, צי ער וועט

ווערן כשר? די שטאָט ראָוונע האָט זיך פון שעה צו שעה געענדערט. קודם כל איז שוין נישט געווען, וואָס צו עסן, עפעס איז אלץ איינגעזונקען געוואָרן. אפילו ביי פישביינען אין שטוב האָט זיך אויפן טיש באוויזן א גרויסער רעטעך. א רעטעך אנשטאט פלייש, א רעטעך אנשטאט ווייס ברויט, אנשטאט קעז און פוטער. די אַרימקייט האָט זיך א נעם געטון צו די אומגליקלעכע. א סך פוילישע נידעריקע באאמטע זענען פשוט פאר- בליבן אויף דער גאס. צווישן זיי עטלעכע טויזנט באן-באאמטע. איך האָב געזען פון מיין פענסטער, ווי זיי לייגן זיך אויס פארנאכט אויף א לאַנקע. קיין אנדער אָרט, ווי צו שלאָפן האָבן זיי נישט געהאט. און די לאַנקע איז נאס געווען, עס זענען שוין געפאלן הערבסט-רעגנס.

די גאנצע שטאָט ראָוונע מיט אַלע טויזנטער פליטים, אַלע און אַלע זענען געשטאנען אין דער רייע. יעדער איינער האָט עפעס געוואָלט קויפן, און די רייען האָבן זיך געצויגן ענדלאָז אויף דער לענג פון אַלע גאסן. איך בין אויך געשטאנען אין דער רייע. עס האָט אנדערש נישט געפאסט. וואָס פאר א מענטש איז מען, אז מען שטייט נישט אין דער רייע?

אָט זע איך פעסטענבערגן, ער שטייט אין דער רייע און ווארט אויף א זעכציק גראַשענעם מיטאָג. ער און נאָך מיליאָנערן. יאָ מיליאָנען, נישט מיליאָנען — מען דארף עסן, דאָך וואָס איז מיר הונגער? איך האָב געהאט וויכטיקערע זאָרגן. וואָס וועט זיין מיט מיין קאָנטראָל-עוואָלוציאָנעריש- קייט? מען קוקט אויף מיר מיט פארדעכטיקע בליקן. איך בין זיך מודה, אז איך האָב זייער מורא געהאט, צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן אזוי מורא געהאט. איך וויל נישט גיין אין תפיסה, צי ערגעץ נאָך ווייטער. איך האָב קיינעם קיין שלעכטס נישט געטון. נישט געננבעט, נישט גע- שווינדלט. איך וויל נישט האָבן די חרפה פאררעכנט צו ווערן אלס שונא פון פּאָלק. איך בין דאָס קיינמאָל נישט געווען. איך בין ארומגעגאנגען מיט פארביסענע ליפן און די נעכט זענען געווען בלייערנע, שווערע, יעדער טריט האָט געשראָקן, יעדער אויטאָמאָביל, וואָס איז פארבייגעפאָרן, איז מיר אין האַרצן אריינגעפאָרן. איך בין נאָך אלץ געווען ביי פישביינען. מען האָט נאָך אלץ פאר מיר געזאָרגט. אפילו א גלאַז מילך פלעגט מען פאר מיר באקומען... איך ווייס נישט, פארוואָס דאָס איז מיר געקומען. א מזל פון א מענטשן! איך בין זיי דאנקבאר געווען, נאָר דאָך האָב איך

געפילט, אז איך בין צו לאסט. די זאך איז באשטאנען אין דעם, וואָס פּישיינין איז א בורזשוי, א רייכער וואלד־סוחר און איך בין א קאָנטר־רעוואָלוציאָנער. צוזאמען איז דאָס אין איין שטוב א געפערלעכער על־ע־מענט. איינער באדארף זיך אָפּטראָגן, און פארשטייט זיך, אז דער איינער באדארף איך זיין. אָבער, ווּוּהיין גייט מען? אין דאָוונע ליגט מען אויף די גאסן. זאָל איך גיין אויף דער גאס? איך האָב זיך געראנגלט אליין מיט זיך. כאָטש נעם און מאַך א סוף צו אלץ. איך האָב זיך כסדר געווגנדערט, פון וואנען די כוחות נעמען זיך. בעת איך בין ארויס פון ווארשע, האָב איך געפילט, אז לאנג וועט עס נישט דויערן, איך וועל פאלן. און איצט — מען האלט זיך... דאָס האָט מיך פשוט געמאכט נייגעריק. און לאָמיר ציען ווייטער. זאָל דאָס זיין אזא שפּיל מיטן לעבן דעם אכזר. זאָל עס!

איינמאָל בין איך געלעגן ביי פּישיינען אויף דער קאנאפע און דער ראדיאָ האָט געגרילצט. איך האָב נישט ליב אָט דאָס דאָזיקע ווּונדער־קעסטל מיטן גרילץ, דעם דאָזיקן לינגער מיט הונדערט פארשידענע מיי־לער, אָבער דאָס מאָל האָט עס מיר געבראכט א גוטע בשורה, ביז איצט די איינציקע טובה. דער ראדיאָ האָט דערציילט, אז ליטע באקומט ווילנע און אין גיכן זאָל עס טאקע געשען. עס האָט א קלאפ געטון אין מוח, אין הארץ. ליטע וועט באקומען ווילנע. ליטע איז דאָך א נייטראל לאנד און פון דאָרט וועט מען אפשר קאָנען זיך ארויסכאפן אין דער וועלט אריין. די פּאנטאזיע האָט זיך צעשפּילט. עפעס האָט זיך צעזונגען און צעקלונגען אין דער נשמה:

ווילנע און פון ווילנע קיין קאָוונע און ווייטער, ווייטער פון דאנענט. איך האָב פארנעסן מיין מידקייט, מיין קראנק הארץ. איך האָב אויפגע־וואכט און געלאָפן אהין, אהער, געשטאנען אין דער ריי, געווארט אויף פאפּירלעך און דערנאָך זיך געשלעפט לאנגע מעת־לעתן אין שמוציקע וואנאָנעס. סארני, באראנאָוויטש, לידע. איך בין געקומען אין ווילנע. דאָרט באגעגנט כמעט אלע חברים, מיט וועלכע מען איז צוזאמען ארויס פון ווארשע. אין ווילנע זענען געווען די רוסן, אין ווילנע איז קיין ברויט נישט געווען. שפעטער האָבן די שטאָט פארנומען די ליטווינער... מען האָט זיך ווידער געשטעלט ווארטן אין דער ריי, געוואָלט א דערלויבעניש אריינצופאָרן קיין קאָוונע...

VI

איז קאָוונע

איינמאָל, זיבן אינדערפרי, בין איך געלאָפן צום וואקזאל. נאָוועמבער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק איז שוין געגאנגען צו ענדע. דער ערשטער דינער שניי איז שוין געלעגן אויף די ווילנער נאסן, נאָר ווילנע האָט געשראָקן, איך וואָלט געזאָגט: ווילנע האָט ווי געטון, ווילנע האָט נאָכגעיאָגט מיט פחד. כאָטש די לעצטע טעג איז לייכטער געוואָרן מיט עסן, די ליטווינער האָבן באזאָרגט די שטאָט מיט מעל און פוטער, מיט פלייש און צוקער, אָבער ווילנע איז פארפלייצט געוואָרן מיט פליטים און יעדער פליט האָט געבראכט זיינע בלוטיקע דערציילונגען. ישווארץ איז געווען אויף דער נשמה פון די אלע מעשיות. די נשמה האָט זיך נישט געריכט, אז א מענטש זאָל ארויסגעבן פון זיך אזעלכע קאלטע גזלנים. מיר האָבן געוואוסט פון טשינגיזכאן, נאָר דאָס האָט אונדז אויסגעזען לעגענדאריש ווייט...

איך בין איצט געלאָפן פון ווילנע, כאָטש איך האָב גוט פאָרגעפילט, אז נאנץ אייראָפע וועט נישט אויסמירן דעם גורל פון ווארשע. איך פאָר קיין קאָוונע. דער ווילנער וואקזאל האָט מיך איבערראשט מיט זיין ציכטיקייט און אָרדענונג. די ליטווינער האָבן אין עטלעכע טעג באוויזן ווונדער אין דער הינזיכט. אין די בופעט-זאלן האָט געלויכטן. ביי דער קאסע איז נישטאָ קיין געדראנג. איך האָב באוויזן מיין דערלויבעניש אריינצורפאָרן אין קאָוונע און באקומען א בילעט, אָבער איצט הייסט שוין „קאָוונע“ — קאאונאס. זאָל זיין קאאונאס...

איך בין געזעסן אין א גערוימן וואגאָן און ארויסגעקוקט: קליינע רואיקע וואקזאלן, צוגעפוצטע מיט ליטווישע פאָנען. די פעלדער, די וועל-

דער, אלץ האָט עפעס אנדערש אויסגעזען. אנדערש, ווי די וועלט האָט זיך מיר באוויזן פאר די לעצטע דריי חדשים. פרידלעכקייט איז געלעגן אויף אלץ. נו, און דער ערשטער שניי. דער שניי האָט פיל צוגעגעבן צו דער יום־טובדיקייט. שטיקער פעלדער זענען געווען צוגעדעקט מיט דער ווייסקייט און שטיקער פעלדער זענען געווען אָפגעדעקט: די ווייסע לייך לעכער האָבן נישט געקלעקט פאר אלע פעלדער.

די ביינער זענען אָפגעגאנגען פון באַקוועמען וואַנאַן. קאַפּ, האַרץ און נשמה האָבן זיך אויסגערוט פון דער אומדערווארטער שטילקייט. הא!... וווּ איז מלחמה מיט די צעשטערטע שטעט? וווּ זענען די אַרעאָפּלאַנען מיט דעם טויט־פּלאַטער איבער אונדזערע קעפּ? וווּ זענען די מחנות צער שראַקענע מענטשן? דאָס קרעכצן פון די אלטע און דאָס געוויין פון די קינדער? וווּ איז דאָס אלץ? זע נאָר, אזא קליין לענדל, א ליטע האָט זיך אויסבאהאלטן פון גיהנום. און איך פאָר אין דער דאָזיקער ליטע. אין קאַפּ זענען געפלוין פלענער און פארלאנגען. איך האָב צופיל געטראכט וועגן זיך, אָבער באלד זיך אָפגעקילט. איין געדאנק וועגן ווארשע, איין געדאנק וועגן לאָדזש און עס איז שוין נישטאָ קיין אידלייע...

דאָס וואָס מיינע אייגענע אויגן האָבן געזען פאר די לעצטע דריי חדשים, דאָס איז נישט קיין פילם, וועלכן מען פארגעסט גלייך, ווי מען גייט ארויס פון קינאָזאַל. דאָס וואָס איך האָב אליין דורכגעלעבט, איז נישט קיין גלעט פון שיקזאַל, נאָר א שניט אין הארצן, א שניט פון וועלכן עס בלייבט שוין איבער ווייניק. איך האָב איצט דערפילט, אז איך וועל שוין קיינמאָל אין לעבן זיך נישט קאָנען פרייען מיט אלע חושים, עפעס האָט זיך געענדיקט. און דאָך האָט די נייע רואיקייט אביסל באזיגט. עס האָט מיר אויסגעזען, אז די רעדער פון די וואַנאַנעס זענען אויסגעשמירט מיט בויםל, כדי זיי זאָלן נישט קלאפן. אזוי שטיל איז דער צוג געפאָרן און אזוי שטיל האָט ער מיך אריינגעפירט אין דער שטאָט קאָוונע. א רואי־קער וואקזאַל, אויטאָמאָבילן און דראָזשקעס. אלץ ריין, ציכטיק. איך ניי אויף נאסן, ראכט זיך, אז די נאסן זענען פון גומי, אזוי ווייך זענען זיי. איך זע ליכטיקע געשעפטן, שיינע וויטרינעס, שיינע קאפעען. עס גייט אָן א לאנגזאמער לעבן, אן איילעניש, מיט געשמאק, מיט פארנופּט. די מענ־טשן גוט אָנגעטון... איך האָב א קוק געטון אויף זיך און איך האָב זיך

אזוי פארשעמט. מינע בנדים זענען שמוציק און צעקנייטשט. דריי חדשים. האָב איך א בנד נישט איבערגעטון. איך האָב אפילו וועגן דעם נישט געטראכט...

איך בין אריין אין א האָטעל „קאָנטינענטאס“. א באשיידענער יודי-שער האָטעל. איך האָב געבעטן, מען זאָל מיר ברענגען א שניידער, איך וויל אויספרעסן מיין אנצוג. דער שניידער איז געקומען, א יונגערמאן פון א יאָר דרייסיק, מיט א מאטאָוון פנים, אביסל א שווייגער. איך האָב פאר אים געהאלטן א גאנצע דרשה:

— הערט זיך איין, שניידער! איך בין א פליט, מער ווי דעם איינעם אנצוג האָב איך נישט. איך גיב איך מיין בנד און איך וועל זיך דאָ איינוויקלען אין מיין פאלטאָ. מאכט מיין בנד אין אָרדענונג, רייניקט עס אויס, פרעסט עס אויס. איר זעט די קנייטשן, דאָס זענען מלחמה־קנייטשן. אין דעם דאָזיקן אנצוג האָב איך געגראָבן גריבער אין ווארשע, אין דעם בנד האָב איך זיך געוואלגערט אין שמוציקע וואגאָנעס, אויף די פעלדער געלעגן, אין שטאלן גענעכטיקט און מינט נישט, אז בלויז דער שטאָף האָט אזעלכע אומבאהאָלפנע קנייטשן, די נשמה איז אויך צעקנייטשט און דאָ וועט שוין אייער פרעסן נישט העלפן... איר האָט מיך פארשטאנען? — יאָ, גוט! אין צוויי שעה ארום וועט איר עס האָבן אויסגעפרעסט. — וויפל וועט עס קאָסטן? — פינף ליט... איר פארשטייט, א סך ארבעט... — גוט.

ער איז אוועק און איך בין פארבליבן אָן א בנד. איך בין צוגעגאנגען צום פענסטער און ארויסגעקוקט און זיך צוגעהערט. שטיל... שטיל... מען הערט נישט קיין רויש פון אעראָפּלאַנען. שטיל... מען הערט נישט קיין „אורא“ און קיין דרשות, מען זידלט נישט די בורזשויען, מען ראטעוועט נישט די מענטשהייט. שטיל... אויף די דעכער ליגט א דינער שניי, איבערן שניי די קאלטע זון. גלאנצט דער שניי. איך קוק און טראכט, איך דערמאָן די פאראנגענע דריי חדשים, ס'איז געווען וואָס צו דערמאָנען, דאָס האָט מיך אינגאנצן איינגעשלונגען. די צוויי שעה זענען שוין אוועק. איך האָב נישט געהערט, ווי דער שניידער איז אריינגעקומען. מיין אנצוג איז ארויס־געקומען גרויסארטיק. איך קוק אויפן בנד און איך קוק אויפן שניידער.

איך דאנק אים מיט די בליקן. איך זע, אז ער איז אויך צופרידן. איך זע, אז ער האלט א בוך אין זיין האנט, זאָל ער זיך האלטן, וואָס ער וויל, וואָס גייט עס מיך אָן? אָבער דעמאָלט ווען איך וויל אים דערלאנגען די פינגר ליט, וויל ער נישט נעמען דאָס געלט. איך קוק אים אָן. עפנט ער אויף דאָס בוך און איך דערזע, אז דאָס איז מיינס א בוך, מײן „איביק איינזאם“ מיט מײן בילד, געמאָלן פון פרידמאן. דער שניידער ווויזט מיר אָן אויף מײן בילד און זאָגט דערביי:

— ביי אים וועל איך קיין געלט נישט נעמען.

און ער האָט טאקע נישט גענומען ביי מיר קיין גראָשן. איך בין געווען איבערראשט. איבערראשט דערפאר, וויל אין די דריי חדשים האָב איך פארגעסן, אז איך האָב ווען ביכער געשריבן, אז אויף דער וועלט זענען פאראן לעזער פון ביכער. איך האָב פארגעסן, אז אויף דער וועלט איז א וועלט פאראן.

איצט האָב איך זיך איבערגעטון, געקוקט אין שפיגל און געוואָלט צוריק ווערן א מענטש, מאנעוורירט און מאניפולירט מיטן קראוואט, ווי א דענדי. דערנאָך געלאָפן זיך ראזירן און ווידער אין האַטעל-צימער. געדבראכט צייטונגען, געליענט און... אויסגעדוכט האָט זיך מיר, אז די וועלט פון ניהנס-צרות האָט זיך אָפגערוקט פון מיר אביסל. איך בין געזעסן אין צימער און נישט געוואָלט ארויסגיין, א שרעק געהאט, אז איך קאָן נאָך פאר-לירן די רואיקיט, די גלייכגעוויכט, די גלייכגעוויכט, וואָס איך האָב דאָ געפאקט. דאָך ארויסגעגאנגען און שפאצירט אויף דער הויפט-גאס פון קאָונע, אויף ליסווענס אלעיעס. א בלוואר מיט בענק. איך האָב זיך צוגעזעצט און געקוקט אויף דער פרידלעכער שטאָט און פרידלעך לעבן. איך האָב דאָ עפעס נישט פארשטאנען. אָדער די לעצטע דריי חדשים זענען געווען א קאָשמאר, אָדער דאָס איצטיקע איז א חלום. דער קאָנטראסט איז געווען גרויס און אומגלויבלעך. ווי קומט די וועלט צו אזא רואיקיט? און וווּ? אינגאנצן צוויי שעה פון דייטשישן גרענעץ.

איך בין אריין אין א קאפע. זויבערע טישלעך מיט טישטעכער, פריי-לינס מיט ווייסע שירצן באדינען. וואָס פאר א געשמאקע סאווע, קרעם, נעבעקס, זיסקייטן, אָן א סוף. מענטשן זיצן און פירן אידלישע געשפרעכן.

מען רעדט אויך וועגן דער מלחמה, אָבער דאָס איז נאָר אן אנדער רעדן ווי אין ווילנע. דער עיקר: מען איז רואיק.

אין יענעם טאָג בין איך נישט גענאנגען צו קיין באקאנטע. נישט גענאנגען אפילו אין דער רעדאקציע פון דער „ידישער שטימע“, נישט געזען זיך מיט קיינעם. איך האָב זיך נישט געוואָלט פארנעמען מיט מיינע נויטיקסטע ענינים, ווייל ענינים, יא, ענינים פירן ארויס פון גלייכגעוויכט, ווייל ענינים קאָנען עפעס דערמאָנען און איך וועל ווידער אראַפּפאלן אין מיין אָפּגרונט. ניין! איך וויל זיין אין קאָוונע, אין דער ציכטיקער, ליכטיקער קאָוונע. איך וויל קוקן אויף די פינע קראָמען, אויף די זידענע העמדער, אויף די שיינע קראוואטן, אויף די פינע שיד, אויף די ענגלישע שטאָפן — איך בין א קליינכירגער און איך האָב הנאה פון די זאכן...

איך האָב זיך זייער פרי געלייגט שלאָפן אין מיין האַטעל. איך האָב דעם ווייסן געלעגער געהיט. דאכט זיך, אז איך האָב דאָס קישן צוגעהאלטן מיט דער האנט. ערד און הימל! איך וויל זיך אויסשלאָפן איין נאכט, א רואיקע נאכט, און דערנאָך זאָל זיין, וואָס עס וויל. דאָ אין קאָוונע לויפט מען נישט אין קעלער, דאָ אין קאָוונע שרעקט מען זיך נישט, ווען עמעצער קלאפט אין טיר.

איך האָב זיך אויסגעצויגן. ווי א גראף, ווי א לאַרד, ווי א פרינץ. אָבער פּלוצלינג האָבן אויף מיר א קוק געגעבן א פּאָר שרעקלעכע אויגן. היטלערס אויגן. איך האָב גענומען טראכטן וועגן דעם דאָזיקן וועלט־מנוול און אזוי איז שוין אוועק א נאכט, נאָך א פינסטערע נאכט. ווען זיין טאטער־מאמע האָבן זיך צום ערשטן מאל באגעגנט, איז אויף זיכער געווען א שווארצע נאכט. איינע פון יענע נעכט, וואָס שרעקן דעם מענטש מיט טויט און אונטערגאנג. בעת ער איז געבוירן געוואָרן, האָט א שווארצער הונט געיאַמערט אונטער זיין פענסטער און דער שוואר־צער יאָמער האָט זיך אריינגעקראָגן אין דעם געהער פון דעם נירגעבויר־רענעם. אין די ערשטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער אורדאי געהערט א סך קללות פון דער שלעכטער, ברוטאלער ארומקייט און דאָס האָט אים פאר־סמט אויף אייביק. ווען מען קוקט היינט אויף זיין פנים, זעט מען, אז אויף אזא פנים איז קיינמאל קיין שמייכל נישט געלעגן. מיט אזעלכע אויגן קוקט מען נישט אויף דעם זאפטליכן גראָז, אויף די קאַלירן פון בלומען...

ניין! מיט אזעלכע אויגן זעט מען נאָר די שטייגער, וואָס וואַלנערן זיך אויף דער ערד. אזא נפש האָט זיך קיינמאָל נישט געשפּילט מיט קינדער פון די שכנים, ער האָט זיך בלויז מיט זיי געשלאָגן. אין זיין נשמה איז אריין א שוואַרצע מהומה און דאָרט איז זי פארבליבן. אזעלכע ענדיקן שטענדיק אין א משוגעים־הויז, נאָר ער איז געקומען מיט א געשריי און מענטשן קוקן זיך שטענדיק ארום, ווען עמעצער שרייט. ער איז געקומען צווישן צוויי גרויסע מלחמות, די וועלט האָט איר גלייכגעוויכט פארלוירן, די וועלט איז געלאָפן באַרג אַראָפּ אין א ווילדן גאלאָפּ. ווי א ווילד פּערד. איז דער נפש מיט זיינע פינסטערע אויגן ארויפגעשפרונגען אויף דעם פּערד און איז געוואָרן הערשער. מיר הערן, ווי ער שרייט אין ראדיאָ, דאָס איז א שוואַרצער געשריי פון א נישט היימלעכער געשטאַלט. די סנאָבן פון דער וועלט זוכן דאָ כוח ביי אים, געניאליטעט... ניין! קלוגע און נאָרישע וועלט... דער צופאַל האָט מיט דיר א שפּיל געטון, אזא שפּיל, וועלכן דו וועסט געדענקען ביז דיין סוף. צופאַל איז נישט מער ווי צופאַל, א קנויל פון פּאַטאַלע באדינגונגען האָבן א שענקער־דנער און א בייזן אויסוואַרף פון דער שטאַט־פּעריפּעריע ארויפגעבראַכט אויף דער אויבערפלאַך פון לעבן. הערט זיך צו צו זיינע רייד, זוכט אין זיי איין באַפּליגלט וואָרט, איין שאַר פּונגס־וואָרט, איין אָריגינעל וואָרט, איר וועט דאָס נישט געפינען, בלויז קללות, זידלערייען, בלויז דראָאונג און זעלבסטרימעריי. דאָס זענען רייד פון דעם נאַס־מענטש און נישט נאָר פאַר דעם נאַס־מענטש, נאָר אויך פאַר דעם ערנסטן אָפּפאַל... נו, און די אינטעליגענץ פון פּאַלס? די היינדיקע, דעגענערירטע אינטעליגענץ, זי באַהאַלט זיך אונטער דער פינסטער־רעד מאַסע, זי שרעקט און זוכט א פּאַסטן... זי פּילט שוין נישט איר חרפה, די אינטעליגענץ: מיט געשריי, מיט שענק־זידלערייען האָט מען זי באַזיגט...

אָבער איך האָב שוין נישט קיין כוח צו דער וועלט, לאָזט מיך אָפּ, איך בין אין קאָוונע... א נאָלדענע שטאַט. האַרץ און חן — נישט קיין שטאַט, נאָר א גי־ערן.

אין בראַזיל און אין אַרנענטינע, אין ניו־יאָרק און אין באַסטאָן, אין ארץ ישראל און אין דרום־אַפּריקע, אין אויסטראַליע און אויף אלע פאַרשידענע אינזלען, אומעטום געפינען זיך הונדערטער און הונדערטער

יידן, וועלכע זענען דורכגעגאנגען קאָוונע אין די ערשטע חדשים פון דער איצטיקער מלחמה. דורך קאָוונע האָבן זיי זיך פיל געראטעוועט און פיל מאָל האָט זיי טאקע קאָוונע גופא געראטעוועט מיט געלט, מיט קלייד און עסן. צי געדענקען זיי, די געראטעוועטע, צי דערמאָנען זיי די קאָוונער ווונדערבארע יידן? צי האָבן זיי ערגעץ-ווו געהאט אזא אויפנאמע, אזא באציאונג? די פראגע אינטערעסירט מיך זייער אָפט, ווייל קאָוונע מוז זוערן אויף אייביק איינגעשריבן אין טויזנטער הערצער, ווייל די יידישע קאָוונע האָט געהאט הארץ פאר אלעמען. איך וויל דאָ נישט איבערטרייבן. איך וויל דאָ פון די קאָוונער יידן נישט מאכן קיין מלאכים. אלע ווייסן מיר, אז קיין מלאכים זענען אויף דער ערד נישטאָ. עס זענען פאראן א סך שלעכטע מענטשן און ווייניק גוטע, אָבער אין קאָוונע זענען געווען נאָך א פאָר גוטע און נאָך און א פאָר גוטע און זיי, די דאָזיקע צוגאָב-גוטע האָבן שוין געמאכט די גאנצע ליטע. די איינציקע טרייסט איז רעדן וועגן זיי, דערמאָנען, דערציילן...

אויפן צווייטן טאָג, ווען איך בין קיין קאָוונע געקומען, בין איך געגאנגען אין דער רעדאקציע פון דער „יידישער שטימע“. איך האָב זיך באקענט מיט די מיטארבעטער, רובינשטיינען, דעם רעדאקטאָר אליין, האָב איך געזען מיט עטלעכע טעג פריער אין ווילנע. הארציק און חבריש זענען זיי געווען מיט מיר. געוואָלט האָט יעדער איינער, אז איך זאָל זיך זעצן אויף זיין שטול. איך האָב דאָס פארשטאנען אין איין ריכטונג: מען האָט מיטגעפילט צו א פליט. אין קורצע מינוטן האָט זיך שוין געשאפן א גוטע אטמאָספערע און גלייך אויפן אָרט האָט מען מיר פאָרגעלייגט, איך זאָל מיטארבעטן אין דער „יידישער שטימע“. אָבער ווען איך האָב געזאָגט מיין פרייה, האָבן זיי ברייט געעפנט די אויגן. זיי זענען צו אזעלכע פרייזן נישט געוויינט געווען. האָט מען זיך געוויצלט און געדונגען זיך. אין דעם איז רובינשטיין ארויסגעגאנגען פון צימער. געגאנגען איז ער אין דער אדמיניסטראציע. אין צען מינוט שפעטער איז ער צוריקגעקומען.

— איך האָב א פאָרשלאַג — האָט ער געזאָגט.

— וועלכער פאָרשלאַג? — פרעג איך.

שמיכלט ער און רעדט:

— איר וועט דאך זיין אין קאָוונע, ביז איר וועט באקומען א וויזע
ווייטער צו פאָרן?

— יאָ...

— ביז דער צייט וועט איר ארכעטן ביי אונדז און איר וועט נעמען
אין קאסע ביי אונדז, וויפל איר וועט דארפן צום לעבן...

— אָ, איך האָב מורא, אז איך וועל איך פוסט מאכן די קאסע.

— מיר פארלאָזן זיך אויף אייך.

די טראנזאקציע איז געמאכט געוואָרן און איך בין געלאָפן אין מיין
האַטעל „קאָנטינענטאס“. איך האָב זיך אוועקגעזעצט שרייבן א פעליעטאָן
פארן פרייטיקדיקן נומער. אָפגעארבעט א שעה און מען קלאפט אין טיר.
עס קומען אריין צוויי. איינער איז זשאָפער, דער מיטארבעטער פון דער
„יודישער שטימע“, דער צווייטער, א נידעריקער ייד, מיט ברייטע פלייז-
צעס, מיט א גוטמוטיקן פנים. ער דערלאנגט מיר די האנט און זאָגט:

— מיין נאָמען איז יצחק ליגום... וווּ איז אייער באנאזש?

פארשטיי איך נישט, ווייס איך נישט, וואָס מען וויל פון מיר. אָבער
דער ייד, דער יצחק ליגום, קלינגט און רופט אריין דעם באלעכאָס פון
האַטעל:

— וויפל קומט אייך?

ער באצאָלט פאר מיין האַטעל. ליגום טראָגט שוין מיין מאָנערן
באנאזש, ער פירט מיך פון די טרעפ און אונטן ווארט אן אויטאָמאָביל...
איינס און צוויי...

איך בין שוין אין א שטוב אויף לוקשו גאס. מען זעצט זיך עסן
מיטאָג. זשאָפער, דער זשורנאליסט, אויך מיט אונדז. א סימפאטישע פרוי,
צוויי קינדער און איך בין א נייער מיטגליד פון דער משפחה. איך האָב
א צימער אויף אלע היימלאָזע געזאָגט געוואָרן. איך האָב דאָס בעסטע
פון עסן. איך האָב פריינטשאפט און כבוד ביי דעם יצחק ליגום. איך פאר-
שטיי, ווי מען דארף עס פארשטיין: א פלייט, א שרייבער א פלייט... אָבער
אין דער אמתן האָב איך זיך געקאָנט באניין מיט אן ערגערן צימער און
מיט ערגער עסן, דער עיקר: דאָס ביסל פריינטשאפט און אויפמערקזאמ-
קייט פון די מענטשן, דאָס האָט געגעבן כוחות. איך האָב געהאט מזל.
פון אלע זייטן איז מיר גענאנגען. אין דעם זעלבן טאָג האָט מען מיר

געגעבן צו וויסן, אז די רעדאקציע האָט בדעה איינצואַרדענען פאר מיר אן אקאדעמיע, א קבלת־פנים אזא מיטן אָנטייל פון אלע ליטעראטן אין קאָוונע. אויף אזא ארויסטריט באדארף מען דאָך א ניי בנד. ניי איך אינ־דערפרי קויפן שטאָף. געלט אביסל האָט די רעדאקציע געגעבן פאָראויס. קום איך אין אָנגעוויזענעם געשעפט, איך קלויב אויס שטאָף און וויל באצאָלן. נעמט מען נישט קיין געלט.

— וואָס הייסט?

— ליגום האָט געהייסן פארשרייבן אויף זיין חשבון. און אזוי אר־מעטום: ליגום איז מיר שטענדיק פארלאָפן דעם וועג און קיין גראַשן נישט געלאָזט אויסגעבן. דערנאָך די אקאדעמיע. אין יידישן פאָלקס־טעאָטער. א טויזנט־קעפיקער עולם. אויף דער טריבונע אלע רעדאקטאָרן פון די דאָרטיקע צייטונגען. די נאנצע פארוואלטונג פון ליטווישן ליטעראטן־פאראיין מיט דעם פאָרויצער לודים גירא. רעדעס, אפלאָדיסמענטן, פאָטאָגראפיעס... וואָס טוט זיך דאָ? די וועלט איז אונטערגעגאנגען, צי נישט אונטערגעגאנגען? איז פוילן צעשטערט, אָדער זי איז גאנץ מיט די דריי און א האלבן מיליאָן יידן?

עס רעדט רובינשטיין, עס רעדט לודים גירא, עס רעדן אנדערע און איך זיך דאָ אויסגעפוצט אין מיין נייעם בנד און איך הער די דרשות מיט לויב־געזאנגען... ניין! איך וועל נישט זאָגן, אז די דרשות האָבן מיך זאט געמאכט. איך וועל נישט זאָגן, אז איך האָב פארגעסן, וווּ איך בין אין דער וועלט. אויף קיין רגע נישט פארגעסן. קאָוונע איז צוויי שעה פון דער דייטשישער גרענעץ. פון דאָרט טראָגט זיך א שטאָל־קאלטער אָטעם. גלאַז־קאלטע אויגן קוקן אויף דער קליינע ליטע, און פרויער, צי שפעטער... דאָ וועט זיך אָפּשפּילן א קאפיטל פון דער מלחמה. אין ליטע זענען פאראן רוסישע באזעס. מען ארבעט טאָג און נאכט ביי די באַפעסטונגען, מען האקט אויס פעלדער, מען טראָגט אראָפּ שטעטלעך... עפעס גרייט זיך. און דאָרט אין ווארשע, דאָרט אין גאנץ פוילן... וואָס טוט זיך דאָרט? וואָס איז מיט די יידן? עס גייען קלאנגען, שווארצע, שלאנגישע, ביזע, ווי די קללות פון דער שווארצסטער נאכט. אין לאָדזש איז שוין איינגעפירט געוואָרן די געטאָ. איך האָב דאָרט אין לאָדזש צוויי ברודער

און צוויי שוועסטער מיט זייערע משפחות. וואָס איז מיט זיי? וואָס וועט זיין מיט זיי?

ליכט אין זאל פון טעאטער. בלומען. א יום-טוב. פאר וועמען? פאר מיר? נאָך לוקאָוו. נאָך אזוי פיל טויט און צעשטערונג א יום-טוב פאר מיר? איך האָב דאָס גענומען נאָר נישט פארדייט. איך בין דאָרט געזעסן, נאָר די געדאנקען האָבן געטרעגן אין גיהנום אריין, ארום גיהנום. איבער געברענט זענען מיר אלע געפילן און דאָס, וואָס מען טוט, איז עס האלב אויטאָמאטיש... מיט פארביסענע ליפן, אפילו מיט פחד. איך האָב זיך אין קאָוונע שטענדיק ארומגעקוקט. נישט געגלויבט האָב איך די ארומי קייט... נישט אָנגעטרויט. צוויי שעה פון דער דייטשישער גרענעץ קאָן מען זיך נישט פילן רואיק און זיכער...

קיין סך פליטים זענען נאָך דעמאָלט אין ליטע נישט געווען. די ערשטע, וואָס זענען דאָ געקומען, זענען געווען די רייכערע. זיי האָבן זיך באזעצט אין די פיינע האַטעלן און גענומען ארבעטן מיטן טעלעגראַף. עס זענען געפלוּיגן דעפּעשן וועגן געלט און וויזעס. אנדערע זענען גלייך אוועקגעפאָרן דורך לעטלאַנד קיין שוועדן און פון דאָרט ווייטער. אָבער ביסלעכעווייז זענען די פליטים אריין אין קאָוונע. מיט דערלויבעניש, צי אָן דערלויבעניש. א גרויסער טייל פון די ווילנער פליטים איז אריבער אין קאָוונאס — אין קאָוונע הייסט עס אויף אונדזער לשון. געצויגן האָט די פליטים קיין קאָוונע, ווייל דאָ האָט מען געקאָנט שנעלער ארבעטן וועגן פאפירן און וויזעס. געצויגן האָט אויך קאָוונע דערפאר, ווייל דאָ האָט מען געקאָנט לייכטער הילף באקומען. קאָוונע האָט געהאט א גאָלדן האַרץ פאר די פליטים. וועגן דער דאָזיקער גוט האַרציקייט וועט מען נאָך לעגענ־דעם דערציילן. נעמט אזא פאקט: דער יידישער אדוואָקאט דימיטראָווסקי, אן אלטער בחור, האָט געארבעט און געזאמלט געלט, האָט ער אָנגעזאמלט ביז א פופציק טויזנט ליט, וואָס דאָס איז געווען כמעט צען טויזנט דאָלאַר. דאָס געלט האָט ער גוט אָפגעהיט, נאָר בעת די פליטים האָבן זיך גענומען שטופן קיין קאָוונע און יעדער פליט מיט זיינע צרות, האָט דימיטראָווסקי געזאָגט, אז די אדוואָקאטן-פליטים נעמט ער אויף זיך. ער האָט זיי באַ-קליידט, געלט געגעבן, וויזעס געמאכט... און צום סוף פלעגט ער שוין פאר זיך אליין באַרגן א פינף ליט. דימיטראָווסקי איז נישט געווען דער

איינציטער. ליטע און קאָוונע האָבן אויסגעהאלטן פּרעכטיק דעם עקזאמען פון מענטשלעכקייט. דער ווינטער ניין און דרייסיגפערציק איז געווען זייער א קאלטער, די אלע פּרוכט־ביימער פון ליטע זענען פארפרוירן גע־וואָרן ביזן לעצטן, נאָר די הערצער זענען ביי די יידן פארבליבן ווארעם. איך האָב זיי געזען, די יידן פון קאָוונע. איך האָב געפילט אויף זיך זייער גוטסקייט און דערפאר ווילט זיך אָן א סוף רעדן וועגן זיי...

מיין יצחק ליגום האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט. איך האָב אים כסדר גענארט. געזאָגט, אז איך בין איינגעלאדן אויף מיטאָג, אויף נאכט־עסן. איך בין כסדר געלאָפּן פון זיין טיש, ווייל דער טיש איז צו גוט געווען, מיין געלעגער צו גוט. איך בין עטלעכע מאָל געפאָרן קיין ווילנע צו די חברים פון דער ליטערארישער פאראייניקונג. אין ווילנע איז נישט געווען קיין זאטקייט און אין ווילנע איז נישט געווען די קאָוונער רואיקייט. די ליטווישע רעגירונג האָט פארשלאָסן אלע גרענעצן און אויף די וועגן האָבן זיך געוואלנערט פליטים פון ווארשע. מען האָט אנדערע פון זיי ווי נישט איז דורכגעשמוגלט און א סך זענען אויסגעגאנגען אין וועג. א סך זענען פארפרוירן געוואָרן. מען האָט געפונען טויטע מוטערס נעבן לעבעדיקע סינדער, אָדער פארקערט. אין ווילנע זענען געווען א מאסע פליטים, צענדליקער טויזנטער. אין ווילנע האָט מען געקרעכצט און געיאָמערט פון די ידיעות, וועלכע זענען אָנגעקומען פון פּוילן... אין קאָוונע האָט מען ווירניקער געקלאָגט, נישט דערפאר, ווייל מען איז שלעכט געווען, נאָר דאָרטן איז עס נישט אזוי שנעל דערגאנגען. קאָוונע איז מער געווען פארנומען מיט די פליטים גופא. און ליכטיק איז אין קאָוונע געווען, טעאטער, מוזיק, פארוויילונג. מען איז נישט געווען איבערגעפרעסן עגאָאיסטיש, נאָר קיין חשבון האָט מען זיך אויך נישט אָפּגעגעבן...

אָפּט פלעג איך מיינען, אז איך פארגעס זיך אויך, אָבער עס איז גענוג געווען איין באגעגעניש. אָט כאפּט מען מיך אָן פארן אָרעם. איך דריי אויס דעם קאָפּ, אן אומבאקאנטער שמייכלט צו מיר און רעדט:

— איך פלעג אייך זען אָפּט אין ווארשע, אין לאָדזש, איר מיך קענט נישט, אָבער דאָס מאכט נישט אויס...

ער האָט גלייך גענומען רעדן וועגן זיינע איבערלעבונגען, געלאָפּן, געליטן, געהונגערט, געקרענקט, דורכגעגאנגען צרות פאר צען קאטאָרושע

און געקומען קיין קאָוונע. איצט שטייען מיר ביידע אויף דער ברויטער
לייסוועגס אלייע און מיר קוקן זיך אָן. וואָס ער זעט אין מיינע אויגן,
ווייס איך נישט, נאָר אין זיינע אויגן זע איך מידקייט און אָפּגרונט, אויס-
געלאָשנקייט, בלוזי איין פונק, דער לעצטער פונק פון צער. איך קאָן נישט
פארשטיין, ווי אזוי אזעלכע אויגן קאָנען שמייכלען. אמת, ער שמייכלט
זייער טרויעריק, ער רעדט:

— איך בין פול מיט צרות, מיט צרות רבים און מיט אייגענע צרות.
איך וואָלט אייך וועלן זען, רעדן מיט אייך, דערציילן א סך, א סך זאכן,
אפשר וועט לייכטער ווערן.

גוט. איך רעד מיט אים אָפּ אויף א באשטימטן טאָג אויף א בא-
געגעניש...

ער וויל שוין גיין, דאן דערלאנגט ער ווידער א קוק אויף מיר:
— איר געדענקט: ווען די דייטשן זענען אריין אין לאָדזש, האָבן זיי
אין קאפע „אסטאָריא“ ארעסטירט דרייסיק מענטשן, פופצן האָבן זיי דער-
שאַסן און די איבעריקע פופצן האָבן געגראָבן די קברים פאר די דערשאַ-
סענע, איך בין איינער פון די באגרעבער, איך וויל אייך דאָס דערציילן,
איר זענט א שרייבער, און א שרייבער דארף אלץ וויסן...
ער איז אוועק. איך האָב אים נאָכגעקוקט דעם באגרעבער, ביז זיין
סילועט איז פארשוונדן. מיט זיין צוגיין צו מיר און מיט זיין אוועקגיין
פון מיר איז אויך אוועק דער בלויער הימל, די זון, די באוועגלעכע גאס...
איך האָב דאָרט אין קאָוונע אויסגעהערט א סך מעשיות פון די
פליטים און געזען א סך טיפן.

VII

אין קארהאָד פון די פֿליטים

אינער האָט מיר דערציילט אן עפיזאָד פון יענע טעג, ווען ווארשע איז באַמבארדירט געוואָרן פון די דייטשישע אַראַפֿלאַנען און פון דער מעכטיקער ארטיילעריע:

די זון האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם לעצטן שליער. זי ברענט נאָקעט. זי ברענט מיט א פאַרשפּעטיקט פּויער. עס איז דאָך שוין הערבסט, די ערד קילט זיך אין די לענגערע נעכט. ס'איז א ליכטיקער הערבסט, עס איז וואַרעם און רואיק. אָבער וויי צו דער רואיקייט, זי איז בלוז אין דער הויך און בלוז אין דער ווייט. אין אונדזערע גרויסע אומגליקן ווערן מיר גאַנץ אָפּט אין כּעס אויף דער נאַטור פאַר איר גלייכגילטיקייט צו אונדזערע צרות...

יאָ, הערבסט. יאָ, רואיקייט...

אָבער איבער ווארשע קלאַפּט און זעצט, הייזער הונדערט־יאָריקע ווערן צעשפּאַלטן, זיי פאלן איין אינגאַנצן, אָדער עס רייסן זיך אָפּ פון זיי שטיקער און די שטיקער צעשיטן זיך. עס רייסן זיך אָפּ גאַנצע ווענט, גאַנצע עטאַזשן, עס הענגען די קלעצער פון הייזער, דראָטן, טרעפּ, און אלץ זעט עס אויס אזוי שרעקלעך, אזוי אומגעלומפערט. דעם מענטשנס אויג זעט עס, דעם מענטשנס האַרץ פּרעגט אין איילעניש, אין לויפעניש: „צו וואָס?“

עס הייבט זיך אויף א געדיכטער שטויב און עס לייגט זיך אוועק א שטויב, עס קראַכט, עס ברעכט זיך א וועלט און דו ווייסט שוין אפילו נישט, צי עס לוינט אפילו צו שילטן אזא וועלט פון צעשמערונג. הויך און ווייט איז רואיק, ווי גאַרנישט...

די ליכטיקייט קימערט זיך נישט מיטן גורל פון די, וועלכע געניסן פון דער ליכט. די ליכטיקייט באלויכט אלץ, אפילו די פרישע ריגעלעך כלום באלויכט זי אויך... די נאטור האָט זיך איר וועג אין ווינטער און זילבערנעם שניי. נאט איך פראָסט! גליטשט זיך, שפילט זיך, טוליעט זיך, באהאלט זיך אין ווארעמקייט. אין פריילינג פרייט זיך מיט בלומען, מיט בליאונגען, אין זומער שניידט דאָס קאָרן פון די פעלדער...

אין הערבסט נאט איך רואיקייט!

נאָר איר ווילט עס נישט, איר ווילט צעשטערן — איר ווילט כלום און אונטערגאנג. דאָס איז שוין נישט מיין זאך, איך, נאטור, בין רואיק. זעט ווי ליכטיק מיין זון שיינט.

עס פעלן אויס דאָקטוירים און סאניטארן פאר די פארווונדעטע... דאָס איז אויף איין גאס און אויף דער צווייטער גאס שפילן זיך א מחנה קינדער אין מלחמה. שטיפערישע געשרייען, קינדערשער, קלינגענדיקער געלעכטער. דאָ איז מען חבר מיט דער זון, דאָ איז כמעט הארמאָניע צווישן זון, נאָט און קינד... אָבער פלוצלינג...

אין דעם שרעקלעכן אויפרייס ווערט קינדער-געלעכטער פארשוונדן און די קינדער אליין ווערן אויך פארשוונדן. פון די הויפן לויפן ארויס טאטעס און מאמעס. זון ליכטיקע! דו ווערסט אפילו נישט אויף א האָר טונקעלער, ווען דו זעסט אזעלכע אויגן פון צעשראָקענע טאטע-מאמע. אין דער רגע וואָלט שוין די זון געמעגט נישט לייכטן. וויי איז צום לעבן, ווען אזוי פיל טויט באפאלט אים. די מאסקעס פון די מענטשן ווערן פאר-שטיינערט — שטיין קאָן אלץ אויסהאלטן. די מענטשן זענען צוגעקומען צום אָפגרונט פון די צרות. אָפגרונט אליין שווייגט, טאָ זאָל אויך דער מענטש-שווייגן. דער מענטש, וואָס דער טויט האָט אים אויסגעמיטן צו-פעליק... און ווער וואָלט עס גלויבן? מיט א גאס ווייטער, דאָרט שפילן זיך אנדערע קינדער. דאָס לעבן טרייבט זיי אויף דער גאס, די ליכטיקייט רופט און פארנארט זיי אויף דער גאס, די זעלבע גאס, וואָס קאָן יעדע רגע פארוואנדלט ווערן אין א בית-עולם. זעט עס אויס, ווי א שפיל אזא צווישן טויט און לעבן.

און דער ייד מיט זיין האנטוועגעלע! וואָס וויל ער דאָ אויף דער דאָזיקער גיהנום-גאס? עפל האָט ער געבראכט. רויטע, זאפטיקע עפל, אויף

אן אמת, זיי רייצן, זיי רופן. ער האָט אויסגענוצט די צייטווייליקע רואי-
קייט און זיך דורכגעגנבעט אהער פון די ווייטע קווארטאלן. ער האָט עפל
צו פארקויפן. ער מוז זיי פארקויפן... פון די טויערן אילן צו אים קונים.
היינט זענען זיי מילדער, זיי דינגען זיך נישט...

דאָס מאָל האָט עס בלוז דעם דאך אראָפּגעריסן פון א דריי־שטאָ-
קיס הויז. דער דאך איז צעפלוויגן געוואָרן אויף נאָענטע און ווייטערע
פלעצער. עמלעכע מינוט שרעק אין דעם גאנצן קווארטאל, אָבער עס פראַלן
אויף די טירן, מען לויפט פון די טרעפּ, מען טאנצט איבער שטיקער בלעך,
איבער ציגל, איבער בערגלעך פון צעשמעטערטן גלאָז. אָנגעשראָקענע
מענטשן, אָבער שוין נישט אזוי צעשראָקן ווי נעכטן, ווי אייערנעכטן,
שרעק האָט אויך א גרענעץ, און ווער עס גייט אריבער די גרענעץ, יענעם
איז שוין בעסער. ער באקומט נייע שותפים: רעזיגנאציע און גלייכגיל-
טיקייט. מען אנטלויפט פון אומגליק, דאָך שוין נישט מיט אזא אימפעט,
מען אנטלויפט שוין נישט, וווּ די אויגן טראָגן. ניין! איצט שטעלט מען
זיך שוין אָפּ אפילו, מען קוקט זיך ארום, מען מאכט פארשידענע זיגזאגן
אין לויפן. די מענטשן זענען שוין חבר מיט אומגליק, און זיי ווייסן שוין
בעסער ווי אים אויסצומיידן...

און א דאך האָט דינאמיט אראָפּגעטראָגן, און א הויז איז געבליבן
שטיין אָן א קאָפּ, און זיי, די מענטשן, זענען פארבליבן שטיין אויף דער
צווייטער זייט פון דער גאס. נייגעריק געווען צו באטראכטן א געקעפט
הויז. נאָך א טאָג, נאָך צוויי טעג, און די אלע שוידערלעכע געשעענישן
וועלן ווערן דערעסן, מען וועט זיך צוגעוויינען און אפילו לאנגווייליק וועט
עס ווערן, לאנגווייליק צוזאמען מיטן טויט, וואָס לויערט אויף אלעמען.
פריער זענען געשטאנען גאנצע טויערן. עס זענען געווען אָפּענע קלייטן
מיט באוועגלעכע פרידלעכע גאסן, איז מען שוין צו דעם גלייכגילטיק גע-
וואָרן. איצט איז יעדעס צווייטע הויז א רואינע־סקעלעט. מען שפרייזט
אויף גלאָז, מען קריכט איבער ציגל־בערג, עס קראכט, עס פאלט איין די
שטאָט און מען איז שוין באלד צו דעם אויך גלייכגילטיק. ס'איז דאָ א
נייער עיקר אין לעבן — וווּ נעמט מען אביסל וואסער? וווּ פאקט מען
עפעס א זיכערן פלאץ זיך אויסצושלאָפן? און דאָס איבעריקע זאָל גיין
מיטן פייער.

פון דעם אויפרייס איז נאָר דער דאך אראָפּ. אָבער אין דעם זעלבן הויז האָט זיך אלץ איבערגעדרייט מיטן קאָפּ אראָפּ. שפּיגלען זענען צע-שמעטערט געוואָרן, געשיר צעבראָכן, בילדער זענען פון די ראמען ארויס, אלץ צעשפרונגען, צעשמעטערט, פון דעם אויפרייס איז אויך א שטייגל צעשמעטערט געוואָרן און א קליין פייגעלע, א קאנאריק, האָט זיך גערא-טעוועט, ער איז גאנץ פארבליבן און פון פענסטער איז ער אויף דער גאס ארויס און גלייך איז ער געפלוּיגן צו דער גרופע מענטשן, וועלכע האָבן מיט האַלבער נייגעריקייט באטראכט דעם נייעם חורבן. דער קאנאריק צו די מענטשן און די מענטשן האָבן אים באמערקט:

— זעט נאָר, א קאנאריק...

אומגליק, מלחמה, צעשמערונג... אלץ איז אויף א רגע פארגעסן געוואָרן... א קאנאריק, א דראַבער פויגל, א פיצעלע לעבן אין אויסגע-פוצטע געלע פעדערן. ער איז געשפרונגען פון איין מענטש צום צווייטן, אויף די אקסלען ביי זיי זיך געשטעלט, אויף די קעפּ און דערביי קיין קלאנג נישט ארויסגעלאָזט. שטום, שטום געטאנצט איבער די מענטשן, ווי א געלע פילקע צונגעשפרונגען און אָפּגעשפרונגען. אזא לייכטס מיט אזוי פיל אונטערטעניקייט. ער איז פון די מענטשן נישט אָפּגעטרעטן, פונקט. ווי ער וואָלט זיך אין זיין שטומקייט געבעטן:

— פריער בין איך געווען ביי אייך אין א פיין צימער, אין א שיין געפלאַכטענער שטייג, פריער האָב איך געזונגען פאר אייך, איצט האָט אן אומגליק פאסירט פאר אלעמען, פאר אייך און פאר מיר. ראטעוועט מיך... לאָזט מיך נישט אַליין. ווער וועט מיר געבן קערנדלעך? ווער וועט מיר געבן וואסער?

און די מענטשן האָבן זיך געוויילט, געקוקט אויפן קאנאריק און געלאַכט. א רגע פארגעסונג האָט ער זיי געבראכט, און אָפּטרעטן האָט ער נישט געוואָלט. און ווען די מענטשן לאָזן אים, וואָלט ער זיך ביי עמעצן פון זיי אין א קעשענע באהאלטן. ביי עמעצן אין בוזעם, אין הארץ אריין און דאָרט זיך צונגעטוילעט, שטום-שטום געווען, שטיל-שטיל געווען... אין אזא שרעקלעכער צייט, ווען גרויסע הייזער ווערן צעשאַטן אויף מיסט...

מענטשן האָבן זיך געוויצלט:

געברענטע טריט

— ער זעט אויס ווי א לעבעדיק בלימל, א געלס פון די מאיר
לאַנקעס...

— ער זעט אויס, ווי א פיינער ציטרין, וואָס שפּרינגט, א שפּילצייג
אזא...

— כאפ אים און זאלץ אים איין — האָט זיך א מיזאנטראָפּ אָפּ־
גערופן...

איבער דער שטאָט האָבן טעמפּ געזעצט די האַרמאטן, מיט א פאַר־
ביסענער עקשנות האָבן זיי חרוב געמאַכט גאסן און טויערן, און דאָ האָבן
מענטשן אויף א רגע אלץ פאַרגעסן. א געל נשמהלע האָט געטאַנצט איבער
זייערע קעפּ און עפעס געבעטן, געבעטלט... פּלוצלינג האָט דער קאַנאַריק
זיך אַרויפגעכאַפּט אויף א יונג מיידלשן קאָפּ און דאָרט לענגער געבליבן
שטיין, און פּלוצלינג האָט דער קאַנאַריק געעפּנט ס'קליין פּיסקעלע און
גענומען זינגען. אָט דאָ אויף דער גאס צווישן די חורבות. ער האָט גע־
טרעלט מיט זילבער, מיט קלינגנדיקן מעטאַל. ער האָט זיך דערמאַנט אָן
זיין אוראַלט, אָן זיין אינזל, רייז פון לעבן און וועלט־באַשאַפונג, טרויער
און אונטערנאַנג, פון עלנט און מאכטלאָזיקייט. אלץ האָט מענטש דער־
קענט אין די העלע טענער פון א דראָבנע פייגעלע, וועלכעס האָט איצט גע־
פונען דעם פּלאַץ, וווּ אויסצוזינגען דאָס לעצטע ליד פון לעבן און
שיינקייט...

דאָ אויף דעם פּלאַץ פון אונטערנאַנג, וווּ אויף דער צווייטער גאס
האָט א שפּיטאַל מיט די פאַרווונדעטע אינאיינעם געברענט, וווּ אויף א
דריטער זענען געקראָכן מענטשן מיט שווערע ווונדן, מיט די לעצטע כוחות
זיך געשלעפּט אויף אלע פיר... טאָמער וועט ער זיך ראַטעווען? דער קאַנאַריק
האָט זיך אין זיין זינגען אָפּגעזענגט מיט דער שיינקייט פאַר א סך, פאַר
א סך לעבנס. דאָ פייער, דאָרט רויך, דאָ קראַך און דאָרט קרעכץ און אינ־
מיטן אויף איינער פון די ווארשעווער טראגישע גאסן האָט א קאַנאַריק
זיך צעזונגען.

שפעטער אביסל האָט זיך דערהערט א שוידערלעכער קנאַק, א הויכע,
בלינדע וואנט פון נאָענטן מויער האָט זיך גענומען וואקלען, ווי א גרויסע
פּאַליע פון ים, וואָס הייבט זיך לאַנגזאַם אויף... איינער פון די מענטשן
האָט עס באַמערקט און ער האָט אויסגעשריען וועגן דער סכנה. אלע זענען

זיך צעלאָפּן. עס האָט ווילד געזעצט איבער די מויערן און גאסן. שטויב האָט זיך אויפגעהויבן און אין דעם שטויב איז די זון מיט אירע שטראלן געקראַכן. זי, די זון, זי מוז אומעטום זיין — זאָל פון דער גאנצער וועלט א בית-עולם ווערן און זי מוז אומעטום זיין מיט איר ליכטיקייט...

אין קאָונע האָב איך זיך צונויפגערעדט מיט א סך טיפן. יעדן איינעם האָט זיך געוואָלט עפעס דערציילן. די איבערקערעניש פון דער וועלט האָט זיי רעדעוודיק געמאכט.

פילאָזאָפּן באשאפן די צייט, און די צייט באשאפט אויך פילאָזאָפּן. מײן נייער פילאָזאָפּ איז א געוועזענער לאָדזשער פאבריקאנט. פון די נרויסע פאבריקאנטן, איצטער קלײן — א פליט. האלב טונקל. אויף דער גאס שפאצירן פאָרלעך. נישט ווייט ביי דער אָפערע האָבן זיך צעבליט די קאשטאנעס. שײן, אפשר שענער ווי אלע ביימער, בליט דער קאשטאן-בוים. עס לויכטן די ווייס-זילבערנע קאנדעליאברען אין שאָטן פון די ברייטע פריש-גרינע בלעטער. עס איז יום-טוב פון דער נאטור אין אלע אירע ווינקעלעך, נאָר נישט אין די ווינקעלעך פון מענטשנס הארץ. מײן מיטזיצער האלט דעם קאָפּ אראָפּגעלאָזט. ער קוקט אויף דער ערד און רעדט דאָס זייניקע. מען קאָן נישט זאָגן, אז ער איז איצט אומרואיס. גיכער פילט זיך בארואיקונג אין זיינע ווערטער. דאָס איז גיכער די בארד-איקונג פון רעזיגנאציע, אָבער אלץ איינס. מען קאָן מיט אים רעדן, אויס-הערן און ענטפערן. ער איז מיט מיר זייער אָפּנהארציק, און איך בין דערפאר אים זייער דאנקבאר. אויסער דעם האָב איך דערקענט אין זיינע פאבריקאנטישע אויגן דעם מענטשלעכן צער. קענטיק א סך נעכט נישט געשלאָפּן און א סך איבערגעטראכט. קענטיק, אז ער איז געקומען צו געוויסע אויספירונגען:

— ווען איך קאָן שרייבן...

— איז וואָס וואָלט געווען?

— איך וואָלט עפעס אָנגעשריבן וועגן זיך אליין, אין ליד צי אין פראָזע, אין קאָמעדיע צי אין דראמע, נאָר נישט אין דער פאָרם גייט עס, גיכער אין נאָמען. מײן שרייבער וואָלט איך א נאָמען געגעבן: „איז געווען אמאָל א נאר“, דאָס איז זייער צוגעפאסט פאר א מענטשן, וועלכן

ער אליין און אנדערע האָבן געהאלטן פאר א קלונג און צום סוף איז זיין נאניץ לעבן געווען געטונקט אין סאמע נארישקייטן. א שפּאָד, צו שפעט זיך געכאפט...

ער קוקט כסדר צו דער ערר. איך זע נישט זיין פנים, נאָר דאָס קול האָט אונטערטעניקייט און געבראָכנקייט. איך גלויב דעם דאָזיקן קול און דערפאר ווער איך אויפמערקזאמער צו זיינע ווערטער. ער איז פאר מיר איצט א נייגעריקייט, כאָטש ביים אָנהייב פון אונדזער באגעגעניש האָב איך געוואָלט, ער זאָל זיך פון מיר וואָס גיכער אָפּטראָגן. איצט לאָז איך אים רעדן:

— מיינע טראגעדיעס... עם איז צו לאכן פון וואָס איך האָב אמאָל געליטן. שטעלט זיך פאָר: מיט פינף יאָר צוריק האָט מען מיך מער נישט אויסגעוויילט אין דער פארוואלטונג פון סוחרים-פאראייניגן. איך האָב דער-פילט, ווי די גרעסטע באלידיקונג, דאָס לעבן איז מיר נישט איינגעאנגען. לאַכט ווי איר ווילט, אָבער דאָס איז געווען פאר מיר אן אומגליק. איך בין נעכט נישט געשלאָפן און די האָר אין די שלייפן האָבן גענומען האַס-טיק גרוי ווערן... לאַכט, איך לאך אויך פון דעם. אָבער דעמאָלט האָט עם געדריקט און געשטיקט. דערנאָך, אין צוויי יאָר שפעטער, האָט מיין עלט-סטע טאָכטער זיך פארליבט אין מיינעם אן אָנגעשטעלטן. א דונער איז עם געווען, ווען זי איז אוועק פון שטוב און חתונה געהאט און בייזער בין איך נאָך געוואָרן, ווען איך האָב זיך דערוואוסט, אז זי איז גליקלעך מיט יענעם. איך האָב עם דורכגעקערענט און א נאר געווען, ווען איך האָב זיך געהאלטן פאר אן אומגליקלעכן מענטשן, א נאר, א נאר... און דערנאָך איז געקומען די מלחמה. איך בין געווען פארנומען אין פאבריק, צו די קלאנגען פון דער גאס זיך צוגעהערט און אפילו אביסל זיך גע-שראָקן, נאָר די פאבריק, די ארבעט אין פאבריק האָט מיך איינגעשלאנגען. האָט מען מיך גערופן צום טעלעפאָן. איך בין דאן געשטאנען אין וועד בעריי. די צוויי הונדערט וועב-שטולן האָבן גערוישט און צוגעקלאפט. איבערן רוים האָבן זיך געצויגן די טראנסמיסיעס, איך האָב געקוקט, ווי די פעדים ציען זיך אין די קעמעס...

פּלוצלינג ווינקט א מענטש צו מיר, פון מיין קאנטאָר, איך זאָל צוגיין צום טעלעפאָן. מיין פרוי האָט גערעדט. איך האָב צום אָנהייב נישט

געהערט גוט, נישט פארשטאנען גוט, וואָס זי רעדט צו מיר: — די שטאַט
אנטלויפט, אלע אנטלויפן, קום שוין אהיים.

אומגליק צעטומלט דעם געדאנק, אָבער אומגליק באלויכט גאנץ
העל די שרעקלעכע סיטואציע, אין וועלכער דו ביסט פלוצלינג אריינגע-
פאלן. ווי פארטון איך בין נישט געווען אין מיינע געשעפטן, איך האָב
גלייך אלץ פארשטאנען. איך האָב גענומען לויפן אהיים. איך בין אהין
געקומען, מיין פרוי און מיינע צוויי טעכטער זענען געלאָפן פון איין שראנק
צום צווייטן. א טראגדיע: מען קאָן זיך נישט באשליסן, וואָס מיטצונע-
מען און וואָס איבערלאָזן. יעדער פעליץ איז טייער, יעדעס קליידל איז א
שאָד. מען האָט דורכגעוואָרפן אלצדינג, גענלעט און געטאפט יעדע שמאט-
קע... סוף כל סוף האָט מען פארפאקט א שפאָר ביסל זעק מיט טשעמאַ-
דאנעס. איך האָב געהאט צוויי גוטע אויטאָמאָבילן. מיט איינעם האָט
אָנגעפירט א שאָפער, מיטן צווייטן מיין זון. מען איז געלאָפן פון לאָדזש,
די עלטערע טאָכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט אָן מיין ווילן, האָבן
מיר מיטגענומען, דעם איידעם אויך. די גאנצע משפחה האָט זיך געלאָזן
פאָרן פון לאָדזש קיין ווארשע. וואָס זיי האָבן געטראכט ווייס איך נישט.
איך אליין האָב געטראכט דעם גאנצן וועג פון מיין פאבריק. פאר די אויגן
האָבן געשוועבט די קעטעס, די נישט פארענדיקטע שטיקער סחורה, די
קאנטאָר, די ביכער, די חובות, די וועקסלען און מיינע צוויי מויערן. דער
טרויעריקער אמת, אז א פאבריק מיט צוויי מויערן קאָן מען נישט אריינג-
נעמען אין די צוויי אויטאָמאָבילן, וואָס מען פארמאָגט. מיין פאבריק. מיין
פאבריק, מיין פאָטערס, מיין זיידנס פאבריק. איך האָב די פאבריק אָפגע-
היט. נישט קיין נייע פאבריק פון אן אויפגעקומענעם, נאָר דערפאר איז
די אלטקייט געווען פארזאָרגט און אונטערגעהאלטן, סאָליד און זיכער...

אין ווארשע האָבן מיר גלייך דערזען, אז מען מוז ווייטער לויפן,
איז מען געלאָפן. נאָך אַטוואָצק האָט די מיליטערישע מאכט רעקוויזירט
איינעם פון אונדזערע אויטאָמאָבילן מיטן שאָפער אינאיינעם. די פעק
האָבן זיי אונדז צוגעוואָרפן, אָבער ווי נעמט מען ארויף אזוי פיל פעק
אויף איין אויטאָמאָביל? דאָס איז דאָך פשוט אן אומגליק. מיין טייערער!
דאָס זענען דאָך נישט געווען קיין געווענלעכע פעק. ווייבערישע האָפע-

בונגען און חלומות, גיכער וועט די זון זיך פארלעשן, איידער די פרוי וועט זיך שידן מיט א טיערן פעלץ.

פונדעסטוועגן...

די זון האָט זיך נישט פארלאָשן, דאָך א טייל פון די פעק האָט מען איבערגעלאָזט אויפן שאָסי, הפקר פארן צופעליקן פארבייגייער, אָדער מאַראָדער. מיט גרויס מי און פאר גרויס געלט האָט מען געפונען א פויער מיט א שוואכער פורל. מען איז געפאָרן דריי קילאָמעטער א שעה, מען איז געווען אין סכנה. איך וואָלט גערן אוועקגעוואָרפן דאָס פורל מיט די פעק, אָבער די ווייבער, זיי האָבן זיך אָן דעם געהאלטן מיט די נעגל, ווי די מיגערס. איך האָב זיך אָנגעהויבן פארטראכטן: צו וואָס באדארה מען אזוי פיל שראנקען מיט קליידער און צו וואָס באדארה מען אזוי פיל פעק. אָן די פעק איז דאָך דעם מענטשן לייכטער צו שפרייזן. מיר זענען דערנאָך געגאנגען צופוס, א סך, גאָר א סך קילאָמעטער. איך האָב געשלעפט פעק, מיין זון און מיין איידעם, מיינע דריי טעכטער מיט מיין פרוי האָבן אויך געשוויצט און זיי האָבן אויסגעפירט: א טייל פון זייערע כגדים האָבן זיי געבראכט קיין ראָוונע, און דערנאָך קיין קאָוונע. זיי האָבן זיך מיט דעם געפרייט ווי קינדער. גליקלעך זענען זיי די ווייבער. קיין פאבריק איז שוין נישטאָ, אָבער דערפאר איז געראטעוועט דער ברוינער קאראקול, דער פראנצויזישער קאָטיק און נאָך אזעלכע טייערע זאכן. היינט זענען מיר דאָ. מיר לעבן אין ענגשאפט. מיינע טעכטער נייען שוין אליין איין קנעפֿלעך אין זייערע קליידער, דאָס איז א גרויס געשעעניש, עס וואָלט נישט געשאדט, זיי זאָלן זיך נעמען צו א פאך און צו דעם וועט דאָך פריער אָדער שפעטער קומען. דערווייל בלאָזן זיי זיך נאָך אביסל פון זיך און ווארטן אויף נסים. איך ווארט נישט אויף קיין נס. איך האָב באטראכט מיין לאגע און זיך אונטערגעגעבן. אויב איר ווילט, בין איך אפילו צו פרידן פון דער נייער לאגע. עס איז מיר לייכטער געוואָרן צו אָטעמען: איך האָב נישט קיין פעק אויף מיינע פלייצעס. א פאק איז געווען די פאבריק, א פאק איז געווען די נאוות, דער נארישער שטאָלץ פון יחוס און רייכקייט, יעדער טאָג איז געווען א פאק...

ער האָט אויפגעהויבן אויף מיר די אויגן, ווי ער וואָלט וועלן דערגיין אין מיין בליק, צי איך גלויב אים. איך האָב אים געגלויבט. א מענטש מוז

מען גלויבן, כל זמן מען כאפט אים נישט ביי א ליגן, אָבער איך האָב אים געמוזט שטעלן א פראגע:

— ליבער פריינט, ווי וואָלט עס אויסגעזען, ווען היינט צו טאָג, אָדער מאָרגן-איבערמאָרגן באקומט איר צוריק אייער פאבריק מיט די מויערן? ווי וואָלט עס דעמאָלט אויסגעזען?

— אַ, דאָס איז די וויכטיקסטע פראגע, וואָס איר האָט געקאָנט און באדארפט שטעלן. איך האָב אליין וועגן דעם געטראכט און נאָר א סך געטראכט. קלאָר און ריכטיק אייך ענטפערן קאָן איך נישט און איך וועל אייך אויך קאטעגאָריש זיכער קיין תשובה נישט געבן. איך טראכט אָבער, אז נאָך אלע מיינע איבערלעבונגען און איבערטראכטענישן וואָלט מיר געווען שווער אריינצוגיין אין די אלטע האלאבליעס, דאָס וואָלט געווען א שקר קעגן זיך אליין, ווייל א סך חדשים לעב איך מיט א נאָגנדיקער אויפֿ-ריכטיקייט צו זיך אליין. איך ארבעט זיך איבער, איך זאָג זיך אָפּ פון דעם אלטן ווילטאָג און די אלטע נארישקייטן. איך האָב געלעבט ווי א קרעט אין דער ערד, געארבעט און געזאמלט, כדי אין א שיינעם טאָג דאָס צו פארלירן... נין! אין דער שטיל וועל איך אייך זאָגן, אז איך פיל זיך איצט בעסער, פרייער. ווען איך קוק זיך איין, ווי מיינע טעכטער פארציי רעווען די זאָקן, זע איך אין דעם א דערגרייכונג, ווייל צו פוסט און ליידיק איז געווען זייער לעבן. מיר האָבן געזינדיקט, איך און אזעלכע ווי איך האָבן געזינדיקט קעגן די אייגענע קינדער. מיר האָבן זיי צופיל לוקסוס געגעבן, צופיל באקוועמלעכקייטן. פאר דאָס נויטווענדיקסטע לוינט צו האָרעווען, פאר איבעריקע באקוועמלעכקייטן איז א זינד צו פטרן דאָס לעבן און דערפאר בין איך געווען א נאר. טאָ שרייבט טאקע אָן א זאך מיט אזא נאָמען. איך בין נישט דער איינציקער. מען דארף די מענטשן לערנען, כסדר באדארף מען זיי לערנען און אָנווייזן, אז זיי בלאַנדזשען און נארן זיך אָפּ.

לאנג האָט דער מענטש פאר מיר זיך מתודה געווען און דערנאָך האָבן מיר זיך אויפגעהויבן און שפאצירט אויפן טראָטואר. ווייט און נאָענט, אהין און צוריק. ער האָט ווידער גערעדט:

— איך האָב נאָך אביסל געלט, ביי זיך און אין אויסלאַנד. מיר לעבן זייער באשיידן, נאָר דער געווענלעכער מיטאָג האָט איצט א בעסערן

טעם. ברויט האָט א בעסערן טעם, טיי, צוקער. פריער איז אלץ געווען רייך, אָבער אָן א טעם. אין שטוב ביי מיר האלט איך זיך אין איין צע- קריגן מיט די ווייבער. איך שריי, אז איצט איז אלץ בעסער, געשמאקער און זיי פישטשען מיט די אויגן, עס חלומען זיך זיי די גוטע צייטן... פאר- געסט, מיינע טייערע, עס איז אונדז צו גוט געווען, מען מוז פארגעסן. איך האָב שוין פארשטאנען די גרויסע חכמה פון באנוגענען זיך, זיי מוזן דאָס אויך פארשטיין, און ווי איז ביי אייך?

ער שמעלט זיך און באטראכט מיך פון קאָפּ ביז די פיס.

— ווי איז ביי אייך? אפשר דארפט איר אביסל געלט, קיין סך נישט, אָבער מען איז דאָך אין גלות, איינער דעם צווייטן באדארה העלפן.

— ניין! ליבער... איך בין אויך פון די, וואָס באנוגענען זיך, איך בין נאָך גרייט זיך צו באנוגענען מיט וויניקער, אבי עם זאָל גוט זיין...

מיר האָבן זיך אָפגעזעגנט.

פאר די אויגן האָב איך געהאט א צווייטן נפש. דעם האָב איך גוט באטראכט. אָבער דאָ מוז איך עפעס פריער דערציילן:

מיט יאָרן צוריק האָב איך לענגערע חדשים פארבראכט אין די ביאלאָוועזשער וועלדער. דער אוראלטער אָטעם פון דער נאטור האָט מיר אן אנדער לעבן געגעבן. הלוואי וואָלט איך פון אזא לעבן נישט אוועק. אויפשטיין באגינען און נישט זען קיין מויערן — וואָס פאר א פרייד דאָס איז, גיין ביינאכט שלאָפן און מיטנעמען אויפן געלעגער די רואיקייט פון דער נאכט — וואָס פאר א גענוס דאָס איז! איך האָב די טעג פון אזא וואלד-לעבן געזאמלט, ווי איינער זאמלט פערל, אָדער גאָלדענע רענ- דלעך. מיט איין אונטערשיד, וואָס אזא מין רייכקייט וויל קיינער נישט אוועקנבענען, פשוט דערפאר, וויל די קארגע און גנבים זעען דאָס נישט און פארשטייען דאָס נישט.

איך וויל דאָ נישט אויף דעם דאָזיקן פלאץ באשרייבן, ווי אזוי די זון צעגלייט דעם פעך אויף די סאָסנע-ביימער און ווי אזוי טויזנטער מאיר- זשוקעס באפאלן אן אלטע דעמבע און מאכן פאר זיך א סעודה פון די ברייטע בלעמער. וויפל טענער עס טראָגן זיך אין וואלד פון די אלטע און יונגע נאָר וואָס געבוירענע פייגל. אָפט טראכט זיך אין אזא געדיכטעניש

פון וואלד, אז מעשה בראשית הייבט זיך אָן אויף דאָס ניי. עס גייט אָן פרייד, געזאנג און קלאנג...

געוויינט האָב איך דאָרטן אין א טארטאק, ביי א באקאנטן, וועלד כער האָט מיך אראָפגעבראכט פון ווארשע. צו מיין גליק איז דער טארטאק דעמאָלט געשטאנען. די גאטאַרס האָבן די ברעמער נישט געשניטן, עס האָט נישט גערוישט, עס איז אלץ פארנומען געוואָרן פון דער שטיִלקייט. דאָרטן נעבן דעם טארטאק איז געווען א קליין דערפל, אינגאנצן א צענדליק הייזער. איינמאָל האָט דאָרט געטומלט. עטלעכע צענדליק מענטשן, קליין און גרויס, האָבן זיך צונויפגעזאמלט אויף איין פונקט און אויף דעם פונקט האָבן זיי זיך שטארק געלאָזט הערן. וואָס איז געשען? די דאָרפס־ לייט האָבן געכאפט א וואָלף...

א וואָלף האָבן זיי געכאפט, א לעבעדיקן, א שטארקן, מיט זיינע שארפע ציינער. זיי האָבן אים געכאפט מיט קונץ און ספּריט. זיי האָבן, די מענטשן, אויף שנעל צונויפגעקלאפט א הילצערנע שטייג און דאָרט דעם וואָלף אריינגעלאָזט. זאָל ער דאָרט שטיין, ביז מען וועט פון אים די פעל אראָפנעמען. זאָל ער דאָרט שטיין, ווי א טראָפּע. זאָלן די קינדער זיך פרייען, זאָלן די הינט ארום זיגערש בילן, זאָל א זייטיקער פארביי גייער זען, וואָס פאר א העלדן עס זענען די איינוווינער פון אזא קליין דערפל...

דער וואָלף איז געווען אין שטייג. דורך די שפּארעס פון זיין שטייג האָט ער געזען די מענטשן, די הינט און די וועלדער ארום. די וועלדער, אין וועלכע ער האָט פריי געלעבט זיין וועלפיש לעבן. דער וואָלף האָט געהאט אומעטיקע אויגן פון א פארמשפטן. איך בין, ווייזט אויס, א שוואַ כער מענטש, איך האָב נישט געקאָנט קוקן אין די וועלפישע אומעטיקע אויגן. רחמנות האָב איך אויף אים געהאט און עס האָט מיך אויף אן אמת געפרייט, ווען איך האָב זיך דערווייט, אז ביינאכט האָט זיך דעם וואָלף איינגעגעבן ארויסצוקריכן דורך א שפּארע. ער איז אוועק צוריק אין וואלד — אין זיין וואלד.

די מעשה מיטן וואָלף האָב איך זיך איצטער דערמאָנט, ווען איך האָב אין א קאפע דערזען נאָך איינעם פון לאָדזש, א באוויסטן פאבריק־

קאנט. ער איז געווען זייער רייך, ער האָט געצאָלט גרויסע שטייערן, האָט אויסגעקויפט אלערליי פּאַטענטן, פאַר וועלכע מען באַדאַרף גרויס געלט אָפּגעבן, נאָר אויף איין שטייער איז ער קאַרג געווען. דעם שטייער פון מענטשלעכקייט און מענטשן-ווירדע, דעם שטייער פון העלפּן א צווייטן. איך זע אים איצטער יעדן טאָג, א נידעריקער מיט א פּלעבעאישע טעמפע פלייצע, מיט וועלפּישע אויגן... אָבער דאָס איז שוין נישט דער זעלבער. נישט אזוי האָט ער געהאַלטן זיין קאָפּ אין לאַדזש. דאָרטן, וווּ זיינע פאָר-בריקן זענען געשטאַנען, נישט אזוי האָט ער געשפּרייזט, נישט אזוי האָט ער גערעדט. איצט איז ער צעבראָכן, קיין סימן פון זיכערקייט אין זיך. און אפילו די אויגן, די גרויע, זיי האָבן אין זיך איינגעקווארטירט א טרויערל. אָבער אויך דער טרויער זיינער איז קאַלט, ווי פּריער איז קאַלט געווען זיין גאַוה, זיין גדלות. הויסט עס, אז ער איז אויך אין אומגליק. ער איז צעבראָכן און יעדער צעבראָכענער מענטש רופט ארויס מער אָדער ווייניקער מיטגעפיל. איך קוק אויף אים און א געראנגל קומט אין מיר פאָר. מיטפילן מיט אים? רחמנות האָבן אויף אים? ער איז דאָך געווען זייער קאַלט צו אַנדערע, שלעכט געווען, קאַרג געווען. איצט גייט ער ארום פאַרכמורעט. אויף זיין גלאַט, קאַלט פנים האָבן זיך באַוווּזן קנייטשן, א סך קנייטשן, קענטיק, אז ער לעבט גענוג איבער, קענטיק, אז ער שלאָפּט נישט אין די נעכט און, ווען איך קוק אים אָן, דערמאָנט זיך מיר כסדר יענער וואָלף. דער געפאַנגענער וואָלף פון די ביאַלאָוועזשער וועלדער און דעם אמת מוז איך זאָגן, צו יענעם האָב איך געהאַט מער מיטגעפיל, ווייל יענער איז געווען א וואָלף פון וואַלד מיט א חישהן אינסטינקט און גע-בענקט האָט ער נאָך איין זאך: נאָך זיין פרייהייט. דער דאָזיקער, דער פאַבריקאַנט, בענקט נאָך זיינע פאַבריקן, נאָך זיין רייכקייט. ער בענקט נאָך זיין פריערדיקן לעבן, און געווען איז זיין לעבן זייער נישט סימפּאַטיש. ער איז קאַרג געווען:

מיט עטלעכע יאָר צוריק זענען צען טוויזנט יידן אריבערגעוואָרפן געוואָרן פון דער דייטשער אויף דער פּוילישער ערד. זיי אלע האָבן זיך געוואַלגערט אינעם גרענעץ-שטעטל זבאָנשין. זיי אלע זענען געווען אין א שרעקלעכער לאַגע. הערבסט, רעגן, נעץ און הונגער. יידן פון גאַנץ פּוילן האָבן זיך אָפּגערופן. לאַדזש האָט דעמאָלט זייער פיל אויפגעטון. אין מיטן

נאכט האָט מען געקלאַפּט אין די אַפּטיקן — רפואות געזאמלט, אויפגע-
וועקט דאָקטוירים און זיי אוועקגעשיקט קיין זבאָנשיץ. א טייל פון די
ארויסגעיאַגטע האָט מען טאקע געבראכט קיין לאָדזש, מען האָט זיי
מענטשלעך איינגעאַרדנט. דאָס אלץ האָט געקאָסט גענוג געלט, איז מען
געלאָפֿן צו די רייכע פּאַבריקאַנטן; געלט, געלט, געלט! מען דאַרף ראָד-
טעווען די אומגליקלעכע. זעלטן ווער עס האָט זיך נישט אָפּגערופֿן. איך
בין דעמאָלט געווען אין לאָדזש. איך האָב געזען, אז אין גרויסן צער פון
אונדזער אומגליק איז געווען איין טרייסט: יידן רופֿן זיך אָפּ...

אָבער דער איינער, וועגן וועלכן דאָ רעדט זיך, דער איינער איז קאלט
פּאַרבליבן. ער האָט נאָרנישט געגעבן. ער האָט ביז אָפּגעזאָגט. געדענק
איך: עטלעכע פּאַבריקאַנטן זענען געקומען צו מיר, אין א קאפּע האָבן
זיי מיך אויפגעזוכט, פּאַרביטערטע און אויפגערעגטע:

— אזא און אזא, ער האָט נאָרנישט געגעבן אויף אזא אומגליק...

— טאָ וואָס ווילט איר פון מיר?

— מען דאַרף שרייען, באשרייבט אזא געשיכטע, אזעלכע באדאַרף

מען אַנלערנען!

איך האָב זיך פון דעם ענין ארויסגעדרייט. מאָראַליזירן — דאָס איז
נישט מיין פּאָך. און צו וואָס באדאַרף מען שרייען וועגן איינעם א שלעכטן,
דעמאָלט ווען גאָר א סך, די גרויסע מערהייט האָט דעם עקזאַמען יאָ אויס-
געהאַלטן און זיי האָבן פּיין און מענטשלעך זיך אָפּגערופֿן?

אָבער א שטילער שונא בין איך אים געוואָרן. ווען איך פלעג אים
באגעגענען, פלעגט מיין הארץ נישט ליב רעאַגירן. איך האָב רעכט פּיינט
צו האָבן און ליב צו האָבן וועמען איך וויל און א קאַרגער, פּאַרביסענער
באדאַרף אויף קיין ליבע זיך נישט ריכטן.

אזעלכער פּאַרמשפּט זיך אליין. אזעלכער, וואָס קאָן זיך נישט אָפֿ-
רופֿן, איז א מענטש מיט א פּינסטערער נשמה, עפעס איז דאָרט אויסגעלאָשן
אין זיין נשמה...

איצט איז ער מיט אונדז. אָן א היים און אורדאי אָן פּאַרמענן. אפּשר
האָט ער אויך וועמען פון זיינע נאָענטע פּאַרלאָרן, דער געוועזענער מיר-
ליאַנער? יאָ, אים איז ערגער פּאַר אנדערע, ווייל מען דערמאָנט אים נישט
צו גוטן. מען געדענקט זיין קאַרנשאפּט. ער האָט קיין גוטע זאך אין לעבן

ג ע ב ר ע נ ט ע ט ר י ט

נישט געטון און א גוטע זאך צאלט זיך אמאל אָפּ.
איך קוק אויף אים און קאָן אלץ נישט באַגרייפן, צי באַדאַרף מען
אויף אים רחמנות האָבן ווי אויף די אנדערע אומגליקלעכע. אמת, אויף
דעם וואָלף פון וואַלד האָב איך יאָ רחמנות געהאַט, אָבער דער וואָלף
איז דאָך מער ווי א וואָלף. ער איז א וואָלף פון דער מענטשן-משפּחה...
איך וויל נישט זיין שלעכט צו אים, נאָר עס איז מיר אויך שווער
צו זיין גוט צו אים. דאָס האַרץ פּראָטעסטירט קעגן דער דומהייט און
בייוקייט פון דעם קאַרגן. קעגן דער איינגערעדטער זיכערקייט און פאַריסן-
קייט פון א בן-אדם. אביסל מוז א מענטש צווייפלען אין זיך, אין דעם
כלומרשטן גליק און נישט וואַרטן, אז א גרויס אומגליק זאָל אים דעם
צווייפל ברענגען...

מען מוז זיין בעסער...

איך דערמאָן זיך א בילדל, וואָס איך האָב אמאל געזען אין וואַרשע
אויף דער נאוואליפּקי. דאָס איז געווען אין א נאַסן פאַרנאַכט. א צע-
קנייטשטער ייד איז געשטאַנען מיט א קויש בייגל און געשריען צום עולם,
מען זאָל ביי אים קויפן זיין סחורה...

נאם געווען, האַלב פינסטער געווען, אין דער קבצנות פון דער נאם
האָט א נישט היימלעכע שטימונג געשוועבט. די לופט האָט געשטימט, די
אַטמאָספּערע האָט געיאָגט פון דאָרטן. פּלוצלינג איז נאָך ערגער געוואָרן:
א כוליאַן איז אונטערגעקומען און מיט א שטויס האָט ער איבערגעקערט
דעם יידנס קויש, אלע בייגל אויסגעשאַטן, אלע בייגל האָבן זיך געקייקלט
אין דער שיטערער, צעטראָטענער בלאָטע. דער ייד האָט דערזען, וואָס
מען האָט געמאַכט פון זיינע בייגל, האָט ער זיך פאַרן קאַפּ געכאַפּט און
גענומען וויינען, ווי א קינד... זיין גאַנץ פאַרמעגן איז פאַר אים געלעגן
אין בלאָטע, די וועלט איז אים אונטערגעגאַנגען און אין דער זעלבער רגע
איז זי פאַר אים ווידער אויפגעגאַנגען. איינער א פאַרבייגייער איז צו אים
צוגעלאָפּן און ער האָט אים אין האַנט אריינגעשטופּט א מטבע, וועלכע
האָט געדעקט דעם נאַנצן שאַדן. דער בייגל-הענדלער האָט גענומען שמייכ-
לען, און דער, וואָס האָט אים געבראַכט די הילף, איז אויף שנעל פאַר-
שוונדן. דער מענטש איז אוועק, ווען דאָס האַרץ האָט דאָס גוטע אָפּגעטון...
אין פאַרלוף פון צוויי מינוט האָבן צוויי וועלטן אָפּגעטון דאָס

זייעריקע. א גוטע וועלט און א שלעכטע וועלט. מיט א פריידיק הארץ-
קלאפעניש דערמאָנען מיר דאָס גוטע. און דאָ וויל איך צוגעבן, אז יעדער
שלעכטער מענטש מוז זיך פילן ווי א געפאנגענער וואָלף. ער איז נישט
אין אַרדענונג מיט זיך אליין, מיט זיין געוויסן, מיט זיין ארומיקייט. פריער
צי שפעטער וועט מען אים דאָס ערגעץ-ווי דערמאָנען, אָדער ער וועט דאָס
אליין פארשטיין, דאן ווען עס וועט שוין צו שפעט זיין. די ביכער פון
זיינע געשעפטן און פאבריקן זענען דאָרט אויף יענער זייט פון גרענעץ
באשטימט שוין פארברענט געוואָרן צוזאמען מיט אלע בילאנסן, אָבער
וואָס פאר א בילאנס האָט ער אין הארצן?
קארגשאפט.

מיט אזא בילאנס קאָן מען דאָך דערשטיקט ווערן פון איינזאמקייט
און נישטיקייט...

VIII

קאפע „מאָניקא“

א גרויסע, ליכטיקע געביידע, הויכע ווענט, גרויסע פענסטער, ליכט בייטאָג און ביינאכט, פינע, באקוועמע מעבל און אמתע גוטע קאווע, סמעטענע, פוטער-געבעקס און קוכן פון ערשטן בעסטן סאָרט. די קעל-נערינס יידישע און קריסטלעכע, קאָנסט רעדן צו זיי אויף אלע שפראכן, זיי ענטפערן דיר און באדינען ערלעך און שנעל... קאפע „מאָניקא“. פאריז און לאַנדאָן וואָלטן זיך מיט אזא קאפע נישט פארשעמט. אָבער ווי קומט אין פאריז צי אין לאַנדאָן אזא מילך און אזא פוטער? קאָוונע האָט אין דער הינזיכט איבערגעשטיגן אלע שטעט פון אייראָפּע. די קליינע ליטע האָט געהאט די בעסטע פרעס-פראָדוקטן.

דער ערשטער ווינטער פון דער מלחמה. פאר די פליטים אין קאָוונע איז דאָס געווען א מאָדנער ווינטער: פון איין זייט פחד. דער אמתער פחד פארן מאָרגן. שרעק און שוידער פון נעכטן, זאָרג פאר די נאָענטסטע, וואָס זענען ביי די דייטשן פארבליבן און פון דער צווייטער זייט, אזא זאמער לעבן, אזא ליכטיקע קאפע מיט אזא טייערן קרעם צו דער שוואַר-צער קאווע. קאפע „מאָניקא“ איז געוואָרן די היים פאר הונדערטער און טויזנטער פליטים. די גרעסטע צאָל פליטים זענען געזעסן אין ווילנע, אָבער וועלכער פליט איז דאָס נישט געקומען א צוויי מאָל אין וואָך קיין קאָוונע? מען איז געקומען צוליב פאפירן, צוליב וויזעס און ווו באגעגנט מען זיך? אין „מאָניקא“. דאָ האָט מען זיך איינער דעם צווייטן דערציילט, וואָס מען האָט איבערגעלעבט, יעדערער האָט געהאט זיין נס, ווי אזוי ער איז אוועק פון דאָרט... און יעדער האָט געהאט זיין פלאַן, ווי אזוי ער וועט אוועק פון דאנען. דאָ אין „מאָניקא“ האָט מען געשריבן אויף די טישלעך בריוו

און דעפעשן צו דער נאנצער וועלט, דאָ האָט מען זיך געזעגנט. אָט הייבט זיך איינער אויף, ער קושט זיך מיט באקאנטע, ער פאָרט אוועק. אוי, איז מען אזא איינעם מקנא געווען! נישט צו דערציילן, ווי די קנאה קאָן טיף און ביטער זיין. זע נאָר, אזא איינער, דוכט זיך, אז ער האָט גאָרנישט געטון, געזעסן רואיק און פלוצלינג: ער האָט שוין א וויזע און פאָרט שוין אוועק. פון קאָוונע פאָרט ער ביז ריגע מיט דער באַן, פון ריגע ביז שטאָק האַלם מיטן אַראָפלאַז, דערנאָך פאָרזי און ווייטער און ווייטער. די וועלט איז גרויס. די וועלט האָט נאָך גענוג ערטער מיט רואיקייט...

און דאָ אין דער קליינער ליטע איז מען ווי אין גאָלדענעם שטייגל, יעדע רגע קאָן עפעס פאסירן מיט דיר און מיט דיין שטייגל אינאיינעם. קאלט איז געווען אויף דער גאס, שנייען האָבן זיך ווילד געדרייט, ווי עמעץ וואָלט אויף אונדז אלעמען א טויט־נעץ פארוואָרפן, אָבער אין די הייזער איז געווען געמיטלעך וואַרעם. וואַרעם און ליב איז אויך געווען אין „מאָניקא“. אין מיטן איינעם פון די זאלן איז געשטאנען א גרויסער אקוואַריום. דאָרט האָבן זיך געשפילט קליינע, גאָלדענע און פיל־קאָלירטע פישלעך. זיי האָבן געגעבן חן און היימישקייט דעם גאנצן קאפּע... א קאפּע פול געפאקט מיט מענטשן, וועלכע זענען אַריבערגעגאנגען די גרענעץ פון גיהנום און עפעס האָבן זיי דאָ מיטגעבראכט פון גיהנום, איבערגעד־ברענטע נערוון, צעבראָכענע רואיקייט, אָפּגעסמאליעטן מוט, פחד און נייע קרענק. א קרענק, וואָס דריקט זיך אויס אין איין געפיל, אין איין וואָרט: „לויפן“. די אלע פליטים האָבן פשוט געגליט אין דעם איינעם פארלאנג: לויפן און וואָס שנעלער און וואָס ווייטער. די דאָזיקע קרענק באַדאַרף אויך האָבן א מעדיצינישן נאָמען: „וויזע“, אָדער וויזע־קרענק. א קורץ, צוויי־זילביק וואָרט, וואָס האָט אלעמען דורכגענומען... „וויזע“. איינמאָל האָט עס געגלעט, דאָס צווייטע מאָל געביסן און געריסן שטיקער ליב. איבערהויפט דעמאָלט, ווען א צווייטער האָט די וויזע באקומען און נישט אויך. דער פרימאָרנ האָט זיך אָנגעהויבן אין „מאָניקא“ מיט וויזע און אזוי האָט עס געשוזשעט א גאנצן טאָג ביז אין דער נאכט אריין...

צו ערשט האָבן די, וואָס האָבן געהאט געלט און וויזע, געמעגט פריי פאָרן. שפעטער האָט די דייטשע רעגירונג פראָטעסטירט צו דער שוועדי־שער רעגירונג. זי האָט די שוועדן באשולדיקט, אז זיי לאָזן אַרויספליען

פון זייער לאנד פאסאזשירן אין מיליטער-עלטער. דעמאָלט האָט די שווע-
דישע רעגירונג דערקלערט, אז זי וועט נישט דורכלאָזן די מענער, וואָס
זענען יינגער פון פופציק יאָר. צו דעם באשלוס האָט זיך אויך צוגעפאסט
די ליטווישע רעגירונג. יאָ, מענער ביז אכצן און איבער פופציק מעגן
אַרויספאָרן, די איבעריקע דארפן בלייבן זיצן אין ליטע. האָט עס דעמאָלט
געקאָכט אין „מאָניקא“. עס זענען געווען א סך אזעלכע, וועלכע האָבן
געהאט געלט און וויזעס, נאָר קיין פופציק יאָר האָבן זיי נאָך נישט געהאט.
איז געוואָרן א געיעג נאָך דער אלטקייט, אלע האָבן געוואָלט זיין עלטער,
האָט מען זיך גענומען פארלאָזן בערד. גאנץ „מאָניקא“ איז געוואָרן איין
באָרד. מען האָט פשוט מיט גוואַלד געצויגן די האָר און אויסגעהאָדעוועט
א בערדל. א באָרד, א גרויסע באָרד. איינער דעם צווייטן האָט געפרעגט:
— ווי זע איך אויס? יונג אָדער אלט?

מען האָט כסדר געקוקט אין די שפיגלען און די בערד זענען דער-
זייל געוואקסן. אנדערע האָבן טאקע אויסגעזען עלטער און זיי זענען
אַרויסגעפאָרן. מען האָט אויסגעקראצט אין פאס די אמתע יאָרן און ארייני-
געשריבן די נייע, באַרדריקע יאָרן, מען האָט אלץ געטון און מען האָט זיך
אן עצה געגעבן. געווען צווישן די פליטים איינער א לאבענדסקי פון א יאָר
פערציק. די באָרד איז ביי אים שוואַך געוואקסן, אָבער ער איז געווען
א דארער, א שמאָלער מיט א שמאָלן קאָפּ, כמעט יינגליש. ווען אזא וועט
זיין אלט אכציק יאָר, וועט מען אים אויך נישט גלויבן זיינע יאָרן, איז ער
געגאנגען און ערגעץ איבערגעמאכט דעם פאס. איצט איז ער שוין געווען
זיבעצן יאָר, ער האָט אָנגעטון קורצע הויזן מיט לאַנגע זאָקן און עפעס
א היטל פון א שילער און איז אוועקגעפאָרן אלס... יינגל.

אין ליטע איז גוט געווען. מ'האָט דאָרט געגעסן די בעסטע סמע-
טענע, די בעסטע פליישן. מען האָט דאָרט געהאט די בעסטע פריינט. דאָך,
געחלומט האָט מען פון א וויזע. גוט איז געווען אין קאָוונע. מען האָט
דאָרט ווייסן קרעם געגעסן, נאָר אין דעם ווייסן קרעם איז געקראַכן דער
שוואַרצער פחד. צו נאָענט איז דער דייטש און צו נאָענט איז דער רוס
און צווישן די דאָזיקע צוויי קאָן מען ליכט דערקוועטשט ווערן... שרעק
האָט כוח, עס קאָן פארשוואַרצן יעדע שעה און יעדע רגע. אָבער דאָס נוטע
לעבן האָט אויך א כח. עס שלעפט אריין, ווי אין א זיסן זומפ. אנדערע

האָבן זיך פארנעסן, ווי מען איז דאָ אין דער וועלט. זיי האָבן זיך אינ-
גאנצן פארלאָזט אויפן מזל: „עס וועט אריבער, מען וועט דאָ איבערוואַרטן
די מלחמה“. אזעלכע האָבן טייער באצאָלט פאר זייער נאכלעסיקייט. די
מערהייט האָט זיך נישט פארלאָזט אויף נסים. מען האָט געלעבט, גע-
אַמעמט און געארבעט אין איין ריכטונג: וויזעס און וויזעס...

איך האָב זיך אויך געפלאָנטערט צווישן דעם דאָזיקן עולם. גענאנ-
נען פון טישל צו טישל, אָבער אין דער אמתן האָב איך נישט געוואָס, וואָס
עס טוט זיך מיט מיר... די וועלט פון וועלכער איך בין אוועק, די
דאָזיקע וועלט איז פון מיר נישט אוועק...

עס שוועבן פאר מיר שמעט און שמעטלעך, גאסן און געסלעך אָנ-
געפאקט מיט יידיש לעבן. טומל, געדראַנג, צער און פרייד. איך זע אָפענע
פענסטער, אין די פענסטער יידישע אויגן, יידישע קינדער, מוטערס און
טעכטער, איך זע א וועלט א גאנצע. אין וועלט, אונדזער וועלט. איך זע
די נאלעווקעס, נאלעווקער ראיאָן, אָט דער מוראשניק פון ארבעט און
האנדל, ביי די טויערן פון די גרויסע גרויע מויערן דרייען זיך ארום עט-
לעכע ליידיק־גייערס, אָבער הינטער די טויערן און הינטער די ווענט אר-
בעטן טויזנטער און טויזנטער יידן, אין די קעלערס, אין די בוידעם־שטיב-
לעך ווערט פראָדוצירט. דאָ שטריקט מען, דאָ ניט מען, דאָ שמעפט מען.
נישטאָ קיין מין פון דער גאלאנטעריי, וואָס דאָ ווערט נישט געשאפן. נא-
לעווקער ראיאָן ארבעט פאר גאנץ פוילן. פאר פינף און דרייסיק מיליאָן
מענטשן. די פראָנטן פון די רייכע גאסן קויפן העמדער און קראוואַטן אין
די לוקסוס־קראַמען. אויף די „נאלעווקעס“ פארקרימען זיי זיך און זיי
ווייסן נישט, אז זייער גאנצער פּוילן, די זיידענע העמדער מיט די זיידענע
קראוואַטן קומען טאקע פון די נאלעווקעס...

איך זע יידישע שמעט און שמעטלעך.

איך זע לאָדזש, די לאַנגע פעטריקאווער גאס, אויף יעדן הויף גרויסע
סקלאַדן פון מאַנופאַקטור. די שטאָט וועבט און שפינט. צוויי הונדערט
טויזנט יידן זענען אנגאזשירט אין דער ארבעט. ארויף און אראָפּ פון די
טרעפּ, מען פאקט פעקלעך, מען טראָגט פעקלעך, מען פירט פעקלעך, פון
גאנץ פוילן קומט מען אהער איינקויפן. אָבער די יידישע לאָדזש ארבעט
נישט נאָר פאר פוילן. פון לאָדזש גייען פעקלעך קיין איטאַליע, קיין רו-

מעניע, קיין ענגלאנד אפילו. לאָדזש עקספּאָרטירט קיין פּערסיע, קיין אפרי-
קע, קיין כינע...

אַבער „מאַניקא“ טומלט און באקט וויזעס. נישטאָ קיין צוריק, מען
דארף לויפן פאַראויס. דאָס איז א שטראַם, וואָס קאָן די וועלט מיטשלעפן...
דער אוניווערזיטעט פון די וויזעס איז געווען די קאפּע „מאַניקא“.
דאָ האָט מען זיך געלערנט די וויזע-וויסנשאפט. דאָ האָט איינער ביים
צווייטן געגנבעט א פלאן, א געדאנק. איינער דעם צווייטן נאַכגעפאַרשט
צו וועלכן קאָנסול ער גייט, וועלכע דעפּעשן ער שיקט אין דער וועלט
אריין און וועלכע בריוו ער באקומט. אין „מאַניקא“ איז מען נישט גע-
זעסן אליין, ביי די טישלעך זענען אויך געווען די קאָוונער. א געמיש
אזא פון ליטווישע בירגער און פּוילישע פּליטים. א סך מאָל האָט מען
נישט געקאָנט דערניין, ווער פון זיי איז א פּליט און ווער נישט. אזוי
צונויפגעמישט איז מען געוואָרן, איין משפּחה. מען האָט פארבראכט.
געזען טעאטער און קינאָ, געזען אנדערע פארוויילונגען, און דאָס אלץ
צוזאמען האָט זיך צונויפגעמישט מיט ידיעות פון איבער די גרענעצן,
געצייילטע פּליטים זענען געקומען, האָבן זיי דערציילט, אז פון לעמבערג
האָט מען פארשיקט א צוואנציק טויזנט מענטשן אין די קאלטסטע רוטישע
געגנטן, פון ביאליסטאָק האָט מען אויך פארשיקט. מען האָט אָנגעהויבן
צו דערציילן, וואָס די דייטשן מאכן מיט די יידן. מען האָט זיך געבויגן
פון ווייטיק און רחמנות, דאָך שווארצע קאווע מיט טייערן קרעם האָט
מען ווידער פארזוכט. אין „מאַניקא“ האָט ביינאכט געשפּילט מוזיק. נאָר
געטאנצט האָט מען דאָ נישט. דערפאר האָט מען געטאנצט אין „ווערסאל“,
אין „מעטראָפּאָל“ און אין אנדערע ערטער. א סך פּליטים האָבן אויך גע-
טאנצט. זיי האָבן פארנעסן זייערע נאָענטסטע און געלאָזט זיך ווילגניין.
אנדערע פון זיי האָבן זיך פארענטפערט, אז זיי טאנצן דערפאר, ווייל מען
מוז זיך פארגעסן אביסל, אויב נישט קאָן מען משוגע ווערן. זאָל זיין אזוי...
איך בין פון אינדערפרי ביז שפּעט אין דער נאכט געזעסן אין
„מאַניקא“. אין דער היים ביי דעם נומן ליגום האָב איך אלץ געהאט, נאָר
די „וועלט“ איז געווען אין „מאַניקא“. פּאָליטיק, דיפּלאָמאטיע און סטרא-
טעניע האָט זיך דאָ געוואלגערט ווי מיסט, אלע זענען געווען חכמים.
פאַראויסוואָגער. די, וואָס זענען די לעצטע געקומען פון ווארשע, האָבן

דערציילט, אז דער דייטש האָט אזעלכע טאנקען און הארמאטן, מיט וועלכע ער וועט די נאנצע וועלט באזיגן... אלץ איינס: איך האָב געזען, אז איך האָב שוין נישט סיי ווי קיין וועלט, האָב איך זיך צוגעהערט, ווי אנדערע רעדן וועגן וויזעס. און „וויזע“ איז פאר מיר געוואָרן עפעס א גרויסער פויגל, אפשר וועט געשען א נס, איך וועל זיך ארויפכאפן אויף א פליגל פון אזא פויגל און מיטפליען, מיטלויפן... איך בין געווען מיד, אפאטיש, איך האָב זייער ווייניק געזאָרגט וועגן זיך, נאָר אָפט מאָל פלעגט דער פחד זיך אויפהייבן פון אָרט. איך בין אויך געלאָפן אויף דער פאָסט און טע- לעגראפירט קיין ירושלים, ניריאָרק, בוענאָס איירעס. עס זענען אָנגעקומען בלייכע תשובות. איך האָב זיך נישט געערגערט קיין סך, איך האָב געלאָזן גיין מיט דער נאטור. דאָס איז געווען פון אָנהייב, אָבער שפעטער האָבן די וויזע-מענטשן מיך אָנגעשטעקט מיט וויזע-נערוועאישיקייט. איך בין אומגעדולדיק געוואָרן און אָנגעהויבן לויפן איבער די קאָנסולאטן. גאָר נישט אויסגעפירט און ווידער גיך מיד געוואָרן און אזוי א מידער ווידער געזעסן אין „מאָניקא“, זיך צוגעהערט און צוגעקוקט... אויף יעדן איינעם, וואָס האָט עפעס געטון פאר זיך, האָב איך געקוקט ווי אויף א העלר, איך אליין בין געווען הילפלאָז ווי א קינד.

ביינאכט, איך גיי אהיים. די ברייטע גאס איז באלויכטן און אָפן פארן פוכיקן שניי, וואָס שיט און שיט. עס דערמאָנען זיך פארשידענע ווינטערס אין מיין לעבן. איך האָב ליב דעם שניי, איך האָב ליב די נאטור און אלע אירע דערשיינונגען, נאָר דאָרט אין קאָוונע, אויף דער לייסווענס אלעע, האָט שניי אזוי ביטער ווי געטון... וואָס האָט דער טייוול געמאכט פון מענטש און וועלט? וואָס וועט זיין מיט אונדז אלעמען? ווי קאָן מען איצט עפעס ליב האָבן? מיין מידער קאָפּ איז איבערגעלאָדן מיט אזוי פיל פראגן: וואָס וועט זיין מיט די יידן פון פּוילן, מיט קרובים און פריינט? וואָס וועט זיין מיט דער וועלט? וואָס וועט זיין מיט ענגלאַנד? מיט דער מאזשינאָ-ליניע? די „מאָניקא“ האָט מיר אָנגעשטאָפט א פולן קאָפּ מיט פראגן, איך בין צו מיד פון דעם אלעם. דערנאָך ווען איך שטיי ביי מיין געלעגער, קוק איך אויף קישן און קאָלדע און איך האָב עפעס א געדאָנק, שטענדיק אין יענע טעג האָב איך געהאט דעם זעלבן געדאָנק, ווען איך פלעג צוגיין צו מיין געלעגער: אפשר וועט געשען א נס און מען וועל

פון שלאָף מער נישט אויפשטיין... אָט אזוי זיך, אָן פרעמענזעס צו דער וועלט, איינשלאָפן אויף אייביק.

שפעטער חלומט זיך מיר א גוטער חלום: א וויסער ריזיקער אעראַ-פלאן האָט זיך אראָפגעלאָזט און אונדז, אלע פליטים, אוועקגעפירט ווייט ווייט.

פון מיינע לאנגע חדשים אין קאָוונע האָב איך זיכער א העלפט פאר-בראכט אין קאפע „מאָניקא“. איינזיצן אין דער היים איז זייער שווער געווען אין יענע טעג. היים איז געווען אן אָפצאמונג, פארשלים זיך אין דיין צימער, קיינער פלעגט נישט קומען, אָבער די אומרואיקייט איז גערקאָכן דורך די ווענט. אין „מאָניקא“ איז אויך נישט געווען רואיק, אָבער דאָ איז עס געווען געמישט מיט נייגעריקייט. די אומרואיקייט אין קאפע איז געגאנגען אינאיינעם מיט דערווארטונג. די נערוועאישע שטימונג איז געווען א מין נארקאטיק, אָן וועלכן מען האָט שוין נישט געקאָנט לעבן. דאָ האָט מען געאַטעמט מיט דיפלאַמאטישע חכמות, מיט סטראטעגישע איינפאלן. דאָ האָט מען זיך דערוואוסט די לעצטע נייעס און די לעצטע שקרים.

און אין „מאָניקא“ זענען געפאלן זיפצן פון מידע אויסגעשעפטע וואנדערער. אין „מאָניקא“ האָט מען זיך אויסגעערעדט דאָס הארץ און די הערצער זענען גענוג געווען פארביטערט. יעדער איינער האָט געהאט זיין ראָמאן מיטן טיטול... אָט זיצט ביים צווייטן טישל א יונגערמאן פון א יאָר דרייסיק, א סימפאטיש געזיכט מיט אומעטיקע אויגן. ער — ביי זיין טישל אליין. הייבט ער זיך פלוצלינג אויף און קומט צו צו מיר, זעצט זיך אוועק און נעמט גלייך רעדן:

— אליין בין איך פון לאָדזש, אויף מילשע גאס האָב איך געהאט א קינאַרטעאטער. מיט צוויי יאָר צוריק האָב איך גליקלעך חתונהגעהאט און א חודש פאר דער מלחמה האָט מיין פרוי געבוירן א קינד, א מידעלע. געבוירן דאָס קינד און אליין געשטאַרבן, איר דארפט פארשטיין מיין פאר-צווייפלונג, האָב איך צוגענומען צו מיין קינד א יונגע פרוי, א דייטשקע, אז זי זאָל מיין קינד זויגן און אויסהאַדעווען. איר פארשטייט, און איך האָב געמוזט אנטלויפן.

ער ווייזט מיר די פאטאגראפיע פון זיין חודש-קינד. ער קוקט אויף דעם און וויינט:

— ווי טראכט איר, איך האָב נאָך א קינד?

וואָס האָב איך אים געקאָנט ענטפערן? אזעלכע מעשיות און א סך ערגערע פלעג איך הערן יעדן טאָג און אָפּטמאָל יעדע שעה. מיר דאכט זיך, אז צען לעבנס וועלן נישט סטייען אלץ דאָס אויסצודערציילן, וואָס די אויערן האָבן געהערט, אלץ האָבן זיי אראָפּגעשלאָנגען טיף און טיפּער, כדי עס זאָל זיין פּלאץ פאר אנדערע מעשיות פון שוידער. איצט וועסט זיך דאָס אויף, עס קריכט ארויס פון פינסטערן אָפּגרונט... מעשיות טראַד-נישע און קאָמיש-טראַגישע, מענטשן זענען געלאָפּן מיט וואַליזעס און אָן וואַליזעס, און נישט זעלטן האָט מען געזען אויף די וועגן זיך וואַלגערן וואַליזעס אָן מענטשן. אוועקגעוואָרפענע וואַליזעס, ווייל זייערע אייגנטער מער זענען אין וועג קלוג געוואָרן און זיי האָבן סוף כל סוף פארשטאנען, אז דאָס אָרימסטע לעבן איז בילכער, ווי די טייערסטע וואַליזע...

וועגן וואַליזעס האָב איך אין „מאָניקא“ געהערט א סך דערצייר-לונגען. דאָ ברענג איך בלוז דריי פאקטן: בעת נעבן קאוועל איז א צוג באַמבארדירט געוואָרן, זענען פון איין קופע ארויסגעלאָפּן דריי דערוואקסענע, א מאן פון א יאָר פופציק, א פרוי פון א יאָר פינף און פערציק און א פרייליך פון א יאָר אכצן. געווען איז דאָס א משפחה פון דריי. א משפחה מיט א סך וואַליזעס. די גרויסע וואַליזעס האָבן זיי איבערגעלאָזט אויף הפקר. אזוי האָבן אלע געטון. זיי האָבן אויף שנעל געכאפט די קליינע וואַליזעס און גענומען שפּרינגען פון וואַגאָן און גענומען לויפן אין ווייטן פעלד אריין. הונדערטער מענטשן זענען אזוי געלאָפּן. די משפחה פון דריי איז אָפּגעשטאנען, צופיל פעקלעך און וואַליזעס האָבן זיי געוואַלט ארויס-ראטעווען. זענען די פעקלעך געפאלן פון די הענט, זענען די וואַליזעס געשפרונגען אויף דער ערד. האָט מען געמוזט זיך פארהאלטן, אויפהייבן דעם באנאזש און ווידער לויפן. דערווייל איז דער צוג באַמבארדירט גע-וואָרן. פון די וואַגאָנעס איז ווייניק פארבליבן. צעקלאפט, צעשמעטערט, פארברענט... די פאסאזשירן זענען געלאָפּן עטלעכע קילאָמעטער מיטן פעלד, דערנאָך זענען זיי אריין אין א וואַלד. דאָרט האָט מען זיך אָפּגערוט פון לויפן, דערנאָך איז מען ווידער געגאנגען דורך פעלדער, געגאנגען

שנעל און לאנגזאם. פלוצלינג האָט דער מאן, דער באלעבאָם פון אזוי פיל וואַליזעס, א געשריי געטון:

— וווּ איז מיין שמאַלע וואַליזע? די שמאַלע וואַליזע? די לעדערנע וואַליזע?

ער האָט עס געפרעגט מיט שרעק אין די אויגן. געפרעגט ביי זיין פרוי, ביי זיין טאָכטער, ביי דער גאנצער מחנה מענטשן וועלכע האָבן געשפּרייזט אלץ ווייטער...

— וווּ איז איז מיין שמאַלע וואַליזע?

ער האָט גענומען שרייען, הויך שרייען. די מענטשן האָבן זיך גע-מוזט אָפשטעלן צוליב זיינע געשרייען:

— וואָס איז מיט אייך? וואָס שרייט איר? וואָס פאר א וואַליזע?

— מיין שמאַלע וואַליזע.

— וואָס האָט איר דאָרט געהאט אין אייער שמאַלער וואַליזע?

— וואָס האָב איך דאָרט געהאט?

ער האָט ווילד געגלאַצט מיט די אויגן. די הענט האָט ער געהאלטן אויפן קאָפּ. ער האָט זיך געוואָלט דייסן די האָר פון קאָפּ, נאָר געווען איז ער א פליכעוואטער...

— וואָס איך האָב געהאט אין מיין וואַליזע? מיין לעבן האָב איך

דאָרט געהאט, מיין הויז, מיין מאנופאקטור-געשעפט, די האָרעוואניע פון מיין גאנץ לעבן האָב איך דאָרט געהאט...

און ער האָט געוויינט, געשריען, זיין ווייב האָט אויך געוויינט. די טאָכטער האָט אויך געוויינט...

פון זיינע וויינענדיקע ווערטער האָט מען זיך דערווייט, אז ער איז געווען קלוג, זייער קלוג. ער האָט פארשטאנען, אז עס וועט זיין א מלחמה, האָט ער פארקויפט דאָס הויז, פארקויפט דאָס מאנופאקטור-געשעפט און פאר דעם געלט האָט ער זיך איינגעהאנדלט בריליאנטן... די בריליאנטן האָט ער געהאלטן אין דער שמאַלער וואַליזע...

און איצט איז די וואַליזע נישטאָ.

ער האָט געחלשט, מען האָט אים אָפגעמינטערט, האָט ער ווידער געחלשט... שפעטער איז ער געזעסן אויפן גראָז, מען האָט אים געטרייסט...

א גרויסע מחנה מענטשן זענען געשטאנען ארום אים. און איינער פון דער מחנה האָט געפרעגט ביי אים:

— פארוואָס האָט איר די בריליאַנטן נישט געהאלטן אין קעשענען? דעמאָלט האָט דער געחלשטער אויפגעהויבן די אויגן. אועלכע תּמע־וואטע אומגליקלעכע אויגן פון א געוועזענעם מאנאפאקטור־סוחר.

ער האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן, געטראכט א דגע און אריינגעד־רוקט די האנט אין בוזעם־קעשענע און... ער האָט ווידער געחלשט. די כריליאַנטן זענען טאקע געלעגן אין קעשענע. אין וועג איז ער געווען זייער נערוואיש, האָט ער די בריליאַנטן כסדר איבערגעלייגט, פון קעד־שענע אין דער וואַליזע און פון דער וואַליזע אין דער קעשענע.

אלע האָבן זיך געפרייט, ווען דער פארלוסט איז צוריק געקומען, נאָר דער מענטש מיט די בריליאַנטן, זיין ווייב, זיין טאָכטער מיט זייערע אלע וואַליזעס זענען שפּעטער פארשווינדן געוואָרן. ס'איז נישט גוט צו ניין צוזאמען מיט אזוי פיל מענטשן, וועלכע ווייסן, אז דו האָסט בריליאַנטן.

און נאָך א וואַליזע:

אויף א צווייטן שאָסיי האָט איינער א הויכער, א דארער יונגערמאן פארמאטערט דעם עולם מיט זיין פארלוירענער וואַליזקע. ער האָט ביי יעדן געפרעגט, נאָכגעפרעגט, צי האָט איר נישט געזען א פיר־קאנטיקע וואַליזקע, א שווארצס, אן אלטס... ער האָט געזיפצט, באקלאָגט זיך, געד־שוויגן לאנג און ווידער נאָכגעפרעגט:

— צי האָט איר נישט געזען א וואַליזקע?

פרעגט מען ביי אים:

— וואָס האָט איר דאָרט געהאט אין אייער וואַליזקע?

— פלענער.

— וועלכע פלענער?

— פלענער ווי אזוי צו ראטעווען די וועלט פון אלע אומגליקן און פון אלע מלחמות...

מען האָט גלייך געזען, אז מען האָט צו טון מיט א צעמישטן. פון די אערָאָפּלאַנען מיט די באַמבעס קאָן מען טאקע צעמישט ווערן. נאָר אויף זיכער זאָגן, אז דאָס איז געווען א משוגענער האָט מען

נישט געקאָנט. אנדערע האָבן געטראכט, אז דאָס איז עפעס אַ וויכטיקער
ליץ... וואָס האָט געהוזקט פון אלעמען.

די דריטע געשיכטע, וואָס איך האָב געהערט אין „מאָניקא“ וועגן
וואַליזעס איז מער טראַגיש, און ווי רואיק מען זאָל דאָס נישט דערציילן,
בלויבט אַ קאלטער שוידער פון איר.

דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען די דייטשן האָבן פארנומען וואַרשע.
מחנות-ווייז איז מען געלאָפן פון פּוילן. די גרענעץ פלעגט מען אַריבער-
גיין ביים טייך בונג. אַ שוין ביסל מענטשן זענען דאָרטן דערשאָסן געוואָרן,
דערטרונקען געוואָרן. אין דער לענג פון טייך זענען געווען אַ סך דייטשע
קאָנטר-פונקטן און דאָרט האָט מען די מענטשן רעוודירט. אנדערע האָט
מען דורכגעלאָזט און אנדערע האָבן שוין מער די ליכטיקע וועלט נישט
אַנגעזען. און אין „מאָניקא“ איז געזעסן אַ ייד פון אַ יאָר פּערציק און
האָט דערציילט זיין געשיכטע:

— נישט ווייט פון ברעג איז געשטאנען אַ גרויס הילצערן הויז,
דאָרט איז געווען אַ יונגער דייטשער לייטענאנט מיט אַ מאָנאָקל אין אויג
און מיט אַ שפּיגל-רוט אין האַנט. ער האָט געשריען:

— ווער עס האָט גאָלד, בריליאַנטן אָדער וואַלוטע, זאָל עס פּריי-
ווייליק אָפּגעבן, און ער וועט קאָנען פּריי אַריבער דעם טייך. אָבער דער
וואָס וועט וועגן דעם נישט מעלדן, יענער וועט דערשאָסן ווערן...

ער האָט געשריען דער דייטש. צוויי ביזע זעלנער זענען געשטאנען
נעבן אים. איך בין צעטומלט געוואָרן, נישט געוואוסט, נישט פארשטאנען,
וואָס מיט מיר טוט זיך און איך האָב נישט געמאָלדן. ביי מיר אין וואַליזע
איז געווען באַהאַלטן איין אסיגנאַציע פון טויזנט דאָלאַר, צווישן די וועש
איז עס געווען באַהאַלטן און די דייטשן האָבן עס געפונען. דער אָפיציר
האָט מיר גלייך דערלאנגט מיטן שפּיגל-רוט אין די אויגן און אַ שטויס
געטון צו דער וואַנט... פייער-פונקען האָבן איך דערזען, שרעק, טויט-שרעק
האָבן איך דערפילט און אַ שריט פון מיר האָט מען שוין באזוכט אַ צווייטן
יידן, ביי אים האָט מען גאָרנישט געפונען. דערווייל האָט מען צום אָפיציר
געקלונגען דורכן טעלעפאָן. ער איז אויף שנעל אוועק. מען האָט אים באַ-
שטימט ערגעץ אַרויסגערופן. פאר דעם אוועקגיין האָט ער אָפּגעגעבן צוויי
באַפעלן. ער האָט אָנגעוויזן אויף דעם ייד, וואָס איז געשטאנען נעבן מיר:

— דעם דאָזיקן באַפרייען.

און אויף מיר האָט ער אויך אָנגעוויזן:

— דעם דאָזיקן גלייך צום קאָמענדאנט.

אַבער דאָ איז פאָרגעקומען אַ מאָדנע זאך, אן אומפאַרשטענדלעכע. די זעלנער האָבן פאַרביטן די באַפעלן. יענעם ייד, ביי וועלכן מען האָט גאָרנישט געפונען, האָבן זיי אוועקגעפירט צום קאָמענדאנט, און מיך האָבן זיי באַפרייט. מען האָט מיר דערלאָנגט דעם צווייטנס וואַליזע און פשוט ארויסגעשטופט פון דער געבידע. „גיי שנעלער יודע!“ בין איך געגאנגען, אָן פיס, צי מיט פיס, אָן קאָפּ, צי מיטן קאָפּ, איך בין געגאנגען און אין עטלעכע מינוט שפּעטער בין איך שוין געזעסן אין אַ פישער־שיפּל, ארי־בערגעפאָרן דעם בוג, און איצט בין איך דאָ מיט אייך. איך ווייס נישט, וואָס עס איז געוואָרן מיט דעם צווייטן ייד. איך האָב אים נישט געקענט און איך האָב זיין נאָמען נישט געוויסט. איך האָב נאָך אלץ זיין וואַליזע, אביסל קליידער, אביסל וועש. איך האָב עס געבראכט פון גרענעץ די וואַליזע זיינע, ביז קאָוונע געשלעפט און ווער ווייסט, ווי לאַנג איך וועל זיך מיט דעם אַרומשלעפּן. אפשר אויף אייביק.

אזעלכע מעשיות... און אזא איינער, ווי איך האָב דאָס אויסגעהערט. אפילו אַ טראַכט געטון אמאָל: „איי גוט, איך האָב גאָרנישט מיטגענומען. די קלענסטע וואַליזע נישט, גאָרנישט, איך האָב דאָך זיך געוואָלט ראַפּעווען און מער גאָרנישט.“ אַבער איצט טראַכט איך גאנץ אָפּט, אז איך האָב מיטגענומען די גרעסטע וואַליזע, אזא גרויסע, ווי די וועלט. איך האָב אַ פול האַרץ מיט בענקשאַפט צו דעם נעכטן, צו יענע גאסן, צו יענע יידן. אזא בענקשאַפט, וואָס וועט שטאַרבן מיט מיר. איך האָב ביי זיי לידער גענומען און לידער געגעבן, איך בין פון זייערע גאסן קיינמאָל נישט אַראָפּ. איך האָב דאָרט אלץ געפונען און אלץ געהאט פאַר זיך אלס ייד, מענטש און דיכטער. איך האָב זיי פאַרשטאַנען און גליקלעך געווען, ווען זיי האָבן מיך פאַרשטאַנען. אַי, די וועלט מיינע, אונטערגעגאַנגענע וועלט! ביסט מיר שוין געווען אין דיין אַרימקייט, בוך מיינס, וואָס איך האָב שטענדיק געלעזן, בוך מיינס, וואָס איך האָב שטענדיק געשריבן, מײן מיליאָן לעזער... מיינע געסלעך און גאסן, די זון און דער שאַטן פון דאָרטן, אלץ איז מיר אזוי בלוטיק און טייער. „גלות יוד“. ערגעץ־ווי האָבן טרו־

קענע מוחות ד'ך אזוי אָנגערופן: גלות-ייד, געוואָלט ד'ך פארקלענערן, פארמיאוסן... ד'ך, פון דורות אויסגעפרוּווטן, אויסגעהאלטענעם און גלויב ב'קן גלות. איז דען נאָך פאראן אזא געהייליקט וואָרט?

ניין! איך האָב קיין וואַליוּע מיט בריליאַנטן פון דאָרט נישט מיט גענומען. צער לייגט מען נישט אין קיין וואַליוּע... איך האָב מיטגענומען יידישע בליקן, טיבע בליקן.

דער ייד, דער לאַנגגעקליידטער, דער ייד אין דער שוואַרצער קאָפּאַטע, אַ קאפּאַטע ביז צו דער ערד. אַ קליין היטעלע מיט אַ קליין קאָזי רעק, דאָס איז זיין גאַנצער מלבוש. אָט אזוי גייט ער און פּלאַנטערט זיך אין לעבן, טויזנטער און צענער טויזנטער זענען אָנגעטון אין אַ שאַבלאָך נעם בנד. מיט זיין אויסזען טיילט ער זיך אויס פון דער אַרומיקייט אויף אַ מאַדנעם אופן, ער פאַרזיגלט מיט זיין אויסזען די אָפּשטאַמונג. קוקסט אויף אים יאָ אָדער נישט — אים גייט עס נישט אָן. ער האָט צוליב זיין קאפּאַטע שוין גענוג געליטן, אומעטום באַליידיקט געוואָרן מיט אלע מיַ אַוסע צונעמענישן. אין עפּנטלעכע ערטער איז אים אין אזא בנד פאַרבאָטן אַריינצוגיין, פון שטאַטגאַרטן פאַריאַנט, אָבער די ביזע אויגן האָבן אים קיינמאַל נישט אָפּגעשראַקן. די אָפּגעטרונענע, די אַסימילאַציע האָט געקעמפט קעגן זיין קאפּאַטע. די יידישע אינטעליגענץ האָט פיל מאַל פון דעם שטאַרק געליטן: צוליב וואָס זיך אָנטון אין אזא בנד? דער ייד אין דער קאפּאַטע האָט קיינעם נישט געפּאָלגט. הונדערטער מאַדעס האָבן זיך געביטן, אָבער נישט פאַר אים. די קאפּאַטע, דאָס איז אַ בנד — אַ צוים, אַ בנד — אַ גרענעץ, אַן אָפּגעזונדערטקייט. עס זענען געווען גאַנצע גאַסן און געסלעך, וועלכע האָבן אויסגעזען שוואַרץ פון דער שוואַרצער קאפּאַטע, וועלטן און וועלטלעך פון איין געשטאַלט. מענטשן — מוראַשקעס. די שונאים און ביליקע פיינשמעקער האָבן בלויז געזען די קאפּאַטע, זיי האָבן אָבער נישט געוואָלט אַריינקוקן אין די שוואַרצע אויגן פון די דאָך זיקע קאפּאַטע-טרעגערס. מורח-אויגן, שוואַרצע, טיפע אויגן, אויגן אויף אַן אמת פול מיט חכמה, אויגן אויף אַן אמת פיל קליגערע פאַר יענע שפּאַסיקע אויגן פון די אָפּלאַכער, אויגן פון אייגנאַרטיקע, גאָר באַזונדערע אַריסטאָקראַטן. סקעפטיקער און פּילאָזאָפּן קוקן אזוי. אָבער איך וואָלט נישט געזאָגט, אז אין אַזעלכע אויגן איז געווען פאַרצווייפּלונג,

ספק, אָדער רעזיגנאציע. דער סקעפטיציזם איז געווען אין איין ריכטונג, אין דער ריכטונג פון אזוי גערופענעם אייראָפּעאָיזם.

מיט זיין בגד האָט זיך דער פרומער ייד אָפּגעגרענעצט פון דער גרויסער, באַנאלער וועלט און פון אלע פארגעניגנס, וואָס אזא וועלט גיט. פון אים האָט מען כסדר געלאכט, נאָר איך טראכט, אז ער האָט געלאכט דער ערשטער. אים האָט „אייראָפּעאישקייט“ נישט באַפּרידיקט. זיין אי-נערלעכע וועלט איז באַשטאנען פון עפעס טיפּערס: גלויבן אין גאָט, ריי גער פאַטריאַרכאַלער פאַמיליען-לעבן, אָט דאָס זענען געוואָרן זיינע אַטריי-בוטן, זיינע עקזיסטענץ-קוואַלן און אלץ איבעריקע איז שמוּת, לייכטזין, פּאָזע, דברים בטלים און מער גאָרנישט.

עס האָט פיל מאָל אויסגעזען, אז ער שעמט זיך מיטן לעבן פון די איבעריקע יידן, עס עקלט אים פון זיי און ער וויל נישט, מען זאָל אים פאַרמישן מיט זיי, ער אַנטלויפט פון זיי. גערעכט, צי אומגערעכט? אָבער אין זיין אָפּגעזונדערטקייט און אָפּגעשלאָסנקייט איז געווען א סך העראָ-איזם, גאַנצקייט און גענוג זיכערקייט אין זיך. אין זיין אָפּגעשלאָסנקייט איז נישטאָ קיין שרעקעוודיקייט און קיין געפיל פון מינדרעוויכטיקייט אוודאי און אוודאי נישט. גיכער פאַרקערט. ער, דער קאַפּאָטעייד, האָט געהאַט דעם מוט זיך אויסצוטיילן. ער איז אריין אין זיין קוואַרטאַל און צו קיינעם נישט געקראַכן, ער האָט די פּרעמדע לידער נישט געזונגען, ער האָט זיך אויסגעקליבן זיין לעבנס-נוסח, האָט ער באַדאַרפט א באַשיידן בגד, א פשוט בגד, אָן געשריי, אָן פאַרריסנקייט. א בגד — א דאָקומענט, א צייגעניש! דאָס בין איך. דאָס געטאָ איז דאָך דעמאָלט נישט געווען, ער האָט זיך א פּריוויליגיע געטאָ גענומען, אַליין מיט זיין בגד, זיך אָפּ-געזונדערט פון אלעמען. וואָס מער די אסימילאַציע האָט זיך געפּוצט אין פּרעמדע פאַרבן — אלץ שוואַרצער האָט אויסגעזען די קאַפּאָטע, פונקט ווי דער ייד וואָלט וועלן מיט דעם אויסרופן — דערקענט מיך אומעטום און אין יעדער צייט, איך וויל נישט זיין ענלעך צו אַנדערע און איך וויל זיך ביי קיינעם נישט איינקויפן, עס וועט גאָרנישט העלפן, איך האָב די דערפאַרונג פון דורות...

איך וויל נישט גלאָריפּיצירן די קאַפּאָטע, איך בין א זון פון א מתנגד, אָבער איך בין זיך מודה, אז די עקשנות, וואָס דער קאַפּאָטעייד

האָט אַרויסגעוויזן, פֿלעגט מיך שטענדיק איבערראשן. איך האָב אים נישט פארשטאנען, איך האָב נישט פארשטאנען, צוליב וואָס מענטשן מאַכן זיך קליין, שאַבלאָן, קליין... קלענער, ווי מען איז אין דער ווירקלעכקייט. די קאפּאָטע אַלס אַ בנד פארשמעלערט און דערנידעריקט יעדעס געשטאַלט. דער דאָזיקער קאפּאָטע־ייד איז פיזיש גוט געבויט, זיינע טיפע מזרח־אויגן האָבן קיינמאָל נישט פארלוירן פון זייער גלאַנץ און בלוז די קאפּאָטע האָט אים לעכערלעך געמאַכט, זי פלעגט עס ליפערן מאטעריאַל פאר קא־ריקאטור און שפּאַס. מען האָט זיי, אָט די אלע קאפּאָטע־יידן, אָפּגעזיגלט מיט אַ שטעמפּעלע: „פּאַנאַטיקער“, אָבער פּאַנאַטיזם איז אָפּטמאָל דער העכסטער אויסדרוק פון אַ טיפּן גלויבן אין דער אייגענער גערעכטיקייט... איך וויל דאָ נישט אָפּשאַצן די קאפּאָטע, דאָס איז פאר פאַרשער. איין זאך איז פאר מיר גענוג: דער פּוילישער ייד איז קיינמאָל נישט גענאַנגען אויף פּשרות, ער האָט זיך בלוז אָפּגעזונדערט: „איך בין אַ ייד, איך וויל קיינעם נישט אָפּנארן מיט מיין אָפּשטאַם, איידער איך באווייז מיין פּאַס־פּאַרט, ווייסט מען שוין ווער איך בין.“ דאָס איז נישט די גאווה פון באַ־רימעריי, דאָ איז אפּשר פאַראן פיל מער פון יאוש. דאָס איז אַן איינ־געשפּאַרטער נישט־גלויבן אין קולטור און פאַרשריט. צו וואָס זיך אויס־פּוצן און זיך צופאַסן צו די אנדערע? פּריער אָדער שפּעטער — דער זעלבער פּסק...

איז ער גערעכט געווען, צי אומגערעכט? וואָס איז דאָס? די ביי־טערע דערפאַרונג פון אַן אלט פּאָלק, אָדער אַן אומזיסטע עקשנות פון דורות? שווער צו ענטפערן... אָבער די עקשנות איז גרויס, פאַרן טויט רופן טאַטעס די בניים זייערע און יענע מוזן שווערן, אז די קאפּאָטע וועלן זיי נישט אויסטון... איך האָב געהאַט באקאַנטע און פּריינט, יונגע מענטשן, וועלכע האָבן געטראָגן דאָס קליינע היטעלע מיט דער לאַנגער קאפּאָטע. זיי זענען נישט געווען קיין אָפּגעשטאַנענע מענטשן. זיי האָבן געלייענט אלטע און נייע ביכער. זיי האָבן דיספּוטירט וועגן אלע פּראַגן, וואָס דאָס לעבן האָט אַרויסגערוקט, אויף קאַנצערטן האָט מען זיי געזען, אין טעאַ־טער געזען, אָבער שטענדיק אין דער קאפּאָטע. פּרעגט מען ביי אַזאַ: — צוליב וואָס טראָנסטו די קאפּאָטע? — איך האָב מיין טאַטן פאַרן טויט צוגעוואָגט, אז איך וועל מיין בנד נישט בייטן. — אָבער דאָס ברענגט אַ

סך אומאנגענעמלעכקייטן, אפשר... — אָבער א וואָרט איז געגעבן גע-
וואָרן און דאָס וואָרט מוז מען האַלטן ביזן סוף.
אָט אזוי דורות גאנצע אין זייער אייגנארטיקייט. און די וועלט,
די אייגענע און די פרעמדע וועלט, קרימט זיך, קריטיקירט און לאַכט
אויס... די שוואַרצע קאפּאַטע איז ווי פון אייזערנע פּעדעס געוועבט... מען
וויל פון דעם דאָזיקן פּאַנצער נישט ארויס און מען לאָזט קיינעם צו זיך
נישט צו. דאָ האָט נישט געהאַלפּן קיין דיסקוסיע, קיין ארגומענט. די
שוואַרצע קאפּאַטע האָט זיך צוגעשפּיליעט און קיינעם גאָרנישט געענט-
פּערט... די שוואַרצע קאפּאַטע... א בנד פון זעלבסטשוץ...

פּרץ האָט זיי אידעאליזירט, אנדערע האָבן איבערגעטריבן אין זייער
קריטיק און אָפּשפּאַסונג. דאָס איז דאָך אָבער א וועלט פון גרויסער גלֹות
ירושא, פון געמאָ און רדיפות. אין זייערע נשמות זענען פּאַרבליבן צופיל
קנייטשן פון דער אינקוויזיציע און ווונדן וועלכע קאָנען זיך נישט פּאַר-
היילן. פון דאנען איז טאקע די פּאַרשלאָסנקייט אין זיך אליין, דעריבער
האָט זיך יעדער איינער איינגעוויקלט אין א שוואַרצן קאַלאַט, א שוואַר-
צער גרענעץ זאָל זיין ארום אים, ער אַנערקענט נישט קיינעם, בלויז זיין
גלייכן. אלע צוזאַמען מאַכן זיי א שטאַרקן אינדרוק. טויזנטער אַזעלכע
אויף איין פּלאַץ זעען אויס ווי א מיסטרעיע. ווער עס האָט אין זיין לעבן
נישט געזען א גרויסע חסידישע לוי, אָדער ווי זיי באַגעגענען דעם רבין
אויף א וואַקזאַל, דער קאָן נישט פּאַרשטיין, ווי אָפּגעזונדערט און ווי אַנ-
דערש זיי זענען... ווער האָט זיי געשטויסן צו דער דאָזיקער אָפּגעזונדערט-
קייט, ווער איז אין דעם שולדיק? זיכער: די צרות פון גלֹות, דער גלֹות
אליין.

אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה האָבן איך זיי געזען אויף „זיי-
ערע“ גאַסן. זיי זענען געשטאַנען ביי די טויערן פון די הייזער. עפּעס
האָבן זיי אויסגעזען העכער, ווי זיי זענען, דאַכט זיך, זיי האָבן זיך אויס-
געגלייכט און זיך גרייט געמאַכט אויפּצונעמען א נייעם באַרג מיט צרות.
די ליפּן פּאַרשטייפּט, די בליקן קאָנצענטרירט אין זיך און אויב זיי האָבן
אויפּגעהויבן די אויגן אויף אזא איינעם, וואָס גייט פּאַרביי מיט א מאָד-
דערנעם העלן הוט און מיט א מאָדערנעם קראַוואַט, האָבן די דאָזיקע
אויגן, דאַכט זיך, דעררעדט: — העי, דו איינער דאָרט! דו ביסט אוודאי

פון די יעניקע, וואָס גלויבן אין פּראָגרעס. קוק זיך נאָר אין אויף דעם פּראָגרעס, וואָס דינע פּראָגרעסלייט האָבן געמאכט.

א געשריי פון דער סירענע. מענטשן לויפן אין די טויערן, אין די קעלערס, די וואָס טראָגן א לאנגע קאפּאָטע, די לויפן אויך, זיי לויפן און די קאפּאָטע לאָזט נישט, זי פּלאָנטערט איין דעם גוף, זי צוימט דעם וועג. די נאם ווערט ליידיק און די ליידיקייט איז פול מיט אנגסט, מיט בייזן אָנזאָג. שרעקלעך געווען צו קוקן אויף די מענטשן מיטן געדאנק, אז אין א מינוט ארום קאָנען זיי שוין נישט זיין, ביטער געווען צו טראכטן, אז די דאָזיקע הייזער, די נעסטן פון א סך נפשות קאָנען באלד צעשאַטן ווערן אין מיסט. אָבער נישט איינמאָל האָב איך באגעגנט א בליק פון יידישע אויגן, א בליק, וואָס איז שטארקער פון אלץ. גלויב־עקשנות, אָדער לע־בנס־עקשנות. איך ווייס נישט, וואָס פאר א בליק דאָס איז — איך האָב אים בלויז דערפילט אין דער טיפּקייט פון זיין נשמה, ווי א בריליאַנט־בליץ פון בטחון. פון ווארשע איז מען געלאָפן, ווי פון א גיהנום. עס זענען געלאָפן יידן און קריסטן, יונג און אלט. מען האָט געלאָזט דאָס טייערע ווינקעלע פון דער היים און היימישקייט. אנדערע האָבן נאָך פארכאפט קלייניקייטן פון פארמעגן, די צווייטע האָבן אויף אלץ א מאך געטון מיט דער האנט, מען האָט זיך געלאָזט אין א וויסטן מארש. אך, איז דאָס געווען א קנויל, א צונויפמיש פון מענטשן, א קאלידאָסקאָפּ פון יסורים. די שרעקלעכע מלחמה־לאַפּע האָט זיי א דרוק געטון און צעקניטשט גייסטיק און פיזיש. זיי האָבן איבערגעלאָזט טאטע־מאמע, ברידער האָבן איבער־געלאָזט שוועסטער, מענער האָבן איבערגעלאָזט פרויען, עלטערן האָבן פארלאָזט אין איילעניש זייערע קינדער. מען קאָן קיינעם נישט באשול־דיקן. דער שוואכער מענטש איז פשוט נישט געווען צוגעגרייט צו אזא גיהנום אויף דער ערד...

אָבער דער אין דער לאַנג־לאַנגער, שווארצער קאפּאָטע און אין זיין קליינער, נישטיקער היטעלע איז נישט געלאָפן. אין זיין פשוטער קאפּאָטע, אין זיין געשטאלט פון א ייד מיט זיין באָרד און פנים, האָט ער זיך געד־שמעלט אנטקעגן אלע צרות. ער איז פון טויער נישט ארויס, און פון זיינע טרעפּ נישט אראָפּ. ער האָט זיין הויז־געזינד און זיין בית־תּפּלה נישט פארלאָזט. האַרמאטן און אַעראָפּלאַנען האָבן טויט געוואָרפן. טויערן זענען

איינגעפאלן און נישט איין משפחה פארשטאן און באגראָבן. אָבער די אנדערע זענען נישט געלאָפן...

דער ייד אין דער שווארצער קאפּאַטע איז נישט געלאָפן. אויף די שאַסייען פון פּוילן, אין די שטעט און שטעטלעך פון דעם פּליטיס-מאַרש האָט מען זייערע געשטאַלטן נישט געזען. אויף דעם אלטן אָרט זענען זיי פּאַרבליבן, ווייל דאָרטן זענען געווען זייערע משפּחות, זייערע בית-עולםס, זייערע געבעט-הייזער. דאָס איז דאָך אַ פּאַקט: זיי האָט מען אין וועג נישט געזען, אלע ווי איינער זענען זיי אויף די ערטער פּאַרבליבן. יסורים און שוידער, עמעצער מוז דאָך די צרות איבערטראָגן, זענען זיי אלע פּאַר-בליבן... און פּאַרשוונדן...

IX

ביים פארפרוירענעם ניעמאן

דער ווינטער פון ערשטן מלחמה־יאָר האָט זיך לאנגזאם גערוקט. קיין גרויסע שלאכטן זענען נישט געווען. די גאנצע ענערגיע האָט דער דייטש אוועקגעלייגט כרי צו פייניקן די יידן. מיר האָבן שוין געוויסט וועגן דער לאַדזשער געטאָ. מיר האָבן שוין געוויסט וועגן די צרות אין ווארשע און אין אנדערע פּוילישע שטעט. איך האָב געזען געראטעוועטע יידן, אזעלכע, וועלכע זענען געטראָטן געוואָרן מיט די פיס, באשפיגן געוואָרן פון געמיינע צוויי־פּיסקע ברואים. איך האָב געהערט זייערע שווארצע דערציילונגען, איך האָב אפילו די פארבליבענע וווגנדן געזען אויף זייער לייב... די נשמה פלעגט מיר ערגעץ טיף אראָפּפאלן פון די דאָזיקע מעשיות. לעבן פארלירט יעדן הן, און שווארץ זעט אויס דער שניי אויף די קאָור־נער רואיקע גאסן. דאָך שפּרייזט מען, דאָך לעבט מען... אָפט טראכט מען ביטער, אכציק מיליאָן זענען זיי די דייטשן. א דערצויגן פּאָלק, אן אר־בעטזאם פּאָלק. מען האָט זיי גערופן „דאָס פּאָלק פון די פּילאָזאָפּן און דיכטער“.

איין גולן איז ער. זיין נאָמען איז היטלער. האָט דער גולן געזאָגט: „ווארפט אלע אוועק אייערע אלטע סענטימענטן און ווערט אויך גולנים!“, זענען זיי געוואָרן גולנים. און נאָך וועלכע גולנים? זיי האָבן זיך אריינ־געריסן צו די שכנים און גענומען מאָרדן און ראבעווען, ברענען, פאר־סמען, דערשיסן און הענגען, זייערע טויט־מעטאָדן שטייגן אריבער אלע געשיכטעס פון מאסן־מאָרד. זיי, די דייטשן, דאָס פּאָלק אינגאנצן, די הענט פון פּאָלק, זייערע הענט זענען נאם און קלעפּיק פון כלום... אכציק מיליאָן זענען זיי, אן „איידל פּאָלק“, א פּאָלק פון אָרדענונג און דיסציפּלין. קיין

אנאלפאבעטן האָבן זיי שוין לאנג נישט געהאט. „קייזער, קיכע און קיר-
כע“, מיט דעם האָבן זיי געאַטעמט, עס האָט אויסגעזען צו זיין רואיק און
מענטשלעך, עס האָט געלעבט מיט סענטימענטן. עס האָט געליבט מוזיק
און געזאנג. זיי האָבן דאָך געגעבן די גרעסטע מוזיקער פאר דער וועלט...
ווער איז דאָ איבעריק, היטלער צי בעטהאווען? וואָס איז דאָ דער טעות?
די הארפע צי דער הארמאט? ווער איז דאָס דער געבענטשמער אינעם
דייטשן פאָלק? קרופ אָדער געטע?

מאָרד און מאָרד. זיי שעכטן מענטשן, ווי מען שעכט שעפסן. זיי
שעכטן סיסטעמאטיש. זעלנער פארבלוטיקטע פאָרן אויף אורלוויב, זיי
קושן זיך מיט זייערע מאמעס, מיט זייערע שוועסטער און ווייבער און זיי,
די קרובים מוזן דאָך וויסן, וואָס זייערע זין, מענער און ברידער האָבן
אַפגעטון... ווי אזוי איז דאָס מעגלעך, וואָס אלע שווייגן זיי? אכצייט מיר
ליאַן שווייגן. קיין איין רעוואָלט, קיין איין פראָטעסט, קיין איין פרוו
און ווידערשטאנד, קיין איין אטענטאט נישט. היטלער פירט און זיי גייען
נאָך, זיי פאָלגן געהאָרכזאם. מיר זעען די סטאדע... א מאָדנע און שרעק-
לעכע סטאדע... פאר היטלערן איז דאָס א סטאדע פון געהאָרכזאמע שעפסן,
פאר אונדז איז עס א סטאדע פון ווילדע וועלף. די סטאדע זעען מיר,
אַבער ווו איז דאָס פאָלק? ווו איז די ווירקונג פון די דיכטער און פילאָ-
זאָפן? די ווירקונג פון דער קירכע? די ווירקונג פון דער מוזיק? ניין!
נישטאָ קיין גוטע דייטשן. פאראן זענען געהאָרכזאמע מערדער. היטלער
האָט זייער גייסט און זיי האָבן היטלערס גייסט, אנדערש וואָלט נישט
געווען מעגלעך אזוי הארמאָניש דורכצופירן אלע שרעקלעכע נידערטרעכ-
טיקייטן. אטאוויזם... די אוראייניקלעך האָבן נישט פארגעסן דעם רויבער-
אינסטינקט פון די אלטע טעוומאָנען. עס האָט זיי קיין זאך פון אונדזער
קולטור נישט באאיינפלוסט. די ווילדע חיות פון די אייראָפּעאישע וועל-
דער האָט מען פארטייליקט — די ווילדע מענטשן פון אייראָפּע זענען פאר-
בליבן.

דער נייעמאן איז פארפרוירן געווען, דאָס איז פארשאַטן מיט שניי,
א שטיק ווייסע, שטומע וועלט. אמאָל פלעג איך אויף דעם קוקן און בענ-
טשן, איצט פלעג איך דאָ קומען שילטן. איך האָב געקוקט אין דער ווייט-
קייט, געקוקט אויף דעם פארגליווערטן טיך, געטראכט פון מענטש און

אוממענטש. נעטראכט און גאָרנישט אויסגעטראכט. מענטשן האָבן געדאָגט, אז כל זמן דער טייך שטייט און כל זמן דער ווינטער דויערט, וועט גאָרנישט פאָרקומען. דער פראָסט שטערט זיי אין די קעגנזייטיקע שחירטות... האָב איך שטיל געבעטן די הימלען, אז די וועלט זאָל אינגאנצן פאָרגליווערט און פאָרפֿרוירן ווערן, דעמאָלט וועלן זיי אויפהערן צו שעכטן איינער דעם צווייטן...

דעמאָלט איז די וועלט נאָך געווען אָפֿן. מען האָט געשיקט בריוו און באַקומען ענטפֿערס, אפילו פון וואַרשע האָט מען באַקומען בריוו. פון לאָדזש אָבער, וווּ איך האָב איבערגעלאָזט צוויי ברידער און צוויי שוועסטער מיט זייערע משפּחות, פון לאָדזש האָב איך קיין איין בריוו נישט באַקומען. און אזוי ביז היינט. פון דער ווייטער אַרענטניע האָט מאַרק טורקאוו טעלעגראַפֿירט און געשריבן צו מיר האַרציקע בריוו. ער האָט געטרייסט און צוגעזאָגט צו העלפֿן. מיין אלטער פֿריינט יוסף טונקעל האָט אויך צו מיר געשריבן. די מלחמה האָט אים פאַרכאַפֿט אין בעלגיאַע, אין בריסל און פון דאָרט האָט ער צו מיר געשריבן. אָבער ווי קומען צו אים אזעלכע בריוו? טונקעל איז אַ גאַנץ לעבן געווען אַ גוטמוטיקער אָפֿ-לאַכער פון אלץ און פון אלעמען. איך האָב מיט אים שוין פאַרבֿראַכט אין אַ סך שטעט און אין אַ סך לענדער, אויך אין דער ערשטער מלחמה זענען מיר אין פֿיל שטעט געווען צוזאַמען. אלטע פֿריינט געווען און דאָך האָב איך אָפֿט מורא געהאַט פאַר זיין אויסלאַכן... און פֿלוצלינג אַ בריוו פון אים, אַ בריוו, וועלכער זאָגט זיך אָנגעהויבן מיט זיבן מאָל „טייערער!“ זיבן מאָל, נישט זעקס. דער בריוו זיינער איז פול געווען מיט ווייטיק און סענטימענט. די נייע מלחמה האָט אינגאנצן צעבראַכן זיין אויסלאַכן. זיין בריוו האָט מיך געקאָסט געזונט. טונקעל האָט געוויינט, טונקעל האָט גע-שאַלטן. דער פינסטערער היטלער האָט אים אויך באַזיגט. שפּעטער איז ער דורכגעגאַנגען דעם גיהנום אין בעלגיאַע, דעם גיהנום אין פֿראַנקרייך. איצט איז ער אין אמעריקע. ווי אזוי דער אלטער און שטאַרק קראַנקער מענטש האָט זיך אַהין דערשלעפֿט, דאָס פאַרשטוי איך נישט, דאָס איז פון גאָטס נסים...

פון יענער צייט אין קאָוונע זענען אין זכרון פאַרבליבן פֿיל זייערע געשמאַלטן: וועגן רובינשטיינען, דעם רעדאַקטאָר פון דער „ידישער

שטימע", וויל איך פרעגן: ווו איז דער דאָזיקער דזשענטעלמאן? איך ווייס נישט, וואָס עס איז געוואָרן מיט דעם ארוואַקאט נארפינקעל, קאָוונע און גאנץ ליטע האָבן אים ליב געהאט. ווו איז אהינגעקומען דער ד"ר מאטעס? ווו אנדערע? אזעלכע טייערע יידן, ווי דער ביבליאָטעקער און ביבליאָ-גראַף באַלאַשער. — ווו זענען זיי? זייערע ליכטיקע אויגן האָבן נישט בלויז קאָוונע און ליטע באַלויכטן, דאָס איז געווען פּאָלקס-צירונג. פּאָלקס-נשמה און ערלעכקייט.

איך געדענק איינעם א יונגמאן, א הויכער מיט ברייטע פלייצעס, מיט שווארצע אויגן. זיין נאָמען האָב איך פארגעסן, זיין שטעטל אויך צום באדיערן פארגעסן. אָט אין יענעם פארגעסענעם שטעטל האָבן יידן ארויסגעוויזן פיל העלדישקייט. דאָס שטעטל האָט זיך געגרענעצט מיט סוואַלקער קרייז. די דייטשן האָבן ארויסגעיאָגט אלע יידן פון דעם סוף וואַלקער קרייז. געיאָגט האָט מען די יידן מיט ביקסן, געיאָגט, געשלאַגן און געטראָגן מיט די פיס. אויף דער ליטווישער זייט זענען געשטאנען די ליטווישע זעלנער, אויך מיט די ביקסן, זיי האָבן די יידן נישט אריינגעלאָזט. געווען איז דאָס אין געץ און אין שניי. האָבן זיך געפונען דרייסיג טע ליטווישע יידן, זיי האָבן אויסגעזוכט פארבראָרענע וועגן און די סוף וואַלקער יידן ממש אויף די הענט אריבערגעטראָגן. מיט דער גרעסטער סכנה אליין דערשאַסן צו ווערן פון א דייטשישער אָדער א ליטווישער קויל... און דער דערמאנטער יונגערמאן? ער האָט אליין אויף זיינע פלייצעס אריבערגעטראָגן העכער הונדערט מענטשן איבער זומפן, איבער שנייען. איינ-מאָל האָט אים א ליטווישער סאָלדאט פארשטעלט דעם וועג, האָט ער זיך געוואָרפן אויפן סאָלדאט, פארשטיקט אים דאָס מויל, צוגענומען די ביקס און געבראכט דעם סאָלדאט אין שטעטל. מען האָט אים אין א שטאל פארשלאָסן, ביז די יידן זענען נישט געראטעוועט געוואָרן. איך האָב זיך מיט אים באַקאנט, מיט דעם יידישן העלד. ער איז געווען דער פירער פון די דאָרטיקע ציוניסטן. א באשיידענער העלד, ער האָט וועגן זיך נישט געוואָלט רעדן. מן הסתם וועט מען נאָך אמאָל וועגן אים דערציילן... איך וויל דאָ אויך דערציילן וועגן א צווייטן העלדישן מאַמענט. זייענדיק אין יענע טעג אין ווילנע, האָט מיך איינמאָל פאראנאכט, אין דער האלב-פינסטערניש אָפגעשטעלט א הויכער קריסט, א פויערשער טיפ מיט

הויכע שטיוול. אָבער ווי קומט א פויער מיך אָנצורופן ביים נאָמען? איך האָב אין ווילנע נישט געהאט קיין באקאנטע פויערים, קוק איך זיך גוט צו און דערקען א פריינט:

— צאנין! — רוף איך אויס — דער יונגער שרייבער און קולטור-

טוער צאנין...

— יא, איך בין צאנין, איר האָט מיך דערקענט?

— קוים דערקענט...

— איך וויל זיך מיט אייך געזעגענען, איך גיי קיין ווארשע...

— וואָס?

— איך גיי קיין ווארשע, איך האָב צו דערליידיקן וויכטיקע געזעל-

שאפטלעכע ענינים. און צוויי שעה ארום וועל איך שוין זיין אין וועג, זייט מיר געזונט! אויב גאָט וועט העלפן, וועלן מיר זיך נאָך זען אמאָל...

מיר דריקן זיך די הענט און דער מענטש איז שוין נישטאָ. איך

בלויב שטיין, ווי א צוגעשמידטער צו מיין פלאץ. איך קאָן דאָ עפעס נישט

ארוםנעמען: קיין ווארשע גייט דער מענטש? אין גיהנום גייט ער, מענ-

טשן באצאָלן פיל מיט זייער לעבן פאר וועלן זיך ארויסרייסן פון דאָרטן.

קיין ווארשע גייט ער? קאלט ווערט פון דעם געדאנק, שווארץ ווערט פאר

די אויגן. דער מענטש איז דאָך שוין א פארפאלענער, איך וועל אים שוין

מער נישט זען.

שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אז דאָס איז שוין דאָס דריטע

מאָל ביי אים. צום ערשטן מאָל איז ער געגאנגען קיין ווארשע צוליב

פערזענלעכע ענינים, צום צווייטן מאָל איז ער געגאנגען צוליב דער אונ-

טערעדישער ארבעט און איצט, צו דעם דריטן מאָל, איז ער געגאנגען

מיט געלט פון „דזשאַינט“ פאר די הונגעריקע יידן...

אָבער ער איז יאָ געקומען צוריק. מיר זענען א צייט געווען צוזא-

מען אין קאָוונע און היינט איז ער אין תל-אביב.

א העלדישע נשמה. איך האָב א טיפן דרך-אריץ פאר אים. אזא

דרך-אריץ ווערט קיינמאָל נישט פארמעקט. אין יענע טעג, דאָרט ביים

פארפרוירענעם נייעמאן, האָט זיך זיין געשטאלט און אנדערע געשטאלטן

איינגעשמידט מיט גאָלד-שטראַלן אין מיין נשמה. מען קאָן דאָס נישט

פארגעסן. מען קאָן אויך נישט פארגעסן דעם שיינעם קאָפּ פון ראָזאוֹר-

סקין. ראָזאָוסקי, דאָס איז געווען דער דירעקטאָר פון קאָוונער „האיאם“. די טויזנטער פליטים האָבן אים געבענטשט און איך גלויב, אז זיי בענטשן אים איצט, ווען נאָר זיי דערמאָנען זיין ערלעך פנים, זיינע גוטע ווערטער צו יעדן און צו אלעמען. קאָוונע אָן ראָזאָווסקי וואָלט נישט געווען גערוינט, זיין געשטאלט האָט פארענדיקט די גוטקייט און איידלקייט פון ליטע. א סך פון אונדז האָבן צו פארדאנקען די דאָזיקע גוטע יידן זייער לעבן, זיי האָבן געזאָרגט פאר אונדז מיט עפעס א העכערער איבערגעגעבנקייט. די דערמאָנטע געשטאלטן מוזן פארצייכנט ווערן. איך קאָן זיך נישט באַפרייען פון די קאָשמארן, וואָס איך האָב דורכגעלעבט אין מיין וואַנדער־וועג און אין דער זעלבער צייט וועל איך זיך נישט באַפרייען פון די גוטע מאָמענטן. יעדעס פריינטלעכע וואָרט איז טייער, יעדער געלענער, יעדעס ביסל וואַסער, יעדע טובה. די דאָזיקע זכרונות, דאָס איז מיין קאָפיטאל, וואָס איך האָב אָנגעזאמלט אין די מלחמה־טעג. מער האָב איך נישט און מער וויל איך נישט האָבן. דער מענטשלעכער קאָפיטאל האָט מיר געגעבן כוח זיך צו דערשלעפן אהער...

א סך מאָל האָב איך אין קאָוונע זיך אויסבאהאלטן פון מענטשן. צופיל זיך אָנגעהערט וועגן נגישות, צופיל אומעטיקע אויגן געזען, צופיל שרעק ארום... גיי איך צום פארפרוירענעם ניעמאן. אויף דעם אייז טאנצן שוואַרצע קראָען און אין דמיון טאנצן אויך שוואַרצע קראָען... איך פלעג מאַכן דעם סך הכל פון מינע כוחות און פון די שוואַרצע היטלער־כוחות. איך האָב זיך געבעטן ביי מיין האַרץ:

— האַלט אויס! צוליב א שוועסטער, צוליב א ברודער, צוליב פאָלק און מענטשן; האַלט אויס! צוליב נקמה, צוליב דעם לעצטן חשבון... אָבער די כוחות זענען אין ערגעץ אריינגעזונקען אין א שוואַרצן אָפגרונט. עס האָט זיך קיין שטראַל נישט געזען... דאָך פלעגט מען זיך ראַטעווען פון יאוש. מיט וואָס? בלויז מיט דעם געדאַנק, אז עס זענען נאָך פאראן גוטע מענטשן, גוטע יידן, גוטע און האַרציקע. איך האָב זיך צונעקומט, ווי מען האָט געהאַלפן דעם צווייטן און דאָס האָט מיר געגעבן גלויבן...

דער קאלטער אייז פון ניעמאן איז שוין דעמאָלט נישט געווען אזוי קאַלט און שטעכיק... וואָס איז אייז, פראַסט, וואָס איז מלחמה? איך וועל

ארינגיין צו ראָזאווסקין, איך וועל אים נאָכאמאָל דערציילן מיין לאַגע:
 ער וועט שמויכלעך, ער וועט ווידער אָנשרייבן א דעפעש קיין ארץ־ישׂראל,
 אָדער קיין ניו־יאָרק. ער שרייבט פאר אלעמען דעפעשן, ער לויפט צו די
 מיניסטערן פון דעם קליינעם לאַנד, ער העלפט, ער ראטעוועט.
 ער האָט א ווארעם מענטשלעך הארץ און דאָס גיט א סך טרייסט
 און דאָס זאָגט עפעס צו...

איצט איז פאר מיר פארשטענדלעך דער פחד פון די אלע פליטים
 אין ליטע, זייער אומרואיקייט, זייער וויזע־זוכעניש. זיי האָבן ממש פאר־
 סמט די לופט מיט זייערע ליפן, מיט די אויגן, מיט דער האלב־משוגענער
 נערוועאישקייט. איך אליין בין געווען רעזיגנירט, איך האָב נישט געהאט
 דעם אמתן חשק צום לעבן, און צי לוינט עס אזוי פיל צו מאטערן זיך
 פאר דער עקזיסטענץ? אָבער זיי האָבן מיך אָנגעשטעקט מיט זייער לע־
 בנס־דורשט. איך בין נאָך נישט ארומגעלאָפן ווי די אנדערע, דאָך די
 ווייטקייט, די וועלט האָט גערייצט און געצויגן. וווּ איך זאָל נישט זיין,
 אומעטום וועט גוט זיין, אָבער נישט דאָ, נישט אין אזא נאָענטקייט מיטן
 דייטש... איצט פארשטיי איך זיי, זיי האָבן געפילט די גרעסטע סכנה און
 יעדער איינער האָט בלויז איין לעבן...

אין ליטע איז אליץ געווען, דאָס בעסטע פון עסן און קליידונג, אפילו
 די דרום־פרוכטן פלעגן אָנקומען דורך שווייז, דורך דייטשלאַנד. קאָוונע
 האָט געלויבטן, די שווי־פענסטער מיט זיידענע העמדער, מיט ענגלישע
 שטאָפן. נעבן דער „מאָניקא“ איז געווען א גרויסער ליכטיקער רעסטאָראַן,
 וואָס האָט באלאנגט צו א יידן, ראָזמארינאס. דער דאָזיקער רעסטאָראַן
 האָט געהאט עטלעכע שווי־פענסטער, זענען דאָרט געשטאנען אין די פענ־
 סטער געפרענגלעכע גענז, ברוינע שמאלציקע, פעטע, א טויטער וואָלט גע־
 וואָרן לעבעדיק פון אזעלכע געשמאקע גענז. דערנאָך שטיקער פיש, מאַ־
 יאָנעזן... אויסגעזען האָט עס שטענדיק, אז עס גרייט זיך א גרויסע סעודה
 אין קאָוונע. עס זענען געווען נאָך אזעלכע רעסטאָראַנען, יידישע און
 קריסטלעכע. אומעטום מיט א שפע פון פיש און פלייש. מען האָט גע־
 דארפט זען אן ערב שבת אין קאָוונע. שוין דאָנערשטיק פארנאכט פלעגן
 זיך אין די געבעקס־געוועלכטן באווייזן פרישינקע קיבלעך לכבוד דעם קור־
 מענדיקן שבת. ליטווישע קיבלעך, טרוקענע און געפילטע, מאָדנע פלאַ־

דנס מיט ראָזשינקעס און מיט עפל. דאָס באַקן איז אין ליטע פארוואנדלט געוואָרן אין א קונסט. די ליטווישע יידן זענען עקשנים און זיי האָבן עס מיט זייער עקשנות דערפירט, אז זייער פלאַדן איז געוואָרן דער בעס־טער. פרייטיק פלעגן די געפלאַכטענע חלות ארויסקוקן פון די געבעקס־געוועלכן. דאָס זענען נישט געווען קיין חלות, נאָר עפעס גרויסע שטיקער צירונג, וואָס זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור. עס האָט זיך שטארק געפילט דער ערב־שבת. די גאס האָט זיך אליין גערופן צו רואיקייט און צו אידיליע... און דאכט זיך, אז עס איז טאקע רואיק. דער שניי איז רואיק געלעגן אויף די ביימער און אויף די בענק פון לייסווענס אלע, יידישע ווייבער קויפן סיכלעך און חלות, אלץ איז גוט.

ניין! דער פחד איז שוין געקראַכן אומעטום, ער איז נאָכגעגאנגען די מענטשן. ער האָט זיי אָפגעשטעלט און פון שלאָף אויפגעוועקט.

איינמאָל ביינאכט, שפעט אין מיטן נאכט, ערב פארטאָג... איך בין נישט געשלאָפן. אָבער וועמען גייט עס אָן ווען א מענטש שלאָפט נישט? אפשר האָט פארדראָסן וואָס איך שלאָף נישט און אנדערע שלאָפן יאָ? פלוצים קומט ליגום צו מיר אריין אין צימער:

— איר שלאָפט נישט? איך קאָן אויך נישט שלאָפן...

— וואָס איז געשען? — פרעג איך.

ער צינדט אָן דעם לאָמפ, ער זעצט זיך אויף מיין בעט. איך קוק אים אָן. דער מענטש האָט גרויסע אויגן, שרעק־אויגן...

— איך האָב נישט געקאָנט איינשלאָפן, האָב איך זיך גענומען צום רעכענען און געמאכט א סך־הכל.

— וואָס פאר א סך־הכל?

— מיר זענען אלע פארלוירן, אָט דאָס איז דער סך־הכל.

אין א פינסטערן ווינטער־פארטאָג, ווען פראָסט און ווינט איז אויף דער גאס, ווען מען איז נאָך דערצו א פליט... דעמאָלט מאכן אזעלכע ווערטער אן אייגנדרוק...

— פארוואָס זענען מיר פארלוירן, פאניע ליגום?

איך האָב זיך אוועקגעזעצט און געקוקט אויף זיינע גרויסע אויגן און אויף דעם שרעק פון זיינע אויגן. דער מענטש איז אויף אן אמת געווען ווי צעדולט פון א גרויזאמער איבערראשונג.

— איר פארשטייט? איך האָב נישט געקאָנט שלאָפן, האָב איך געמאכט א סך־הכל: דער דייטשישער גרענעץ איז פון אונדז א פערציק פופציק קילאָמעטער, ביי אונדז אין ליטע האָבן די רוסן מיליטערישע באזן, מען האקט אויס וועלדער, מען טראָגט אראָפּ שטעטלעך און מען מאכט באפעסטיונגען. צוויי ביטערע שונאים זענען זיי: דער דייטש און דער רוס, איינער געטרויט נישט דעם צווייטן. היינט, מאָרגן, איינער פון זיי וועט נישט אויסהאלטן און א שפרונג טון אויפן צווייטן און פון אזא שפרונג וועלן מיר צעריבן ווערן.

ער איז שטיל געוואָרן. איך האָב אויך נישט גערעדט. דער דאָזיקער נאכט־ווייזט פון רואיקן יצחק ליגום האָט מיך איינגעוויקלט אין פחד...
ער האָט ווידער גענומען רעדן:

— פארוואָס זענען מיר אלע אזוי רואיק? פארוואָס אנטלויפן מיר נישט? און איר? איר... פארוואָס לויפט איר נישט? איר האָט דאָך נישט קיין פרוי און קיין קינדער, פארוואָס אנטלויפט איר נישט, דאָ איז די גרעסטע סכנה.

— אין מיין נישט־לויפן זייט איר אויך אביסל שולדיק, פאניע ליגום!

— איך?

— יא, איר האָט מיך אריינגענומען צו זיך אין א ווארעמער היים. איך בין דאָ איינגעזונקען געוואָרן אין זיסן זומפ, איך האָב זיך פארגעסן, וווּ איך בין אין דער וועלט.

אין דער מינוט האָט ער פארגעסן זיין שרעק, די שרעק פאר זיך. ער האָט געזאָגט:

— טוט אלץ, וואָס איר קאָנט, אנטלויפט פון דאנען. געלט וויפל איר וועט דארפן, וועל איך אייך געבן...

שפעטער, ווען ער האָט פארלאָזט מיין צימער, האָב איך דערפילט די סכנה. א שרעק איז מיך באפאלן, ווי איך וואָלט נישט האָבן איין לעבן, נאָר הונדערט לעבנס. דורך דער וואנט איז נישט דערגאנגען קיין גערויש פון דער גאס. פראָסט איז געווען, שניי איז געלעגן, אין הארץ האָט געגליווערט, כאָטש אין צימער איז געווען ווארעם.

דעמאָלט האָט זיך איבערגעריסן אנטגילטיק מיין לעצטע ביסל רור

אי קייט. ליגומס באזוך האָט פארטיפט מיין אייגענעם פחד, וועלכער האָט זיך כסדר געוואָלט באהאלטן אין פארשידענע איינרעדענישן. אין דעם זעלבן טאָג בין איך אריין אין דער רעדאקציע פון דער „ידישער שטימע“.

איך האָב גערעדט מיטן רעדאקטאָר רובינשטיין:

— ווי זעט אויס אונדזער לאַגע?

— איך רעכן, אז מיר וועלן זיך ארויסדרייען מיט שלום.

ער איז געווען אן אָפטימיסט ביז דער לעצטער רגע. איך געדענק, ווי ער האָט דעמאָלט ארויסגענומען פון זיין שופּלאַך א פּעקל בריוו מיט דעפּעשן.

— איר זעט, מען רופט מיך קיין דרום־אפריקע, קיין ארץ־ישראל,

קיין אמעריקע. איך האָב גוטע פריינט.

— פארוואָס פאָרט איר נישט?

— איך קאָן די יידן פון דאנען נישט פארלאָזן. איך לויף יעדן טאָג

אין אלע מיניסטעריוםס, איך האָב שוין א סך פליטים געראטעוועט... ניין! איך טאָר פון דאנען נישט אוועק.

רובינשטיין האָט טאקע זייער פיל געארבעט פאר די פליטים. ער

האָט זייער פיל אויפגעטון. ער און ראָזאווסקי פון „האיאס“, דער אדוואָ־קאט גאַרפינקעל, ד״ר ראבינזאָן און ד״ר מאמעס. וואָס פאר א טיערע יידן, מען וועט זיי נאָך דערמאָנען... עס האָט זיך געוואָלט בלייבן מיט זיי, אין זייער ווארעמער סביבה, אָבער אויף דער נשמה איז קאלט געווען פון אייגענעם און פרעמדן פחד. אין קאפע „מאָניקא“ איז די לופט אלץ מער געשטיקט געוואָרן. דער וויזע־פיבער האָט אלץ פארסמט, כאַטש די קאווע, די פוטער, די ליכטיקע זעמל מיט די קוכן — אלץ איז נאָך גוט און געשמאק געווען. דער פראַסט אָבער איז געגאנגען פון רוסישן צפון און פון דייטשן מערב...

איך בין דאן צוגעפאָרן קיין ווילנע, גערעכנט, אז דאָרטן וועל איך

עפעס דערגיין וועגן ארויספאָרן. עס איז דאן אָנגעקומען קיין ווילנע א פאק מיט אמעריקאנער וויזעס פאר אינטעלעקטועלע מענטשן, האָב איך געוואָלט זיין אינטעלעקטועל, כאַטש אביסעלע אינטעלעקטועל... אָבער עס איז שוין געווען צו שפעט. די וויזעס האָט מען שוין צעטיילט פאר אנדערע. אין ווילנע איז געווען נאָך ערגער מיטן פחד, ווי אין קאָוונע. קאָוונע

האָט מורא געהאט מיט א רואיק פנים, געלעבט, געגעסן, פארבראכט און אין דער זעלבער צייט מורא געהאט. ווילנע מיט אירע טויזנטער און טויז-זנטער פליטים האָט האַלב געהונגערט, געווען בלייך און אויסגעדראָרט, ווילנע האָט געקוקט מיט שרעק אויף יעדן טריט און אויף יעדע שעה פון לעבן. אין ווילנע זענען נאָך כסדר צוגעקומען פליטים. דורך די שנייען זענען זיי געקראָכן. זיי האָבן געדארפט אויסמיידן די דייטשע, די רוסישע און די ליטווישע פאטרוֹלן. דאָרטן האָב איך אויסגעהערט מעשיות פון מענטשלעכע יסורים. מעשיות, וועלכע איך וויל דאָ נישט דערציילן, כדי נישט צו פארסמען דעם פילנדן מענטשן, כאָטש אויף אן אמת געזאָגט, האָט מען דעם זאטן און קארנן געדארפט יעדע שעה דערלאנגען אזעלכע געשיכטעס, ער זאָל זיך נישט גרויסן. ער זאָל וויסן און פילן, ווי וואקלדיק עס איז זיין גדרות. מען האָט מיר דערציילט, אז אין ווילנע, אין שפיטאָל אויף דער זאוואלנער גאס ליגן א סך מענטשן מיט אָפגעפרוירענע גלידער. מען האָט זיי געפונען אין די וועלדער און אויף די פעלדער פון גרע-נעץ-פאס. איך בין געגאנגען אין שפיטאָל, איך האָב געזען אויגן...

די אויגן ביים מענטשן ווערן נישט אָפגעפרוירן. דעם צער נעמט נישט קיין פייער און עס נעמט אים נישט קיין פראָסט. איך בין געגאנגען פון איין זאל אין צווייטן. איך האָב געקוקט אויף די קראנקע און א פאר-גליווערטער ווייטיק האָט אויף מיר געקוקט. דער — אָן א פוס, יענער — אָן ביידע פיס, ביים דריטן איז ווייניק פארבליבן פון פנים...

א פראזע האָט מיך באגלייט פון איינעם:

— צוויי פיס האָב איך געהאט, און צוויי הענט... געהאט... געהאט... געלאָפן א מענטש פון דעם תליון, פון טויט־סכנה, געלאָפן ביז צום גרענעץ פון א צווייט לאַנד. דאָרטן זענען זעלנער געשטאנען מיט ביסקן און נישט געלאָזט ווייטער גיין... איז דער מענטש־ייד געקראָכן אין די שנייען, געוואָלט זיך אריינגבענען צו אביסל ליכט און ווארעמקייט. דער פראָסט האָט אים געכאפט און הענט און פיס צוגענומען...

אויסגעהערט א סך אזעלכע מעשיות אין ווילנע. געזען יסורים און ווידער געלאָפן צו דער קאָוונע. פון וואגאָן־פענסטער ארויסגעקוקט. א ווייסער שניי, א נישט־בארירטער שניי איז געלעגן און אויף דעם שניי איז ווידער געפאלן א לאנגזאמע ווייסקייט. געקוקט אויף דעם און זיך

דערמאָנט די ווינטערס פון מיין לעבן, דעם שניי אפילו בעת איך בין ביינאכט פון חדר געגאנגען. דעמאָלט האָט עס אזוי גערייצט און אזוי פיל צוגעזאָגט. שנירוויסקייט אין די רוסישע ווייטקייטן פון וואָלאָגדע און ארכאנגעלסק און שניי פון די אלפן און טיראָלן, שניי פון זאקאפאנע און וואראכטע... אזוי פיל ווייסקייט שוועבט אין דער פארשווארצטער נשמה, און פלוצלינג רוקט זיך ארויס ליגומס פנים, מיט גרויסע, גרויסע אָנגעשראָקענע אויגן.

— איך האָב געמאכט א סך־הכל וועגן אונדזער לאַגע. מיר זענען פארלוירן. דער דייטש...

איך הער גאָרנישט און זע גאָרנישט, נאָר איך פיל, ווי דער פחד ננבעט זיך פון אלע ווינקעלעך... א גרויסער, צי א קליינער פחד, איך קאָן אים נישט אָפּמעסטן, נאָר שמעכעדיק איז ער געווען, אָי, ווי שמעכעדיק!

איך האָב מורא געהאט, איך האָב געטראכט וועגן זיך און אין דער זעלבער צייט, ווען איך האָב געוואָלט שנעלער אנטלויפן פון קאָוונע, האָב איך אויך געטראכט וועגן די, וועלכע זענען שוין ביים דייטש... וואָס איז מיט זיי? איך האָב זיי בלויז דערמאָנט און גלייך אויפן אָרט און פלוצלינג נעמט עס שוועבן פאר די אויגן, א וועלט מיט בערדיקע יידן, א סך, א סך, צענדליקער טויזנטער און הונדערטער טויזנטער. די יידן פון ווארשע, פון לאָדזש און לובלין, די בערדיקע יידן פון הונדערטער שמעטלעך און ישר ביים. איך וואָלט עס געזאָגט בילדעריש: א וואַלד מיט בערדיקע יידן, אויף זייערע אקסלען האָבן זיי אויסגעטראָגן א סך צרות, די וואָלינער, די פון נאליציע. ווער עס איז איינמאָל געווען אין קראָקע און געזען די יידן אין א שבת, דער וועט עס קיינמאָל נישט פארגעסן, די הויכע שטריימלעך, די זיידענע קאפּאַטעלעך און די פינע בערד... דרין־אָרץ פאר זיי... בילד דער, פּרעכטיקע פיגורן, אויסגעהאלטענע יידן, גלויביקע, נישט פארגע־סענע געשטאלטן.

אָפּט שמעל איך זיך ביטער די פראגע: פארוואָס זענען זיי אלע נישט אנטלאָפן? יעדעס לעבעדיקע נפש האָט דאָך אן אינסטיקט בעת אים דראָט א טויט־סכנה? פארוואָס זענען די אלע מיליאָנען יידן נישט אנט־לאָפן בעת אזא בלוטיקער שטורעם האָט זיך דערגענטערט?

געברענטע טריט

דער ענטפער איז איינער: זיי האָבן אין זייער ערלעכקייט נישט געגלויבט, אז מענטש זאָל ווערן אזא בעסטיע. די יידן פון פּוילן, די קר-בנות פון פּוילן, זיי האָבן זיך נישט פּאַרנעשטעלט, אז די וועלט פּאַרמאָנט אזוי פיל הינט, אזוי פיל פּאַרברעכער, אזוי פיל גזלנים...

X

מיט די רוטן

בעלגיע איז געפאלן, האלאנד איז צעשמעטערט געוואָרן, מאזשינאָד
ליניע איז דורכגעריסן און אויפן אייפֿל־טורעם אין פאריז פלאטערט די
סוואסטיק. די דאָזיקע ידיעות האָבן צעטרייסלט די וועלט, און קאפע „מאָד
ניקא“ אין קאָוונע איז דאָך אויך געווען א קליין וועלטל. קאפע „מאָניקא“
איז אין יענע טעג געווען שטענדיק איבערפולט, שטענדיק צערויצט און
דענערווירט. מען האָט דיספוטירט, מען האָט באשטעטיקט, אָפגעלייקנט
און פאָראויסגעזאָגט. מען האָט נאָך אליז געטרונקען דעם גוטן קאפע מיט
קרעם, מען האָט געגעסן דעם גוטן קוכן, נאָר פחד איז געלעגן אונטערן
טישל, פחד האָט געקוקט פון די ווענט... עפעס וועט דאָ פאָרקומען מיט
דער קליינער ליטע.

איך בין דערווייל אוועק פון ליגומען. איינמאָל בייטאָג, בעת קיינער
איז אין שטוב נישט געווען, האָב איך צוגענומען מיין אָרימען באנאזש
און אריבערגעפאָרן אין האָטעל „אויסטרא“, אויף דער הויפט־גאס „לייס־
ווענס אליעאס“. איך האָב שוין מער נישט געוואָלט זיין קיין גאסט און
איך האָב נישט געוואָלט דעם צורגוטן לעבן דאָרט. ליגום האָט זיך זייער
געבייזערט, ער האָט מיר געזאָגט, אז קיינער וואָרט אים נאָך קיינמאָל אזוי
נישט באַלידיקט. איך האָב אים צוגעזאָגט א קאָמפּענסאציע, אז יעדן
טאָג וועל איך אריינקומען צו אים און איך האָב געהאלטן וואָרט.

די וועלט האָט זיך געבראָכן. דער דייטש מיט זיין אָנגעזאמלט נע־
ווער איז גענאנגען פון לאַנד צו לאַנד, און וואָס וועט זיין מיט אונדז?
ווי געפאנגענע חיות האָבן מיר זיך געפילט. כאָטש אלץ איז דאָ צו אונדז
געווען גוט און גאסטפריינדלעך. געציילטע זענען אוועקגעפאָרן, אָבער די

ברויסע מאסע פליטים איז פארבליבן. מען איז געלאָפֿן פֿון איין קאָנסול צום צווייטן. מען האָט כסדר טעלעגראַפֿירט אין דער וועלט אַרײַן. דער טעלעגראַף אין קאָוונע איז שטענדיק געווען באלאָגערט. מיר זענען אַ וואַנדער־פּאָלק און קרובים האָבן מיר אין אלע עקן פֿון דער וועלט. האָט מען אַפּעלירט צו די קרובים. דער טעלעגראַף האָט געטראָגן בקשות פֿול מיט אַננסט און ווייטיק...

אין יענע טעג פֿון פּחד, ווען מיר אין דער קליינער ליטע האָבן געזען, אז דאָס אומגליק רוקט זיך לאַנגזאָם אָן, זענען אָנגעקומען בריוו פֿון אמעריקע און ארץ ישראל. בריוו פֿון פּראָמינענטע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן געשריבן, אז ווי זיי רעכענען און ווי זיי פּאַרשטייען, איז ליטע איצט דער בעסטער פּונקט פֿאַר די פּליטים... איך האָב אליין געליענט איינעם פֿון די דאָזיקע בריוו און עס האָט זיך שטאַרק געוואָלט גלויבן אין אזעלכע ווערטער... צום באַדויערן! נאָך אזעלכע בריוו איז מען נאָך מער געלאָפֿן צום טעלעגראַף און ווידער דעפּעשירט טאַקע צו דער זעלבער אמעריקע און צום זעלבן ארץ ישראל. איך בין אויך געלאָפֿן. קיין סך האָפּענונג זיך אַרויסצוקריגן פֿון דעם זיסן ליטע־שטייג האָב איך נישט געהאַט. עס זענען געווען גרעסערע יחסנים פֿאַר מיר. די ערשטע פֿון די יחסנים זענען געווען די געלט־מענטשן, די וועלכע האָבן קאָנטעם אין ענגלאַנד, אין דער שווייץ און אין אמעריקע. מיט זיי איז שווער געווען זיך צו פּאַרגלייבן און קאָנקורירן. די צווייטע יחסנים־גרופּע, דאָס זענען געווען די פּאַרטי־מענטשן. אלץ איינס, וועלכע פּאַרטיי, אבי א שטעמפל, א קוויטל פֿון א מיטגלידס־אַפּפּאַל און אָנגעהעריקייט. רבונו של עולם! דאָס האָב איך אינגאַנצן פּאַרזען און נישט פּאַראַויסגעזען, נישט פּאַר־זאָרגט זיך אויף דער עלטער. איך האָב געוואָלט זיין אליין, אליין טראַכטן און אויסטראַכטן, נישט קייען די געזויערטע פּראַזן פֿון א פּאַראַיאָריקער רעזאָלוציע, וואָס „מײַן“ פּאַרטיי האָט אָנגענומען. איך האָב געוואָלט אליין זיין א „פּאַרטיי“ און דאָס האָט זיך זייער נישט אָפּגעצאָלט. כאַטש זיי, די פּאַרטייאַישע, האָבן זיך אויך גענוג געריסן. מען האָט קאָנקורירט צווישן זיך:

— איך האָב אזוי פּיל געאַרבעט...

— איך האָב מער געאַרבעט...

יעדער איינער האָט ארויסגערוקט זיינע געניאלע פארדינסטן פאר דער פארטיי, פארן פּאָלק, פארן פּראָלעטאריאט, פאר דער מענטשהייט, און דעריבער גיט אים וואָס גיכער א וויזע און געלט, וועט ער אוועקפאַרן און ראטעווען זיין לעבן און דערנאָך וועט ער אליין ראטעווען די גאנצע מענטשהייט. סוף כל סוף זענען די אלע פארטיי־חסנים אוועקגעפאַרן און טאקע די ערשטע און טאקע אין די בעסטע באדינגונגען...

מיט זיי האָט זיך קיינער נישט געקאָנט פארגלייכן. פאר זיי האָט מען געזאָרגט אין אלע עקן פון דער וועלט. א פארטיי־שטעמפל דאָס איז דעמאָלט געווען א טאליסמאן, א צויבער־שטעקל, א כישוף־מאכער...

איך און מיין גלייכן האָבן זייער ווייניק האָפענונג געהאט זיך צו ראטעווען און אז מען האָט נישט קיין האָפענונג, הייבט מען אָן אָפט צו טראכטן, אז מען דארף גאָרנישט די האָפענונג, אלץ וועט סיי ווי גוט זיין, מען רעדט זיך איין... אמת, איך האָב אויך געשיקט דעפעשן, געבעטן דעטונג, אָבער באקומען האָב איך אזעלכע נישט קלאָרע, בלייכע ענטפערס. די פארטיי־מענטשן האָבן א סך בעסערע תשובות באקומען.

איך האָב דערווייל געארבעט אין דער „ידישער שטימע“, ארומגע־פאַרן מיט רעפּראטן אין די ליטווישע שטעט און שטעטלעך, צוגעגרייט צום דרוק א ביכל לידער וועגן די פליטים... יא, וועגן די לידער: איך האָב אין גאס געטראָפן צאנינען, האָב איך צו אים געזאָגט:

— איך גיי דרוקן א ביכל לידער.

האָט ער מיר געענטפערט:

— איילט זיך צו, ווייל מיר וועלן אין גיכן האָבן געסט.

— וועלכע געסט?

— די רויטע קומען אהער, עס פילט זיך שוין אין דער לופט...

הא... וואָס געסט? ווו געסט! איך האָב נישט ליב קיין געסט. איך האָב זיך נישט געוואָלט צוהערן צו די אלע מעשיות. איך האָב געוואָלט, אז אין ליטע זאָל בלייבן ווי געווען. „מאָניקא“ מיט דעם קרעם זאָל בלייבן. די נומע קוכן זאָל בלייבן, די געמיטלעכקייט זאָל בלייבן. גאנץ פשוט: איך בין א מידער פליט, א גאנץ לעבן לויף איך און דער קאָפּ ווערט שוין גרוי. מיט געוואָלט האָב איך געיאָגט פון זיך אלע געדאנקען וועגן פאר-

ענדערונגען, ווייל יעדע פארענדערונג קאן פטרן מיין לעצט ביסל כוה און מיך אינגאנצן.

און איינמאל א שבת בייטאג. איך בין דעמאלט געווען אין פאני-מוני. דאס איז א דאטשע-ארט הינטער קאוונע, פינף קילאמעטער פון דער שטאט. אן אלטער וואלד ביים נייעמאן, א געבענטשטע רואיקייט. א ווינטל א שבתדיקער, אבער גלייך מיטן ווינטל לויפט פארביי א מענטש אן אומד באקאנטער און ווארפט צו מיר א פראזע:

— אין קאוונע זענען אריין די סאוועטן, די סאוועטן זענען אריין. מער האט ער גארנישט געזאגט. ער איז פארשוונדן געווארן צווישן די גאלדענע סאנסעס, דאך איך בין נאך פארבליבן אויפן פלאץ. זיך נישט געקאנט רירן פון ארט. די „געסט“ זענען געקומען. עס וועט זיך אנהייבן א מעשה מיט א נייער אָרדענונג. איך האָב מורא פאר אלע אָרדענונגס-מאכער, איך בין זיך מודה, איך האָב שטארק מורא פאר זיי. פון קינדווייז אן אזוי, אז דער באלעבאס האָט אָנגעהויבן מאכן אָרדענונג אויפן הויף, האָבן מיר שוין נישט געהאט ווי זיך צו שפילן...

שפעטער אביסל בין איך שוין געזעסן אין אן אויטאָבוס. איך בין שוין געפאָרן קיין קאוונע, אין דער נייער קאוונע. דעם ערשטן טאג האָב איך דערזען ביים בריק. דריי שווייגיקע: דער טאנק, דער זעלנער אויף אים און די ביקס אויפן זעלנער. ווען דער אויטאָבוס איז אריינגעפאָרן אין דער הויפט-גאס, אויף ליסווענס אליעאס, האָב איך שוין די רואיקע קאוונע נישט דערקענט. דער אספאלט אויפן שאַסיי איז געווען צעריבן, צעריסן און צעפליקט און אויף די צעפליקטע שטיקער אספאלט זענען געגאנגען טאנקען און טאנקען, טאנקען און האַרמאַטן. איין שנור אָן א סוף. גרויסע און קליינע טאנקען, גרויסע און קליינע האַרמאַטן. עס האָט מאָגאַמאַנע געקלאַפט. דאָס איז געווען אינגאנצן ניי פארן אויג, נאָר אין א שעה ארום איז דאָס געוואָרן לאַנגווייליק. מען האָט שוין געוואָלט, אז זיי זאָלן דורכ-גיין און דאָס אויג זאָל צוריק דערזען די אלטע, רואיקע גאס מיט די אלעען, מיט די ביימער, מיט די גרויסע, שיינע שווייפֿענסטער. אָבער דער טאנקען-שנור האָט זיך נישט איבערגעריסן, נישט אין דעם דאָזיקן שבת און נישט איבערנאכט. צוויי, דריי טעג, פיר טעג, עס האָט נישט אויפגעהערט. זענען געשטאנען גרופעס יידן און געמאכט אויספירונגען:

— די סאָוועטן זענען אַרײַן אין ליטע, ווייל אין קלײנעם לאַנד איז נישט אלץ אין אָרדענונג אין געזעלשאַפטלעכן, צי אין פּאָליטישן זין. אזא מאַטיוו איז פון זיי אָנגעגעבן געוואָרן. אָבער צו וואָס באַדאַרף מען פאַר דער קלײנער ליטע אזוי פיל טאַנקען און האַרמאַטן? האַס... דאָס מײַנט מען דאָך נישט ליטע, דאָס מײַנט מען דאָך דעם דײַטש.

די אויערן זענען פאַרשאַרפט געוואָרן. די אויגן, מער אָנגעשראַקן און מער נײַגעריק.

האַ! דאָס מײַנט מען דאָך דעם דײַטש...

אָבער גענוי האָט מען זיך נאָך קיין חשבון נישט אָפּגעגעבן. עס איז געווען שבת. שבת, דעם פּופּצנטן יוני. די שטאָט האָט געקאַכט און געטומלט פון די אלע נײַעסן, די טאַנקען זענען געגאַנגען און צעמאַלט, צעמאַלט דעם אַספּאַלט און דאָ האָט מען שוין דערצײלט, אז דער פּרע-זידענט סמעטאַנאַ איז אַנטלאָפּן קיין בערלין און אז די סאָוועטן וועלן גרינדן אַ נײַע ליטווישע רעגירונג, מען וועט אויסוויילן אַ נײַעם פּרעזידענט און אלץ וועט זיין גוט. גוט צי שלעכט, מען ווייסט נאָך דערווייל נאַרנישט. אָבער איין זאַך איז געווען: שטימונג...

איך געדענק, אז שבת-צורנאַכט איז „מאַניקאַ“ געווען פּול, איבער-פּולט, באַלעבאַטיס, פאַבריקאַנטן, סוחרים — אלע זענען דאָרט געווען. אלע האָבן געטומלט, מען האָט גערעדט אויפן קול כּאָטש נישט אלץ האָט מען איצט געמעגט רעדן. איך געדענק דעם אָרקעסטער, ער האָט דעמאַלט געשפּילט העכער, ווי אלע מאָל, פון אַ געוויסער אויפּרעגונג אוודאַי... און איינער פון אָרקעסטער האָט צו דער מוזיק צוגעגעבן אַ ליד. ער האָט פאַר-ראַפּראַזירט דאָס פּאָלק-ליד: „וואָס דאַרף איך האָבן געלט, אז דו ביסט מײַנע“. בײַ דעם זינגער איז עס אַרויסגעקומען: „וואָס דאַרף איך האָבן געלט, עס איז שוין מער נישט מײַנע“. דער גאַנצער עולם האָט אַפּלאַדירט אויפן קול פון דער געלונגענער פאַראַפּראַזע.

אין „מאַניקאַ“ האָט מען געשפּילט און געזונגען. אין „מאַניקאַ“ האָט מען געלאַכט און זיך געזעגנט מיט דער בורזשואַזער קאווע, מיט די געשמאַקע סמעטענע-סוכנעס און אויף דער גאַס זענען נאָך אלץ געגאַנגען די טאַנקען און די האַרמאַטן. שווייגנדיק האָבן די זעלנער באַגלייט זײַערע

מאשינען. ערגעציוווי האָט ווער געשריען „הורא“, ערגעציוווי האָט מען גע-
וואָרפן בלומען אויף די טאנקען, ערגעציוווי האָט מען געזונגען.

איך האָב געהאט מיינע זאָרגן און אין יענער נאכט האָב איך נישט
געוואָסט, וואָס דאָס איז אזוינס שלאָף... איך בין געשטאנען אין פענסטער
און געקוקט אויף דעם מיליטער, וואָס איז ענדלאָז געשוואַמען איבער דער
הויפטגאס פון דער ליטווישער הויפטשטאָט. רוסיש מיליטער, רויט-
רוסיש מיליטער, געווען איז דאָס א געמיש פון פעלקער. אָבער אין די
זעלבע בנדים, אלע ווי אויסגעגאָסן פון איין שטיק, אביסל פארכמורעט.
אָבער די מאשין האָט געקלאַפט, עס האָט זיך געפילט דיסציפלין און אַר-
דענונג. אָבער וואָס האָט עס צו מיר, צו מיין געמיט? איך האָב נישט ליב
קיין באַוואָפנטע מענטשן און ווען איך זע זיי, ווער איך בטל ביי זיך און
די גאַנצע וועלט פון געדאַנק און געפיל, די גאַנצע וועלט פון קונסט, פון
שיינע ארכיטעקטור, פון מוזיק, נעמט זיך וואַקלען...

געווען איז דאָס אין א נאכט פון האַלב יוני. אָנהייב זומער. אין
דער צייט זינגט נאָך אין קאזשימיעזש דער נאכטיגאל. ער האָט דאָרט ווי
זיך צו באהאלטן, דער זינגענדיקער פויגל. די קוסטעס אין קאזשימיעזש
זענען געדיכט. די ביימער רוישן דאָרט, ווי אן אָפגעזונדערטע גרינע וועלט...
איך האָב עס ליב. פארוואָס בין איך נישט דאָרט? איך בין אזוי מיד פון
די שטורעמס, וואָס זענען אריבער און נאָך מער מיד פון די שטורעמס,
וועלכע רירן מיך איצטער אָן. אי, ווען א מענטש זאָל כאַטש איינמאָל בא-
קומען פליגל כדי צו אנטלויפן פון די מענטשן...

ראַטע נאָך ראַטע. עס קלאַפן טריט איינטאָניק, אויטאָמאטיש. עס
פאָרן מאשינען, האַרמאטן, טאַנקען. ביינאכט פאָרן זיי. וווהיין? אין וועלכן
וויסטן טאָג אריין? שטאַרק זענען די זעלנער, שטאַרק זענען די טאַנקען.
כזה איז עס און איך האָב ליב דאָס שוואכע ווינטל, וואָס בלאָזט אין מיין
פענסטער, אָבער היינט איז דאָס ווינטל דורכגעזאַפט מיט בענוין. די מלחמה
פאַרסט אלץ.

אויף מאָרגן נאָכדעם, ווי די רויטע האָבן באזעצט ליטע און קאָוונע,
בין איך אריינגעקומען אינדערפרי אין דער רעדאקציע פון דער „ידישער
שטימע“. אריינגעקומען צו רובינשטיינען. ער איז געזעסן, דער רעדאקטאָר,
ביי זיין טיש און געאַרבעט ווי שטענדיק. דאָס האַרץ האָט מיר פאַר אים

וויי געטון. איך האָב געוויסט, אז ער וועט דאָ אין זיין רעדאקציע לאנג
 נישט ארבעטן. מיר האָבן גערעדט, דערביי פרעגט ער ביי מיר:
 — ווען וועט איר געבן אייער פעליעמאָן אויף פרייטיק?
 — אויף פרייטיק? ווער ווייסט, צי ביז פרייטיק וועט זיין א „ידישע
 שטימע“?

ער איז ביז געוואָרן, אויפגערעגט געוואָרן און גענומען ווארפן מיט
 ווערטער, ווערטער, וועלכע האָבן געהאט דעם ציל זיך אליין און אנדערע
 צו באַרוואַקן:

— זיי זענען איצט אנדערע, זיי וועלן אונדז לאָזן ארבעטן...
 — הלוואי, — האָב איך געזאָגט.

דערנאָך בין איך אוועק קוקן, ווי דאָס נייע לעבן גייט אויף די גאסן.
 דערנאָך בין איך אוועק איבער די טעג און די טעג זענען אוועק איבער
 מיר. איך האָב זיך צוגעקוקט און זיך צוגעהערט. געוואָלט זיך איינרעדן,
 אז עס האָט זיך גאַרנישט געביטן און דאָך האָט זיך אלץ געביטן. דער
 פרעזידענט סמעטאנא איז אנטלאָפן. מען האָט אוועקגעזעצט א נייעם פרע-
 זידענט, פאלעצקאס האָט ער געהייסן, א זשורנאליסט, א נייע רעגירונג האָט
 מען באשטימט. די גאסן זענען געווען באפוצט מיט פּאָנען. די ערשטע
 פּאָר טעג זענען אויף די רעגירונגס-געביידעס געהאנגען צוויי ליטווישע
 פּאָנען און איין רויטע, א סאָוועטישע. שפעטער אין עטלעכע טעג אין
 עס געוואָרן אנדערש: צוויי רויטע פּאָנען און איין ליטווישע, דערנאָך נאָך
 אביסל אנדערש: די ליטווישע פּאָן איז אינגאנצן פארשווונדן געוואָרן...
 צו ערשט האָט מען געגעבן צווייסיג די באלעבאטיס און די אָנגעד-
 שטעלטע פון אלע געשעפטן, פון אלע פאבריקן און אונטערנעמונגען, אז
 אלע זאָלן זיי בלייבן אויף זייערע ערטער, ווייל אלץ בלייבט. ווי געווען.
 דאָך אין א וואָך ארום האָט מען די באלעבאטיס אָפגערוקט אָן א זייט,
 מען האָט זיי דערלויבט ארומבלאָנדזשען אין זייערע אונטערנעמונגען, ווי
 די שאַטנס, און נאָך אין א וואָך שפעטער האָט מען זיי געבעטן, זיי זאָלן
 מער נישט קומען, מען דארף זיי נישט, מען וועט זיך אָן זיי אן עצה געבן.
 קיין זאך איז נישט צוגענומען געוואָרן מיט געשריי, מיט טומל, נאָך לאנג-
 זאם, אידל און שטיל. רובינשטיינס „ידישע שטימע“ איז נאָך אין טאָג
 ארויס מיטן אלטן נוסח, אויף מאָרגן האָט מען געבעטן, די צייטונג זאָל

געשיקט ווערן אין צענזור אריין, איבערמאָרנן האָט מען אריינגעזעצט א יונגמאן, ער זאָל אכטונג געבן און נאָך א טאָג: רובינשטיין האָט שוין נישט געהאט צו וואָס ער זאָל קומען אין רעדאקציע אריין...

עס האָט זיך געביטן דאָס לעבן. די אָרימע זענען נישט רייך גע-
וואָרן, אָבער די רייכע זענען שוין אָרים געוואָרן. איך מוז דאָ אָבער קאָ-
טעגאָריש באשטעטיקן, אז די רייכע האָבן נישט באוויינט זייערע פאָר-
מענס. איך האָב נישט געהערט אין דער הינזיכט קיין קלאַגליד. יערער
אייער האָט זיך אונטערגעגעבן דעם נייעם גורל מיט הכנעה:

— זאָל זיך כאָטש דאָס ענדיקן מיט דעם אליין.

אמת איז, אז פיל האָבן געבעטן, מען זאָל זיי דערלויבן צו ארבעטן
אין זייערע אייגענע אונטערנעמונגען אלס אָנגעשטעלטע. פיל פון זיי האָט
מען די דערלויבעניש געגעבן, אָבער שפעטער האָט מען דאָך אלעמען פון
זיי געהייסן גיין אהיים. די בורזשואזיע טויג נישט און איר שאָטן טויג
אויך נישט. אין קאָוונע איז באלד גרויס געוואָרן די מחנה פון מענטשן
אָן א באשעפטיקונג. א מחנה פון „געוועזענע“, געוועזענע באלעבאטיס,
פאבריקאנטן, דירעקטאָרן און רייך-באצאָלטע באאמטע. די אלע האָבן זיך
ארוםגעדרייט אָן א פיצל ארבעט. צוזאמען מיט זיי די פליטים. אן אומ-
פראָדוקטיווער עלעמענט, אויף אזעלכע קוקט די נייע מאכט מיט נישט
לייכטערע אויגן... די פליטים זענען נערוועאישע מענטשן, זיי האָבן גע-
נומען לויפן צו די קאָנסולאָטן, זיי זענען איבער די גאסן פון קאָוונע ארום-
געלאָפן ווי פארסטע. זיי, געניטע אנטלויפערס, זענען אריינגעפאלן אין
א נעץ, אויף וועלכער זיי האָבן זיך אבסאָלוט נישט געריכט. קיינער האָט
זיי דערווייל נישט אָנגערירט, אָבער אין קאָוונע האָט מען שוין געוויסט
וועגן א „לעמבערג“, וועגן א „לוצק“ און וועגן אנדערע פונקטן, פון וואנען
מען האָט די פליטים פארשיקט ערגעץ וויטרווייט אין די רוסישע שנייען...
און קיינעם פון אונדז האָט זיך נישט געוואָלט גיין אין דעם „ערגעץ-
וויטרווייט“...

פון דער סאָוועטישער מאכט אליין האָט מען אויף זיכער נישט
געקאָנט דערגיין, צי מען וועט לאָזן אוועקפאָרן אָדער נישט. די ענטפערס:
זענען געווען פארשידענע, איינמאָל אזא און דעם צווייטן מאָל אנדערש.

— אך, יא! איר וועט פאָרן, מיר וועלן קיינעם נישט פארהאלטן,
מיר דארפן אייך נישט.
א צווייט מאָל:

— צו וואָס פאָרן? טייערע, ביי אונדז וועט אייך נאָרנישט פעלן,
ביי אונדז ארבעטן אלע, וועט איר אויך ארבעטן. און אזא לאָדזשער
פאבריקאנט, אָדער א ווארשעווער סוחר, א פליט אזא, פלעגט דערהערן
אזעלכע ווערטער, איז אים קאלט און ווארעם געוואָרן. פארבליבן איז איין
עצה: טעלעגראפירן. לויפן צום טעלעגראפֿיאַמט און אָנשרייבן עטלעכע
ווערטער צו קרובים, צו ווייטע קרובים, צו פריינט, צו יעדן אדרעס, וואָס
מען האָט געהאט ביי זיך. מען האָט אויסגעזוכט קרובים פון אונטער דער
ערד. מען פלעגט טעלעגראפירן צו איינעם אין ארגענטינע, אז ער זאָל טע-
לעגראפירן צו פלוני בן פלוני קיין שיקאגאָ און דער פלוני זאָל אָנפרעגן
ביי א צווייטן פלוני אין דרום־אפריקע, ווו עס געפינט זיך איצטער דער
געוועזענער בערשטער פון מעזריטש, וועלכער האָט עמיגרירט פון פוילן.
דער געוועזענער בערשטער זאָל איצט זיין א מיליאָנער און אויב א מיליאָ-
נער איז ער דאָך א קרוב און אזא קרוב קאָן שיקן געלט און טאקע א וויזע
אויך אמאָל. מען האָט געפרוּווט דעם מול. און מערקווירדיק: עס האָט
א סך מאָל געווירקט, דער מול פלעגט ארויסשפרינגען פון אונטער דער
ערד און ראטעווען... די נייע מאכט האָט אונדז געלאָזט טעלעגראפירן.
די נייע מאכט איז געווען מער ווייניק ליבעראל. די קאָוונער מאכט איז
פול מיט געמיט, האָט מען אזוי געמיטלעך גאציאָנאליזירט אלע אונטער-
געמונגען. לאַנגזאם, אָבער סיסטעמאטיש. די נייע מאכט האָט קיין זאך
נישט געוואָלט צעשטערן, בלויז אליץ איבערנעמען. אין גאנצקייט. די פראָ-
דוקציע איז ווייטער געגאנגען. איצט האָט עס אָנגעפירט א פאבריקס־קאָ-
מיטעט. דער באלעבאָס פון דער אונטערנעמונג איז שוין געזעסן אין דער
היים. א סך פון די אונטערנעמונגען האָבן גלייך אָנגעהויבן שטארק צו
הינקען, אָבער דערפאר איז שוין נישט געווען קיין בורזשואזיע...

אליץ האָט זיך געביטן.
געווען זענען אין קאָוונע עטלעכע גרויסע ווירשט־געשעפטן פון ראָד-
מארינאם. ווירשט־געשעפטן צוזאמען מיט רעסטאָראַנען, כשרע רעסטאָ-
ראַנען. דאָרט האָבן געארבעט א סך אָנגעשטעלטע און א סך יידישע מייד-

לעך אלס קעלנערינס. אין דער זעלבער קאָוונע זענען אויך געווען קריסט־לעכע רעסטאָראַנען פון דעם קאָאָפּעראַטיוו, „וואַלגיס“. דאָרטן האָבן אויך געארבעט א סך מיידלעך אלס קעלנערינס, קריסטלעכע מיידלעך. זיי האָבן דערלאַנגט צום טיש שינקע, חזיר־פלייש און אנדערע נישט כשרע שפייזן. האָט די נייע מאַכט, צוליב העכערע גלייכהייטס־מאָטיוון, איינגעפירט א גרויסע רעפּאָרם: זי האָט די קעלנערינס פון „וואַלגיס“־קאָאָפּעראַטיוו גע־שיקט ארבעטן אין די רעסטאָראַנען פון ראַזמאַרינאַס און די קעלנערינס פון ראַזמאַרינאַס זענען געגאַנגען שניידן שינקע אין די „וואַלגיס“־רעס־טאָראַנען. דעם אמתן שכל פון דער גרויסער רעפּאָרם קאָן איך ביז היינט נישט פארשטיין. איך קאָן א סך זאכן נישט פארשטיין, דערפאר בין איך טאקע א קליינבירגער. איך וועל דאָ אויסזאָגן נאָך א סוד: איך בין אזא אָפּגעשטאַממענער אין דער היינטיקער וועלט, אז איך ווייס אפילו נישט גענוי, וואָס דאָס איז א קליינבירגער... פאראן חכמים אויף דער וועלט, פאראן רעפּאָרמאַטאָרן. איך בין זיי מקנא. אָבער לאָמיר דאָס לאָזן. דער פאקט בלייבט פאקט: ביי ראַזמאַרינאַס אין געשעפט האָבן קריסטלעכע מיידלעך דערלאַנגט די געסט צו די טישלעך כשרע ווורשט, ביי ראַזמאַ־רינאַס אין די שוויפּענסטער זענען געהאַנגען מעלדונגען, קוויטלעך אַזעל־כע, געשריבן אויף יידיש: „כשר ווי געווען“. אויך אויף די ווענט פון די רעסטאָראַנען זענען געווען אַזעלכע געשריבענע מעלדונגען: „כשר ווי גע־ווען“... דער נייגעגרינדעטער קאָאָפּעראַטיוו האָט נישט געוואָלט פארלירן זיינע כשרע קונדן...

ווען איך פלעג פארבייגיין פאר ראַזמאַרינאַס רעסטאָראַן, פלעג איך זיך אָפּשטעלן אויף לענגערע מינוטן און קוקן און קלייבן נחת. אָבער נישט פון די געבראָטענע גענזלעך פלעג איך קלייבן נחת, נישט פון די שופּיקעס און נישט פון די לעבערלעך, דאָס זענען טאקע געווען קונסט־ווערק פון בראַט־אויבן. די געבראָטענע גענזלעך און לעבערלעך זענען נאָך אלץ גע־ווען אין קאָוונע. ליטע האָט עס נאָך געהאַט פיל; עס האָט נאָך געקלעקט. איך האָב אָבער געקוקט אויף דער מעלדונג, וואָס איז געהאַנגען אין פּענ־סטער און פון דעם טאקע געקליבן נחת. „כשר ווי געווען“. דאָס איז א טייערע זאך. מענטשן, וואָס פארנעמען זיך מיט אַזעלכע סענטימענטן, זענען מיר ליב, וועל איך אפשר אויך זיין ליב ביי זיי? די מעשה איז באַשטאַנען

אין דעם, וואָס איך בין דאָ געווען נישט אינגאנצן כשר. איך האָב זיך דערלויבט אמאָל צו טראַכטן אָט אזוי ווי איך האָב געוואָלט: שרייבן דאָס, וואָס איך האָב געוואָלט. איז איצטער מיר שווער געווען, איך האָב אביסל מורא געהאט און אפשר א סך מורא געהאט: טאָמער וועט זיך עמעצער דערמאָנען און מיר טון א טובה...

דערפאר האָב איך זיך אזוי געפרייט מיטן „כשר ווי געווען“. מיין חשבון איז געווען א פשוטער: אויב מען דערלויבט מענטשן צו עסן כשר, פונקט ווי זיי האָבן עס פריער געגעסן, וועט מען אפשר אויך מיר דער-לויבן צו טראַכטן אומאָפהענגיק און פריי, אזוי ווי איך האָב פריער גע-טראַכט. מער וויל איך דאָך נישט. איך האָב זיך געטרייסט, איך האָב זיך איינגערעדט, פריילעך איז מיר נישט געווען אויף דער נשמה, כאָטש די זון האָט געשיינט און זומער איז געווען. איך האָב דעמאָלט געענדיקט דרוקן מיין ביכל, אָבער די דרוקעריי איז פארזיגלט געוואָרן און דאָס ביכל איז פארלאָרן געגאנגען. אין דרוקן דאָס ביכל האָב איך אריינגעלייגט מיין גאנץ געלט, בין איך איצט פארבליבן אָן א גראָשן און אָן פארדינסט. די „ידישע שטימע“ האָט שוין געהייסן „קאָוונער אמת“, דאָרט זענען גע-זעסן נייע מענטשן מיט נייע אידעען און איך בין דאָך אזא אָפגעשטא-נענער... אָט גייט ער, דער געוועזענער רעדאקטאָר פון דער „ידישער שטי-מע“. אָט איז ער דער ראובן רובינשטיין. מיר באגעגענען זיך אויף דער לייסוועס אליעאס. „לייסוועס אליעאס“ הייסט אויף ליטוויש די פרייהייטס-אלעע. איצט האָט מען עס איבערגעמאכט אויף „סטאלינאס אליעאס“ — באגעגן איך דאָרט רובינשטיינען. שווייגנדיק איז ער געוואָרן, אָבער אריס-טאָקראטיש ערנסט. מען רעדט עפעס און פון געשפרעך בלייבט די לעצטע פראזע:

— איך רעכן, אז לאנג וועל איך אזוי נישט שפאצירן, אפשר נאָך היינט, זייט געזונט!

איך פארקירעווע צו מיין האָטעל און ער גייט זיין וועג.
אין אָונט בין איך אין קאפע „מאָניקא“. עמעץ גייט צו צו מיר און מורמלט אריין אין מיינע אויערן:

— רובינשטיין איז מיט א שעה צוריק ארעסטירט געוואָרן.
איך וויל פּרעגן: „פארוואָס?“ נאָר דאָס וואָרט פארגליווערט זיך.

א דושענטלמאן, א מענטשן-פריינט, א געבילדעטער, א נוצלעכער מענטש. פארוואָס האָט מען אים צוגענומען? שפעטער האָט מען נאָך עטלעכע באַ- קאנטע ארעסטירט. אָבער קיין מאסן-ארעסטן זענען נישט פאָרגעקומען, צו עסן און צו טרינקען איז געווען אין קאָוונע. נאָך די שטימונג איז גע- ווען א תליה-שטימונג. מענטשן האָבן מורא געהאט. מען האָט פאָרגעפילט די מלחמה צווישן דייטש און רוס. מען האָט עס פאָרגעפילט און מער פאר אלעמען האָבן עס פאָרגעפילט די פליטים. זיי זענען געווען פארסטמע פון שרעק און מיט זייער שרעק האָבן זיי אליץ און אלעמען פארסטמט. מען האָט זיי געדארפט זען אין קאפע און אויף דער גאס. קוקן אין זייערע אויגן, הערן זייערע ווערטער. די וועלט פאר זיי איז הונדערט מאָל א טאָג אונטערנגעגאנגען... אָבער פאראיבל טאָר מען אויף זיי קיינעם נישט האָבן, ווי קאָמיש דער מענטש זאָל נישט זיין אין זיין שרעק און ווי שרעקלעך ער זאָל נישט זיין אין זיין שוואכקייט, איז ער דאָך גערעכט געווען דער ייד. איצט, ווען מיר ווייסן שוין, וואָס דער דייטש האָט אָפגעטון מיט מיליאָנען יידן, איז שוין דאכט זיך גענוג פארשטענדלעך די שרעק פון יעדן איינעם, וואָס האָט געוואָלט לויפן וואָס ווייטער און ווייטער פון גיהנום. און די, וואָס זענען אנטלאָפן, האָבן זייער הארץ, געזונט און די נערוון סיי ווי איבערגעלאָזט אין וועג — מעג מען זיי פארגינען זייער ביסל טרוי- עריק לעבן...

פון מיין הארציקן יצחק ליגום בין איך אוועק און דער האָטעל „אִישראל“, וווּ איך האָב געהאט א צימער, איז רעקוויזירט געוואָרן פאר באאמטע, בין איך איבערגעפאָרן צום העברעאישן לערער שאַכעטמאן. ער האָט געהאט אן אייגן הויז, עטלעכע טריט פון נייעמאן. פון מיין פענסטער האָב איך געזען א שטיקל טיך און אין א טיך קאָן מען זיך דאָך דער- טרינקען, האָב איך אָפט געטראכט פון די דאָזיקע זאכן. שאַכעטמאן מיט זיין פרוי, רואיקע, זייער סימפאטישע. זיי זענען געווען זייער פארטרויערט, שווייגנדיק. שאַכעטמאן האָט פארלוירן זיין ארבעט און דאָס הויז איז נאציאָנאליזירט געוואָרן. זיי האָבן נישט געוואוסט, וואָס מיט זיי וועט מאָרגן זיין, איך האָב אויך נישט געוואוסט, וואָס מאָרגן וועט זיין, האָט אונדז איין טרויער פאראייניקט און אָפטמאָל האָט מען זיך אויסגערעדט דאָס הארץ. מיט מיר איז גאָרנישט פריילעך געווען, איך האָב געבלאָנדזשעט

איבער קאוונע אן אָנגעשראָקענער. איך האָב זיך נישט געריכט אויף עפעס גוטס פון גורל און פון מענטשן אוודאי נישט. א סך פון מיינע באקאנטע האָבן זיך פון מיר אָפגערוקט. עס האָט נישט געלוינט צו האָבן צו טון מיט מיר. די דאָזיקע זענען איצט געוואָרן יחסנים. זיי האָבן געארבעט אין פאר- שידענע אמטן, זיי האָבן געהאט פרנסה און איך האָב געהאט א שלעכטן נאָמען, א „קאָנטר-רעוואָלוציאָנער“ רחמנא ליצלן...

אין „קאוונער אמת“ האָבן זיך גענומען באווייזן בריוולעך, קאָרעס- פאָנדענציעס אזעלכע, פון ליטווישע און לאטווישע שטעט און שטעטלעך. אלע כמעט אין זעלבן נוסח, איין שאַבלאָן: „פון אונדזער ביבליאָטעק האָבן מיר היינטיקע וואָך ארויסגעוואָרפן די ביכער פון די פאשיסטישע שריי- בער שלום אש און ז. סענאלאוויטש“, אָדער: „מיר זענען שוין פטור גע- וואָרן פון די פאשיסטישע שרייבער“, און ווידער די זעלבע צוויי נעמען, שטעט און שטעטלעך... דווינסק, ריעזשיצע, ליבאווא. מער קיין זאָרג האָבן זיי שוין נישט געהאט. פאניעוועזש, שאוועל, ווילקאמיר, יאנאווע, וויל- קאוויסקי, זיי האָבן ארויסגעוואָרפן פון זייערע ביבליאָטעקן שלום אשם ביכער, איז ער דאָרט געזעסן, מיין קאָלעגע אש, אין אמעריקע און די זאך איז אים אָנגעגאנגען ווי א ווייטער ווינט... אָבער איך בין געווען אין קאוונע און וויערזשבאלאווא דערציילט פאר דער גאנצער וועלט און פאר דער גרויסער רוסלאַנד, אז ענדלעך איז מען פטור געוואָרן פון מיינע ביכער און דערביי ווער איך געשטעמפלט אלס פאשיסט. דאָס האָט פארדראָסן און א סך מער ווי פארדראָסן. דאָס האָט אויך געשראָקן. פון אזעלכע בריוולעך לעקט מען נישט קיין האָניק און דאָך האָב איך געשמייכלט אין זיך מיט ווייטיק: מיט עטלעכע חדשים צוריק בין איך דאָך געווען איינגעלאָרן אין די זעלבע שטעט און שטעטלעך, מען האָט מיר גרויס כבוד אָפגעגעבן, איך האָב דאָרט געלייענט מיינע „פאשיסטישע“ ווערק און מען האָט מיר אפלאָ- דירט, שטארק און גאָר שטארק אפלאָדירט, באַנקעטן האָט מען פאר מיר איינגעאָרדנט און רעדעס געהאלטן, געלויבט און באַגריסט, און איצט מיטאמאָל: „פאשיסט!“ טייערע בחורים און מיידלעך! מיט וואָס האָב איך געזינדיקט? מיט וואָס בין איך פאשיסט? פארוואָס און פאר ווען פאר- שוואַרצט מען מיין לעבן? מיטן זעלבן רעכט האָט מען מיך דאָך געקאָנט

אָנרופן: „דזשעק דער בויך־שניידער“, אָדער „דיסעלאַראַפער מערדער“ און רייזן, אָנרײַצן אויף אן אומשולדיקן מענטשן...

איך האָב זיך אָנגעהויבן פֿילן ווי א פאָריאָנטע היה, כסדר זיך ארומד געקוקט און נעכט נישט געשלאָפן. יעדעס ראָד אויף דער גאס האָט געד שראָקן, יעדער טריט אויף מייע טרעפ האָט געמאכט שטארקער קלאַפן דאָס האַרץ. איך האָב זיך געריכט אויף „גוטע זאכן“ און אינדערפרי בין איך ווידער אין קאפע „מאַניאַ“. אין „קאָוונער אמת“ שרייבט מען טאקע וועגן מיר נישט קיין היימלעכע זאכן, מען רופט מיך אָן „פאשיסט“, אָבער אין „מאַניאַ“ זײַן איך מיט קאָמוניסטן און מיט קאָמוניסטישע סנאָבן, נאָכלױפערס און נאָכמאַכערס. עטלעכע פון זיי זענען געקומען פון די ווייטע רוסישע־שטעט, געווען פּאָליטרוקן און אָפיצירן. געווען אין דעם קרייז עטלעכע זייער סימפאטישע מענטשן, איבערהויפט יענע, וועלכע זענען געקומען פון די ווייטע רוסישע שטעט. אמתע רוסן מיט דער גאנצער שיינקייט פון נשמה־פארנעם. גוטע מענטשן, זיי האָבן אין קאָוונע געזוכט געזעלשאפט. זיי האָבן מער גערעדט וועגן דער אלטער רוסישער ליטעראַטור, ווי וועגן פּאָליטיק. מען האָט גערעדט וועגן א גוטן בנדי, וועגן עסן. נו, אמאָל פלעגט מען מאכן א כוסה. מען פלעגט גיין צו גאסט צו דעם יונגן סודארסקי, צו די סענאלסאָנס. געטרונקען האָט מען דאָרט בראָנפן פון טײַרגלעזער, נאָר שיכור איז מען נישט געוואָרן. קיין אוואַנטורעס נישט געמאכט.

איך האָב אויף מיין גלאַז בראָנפן מער געקוקט און ווייניקער געד־טרונקען. איך האָב אָפט מורא געהאט, אז איינער פון דעם קרייז וועט צו מיר אויסשרייען: „העי פאשיסט!“ אָבער וווּ און ווען? זיי האָבן מיין „פאשיזם“ אין זינען געהאט ווי דעם פאראיאָריקן שניי און איך האָב זיך אומזיסט געשראָקן. ליבע יונגען זענען זיי געווען די רוסן פון די ווייטע שטעט, אָבער די ניי געבוירענע קאָמוניסטן, זיי האָבן נישט גערוט, יעדער איינער פון זיי איז געוואָרן א משגיח אויף עמעצנס נשמה, אָדער אויף אלע נשמות אינאיינעם. איינער אן אָשער־אָוויטש, א געוועזענער מיטאָרר בעטער פון דער „קאָוונער שטימע“, איז ער לייכט געוואָרן א מיטארבעטער פון „קאָוונער אמת“ און צו מיר האָט ער געהאט פרעטענזיעס כסדר פאר־וואס איך שטיי פון דערווייטן. שפעטער האָב איך באקומען אן איינלאַדונג

פון רעדאקטאָר שאַכעט, איך זאָל ארויפקומען אין „קאָוונער אמת“. איך האָב זיך געמאכט נישט וויסנדיק, איך בין אהין נישט געגאנגען, נישט געהאט פשוט קיין כוח צו רעדן מיט זיי דאָרט, בעסער אינגאנצן נישט גיין... דערפאר בין איך געגאנגען אין א צווייט אָרט, דאָרט האָב איך גער מוזט גיין. אויף מיין טישל האָב איך געפונען א צעמעלע געשריבן אין ליטוויש. דער ניי באשטימטער קאָמיסאר פון פליטיס־קאָמיטעט האָט מיך געבעטן צו זיך אויף מאָרגן, אויף איינס דעם זייגער. איך האָב געווסט, אז דאָס איז א קאָמיסאר א משגיח... און צו וואָס רופט ער מיך? רעדן מיט מיר? אויסשטראָפן, אָדער פאָרלייגן איידל צי נישט איידל, אז איך זאָל נישט ארומגיין ליידיק, אז איך זאָל אָננעמען וועלכן ס'איז אמת?

איינס אזייגער בין איך שוין געווען אין פליטיס־קאָמיטעט. מיט א קלאפּעדיק הארץ אָנגעקלאפט אין א טיר. און אָט איז ער, דער קאָמיסאר פון פליטיס־קאָמיטעט, א נידעריקער יידישער יונגערמאן, אביסל דיק, דאָס איז פון לאנגע יאָרן זיצן אויף איין אָרט. איך האָב שוין געווסט, אז ער איז זיבן יאָר געזעסן ביי די ליטווינער אין תפיסה און די רוסן האָבן אים באפרייט. ער האָט געהאט א גרויגעלן פנים, אויסגעמאטערט פון תפיסה. איך האָב מיטגעפיל צו אזעלכע. ער האָט געטראָגן ברילן, אָבער אזעלכע דיקע גלעזער האָב איך קיינמאָל נישט געזען...

— זעצט זיך!

איך האָב זיך געזעצט.

— דאָס האָט איר אָנגעשריבן די „ווילדע צילקע“?

— יאָ!

— און וואָס טוט איר איצטער?

— גאָרנישט...

— טאָ פון וואָס לעבט איר?

— עס איז טאקע שווער...

— אפשר באדארפט איר געלט?

— איך פארשטיי נישט אייער פראגע.

כאפט ער דאָס טרייבל פון טעלעפאָן:

— איך וועל אָנסלינגען, וועט מען אייך געבן געלט, איר באדארפט

דאָך צום לעבן...

- יאָ, אָבער געלט נעם איך פאר ארבעט.
- טאָ פארוואָס ארבעט איר נישט? שאַכעט האָט איך געשיקט רופן און איר זענט נישט געקומען.
- איך וועל אייך זאָגן דעם אמת, איך שעם זיך ארויפצוגיין צו שאַכעטן אין רעדאקציע. איך האָב נישט וואָס צו דרוקן, ווייל איך ארבעט נישט, איך בין קראַנק...
- איר זענט קראַנק, וועל איך אייך איינאַרדענען אין א סאנאַ-טאָריום...
- און דער קאָמיסאר כאַפט זיך ווידער צום טעלעפאָן.
- ניין! קלינגט נישט...
- פארוואָס?
- ווייל קראַנקע מאַכן אויף מיר א שווערן איינדרוק און איך וועל אין סאנאַטאָריום נאָך מער קראַנק ווערן...
- אַלץ וואָס איך האָב גערעדט און געענטפערט איז דורך מיין עקזאָר-מענאַטאָר פארשריבן געוואָרן. א פאָר מינוט האָט ער געשוויגן. מיטאַמאָל רייסט ער איבער זיין שווייגן און מיטאַמאָל פרעגט ער ביי מיר אזא אומ-געריכטע פראַגע:
- איר וואָלט געוואגט חתונה צו האָבן מיט א קריסטלעך מיידל?
- איך קוק אים אָן, איך פארשטיי נישט צוליב וואָס ער פרעגט דאָס, אָבער ענטפערן מוז מען. ענטפער איך:
- איך ווייס נישט, נישט געווען די געלעגענהייט.
- און איך גיי חתונה האָבן מיט א ליטווינקע, איך פרעג נישט ביי קיינעם. א שיינ מיידל, מען דארף אביסל רעדן מיט איר...
- ער האָט אָנגעכאַפט דאָס טרייבל פון טעלעפאָן און א גאַנצע שעה האָט ער גערעדט מיט זיין „ליטווינקע“. גערעדט האָט ער אויף ליטוויש. איך האָב א וואָרט נישט פארשטאַנען. איך האָב געווארט און זיך דער-ווארט. ער האָט איבערגערעדט דאָס געשפרעך מיט זיין כלל און א שפּרונג געטון מיט די גלעזערנע אויגן אויף מיר:
- איר זענט א בונדיסט?
- ניין! די בונדיסטן האָבן מיך שוין גענוג געזידלט, זיי האָבן אפילו גערופן, מען זאָל מיינע ביכער נישט לעזן...

— פארוואָס?

— איך ווייס נישט... זיי זאָגן, אז איך בין א ציוניסט...

— הא! דאָס איז אינטערעסאנט, איר זענט טאקע א ציוניסט?

— ניין! די ציוניסטן האָבן אויך צו מיר פרעטענזיעס...

— פארוואָס?

— זיי זאָגן, אז איך בין א בונדיסט...

דער בחור האָט אָנגעשטעלט אויף מיר די אויגן. געקוקט אויף מיר

און געשוויגן. איך האָב געווארט מיט פחד און פלוצלינג דערהער איך נאָר

אזא פראגע:

— וויפל באדארף א מענטש העמדער?

איך האָב גאָרנישט פארשטאנען. איך האָב געמיינט, אז דאָס איז

עפעס א טיף דיפלאַמאטיש-פאָליטישע פראגע און באלד וועל איך אין א

נעץ אריינפאלן. איך האָב געשוויגן. דער בחור רעדט אָבער ווידער צו מיר,

ער רעדט וויכער, אינטימער:

— זאָגט מיר, וויפל באדארף א מענטש העמדער? איך גיי דאָך

חתונה האָבן. איך מוז אלץ איינקויפן.

עס איז מיר געוואָרן גרינגער אויף דער נשמה. איך ענטפער:

— צען העמדער באדארף א מענטש...

— אלע זיידענע?

— ניין! זיידענע איז גענוג דריי. דערביי גיב איך זיך א בויג צו

אים. איך באריר זיין קראוואט און איך רעד צו אים, ווי דער גרעסטער

קראוואטן-אויטאָריטעט אויף דער וועלט:

דעם קראוואט אייערן זאָלט איר נישט טראָגן אזוי אָנגעצויגן און

נישט אזוי סימעטריש גלייך. עס איז שענער, ווען עס איז אביסעלע קרום,

א קליין ביסעלע, דאָס גיט צו חן דער זאך און איבערהויפט זאָלט איר נישט

טראָגן קיין גרינלעכע קראוואטן, ווייל איר זענט צו לאנג געזעסן אין תפיסה

און אייער פנים איז בלייך, טויג עס נישט אזוי, קויפט א קראוואט מיט

רויטע פערעם, אָדער מיט רויטע ארבעסלעך, איר פארשטייט?

— יאָ...

דער מענטש האָט מיך אָנגעקוקט מיט ווייכע אויגן, די גראָבע גלעזער

זענען דינער געוואָרן, די אטמאָספערע פון צימער איז אנדערש געוואָרן.

מיר האָבן גערעדט וועגן העמדער און קראוואטן, אפילו וועגן זיידענע שקארפעטן גערעדט.

שפעטער האָט ער זיך געכאפט:

— איך האָב נאָך היינט א סך ארבעט, איך וועל צו אייך אינגיכין צושיקן א צווייטע איינלאדונג און דעמאָלט וועלן מיר רעדן וועגן אונדזערע און אייערע ענינים...

אינגיכין בין איך געווען אויף דער נאס. עס האָט גענאָסן א רעגן, נאָר איך האָב געמיינט, אז דאָס גיסט זיך דער שווייס פון מיר. דער קאָד-מיסאר פון פליטיס־קאָמיטעט האָט צו מיר קיין צווייטע איינלאדונג נישט צוגעשיקט, נאָר אויף דער נאס האָב איך אים פיל מאָל באגעגנט און טאקע מיט זיין „ליטווינקע“. ער פלעגט מיך באגריסן זייער פריינטלעך, ווי מען באגריסט א גרויסן יחסן. איך מיון, ווי מען באגריסט א מבין אויף קראוואטן.

מער האָט ער מיך שוין נישט גערופן, אָבער אנדערע קאָמיסארן האָבן מיך יאָ גערופן און געפירט מיט מיר שמועסן, געגעבן עצות, איך זאָל זיך נעמען צו וועלכער עס איז ארבעט, איך זאָל ווערן גוט און פרום. איך ווייס נישט צוליב וואָס זיי האָבן געדארפט די גאנצע מיס־אָנערישע ארבעט, איך ווייס נישט צוליב וואָס איך האָב זיך אָפגעזאָגט, איך ווייס נישט און איך וויל גאָרנישט וויסן און איך וויל גאָרנישט רעדן וועגן דעם... וואָס קריכן מיר די מענטשן אין מיינע געדאנקען? וואָס בראַטן זיי מיין הארץ. אויף זייער פאן? איך האָב געוואָלט בלייבן „איך“ ווי נישטיק און קליינבירגערלעך כ'זאָל נישט זיין. מיט וועלכע רעכט זענען זיי מיר געמאָכן אין דער נשמה? איך האָב זיך געבויגן פון ווייטיק און איך האָב געזען, ווי מען וויל מיך איבערמאכן און מיט דעם לעצטן ביסל כוחות — איך האָב זיך נישט געלאָזן, איך בין נישט קיינעמס קעגנער, אָבער איך וויל זיך אליין אויסקלויבן מיין וועג.

איך וואָלט נאָך וועלן אמאָל רעדן וועגן דעם... איך בין דעמאָלט שוין באלד געווען א זעכציקער, שוין דורכגעלעבט מלחמות און רעוואָלוציעס, נאָענט דורכגעלעבט. שוין א סך געזען, געווייטיקט און געליטן און דאָרט, אין יענע טעג אין קאָוונע, האָב איך פיל מאָל געהאט דעם איינדרוק, אז א חדר־ייגל וויל מיך פירן אין חדר...

XI

אויטאביאגראפיעס

עס ווילט זיך נישט שרייבן... נאנץ אָפּט רוק איך אָפּ פון זיך דאָס פּאפּיר און יעדער חשק נייט אוועק צו רעדן וועגן די זאכן, ווי אזוי מען האָט געלעבט אין אַ ראָוונע, צי אין אַ קאָוונע. דער מענטש זעט בלויז די בונטע, שרייאַיקע פּאַרבן, דער גרויסער עולם פּאַרנעמט בלויז די גאַר הויכע טענער פון דער סימפּאָניע, דאַנעגן די שטילע האַלב־קלאַנגען ווערן פּאַר־לויבן. וואָס ווייסט ווער און וואָס וועט ווער וויסן פון אַ צוויי הונדערט און פּופּציק נעכט אָן שלאָף און אָן רו? מיינע נעכט און די נעכט פון נאָך טויזנטער פּליטים. נעכט און טעג פון פּחד, איינגעהילט אין ווייטיקלעכער גרויסייט. אַ שטומע, מאָנאַטאַנע דערוואַרטונג פון עפּעס שלעכטס, געמישט מיט אַ ווילן זיך צו ראַטעווען. און דערצו נאָך קנאה. פון אלע שלאַנגען איז די קנאה די ערנסטע שלאַנג.

אַז די וועלט וועט אַמאָל אויסגעלייזט ווערן, וועט זי דאָך אוודאי פּטור ווערן פון אלע פּאָנען, עמבלעמס, אָפּצייכענונגען. זי וועט דאָך אוודאי פּטור ווערן פון איין קאָליר, פון דעם טאַטאַלן און אָפיציעלן קאָליר, וואָס מאַטערט אזוי די אויגן, טאַג נאָך טאַג, אומעטום, אויף יעדן טריט, אויף יעדן הויז און אויף יעדן באַלקאָן. אַ פּאָן האָט שוין אזאַ איינשאַפּט: זי פּאַראַלגעמיינערט. אונטער דער פּאָן איז פּאַראַן אַ פּראָגראַם, אין פּראָגראַם האַדעווען זיך פּונקטן, טייערע פּונקטן, הייליקע פּונקטן און אייזערנע פּונקטן, פּרוּוו זיי ווידערשפּעניקן, וועסטו פּילן דעם טעם פון אייזן. דערנאָך נייט געזאַנג. אלע זינגען איין ליד און דאָס דאָזיקע ליד טוז זיין אַבליי־נאַטאָריש. דערנאָך פּאַראַלן, אָדער איין פּאַראַל פּאַר אלעמען. איין גע־דאַנק פּאַר אלעמען, איין ציל. אַנדערע מיינען עס ערלעך, ווייל מער קאַנען

זיי נישט מיינען, אנדערע זענען באוויסטזיניקע נאָכמאכערס, צופאסערס און איך? וואָס פּלאַנטער איך זיך דאָ אין מיטן? איך האָב זיך איינגעדערט עפעס א פרייהייט און וועל שוין פון מיין אייגערעניש נישט אָפּטרעטן. איך וועב אליין מיין פּאָן. איך ווייס, אז יעדן געדאנק, וואָס איך בין געצווונגען צו באהאלטן, וועל איך פריער, צי שפעטער, מוזן ארויסזאָגן, אויב נישט, וועל איך דערשטיקט ווערן. דאָס געצווונגענע שווייגער ניש און פארשווייגערט איז מיין תפיסה. דאָס לייגט זיך ווי א וואַלקן אויף מיין נשמה. הימל און ערד, מענטש און פריינט! דאָס איז דאָך דאָס טיירערסטע, וואָס מיר פארמאָגן: טראכטן, פאנטאזירן און שאפן מיטן געדאנק, זיין פרייוויליק, איינשטימען און ווידערשפעניקן...

אָבער דאָ זיין איך אין קאפע „מאָניקא“. מיין באקאנטער דערציילט וועגן די טאָגדעניגים. ער זאָגט נישט דעם אמת און ער ווייסט גאנץ גוט, אז איך גלויב אים נישט. דאָך רעדט ער, ער וויל עפעס. ער באדארף עפעס רעדן. אין „מאָניקא“ זענען איצט פאראן א סך פליטים. מען קומט פון ווילנע. איך וויל וויסן, צי עס וועלן זיין מעגלעכקייטן ארויסצופאָרן. אין „מאָניקא“ זענען א סך רוסישע אָפיצירן, א סך באאמטע און קאָמיסארן. אלץ איז דאָ אויסגעמישט. ביי איין טישל זיצט מיט זיינע באקאנטע דער געוועזענער אלטער באנקיר פון ווארשע רפאל שערעשעווסקי, ער איז אויך א געוועזענער סענאטאָר. בלייך איז ער און אלט. די וואָנסן אראָפּגעפאָרענע אין אומאָרדענונג. דער בליק אויסגעלאָשן. ביי א צווייט טישל זיצט פּאָזנאנסקי פון לאָדזש, און א טישל ווייטער זיצן קאָמוניסטן. אלץ צו זאמען. אלע צוזאמען... אין „מאָניקא“ שפילט מוזיק און עס שוימט דער ווייסער קרעם... אָבער דאָ זיצן פליטים, זייערע בליקן און זייערע באוועגונגען זענען צערייצט, גערוועאיש. איינער פרעגט ביים צווייטן, מען זוכט נייעס, מען פּאָרשט די בליקן, מען וויל עפעס דערגיין. דאָ גייט נישט אין דער מלחמה, אין די שלאכטן... דאָ גייט אין איין זאך: מען וועט ארויסלאָזן, אָדער נישט?

א לאנגע צייט, כמעט דעם גאנצן זומער, האָט מען זיך געשפייזט מיט קלאנגען, אָבער אין הערבסט האָבן בליקן גענומען לויכטן, ליפן האָבן געשמייכלט, הערצער האָבן געקלאפט מיט האָפענונג... מען וועט ארויסלאָזן... יאָ, יאָ, די סאָויעטישע מאכט האָט געטון א גוטע און קלוגע זאך

מיט דעם, וואָס זי האָט באשלאָסן דעם דאָזיקן רעוואָרנאָניזירטן, אומגליק־ לעכן עלעמענט ארויסצולאָזן, זאָלן זיי פאָרן אין די מרחקים צו קרובים, צו פריינט, זאָלן זיי זיך נישט פלאַנטערן מער אויף דעם באַדן, וווּ מענטשן ארבעטן און בויען נייע וועלטן...

אַבער נישט אזוי שנעל. לאַנגזאָם! עס זענען פאראן פאָרמאליטעטן. מען דארף זיי דורכפירן געזעצלעך און גרינדלעך. מען דארף אויסשרייבן אנקעטעס. ווער דו ביסט היינט און וואָס דו ביסט געווען נעכטן? האָבן די פליטים באקומען אזעלכע גרויסע בויגנס פאפיר מיט געדרוקטע פראגן, א סך, נאָר א סך פראגן, פראגן, וועלכע מען האָט פארשטאנען און פראגן, וועלכע מען האָט נישט פארשטאנען, אַבער אויספילן האָט מען געמוזט, איז מען געזעסן און געשוויצט, געקנייטשט דעם מוח און געשריבן. דער־ ווייל איז געקומען דער הערבסט. דער הימל איז גרוי געוואָרן און די פלי־ טים זענען ארומגעגאנגען אַן קעפּ. מען האָט שוין גערעדט, אז מען וועט קיינעם נישט ארויסלאָזן. אַבער דאָס איז נישט געווען אמת. עס האָט זיך אָנגעהויבן א נייע פראָצעדור. מען האָט א סך פון די פליטים געשיקט רופן, מען האָט געפירט מיט זיי לאַנגע געשפרעכען: וויהין פאָרסטו? צו וועמען פאָרסטו? פארוואָס ווילסטו נישט בלייבן אין ליטע, אין רוסלאַנד? דערנאָך האָט מען צוגעזאָגט, אז אלץ וועט זיין אין אַרדענונג, מען וועט דערלויבן ארויסצופאָרן. אַבער ווען? טעג זענען געגאנגען, וואָכן זענען אוועק. מען האָט זיי געדארפט אָנקוקן דעמאָלט, די פליטים: אויס־ געצויגענע פנימער, איינגעפאלענע אויגן. וויזע־מענטשן. אויסער דער דער־ לויבעניש פון די רוסן אויף ארויסצופאָרן, האָט מען דאָך אויך געמוזט האָבן א וויזע אריינצופאָרן. האָט מען באלאגערט די קאָנסולאטן, מיט די נעגל פלעגן אנדערע ארויסבאקומען א וויזע, מיט איבערמענטשלעכע כוחות. אַבער די קאָנסולאטן האָבן זיך שוין גענומען פאקן. ליטע האָט שוין אָפּ־ געשטימט זיך צו פאראייניקן צו די אלע איבעריקע סאָויעטן — באדאָרף מען שוין נישט אין אזא קאָוונע קיין קאָנסולן. אין די לעצטע עטלעכע טעג זענען עטלעכע קאָנסולן מילדער געוואָרן און געגעבן אביסל וויזעס. דער יאפאנישער קאָנסול האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט, עטלעכע טעג האָט ער געשטעמפלט אלע פעסער, וואָס מען האָט אים דערלאנגט. פאר א סומע פון צען סענט האָט ער געטיילט וויזעס. דער עולם האָט עס געכאַפט. איך

האָב נישט געגלויבט אין אזא וויזע, שפעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אז מען דארף כאפן אלץ, וואָס מען גיט... איינמאָל האָט זיך אין קאפע „מאָניקא“ פארשפרייט א זיסער קלאנג. פון טישל צו טישל איז געגאנגען אן אָנזאָג, א בשורה: — די יאקאָבסאָנס, דאָס פאָרפאָלק יאקאָבסאָן, האָבן באקומען די דערלויבעניש פון דער רור שישער מאכט ארויסצופאָרן. יאָ, יאָ... זיי האָבן שוין דאָס פאפירל אין קעשענע. מענטשן האָבן אנדערע אויגן באקומען, האָבענונג איז געבוירן געוואָרן. אויב מען לאָזט ארויס איינעם, וועט מען דאָך ארויסלאָזן א צווייטן, זועט מען דאָך... אויף די יאקאָבסאָנס האָט מען געקוקט ווי אויף די גליקלעכסטע, און קנאה איז געווען צו זיי. די דאָזיקע יאקאָבסאָנס זענען היינט אין תל אביב און ווען איך זע זיי, דערמאָן איך זיך אונדזער אמאָליקע קנאה. דערנאָך האָבן נאָך עטלעכע צענדליק פערזאָן באקומען ארויספאָרן דערלויבענישן און מיט דעם האָט זיך איבערגעריסן אויף לאנגע וואָכן. מען האָט שוין גערעדט, אז מען וועט מער קיינעם נישט ארויסלאָזן, און אונדז אלעמען וועט מען אריינפאקן אין וואנאָנעס און פארשיקן ערגעץ זויט... אַי, גאָט אין הימל! דער „ערנע־ווייט“ האָט אזוי אנגסטלעך געשראָקן...

און ווידער א גוטע בשורה: מען וועט ווידער געבן דערלויבענישן ארויסצופאָרן, אָבער מיט א נייער פראָצעדור. אויסער די אלע פאפירלעך, וואָס מען האָט שוין צוגעגרייט מיט ביטערע מאטערניש, אויסער דער אַנ־קעטע מיט די הונדערט פראַגן, מוז איצט יעדער איינער, וואָס וויל אוועק־פאָרן, אָנשרייבן זיין אויטאָביאָגראפיע. ער מוז דערלאנגען זיין לעבנס־געשיכטע און טאקע גענוי, נאָר גענוי... האָט דער עולם זיך גענומען צום שרייבן. אלע זענען געוואָרן בעלעטריסטן, ליריקער און עפיקער. מען האָט געשריבן. טויזנטער פליטים האָבן געשריבן פראָזע, מען האָט געשריבן ביי זיך אין צימער, אין האַטעל, אין פאיע פון האַטעל, מען האָט געשריבן אויף די טישלעך פון קאפע „מאָניקא“. מענטשן זענען ארומגעגאנגען מיט בויגנס פאפיר. מענטשן האָבן געקנויטשט די שטערנס. אן אויטאָביאָ־גראפיע איז נישט קיין קלייניקייט, דאָס רירט אָן די נשמה. מען האָט זיך דער־פילט, ווי שותפים צום „פארנאס“. די נייע סופרים זענען ארומגעגאנגען מיט געהויבענע קעפ, ערנסט זענען מענטשן געוואָרן, ערנסט, ווי עס פאסט

פאר אזעלכע, וואָס האָבן צו טון מיט דער פען. איינער רופט אָפּ דעם צווייטן אין א ווינקל און דאָרטן לייענט ער פאר אים זיין „ווערק“. ער ווארט אויף מבינות און ער באקומט עס. דאָס גרעסטע ביסל צרות פון די נייע שרייבער האָבן איך געהאט. איך בין דאָך שוין עפעס אן אלטער שרייבער, איז מען צו מיר געקומען אויף די אמתע מבינות. איך האָב געד לייענט און אין זיך געשמייכלט. עס איז געווען פון וואָס צו שמייכלען. מען האָט געשריבן אויטאָביאָגראַפיעס מיט אלע קליניקייטן פון די ערשטע טעג אָן. אנדערע האָבן אויסגעשריבן די אינטימסטע מאָמענטן פון זייער לעבן. זיי זענען געווען זיכער, אז אזוי באדארה מען עס מאכן. אנדערע ווידער האָבן געשריבן שקרים, ווי אזוי זיי האָבן געליטן און געהונגערט אין לעבן, ווי אזוי די שלעכטע אָרדענונג, די קאפיטאליסטישע אָרדענונג האָט זיי געפייניקט פון וויגעלע אָן.

איך פארשטיי נישט, צו וואָס די סאָוועטישע מאכט האָט עס בא- דארפט די אויטאָביאָגראַפיעס פון די ווארשעווער, ביאליסטאָקער און לאָדזשער סוחרים, נאָר לאכן האָבן זיי דאָרט אונדאי געמוזט אין זייערע קאנצלעאריעס, בעת זיי האָבן געלייענט די נייע פאָעמעס פון די נייע דיכ- טער, עס איז געווען פון וואָס צו לאכן. אָבער אָן די אויטאָביאָגראַפיעס, צי מיט די אויטאָביאָגראַפיעס, מען האָט איצט געגעבן א סך דערלויבע- נישן ארויסצופאָרן. קאָוונע, די טייערע קאָוונע, איז געווען די איינציגע שטאָט, פון וואנען מענטשן זענען ארויסגעפאָרן אין דער ברייטער וועלט אריין. קאָוונע, א טייערע נאסטפריינדלעכע שטאָט, אויך אין דער הינזיכט „וויזעס“ איז זי גוט געווען.

איך אליין האָב קיין אויטאָביאָגראַפיע נישט געשריבן. איך האָב זיך נישט געווענדט, מען זאָל מיר געבן א דערלויבעניש ארויסצופאָרן, ווייל איך האָב געהאט א פעסטע זיכערקייט, אז מען וועט מיר אזא דערלויבע- ניש נישט געבן. מיין אויטאָביאָגראַפיע האָט געהאט פלעקן. איך האָב ער- געז עפעס גערעדט און ערגעז עפעס געשריבן. איך האָב געטראָגן דעם נאָמען קאָנטר-רעוואָלוציאָנער און מיט דעם איז אלץ געענדיקט. עס זענען געווען נאָך קאָנטר-רעוואָלוציאָנערן: דער זשורנאליסט בערנארד זינגער איז ערגעז נעלם געוואָרן, שפעטער האָבן איך זיך דערוואוסט, אז ער איז ארעסטירט געוואָרן אין ריגע. שעפנער, דער טאלענטירטער פעליעטאָניסט,

ער איז אוועק אין א שטעטל, האָט זיך פארלָאָזט א באָרד און געזעסן אין א בית־המדרש און געלערנט. איך האָב זיך קיין באָרד נישט פארלָאָזט, אין ערגעץ זיך נישט באהאלטן, געבליבן דער זעלבער גאסט פון „מאָניקא“. איך האָב מורא געהאט פאר יעדן „קנעפל“ און דאָך געקראַכן אויבן־אָן. איך האָב געליטן פון מיין פחד און דאָך געווען רואיק אין מיין אומרר איקייט: טוט מיט מיר וואָס איר ווילט, איך בין קיין פארברעכן נישט באַ־נאנען, איך האָב זיך גענוג באמיט אין מיין לעבן צו לעבן אין איינקלאַנג מיט מיין געוויסן און אויב עמעצן געפעלט נישט מיין געוויסן, און אויב עס איז באשערט אן אומגליק, טאָ זאָל עס.

דערווייל איז אָנגעקומען פאר מיר פון ארץ ישראל א סערטיפיקאט, אָבער דער סערטיפיקאט האָט געמוזט באשטעטיקט ווערן פון ענגלישן קאָנסולאט, איז דאָס אויסגעפאלן אין יענע טעג, ווען דער קאָנסולאט האָט זיך שוין איינגעפאקט מיט אלע זיינע בלאַנקעטן און שטעמפלען, האָב איך מיט דער הילף פון פראָטעקציע געקלאפט אין פארמאכטע טירן און ארויס־באקומען א פאפירל אַזאַ, אָן א שטעמפל און אָן א לויף־נומער. איך האָב זיך דערפרייט מיטן שטיקל פאפיר, איך בין מיט דעם געוואָרן א וויזע־מענטש, אריין אין דער מחנה, אין דער אלגעמיינער. כאָטש אין טיפן הארצן האָב איך נישט געגלויבט, אז איך וועל זיך ווען ארויסקריגן פון ליטע. דער עיקר: וואָס טוט מען מיט דער אויטאָביאָגראפיע? פאר מיין אויטאָ־ביאָגראפיע האָב איך מורא געהאט מער ווי פאר אלץ. איך בין שוין אלס חדר־יונגל געלאָפן פון חדר, ווייל דער רבי האָט מיר נישט געלאָזן טראכטן אזוי ווי איך וויל...

און ניי דערצייל דאָס אין קאָוונע, אין יענעם קאלטן ווינטער, מיט אזוי פיל שרעק, וואָס די מענטשן האָבן געטראָגן אין זייערע הערצער. און דאָ האָט גאָרנישט געהאָלפן. אוועקגיין פון דעם אלעמען האָט מען נישט געקאָנט. זייער שרעק איז מיין שרעק, זייער אומגליק איז מייער. אין הארצן האָבן מיר געפילט, אז די פוילישע יידן זענען שוין פארמשפּט, די גריסן, וואָס מיר האָבן באקומען פון יענער זייט גרענעץ, זענען געווען קעל־טער, ווי אלע פרעסט, הייסער, ווי אלע גיהנום און איצט האָט אונדז אין די אויגן געקוקט דאָס גוטמוטיקע ליטווישע יידנטום, רואיק געקוקט און רואיק געפרעגט: „וואָס וועט זיין מיט אונדז?“

טויט אָדער לעבן?

אין ענגאָאִיזם אונדזערן האָבן מיר זיך א סך מאָל נעמאכט נישט
הערנדיק די דאָזיקע פראַגן. אין האַרצן האָט נעקלאַפּט איין ווילן: אַנט
לויפן און צו דעם האָט מען געשטרעבט מיט אלע חושים.

א סך זענען שוין אוועקגעפאָרן. מיט נסים פשוט זענען זיי אוועק.
שעפּנער, פּנחס שוואַרץ און אנדערע. דאָס וואָס איינעם האָט זיך איינגע-
געבן, האָט גערייצט און געמונטערט דעם צווייטן. אָבער איך אליין: ווי
גיי איך אריבער די שרעקלעכע בריק, וואָס רופט זיך אָן „אויטאָביאָגראַד-
פּיע“? עס האָט זיך געוואָלט ווערן א פיטשינקער מענטשעלע, א ליליפוט
אזא. זיין קליין און נישט האָבן קיין פארגאנגענהייט און נישט האָבן קיין
גענווארט, זיין א שטויבל און פארטראָגן ווערן פון ווינט... אויף אלץ
וואָלט איך איינגעגאנגען, אבי נישט שרייבן קיין אויטאָביאָגראַפיע...

און קוים האָב איך אויף א רגע פארגעסן דעם וויזע-דורשט, פאר-
געסן און אויפגעהערט וועגן דעם א שעה צו טראכטן, באַנראָבן זיך אליין
אין מיין וועלט, איז באלד ווער צוגעגאנגען מיט דעם וויזע-פיבער:

— וואָס הערט זיך ביי דיר? האָסט שוין אָנגעגעבן?

— ניין!

— וואָס? דו ביסט משוגע? האָסט נישט קיין רחמנות אויף זיך?...

און ער האָט ווייטער גערעדט און דערציילט וועגן די וויזע-נסים און
לאַנגזאַם-לאַנגזאַם. איך בין שוין א צעטומלטער, א פאַרקאָכטער אין דער
זעלבער קאשע. איך נעם לויפן איבער די גאַסן און זוכן און פרעגן, איך
בין גרייט אויף אלץ, אבי צו באַקומען א וויזע. דערנאָך ווער איך ווידער
גלייכנילטיק צו דעם.

א וויזע, א דערלויבעניש ארויסצופאָרן, אויף דעם איז די וועלט
געשטאַנען. מען האָט ווידער אויסגעפילט פיל אַנקעמעס, מען האָט אָנגע-
שריבן הונדערטער און טויזנטער אויטאָביאָגראַפיעס, מען איז אויפגערעגט
געוואָרן פון פארשירענע קאָמיסאַרן, נאָר דערווייל איז ווידער קיינער נישט
ארויסגעפאָרן. דער הערבסט איז שוין אוועק. אָקטאָבער, נאָוועמבער, דער
ערשטער שניי איז שוין ארויסגעפאלן און קיין ארויספאַרדערלויבעניש
האָט מען פאר די אויגן נישט געזען. די פליטים האָבן געהאַט איין טאָג-
סעגלעכען מאַרשרוט: פון קאַפּע „מאַניקאַ“ ביז דער געדעמינאַ נאַם נומער

פינף. דאָרט איז געווען דער קאָמיסאָריאט פאר אינערלעכע ענינים. דאָרט... א שוין ביסל זיפצן זענען דאָרט געפאלן, און דעמאָלט, ווען אלע האָבן זיך שוין מיאש געווען, איז ווידער געקומען די טייערסטע ידיעה. מען גיט שוין ווידער אַרויספאָר-וויוזעם. דער ערשטער האָט די וויזע דאָס מאָל באַקומען א פרומער ייד מיט א גרויסער באָרד. ער איז אַריין אויף א פארהער צום קאָמיסאר אַריעכאָוו. ער האָט אַרויסגעלייגט זיינע פאפירן. דאן זאָגט צו אים דער קאָמיסאר:

— „דאָ פעלט נאָך איין פאפיר. אפשר האָט איר עס אין קעשענע?״
 דער ייד האָט גענומען זוכן אין אלע קעשענעס. ער האָט פונאנד-
 דערגעקנעפלט דעם ראָק, די מאַרינאַרקע... און דעמאָלט, ווען ער האָט
 אויפגעקנעפלט די מאַרינאַרקע, האָט א פלאַטער געטון דער טלית-קטן
 זיינער. דער ייד האָט זיך צעטומלט און געכאַפט צונויפוויקלען, באהאלטן
 זיין טלית-קטן פון דעם קאָמיסאר. אָבער דאָ האָט דער ייד דערהערט טייר
 ערע ווערטער:

— „פארוואָס באהאלט איר עס? איר מעגט עס טראָגן, איר מעגט
 דאוונען וויפל איר ווילט״ —

דער קאָמיסאר אַריעכאָוו האָט זיך פריינדלעך צערעדט מיט דעם
 יידן און נאָך דעם שמועס האָט דער ייד באַקומען די דערלויבעניש אַרויס-
 צופאָרן פון קאָוונע און זאָל ער דאָרט אַנקומען גליקלעך, ווו אים ווילט
 זיך אַנקומען.

דער דאָזיקער ייד איז דאן אַרויסגעגאנגען פון קאָמיסאַרס צימער
 מיט א צעשטראַלט פנים. ער האָט דערזען א גרופע פליטים אין קאָרידאָר
 און ער האָט צו זיי אויסגעשריען:

— „יידן, מיט א טלית-קטן איז גוט!...״

איז מען אים מקנא געווען ביז נאָך, ביז משוגעת. מען האָט געקוקט
 אויף אים ווי אויף א ווונדער. אלע האָבן איצט געוואָלט ווערן פרום, אלע
 האָבן געוואָלט אָנטון דעם טלית-קטן, נאָר ווו נעמט מען אזא גרויסע
 באָרד? דאָס באַדאַרף מען דאָך האַדעווען א גאַנץ לעבן. יידן מיט גרויסע
 בערד, פרומע יידן און רבנים זענען איצט געוואָרן די גרעסטע יחסנים.
 אזעלכע האָבן ברייטלעך צעקעמט די בערד, זיי זענען געגאנגען מיט
 זיכערע טריט אויף געדעמינאַנאַס נומער פינף. זיי האָבן זיך דאָרט אין

רויטן קאָמיסאריאט געפילט זייער גוט. מען האָט אפילו דערציילט, אז זיי כאפן דאָרט אריין פון צייט צו צייט א מנחה. אָן א מנין, צי מיט א מנין — אלץ איינס. זיי זענען געווען די פרייווילעגירטע. איבערהויפט א רב. פאר די רבנים זענען אלע טירן אָפן געוואָרן. דאָס איז געווען אין די ערשטע צוויי וואָכן פון נאָוועמבער. פאר די דאָזיקע צוויי וואָכן האָבן פיל הונדערטער מענטשן באקומען די דערלויבעניש ארויסצופאָרן. זיי האָבן לאנג נישט געווארט, זיי האָבן זיך זייער געאיילט. די גרעסטע צאָל פון זיי האָבן נישט אויסגעזאָגט, אין וועלכן טאָג זיי פאָרן אוועק. פאר די בעסטע פריינט האָט מען נישט דערציילט. מען האָט מורא געהאט פאר אלעמען. כנגבה פלעגט מען זיך אריינזעצן אין צוג און פאָרן איבער דער גרויסער רוסלאַנד, איבער סיביר, ביז וולאדיוואָסטאָק, ביז יאפאן...

גליקלעכע.

פלוצלינג האָט זיך עס פארקלאפט. די אנקעטעס האָט מען געשריבן, מען האָט נאָך אלץ פארפאסט „כשרע“ אויטאָביאָגראפיעס, מען איז יעדע שעה געלאָפן אויף געדעמינאָנאס, נאָר וואָכן זענען אוועק און קיין ווייע האָט שוין מער קיינער נישט באקומען. איבערגעריסן זיך ביי אלעמען די האָפענונג, דערפאר איז געקומען דער ספק, די פארצווייפלונג... מען האָט גערעדט, אז די ליבעראלע צייט האָט זיך געענדיקט. מען האָט גערעדט, אז די רעגירונג וויל איינמאָל פאר אלע מאָל פטור ווערן פון דער פליטימ־צרה, זיי ברענגען אריין אומאָרדענונג, זיי פלאַנטערן זיך ארום אָן ארבעט און אָן באשעפטיקונג...

מען האָט גערעדט מיט ציטערדיקע ליפן, מען האָט ווידער גענומען ווארטן אויף גרויסע צרות. און דאָ איז די דייטשע גרענעץ אזוי נאָענט, עס בלאָזט מיט שרעק פון דאָרט. די פאָליטרוקן האָבן גערעדט אויף פאר־זאמלונגען גאנץ אָפן:

— א מלחמה מיט דייטשלאַנד וועלן מיר נישט אויסמיידן.

אין פרייוואטע געשפרעכן האָבן אָפיצירן אָפט גערעדט, אז דייטש־לאַנד איז א שונא, וועלכן מען דארף הענט און פיס צעברעכן. אָט די געשפרעכן האָבן נאָך מער פחד געוואָרפן אויף אונדזער אָנגעשראָקנקייט. עס האָט זיך געוואָלט לויפן, לויפן וואָס ניכער. אָבער לויפן האָט מען

געקאנט בלויז ביו געדעמינאגאס און דאָרט האָבן די רוסישע באאמטע געזאָגט, אז זיי ווייסן גאָרנישט, וואָס מיט די פליטים וועט זיין...
 איינמאָל בין איך געזעסן אין „מאָניקא“ און ארויסגעקוקט אויף דער גאס. א לייכטער שניי איז געפאלן. אויף דער אלעע זענען פארכייר געגאנגען געציילטע מענטשן. אָט גייט האסמאן. ער האָט געארבעט אין פליטים־קאָמיטעט. ער איז דאָרט געווען דער שפייז־פארזאָרגער. מיר זענען פריינט. איך קום אָפט צו אים אריין.

שפרייזט ער אויף דער לייסוועס־אלעע, ער דערזעט מיך און גיט צו מיר א ווונק, איך זאָל צו אים ארויסגיין. פאָלג איך און מיר שפרייזן שוין צוזאמען. ער שווייגט אביסל, ער שווייגט שוין צופיל. הייב איך אויף אויף אים די אויגן. רעדט ער דאן ארויס עטלעכע ווערטער:

— א שלעכטע בשורה, מיין ליבער...

— וועלכע בשורה?

— זייער א שלעכטע... פאר אייך און פאר נאָך עטלעכע וועלן מיר

זיך באמיען, אפשר וועט זיך איינגעבן אייך צו אָפראטעווען...

— וואָס איז געשען, האסמאן?

ער קוקט זיך ארום און ער דערציילט מיר אין געהיים:

— הינטערן שטאָט שטייען א סך צונג, מען רייניקט די וואגאָנעס,

מען מאכט אלע צוגרייטונגען און פרייטיק וועט מען אלע פליטים אריינ־

ווארפן אין די וואגאָנעס און מען וועט זיי אוועקשיקן ווייט. איר ווייסט

דאָך שוין, ווי ווייט מען פארשיקט...

געווען איז דאָס זונטיק.

און אין קאָפּ האָט געקלאַפט, ווי מיט א האמער:

„פרייטיק, פרייטיק“...

— דאָס איז שוין אויף זיכער?

— יא, נאָר מען טאָר וועגן דעם קיין וואָרט נישט רעדן. איר הערט,

קיין איין וואָרט נישט. פאר אייך און פאר נאָך עטלעכע וועל איך זיך

באמיען... אפשר?

איך בין אוועק פון אים מיט וואקלדיקע טריט. איך האָב אויף אן

אמת נישט געוואוסט, וואָס מיט מיר טוט זיך. אין קאפּע בין איך אריינ־

געלאָפן און באלד צוריק ארויסגעלאָפן, צום טייך צונעקומען. דאָס איז

האָט זיך שוין איינגעשמידט נישקשה, נאָר איך לויף צוריק. אין צימער ביי מיר קאָן איך נישט איינזיצן. בין איך ווידער אויף דער גאס. איך באגעגן א באקאנטן, א פליט. ער זאָגט, אז ער קומט איצט פון קאָמיסאר. דאכט זיך, אז עס איז פאראן האַפענונגען, אז מען זאָל ווידער נעמען געבן ארויספאָר-וויזעס. ווייס איך אָבער, ווי די האַפענונג זעט אויס. איך ווייס: אויף די רעלסן הינטערן שטאַט שטייען צוגן מיט א סך וואַנאַנעס, פראַס-טע, פראכט-וואַנאַנעס. דאָס איז צוגעגרייט פאר דיר און פאר מיר, מיין טייערער!

דאָס שטיקט מיך, דאָס ווערגט... אפשר אויסזאָגן זיי. די אלע פלי-טיס? זאָלן זיי וויסן, די מענטשן, אין וואָס פאר א סכנה זיי זענען... ניין! דאָס וועט גאָרנישט העלפן, זאָלן זיי בעסער פון גאָרנישט וויסן.

אָבער יעדע עטלעכע שעה בין איך געלאָפן צו האסמאנען אין דער היים. אפשר וועט א נס געשען. אפשר, אפשר? איך האָב אים געקוקט אין די אויגן, געפאָרשט זיין יעדן בליק. עס האָט זיך מיר כסדר אויסגע-דוכט, אז ער ווייסט עפעס מער...

פאדנאכט, ביי אים אין דער היים. דורכן פענסטער זעט מען, ווי דער שניי פאלט. שטימונג... שטימונג צו אלדי שווארצע יאָר. אפילו אין טויזנט ניין הונדערט און פערציק איז אויך פאראן שטימונג. איך רעד ווי א פארמשפּטער צו האסמאנען:

— הייסט עס, אז פרייטיק וועט מען אונדז אוועקשיקן. איך וועל אזא ריזע נישט אויסהאלטן, גלויבט מיר, איך ווייס, וואָס איך רעד, אלץ איינס, שוין גענוג קארטאָפּל געגעסן, אָבער א רחמנות אויף די אנדערע, אויף די פרויען און קינדער...

ער קוקט אויף מיר, דער ליטווישער ייד, ער פילט מיר מיט און ער רוקט זיך צו נענטער צו מיר:

— איר וועט נישט פלאפלען פאר קיינעם?
— ניין!

— גיט די האנט...

איך גיב אים די האנט און דאָס הארץ קלאפט משוגע. אַי, אַי, ער האָט עפעס צו זאָגן, עפעס א רעטונג.

ער רעדט שטיל. די ווענט זאלן נישט הערן, דער טיש זאל נישט הערן.
 — איר וויסט, אז אין קאָוונע זיצט דער פּאַרשטייער פון אמעריי-
 קאנער הובער-קאָמיטעט?

— יאָ...

— און בעקעלמאן פון „דזשוינט" קענט איר דאָך?

— יאָ...

— זענען זיי ביידע אוועקגעפאָרן קיין מאַסקווע, איר פארשטייט
 אין וואָס עס גייט?

— אי, איך פארשטיי, זיי זענען געפאָרן אָפּבעטן די גזרה.

— מער נישט רעדן, בלוז ווארטן און פארלאָזן זיך אויף גאָט.

וואָס הייסט פארלאָזן זיך אויף גאָט? בלוז פארלאָזן זיך? מען דארף
 אויך בעטן, תפלה-טון, קאָנצענטרירן זיך אין דער תפלה ביז וויי טון,
 ביז עפעס א העכערע שטופע... איך האָב שטיל אין הארצן געדאוונט.

און אין „מאָניקא" זענען געזעסן די פליטים. זיי האָבן גענוג געד-
 ליטן, מען האָט בלוז געדארפט זען די איינגעפאלענע באַקן, די טרויעריקע
 בליקן, אָבער דאָך האָבן זיי געהאט אביסל האָפענונג. אויף „געדעמינא"
 האָט מען עפעס צוגעזאָגט. האָבן זיי געווארט אויף דער צוזאָגעניש.

דערווייל האָט מען אריינגעכאפט א פּאַרציע קרעם, א גוטן קעז-
 קוכן. מען האָט געזוכט פארוויילונג אין די גרויע, שווערע טעג. אָבער
 וועגן די וואַנאַנעס אויף די רעלסן הינטערן שטאָט האָבן זיי גאָרנישט
 געוואלט און וועגן דעם, אז די פּאַרשטייער פון הובער-קאָמיטעט און פון
 דעם „דזשוינט" זענען געפאָרן קיין מאַסקווע האָבן זיי אויך נישט גע-
 וויסט...

איך האָב גאָט געבעטן פאר די דאָזיקע מענטשן. איך האָב זיך גע-
 וואָרנן מיט די צרות, וואָס ווארטן אויף זיי, אָבער איך האָב צוגעזאָגט
 שווייגן און איך האָב געשוויגן. געווען בין איך נידערשלאָגן. דאָך האָב
 איך געזוכט א באַראַויקונג פאר מיין געמיט. אָן דער רואַיקייט וועט גאָר-
 נישט זיין. א גוטע האנט פון א נישט זעעוודיקן מלאך פירט מיך אוועק
 אויף א שפאציר איבער די לעצטע גאַסן פון קאָוונע און נאָך ווייטער פון
 קאָוונע. ארום איז ווייס, ווייסע פעלדער און ביימער. איך ווער עפעס

צוריק א שותף צו דער נאטור, צו דעם שניי. אָט אזוי גייט זיך א מענטש און טרייסט זיך נישט מיט דעם, וואָס אויף דער ערד איז טאקע פאראן רואיקייט און אין דער ערד איז פאראן נאָך מער רואיקייט. אלע זאָרגן ווערן פארגעסן. דאָס לעבן ווערט לייכט, ווי א שנייעלע. פטור צו טראכטן, צו פילן און מיטפילן, פטור צו בלוטיקן צוליב אזעלכע נולנישע טעג, מען ווערט פריי ביז... ביז מען קומט צוריק אין שטאָט אריין...

פינף טעג בין איך ארומגעגאנגען מיט א שווערן סוד: „פרייטיק שיקט מען אלע פליטים אוועק“. מיט א סך פון זיי האָב איך זיך באגעגנט יעדן טאָג, יעדע שעה. קיינער פון זיי האָט נישט געוויסט, וואָס אויף זיי ווארט. זיי האָבן געהאט האָפענונג זיי האָבן פלענער געמאכט און איך האָב געוויסט וועגן א סך וואגאַנעס, וועלכע שטייען אויף די רעלסן צווישן ווילנע און קאָוונע. אין די דאָזיקע וואגאַנעס וועט מען אונדז אלעמען אריינפאקן ווי די שעפסן און מען וועט אונדז פירן וויטרווייט אין די שנייען, אין די פרעסט. אין קאָוונע איז אויך געפאלן שניי. לייכט און שפילעריש, שוין חנוכה צייט געווען. איך האָב שטענדיק ליב געהאט די צייט פון די ערשטע שנייען. איך האָב עס באזונגען, ווי פוין דער ווינט וועבט זיינע ווייסע שאַלן. דער ווייסער שניי איז געווען מיין רואיקייט. דער זומער איז צו ברויזנד. זיינע בלומען זאָגן צופיל צו, ווינטער איז א טרייסט, א פארענדיקונג, אָדער א דערווארטונג, פון א וויטן, וויטן הלום...

אָבער מיין איצטיקע דערווארטונג איז פול געווען מיט פחד. עמער צנס טעמפע בייזקייט וועט זיך אָן א פארוואָס אָן אונדז נוקם זיין, אויף אונדזערע אויסגעליטענע גופים וועט מען ארויסווארפן נאָך פעק מיט צרות און שלעפ זיי, די פעק און קרעכץ און פאל און שטארב, ניי אויס און ווער פארשוונדן, אָט ווי אזא ווייס שנייעלע, אָבער דאָס ווייסע שנייעלע האָט נישט קיין אָדערן, האָט נישט קיין בלוט...

איך האָב געוויסט, אז עס גרייטן זיך נייע צרות פאר די אומשוֹל־דיקע, אויסגעליטענע פליטים. איך האָב מיט הארצקלאַפעניש געווארט. האסמאן, וועלכער האָט געארבעט אין פליטים־קאָמיטעט, האָט עס באַ-דארפט זיך דערוויסן די ערשטע ידיעה פון בעקעלאַמען, יענער האָט צו געזאָגט צו קלינגען פון מאַסקווע, איך בין יעדע שעה געלאָפן צו האס-

מאנען אהיים. ער האָט געשוויגן. אָבער דאָנערשטיק פארנאכט האָט ער מיר א שמיכל געטון. דער שמיכל איז אריין אין הארצן, אין זינען:

— האסמאן! בעקעלמאן האָט געקלונגען?

— יאָ, אָבער רעדט נישט אזוי הויך און פרענט מער נאָרנישט און דערציילט נישט פאר קיינעם. ד ע ר ו ו י ל וועט מען קיינעם נישט ארויסשיקן.

איך בין ארויס אויף דער גאס. געוואָלט האָב איך לויפן צו די פליטים. קושן זיך מיט זיי און שרייען: „דערווייל נישט, דערווייל נישט.“ אָבער איך בין דאָך פארבונדן מיט א וואָרט, וועגן דעם גאנצן ענין טאָר מען נישט רעדן. בין איך געלאָפן אויף דער גאס, שניי איז געפאלן, האָב איך זיך געפרייט מיט דעם שניי...

אין עטלעכע טעג שפעטער איז דער פאָרשטייער פון „דזשויונט“ בעקעלמאן צוריקגעקומען קיין קאָוונע. וואָס ער האָט דאָרט געפועלט, דאָס ווייס איך נישט ביז היינט, אָבער נאָך זיין צוריקקומען איז די באציאונג צו די פליטים געוואָרן א מילדערע און דער עיקר מען האָט אויף דער ברייטער האנט גענומען געבן ארויספאָרוויזעס. דעמאָלט האָט עס זיך אָנגעהויבן דער גליקלעכער פעריאָד פאר די ארויספאָרוויזעס. צוואנציק א טאָג, דרייסיק, פופציק א טאָג, ממש א גאָלדענער רעגן פון אזעלכע טיר ערע פאפירלעך... אויף געדעמינא גאס זענען די פאפירלעך געפאלן און אויף די איבעריקע גאסן איז געפאלן שניי. שוין עכטער ווינטער-געווען. דער רואיקער ניצמאן, דער טייך, דער טייערער, איז אינגאנצן איינגע-שלאָפן, פארפרוירן געוואָרן... איך בין אָבער געווען מיד פון אלע איבער-לעבענישן, מיד פון פחד, מיד פון פארענטפערן זיך א גאנץ לעבן, מיד פון די ביליקע דאָגמעס, פון פארטייען און פארטיילייט, מיד פון טומל און מיד פון איינזאמקייט... אָי, ווי מיד! און דאָ אויף די אלטע יאָרן אזא מלחמה מיט אזוי פיל אומגליק ארום זיך...

איך בין יעדן טאָג געגאנגען צום פארפרוירענעם טייך און געקוקט אויף זיין פארגליווערטקייט. געקוקט אויף די ריזיקע אייזשטיקער און גע-קומען בין איך צו א געוויסן באשלוס... אין קאָוונע איז געווען אן אפ-טייקער בילסקי. אָט דער בילסקי איז נאָך יונג און איך באגעגן זיך מיט אים ביי די יונגע סודארסקיס, דאָרט מאכט מען א כוסה און דאָרט מאכט

מען זיך נאריש... באסלאג איך זיך פאר דעם בילסקין, אז איך קאן נישט
 שלאָפן. זאָגט ער „וועראנאל“. באקום איך ביי אים ארויס אין פארלויה
 פון צוויי וואָכן צוועלף פּאַרציעס „וועראנאל“, און דאָס איז גענוג פאר
 אן אייביקן שלאָף. איך דערווייס זיך אויך, אז כדי דער סם זאָל גוט ווירקן,
 באדארף מען עס אראָפּשלינגען איינס נאָך דעם אנדערן שנעל און שנעל.
 איך ווייס שוין אלץ און איך בין שוין גרייט. עטלעכע טעג לעב איך א
 מאַדנעם לעבן, איך גיי אין קאפּע „מאָניקא“, איך קום צו באקאנטע, איך
 רעד מיט זיי, איך רעד און ענטפער אויף אלץ, נאָר א געפיל האָב איך,
 אז איך לעב שוין נישט מער און עס איז מיר אלץ איינס. מאַדנע טעג,
 לייכטע, ווי טויבישע פּעדערן, פונקט ווי איך וואָלט א סך האשיש אויב
 געשלאָנגען, פונקט ווי א לונאטיקער בין איך ארומגעגאנגען נישט אין מיין
 וועלט, גוטע טעג, די בעסטע טעג פון מיין לעבן. טעג אזעלכע האָבן מיך
 כמעט ווי נישט אָנגערירט. איך האָב שוין פאר קיינעם נישט קיין מורא
 און וואָס איז עפעס דער „קיינער“? און וואָס איז דער „צווייטער“? אז
 איך האָב זיך פרייוויליק אָפּגעזאָגט מיט אלץ און מיט אלעמען...

דאָך אויף דער ערד בין איך נאָך געווען. איך בין געזעסן אין אַוונט
 אין „מאָניקא“ און ארום זעלבן טיש נאָך עטלעכע פארנומענע שטולן, זאָגט
 איינער:

— איך האָב איצט געזען א פיין בילד אויף סלאבאדקע.

— וואָס פאר א בילד?

— היינט איז דאָס פינפטע חנוכה-ליכטל, האָבן די סלאבאדקער יידן
 אָנגעצונדן די פינף ליכטלעך און אין די פענסטער ארויסגעשטעלט. א נישט
 צונויפגערעדטע יידישע דעמאָנסטראציע מיט חנוכה-ליכטלעך.
 הייבן זיך אלע אויף פון די שטולן און מען גייט אוועק אויף סלאב-
 באדקע, אויך — איך, עפעס ווי א שאטן, נישט פון דאנען. גיי איך אויף
 דער מאריופאלער גאס און איך קוק אין די פענסטער אריין. אומעטום פינף
 ליכטלעך, פייערלעך אלטע, נאָר אלטע, זיי לייכטן צו אלעמען, נאָר נישט
 אלע ווילן זיי זען. א ווארעמקייט איז פון די פענסטער געגאנגען, א ליב-
 הארציקער צוהכעיס. איך האָב זיך פון זיך אליין גוטמוטיק צעלאכט און
 עפעס האָט אין מיר געפרעגט: „וואָס לאכסטו? דו ביסט דאָך שוין נישט
 פון דאנען?“ האָט עס מיך פאראטן און איך האָב דערפילט א חרטה און

איך יויים גישט, וואָס מער צו זאָגן וועגן דעם גאנצן ענין מיט דעם סס. איך יויים בלויז, אז אויף מאָרגן און אויף איבערמאָרגן האָב איך פיל געטראכט וועגן דער גאס „געדעמינא“. געטראכט וועגן באקומען אן ארויס-פאָרוויזע. אפשר, אפשר וועט עס זיך איינגעבן. איך האָב געהאט סימנים און אַנצוהערענישן, אז מיר וועט מען אזא וויזע נישט געבן, פאר „חטאים“. אויסער דעם האָב איך נישט געהאט ווהין צו פאָרן. נישט געהאט קיין זיכערע פאפירן. געווען ביי מיר דאָס פאפירל פון ענגלישן קאָנסול וועגן א סערטיפיקאט קיין ארץ ישראל, אָבער אָן א שטעמפל און אָן א לויף-נומער. דערצו האָט מען נאָך געמוזט האָבן א טערקישע וויזע, אזא האָב איך נישט געהאט. ביי צענדליקער פריינט און באקאנטע, וועלכע זענען ארויסגעפאָרן, האָב איך זיך געבעטן, מען זאָל עפעס טון פאר מיר. אלע האָבן אלץ צו-געזאָגט, נאָר דערנאָך האָבן זיי אפילו קיין פאָסט-קארטל נישט אָנגעשריבן. אלע ווי איינער, א שטומעניש האָט זיי אָנגענומען.

דאָך איז איינער געווען אן אויסנאם: צאנין. פלוצלינג באקום איך פון אים דורך דעם רוסישן „אינטוריסט“ א דעפעשע פון קאָבע, יאפאן. ער מעלדעט מיר, אז ער האָט דאָרט לענאליזירט מיין ארוינפאָר, אלץ איז אין בעסטן אָרדענונג, אפילו א האָטעל איז צוגעגרייט. געבענטשט זאָל ער זיין. עס האָט זיך אין מיר אויפגעוועקט דער חשק צום לעבן, עס האָט מיך א כאפ געטון, ווי א שטארקע פאלע, איצט בלייבט דאָס וויכטיקסטע: אוועקגיין אויף דער געדעמינע גאס, אוועקשטעלן זיך אין דער רייע און דערלאנגען מיינע פאפירן. מען דארף אויספילן עטלעכע אנקעטעס און אָנ-שרייבן אן אויטאָביאָגראפיע און טאקע ביי דער אויטאָביאָגראפיע האָט זיך עס ביי מיר פארהאקט. איך האָב אָנגעשריבן אין מיין לעבן טויזנטער דרוק-זייטן, ארויסגעגעבן צענדליקער ביכער, נאָר אן אויטאָביאָגראפיע פאר דער געדעמינא-גאס איז מיר געווען ביטער אָנצושרייבן. איך האָב נישט געוואָלט, ווי אזוי מען נעמט זיך דערצו. ביי אנדערע, מער נאָרמאלע באדינגונגען וואָלט איך אָנגעהויבן מיין אויטאָביאָגראפיע מיט אוועלכע ווערטער: צום זעקסטן יאָר פון מיין לעבן האָט מען מיך אוועקגעגעבן! אין א חדר, פון דעם דאָזיקן חדר בין איך כסדר אנטלאָפן, ווייל וועלוול מלמד איז מיר צופיל געקראַכן אין מיין יונגער נשמה. ער האָט ביי מיר צוגע-

גומען מיין נאנצע זעלבסטשטענדיקייט, אז איך האָב זיך פארטראכט, פֿלעגט ער שרייען אויף מיר:

— וואָס טראַכסטו? איך טראַכט שוין פאר דיר...

ווייזט אויס, אז איך האָב נישט געוואָלט, אז עמעצער זאָל טראַכטן פאר מיר. איך האָב עם מיין נאנץ לעבן נישט געוואָלט, ווייל טראַכטן איז א טייערע זאך, א הייליקע זאך און דאָס ווילט זיך קיינעם נישט אוועק-געבן... אָבער אין מיין איצטיקער אויטאָביאָגראַפיע האָב איך דאָס נישט געוואנט דערציילן, מען וואָלט פארשטאנען אן אנאלאָגיע, א רמז אויף עפעס און מער פֿעלט מיר נישט. האָט ביי מיר צוגענומען א וואָך צייט דער ענין. איך האָב געשריבן און איבערגעשריבן, געלאָפֿן צו באַקאָנן און צו געניטע אויטאָביאָגראַפיע-שרייבער. אין „מאָניקא“ האָב איך באַגענוגט פֿליטים, וועלכע האָבן אין יענער צייט אָנגעשריבן צו פינה אָדער צו זינס אויטאָביאָגראַפיעס און מען האָט זיי כסדר געפֿסלט:

— די אויטאָביאָגראַפיע אייערע טויג נישט, שרייבט אָן אן אנדערע! איז אזא איינער ארומגענאנגען און געבראָכן דעם קאָפּ, ווי אזוי אָנצושריבן א נישט ריכטיקע, אן אויסגעטראַכטע אויטאָביאָגראַפיע, ווייל די אמתע האָט ער דאָך שוין אָנגעשריבן. איך האָב זיך שטארק געמאָטערט. קיין שקר האָב איך נישט געוואָלט שרייבן, דאָס איז אויך נישט געווען פראַקטיש, ווייל טאָמער כאַפט מען ביי א ליגן, איז אויס מיט דיין אוועקפֿאַרן און מיט אלע דייע פֿלענער. סוף כל סוף האָב איך דאָך געדענקט עפעס צונויפֿשטעלן און איך האָב אלץ גרייט געמאכט, נאָר אזוי שנעל בין איך אויף דער געדעמינאָנאָם נישט גענאנגען. איך האָב אלץ אָפֿגעלייגט. א טאָג נאָך א טאָג. אָט באַשלים איך היינט, אז מאָרגן וועל איך באַגינגן זיך דאָרט שטעלן מיט מיינע פאפירן מיט פחד אין האַרצן און א סוף זאָל עם נעמען, אָבער אין דער פרי פארקירעווע איך נאָר צום טייד. איך קוק אויף דעם נייעמאן און איך בין אים מקנא זיין פֿאַרנלי-ווערטקייט. איך פרעג זיך, צו וואָס באַדאַרף מען די אלע צרות? וואָס רייס איך זיך צו דער וועלט, אז זי איז איצט ווילד, משוגע? איך רעזיגניר וויר דער, אָבער ווען איך קום צו די פֿליטים, ווען איך זע זיי אין „מאָניקא“, ווי זיי צאפֿלען מיט די וויזעס, ווי זיי רייסן זיך מיט אלע חושים פֿון דער שטייג, דעמאָלט וועקט זיך אויף אין מיר דער זעלבער ציטער פאר לעבן.

פאר ווייטקייט. איך בין מקנא יעדן איינעם, וואָס גייט אוועק צום צוג, עם שרייט אין מיר די בענקשאפט נאָך דער פרייהייט, עם טוט וויי, עם גליט און בריט...

זאָל זיין וואָס עם וויל...

א פרייטיק באניגען, א שטארקער פראָסט. איך שטיי אין דער רייע אויף דער געדעמונאגאס. איך באקום א נומער, דער זיבעציקסטער בין איך. איך בין שטאַלץ ביי זיך: איך האָב זיך באשלאָסן, אויס פחדן...

פינסטער געווען, נאָר דער פראָסט קאָן ברענגען אויך אין דער פינ-סטער. ביי א הונדערט מענטשן זענען מיר געשטאנען אין דער רייע. מען האָט געמאנצט פון קעלט. און די וועלט ערגעץ-ווייט איז דעמאָלט נאָך רואיק געשלאָפן און וואָס האָבן מענטשן דאָרט געוויסט, וואָס דאָס איז אזוינס טאנצן פון קעלט מיט א פארדרייטע און אויסגעטראכטע אויטאָ-ביאָגראפיע אין קעשענע, מיט מורא פאר פרעמדע מענטשן, וועלכע זענען פּלוצלינג געקומען קאָנטראָלירן יעדן טריט פון דיין לעבן... און מיר אלע, וואָס שטייען דאָ אין דער רייע און ווארטן אויף א גנדיק פאפירל און די טויזנטער, מיליאָנען אין אנדערע רייען. שעפסן זענען מיר, א וועלט מיט שעפסן. היפּסלאָזיקייט געמישט מיט פארנונפט. שקלאפעריי געמישט מיט וויסן און בילדונג. א שפין וועבט זיין שפינוועבס, כדי צו כאפן פליגן, דער מענטש וועבט אויס געצן, כדי זיך מער צו פארפלאָנטערן, און אלץ מער זיך און אנדערע צו פייניקן. דער פראָסט האָט דעמאָלט געשניטן מיין לייב, די געדאנקען האָבן געשניטן מיין נשמה ביז דעם טיפּסטן וויי פון זעלבסטפּיין און וואָס וועט שוין זיין, אז איך וועל שוין באקומען א וויזע און איך וועל זיין פון יענער זייט פון דער באריערע? וועלן דאָרט זיין אנדערע שקלאפן און אנדערע קאָנטראָלערן איבער דיין נשמה.

דאָך בין איך צוריק נישט געגאנגען. לעבן איז ביטער ווי גאל און טויט איז אבסאָלוטע רואיקייט. דאָך לויפט מען נישט צום טויט, מען קריכט אויף אלע פיר צום פארנאלטן לעבן.

פרימאָרגן שוין, אָדער עם איז נאָך האַלב פרימאָרגן? פינסטער נאָך געווען, כאָטש דאָס ליכט איז פון ערגעץ שוין אָן ווילן געקראַכן אויף אונדזער שלעכטער ערד. וואָס ליכטיקער דער טאָג איז געוואָרן, אלץ מער שניי האָט גענומען פאלן. אין שניי האָט זיך געטוליעט א ווארעמקייט, א

ווייסע טרייסט איז דאָס געווען, א בית-עולמדיקע פארווינערשיקייט... אויף געדעמינאגאס אין קאָוונע איז דער שניי געפאלן און דאָרט ביים נומער פינף, ביי א גרויסער געביידע, בין איך געשטאנען אין דער רייש מיט א שפּאַר ביסל פאפירלעך אין קעשענע און מיט א שפּאַר ביסל פּחד אין הארצן. איך ווארט... איך גיי בעטן אן ארויספאַר-וויזע. וועט מען מיר געבן, אָדער נישט געבן? איך שטיי אין דער ריי, איך בין דער זיכער ציקסטער, נאָך מיר געפינען זיך נאָך א זיכעציק. אלע מיטן זעלבן פאר-לאנג און מיט דער זעלבער נישט זיכערקייט, אלע פארשנייטע...

ווייסע מענטשן-שאטנס ווארטן אויף געדעמינא. זיי זענען אויך אוודאי נישט געשלאָפן די פאָריקע נאכט און א סך אנדערע נעכט, פונקט ווי איך. עס דריקט מיך דער כעס: וואָס האָט זיך מענטש אויף מענטש אָנגעזעצט? וואָס פאר א קולט פון פיין מען האָט עס אין לעצטן דור אנט-וויקלט. אָט שטייען מיר דאָ פליטים, פון פּוילן זענען מיר אנטלאָפן, מיר האָבן געמוזט אנטלויפן, ווייל א שונא, א פארניכטער איז געגאנגען אויף אונדז. מיר האָבן דאָרט אלץ געלאָזן. די בעסטע פריינט, קרובים, די נאָ-ענטסטע. מיר האָבן דאָרט געלאָזן אונדזער פארדינסט, אונדזער זעלבסט-שמענדיקייט, איצט מוזן מיר כמעט אלע אָנקומען צו פרעמדע. מיר האָבן דורכגעלעבט גיהנום אין וועג, אין סכנה געווען, אין הונגער געווען, אין פערד-שטאל געשלאָפן. איצט ווילן מיר ווייטער לויפן, ווייל דאָ האָבן מיר סיי ווי נישט וואָס צו טון...

פליטים זענען מיר. ערגעציוו אין דער ווייט איז פאראן א קרוב, ערגעציוו זעט זיך נאָך א ציל, וועלן מיר ווייטער לויפן. טאָ פארוואָס קוקט מען אויף אונדז ווי אויף פארברעכער? פארוואָס פילן מיר זיך דאָ אזוי נישטיק, צעטראַטן? פארוואָס טראכטן מיר מיט שרעק, צי די „פא-פירלעך“ וועלן גוט זיין? צי די וויזע וועט גוט זיין? עס האָט דאָך גע-דארפט זיין פונקט פארקערט: מען האָט אונדז דאָך געדארפט מיטפילן און העלפן מיט אלע מעגלעכקייטן, אָבער דאָ האָט מען אונדז אריינגעצויגן אין אזעלכע נודנע פּראָצעדורן. פאר קיינעם איז דאָס נישט נויטיק, נישט די מענטשהייט, נאָר אפילו א פליג וועט פון דעם נישט געראטעוועט ווערן. צו וואָס דאָס טראכטן? איך פארשלים די ליפן, איך וואָלט אויך וועלן פארשליסן די געדאנקען. איך וואָלט וועלן... אָבער וואָס שפּילט דאָ

א דאָל מיין ווילן? אנדערע הערשן און זיי האָבן שוין זייער ליבהארציקן ווילן פאר מיר און פאר אלע, וואָס שטייען דאָ מיט מיר אין דער ריי. די פליטים שווייגן און אויב מען רעדט א פאָר ווערטער, איז דאָס וועגן זעלבן ענין, וועגן די ארויספאַר-וויזעס. מען וויל טרעפן, ווער עס וועט היינט זיצן ביים טיש און צוגעמען די בקשות. יעדער רעזשים האָט זיינע גוטע און שלעכטע מענטשן.

— גוט וואָלט געווען, ווען אַריעכאָוו זאָל זיצן, ער איז א ליבער מענטש, ער פילט מיט, מיט אים קאָן מען דורכקומען.

— אָבער נינא, דער טייוול...

— טאקע א טייוול...

וועגן דער נינא רעדט מען שטילערהייט, מען פארגעסט נישט, אז מען שטייט דאָ אויף געדעמינא-גאס, די נינא האָט זיך שוין גוט איינגעדעסן אין די ביינער. די פליטים האָבן אפילו א לידל פארפאסט לכבוד איר. דאָס לידל הייסט: „נינא פון געדעמינא“. די נינא איז אן עכטע ליטווי-נערין, א הויכע, געוואלדיק איבערגעוואקסן, איר פנים איז א גאנץ רעגל-מעסיקער, נאָר ווען א פרוי האָט אזעלכע לאנגע, מענערישע הענט, קאָן שוין קיין רייד נישט זיין וועגן איר שיינקייט. זי איז שמענדיק ביז און פאלט צו איר אריין א פליט מיט א פאפירל, צעקנייטשט זי דאָס פאפירל און צעקנייטשט דעם מענטשן. זי האָט סם אין די אויגן, סם אויף די ליפן, זי איז שמענדיק ביז און מען ווייסט נישט, צי זי איז ביז דערפאר, ווייל זי איז געבוירן געוואָרן אויף דער וועלט, אָדער דערפאר, ווייל איר דערע זענען געבוירן געוואָרן...

נינא פון געדעמינא...

דאָ אין ארץ ישראל האָב איך זיך דערוויסט, אז נאָך מיין אוועק-פאָרן איז מען דערגאנגען, אז זי איז נאָר א דייטשישע שפיאָנקע און די באַלשעוויקעס האָבן זי דערשאָסן, אָבער דעמאָלט, פאר מיין זיין אין קאָוונע, האָט זי געהערשט מיטן גאנצן פארנעם. צום גליק זענען דאָרט געווען אויך אנדערע באאמטע, זי אליין וואָלט קיין איין פליט נישט ארויסגעלאָזט...

אין דעם פרימאָרגן, בעת איך בין געגאנגען נאָך מיין וויזע, איז ביים טיש געזעסן אַריעכאָוו מיט נאָך א באאמטן. דער עולם איז געווען

פון דעם צופרידן, ווייל אַרײַעכאָוו איז געווען א מענטש מיט יושר. די, וואָס זענען היינט אַרײַן אין דעם צימער „זעכצן“, זענען אַרױס צוריק מיט צופרידענע בליקן. עס גײט גוט... מיט א קלאַפּעדיק האַרץ האָב איך גע- וואַרט אויף מײַן גורל. דער זײַגער איז שוין דערווייל געוואָרן אײַנס, פאַר מיר האָב איך נאָך א זיבן פאַרשוײַנען מיט בקשות. נאָך א האַלבע שעה און איך וועל שוין זײַן אין דעם געבענטשטן צימער... אָבער אין דער לעצטער רגע האָט זיך פאַרשפּרײט א קלאַנג, אז דער באַאמטער איז אַוועק און אײַצט זײַצט דאָרטן אַרײַעכאָוו מיט נײַנאַן. אויף מײַן מזל האָט זי זיך אַרײַנגעכאַפט אין דער לעצטער רגע. עס איז גוט ביטער געוואָרן אויף דער נשמה און דאָ רוקט זיך צו צו מיר אײַנער א באַקאַנטער, א יוד א סוחר פון דאַנציג, ביאַלאַנאַרסקי האָט ער געהײסן. ער שושקעט מיר אַרײַן:

— גײט שוין צוריק, נײַנאַ זײַצט, זי איז הײַנט ווײַלד, ווי א שלאַנג.

— נײַן! — האָב איך געענטפּערט — איך האָב שוין נישט קײַן כוח

צוריקצוגײַן.

אין עטלעכע מינוט שפּעטער איז מײַן רײ דערנאַנגען. איך בין אַרײַן אין צימער „זעכצן“. בײַם טיש איז געזעסן די לאַנגע ליטוײַנערין. זי איז געווען רואיק, זי האָט מיך געבעטן זײַצן, האָט צוגענומען בײַ מיר מײַנע דאָקומענטן, אײַבערגעלײַענט און געפּרעגט עטלעכע נישט וויכטיקע פּראַגן, אָבער אלץ מיט א רואיקן טאָן, ווײַזט אויס, אז א שלאַנג האָט אויך רואיקע מינוטן, און איך האָב צום גליק אָנגעטראַפּן אויף אזא מינוט. עמעצער האָט דאָרט אויף יענער וועלט געבעטן פאַר מיר. אין צימער איז אויך געווען דער קאָמיסאַר אַרײַעכאָוו. ער האָט גאַרנישט גערעדט און אײַנגאַנצן זיך נישט געמישט אין מײַן ענין, נאָר, ווען נײַנאַ האָט מיר געזאָגט, אז איך זאָל קומען דעם פּינף און צוואַנציקסטן, האָט אַרײַעכאָוו זיך יאָ אַרײַנגעמישט.

— נײַט אײַם אויף דעם צוואַנציקסטן, חבּרטע נײַנאַ!

זי האָט פאַרשריבן, אז איך באַדאַרף זיך מעלדן דעם צוואַנציקסטן און איך בין אַרױס אין קאָרידאָר. מענטשן זענען צו מיר צוגעלאָפּן, באַ- קאַנטע און אומבאַקאַנטע. מען האָט מיר געדריקט די האַנט און גראַטולירט:

— וואָס איז געשען? — פּרעג איך.

— מען האָט אייך אזוי ווייניק געהאַלטן, נישט אויסגעפרעגט, נישט געשיקט אין צימער „צוועלף“. ס'איז א גוטער סימן.

איך בין געווען ערנסט:

— וואָס ווילט איר פון זיי? דאָס זענען גאַלדענע מענטשן.

און איך בין אוועק ווארטן זיבעצן טעג ביז דעם צוואנציקסטן יאָר־נואַר, דעמאָלט וועל איך ווידער קומען אויף געדעמינא און דעמאָלט וועל איך אפשר באקומען די וויזע... ווער ווייסט, וואָס מזל קאָן אויבטון?

איך האָב גענומען ציילן די בלייענע טעג, די אָנגעגליטע שעהן, די נערוועאישע מינוטן, געווארט, גערעכנט, טויזנטער מאָל איבערגעטראכט, געוואָלט טרעפן, וואָס עס וועט זיין מיט מיר. און מאָדנע: דער מזל מיינער איז געלאָפן פאַראויס. דעם דרייצנטן יאָנואַר, מיט זיבן טעג פריער פאר מין וויזע־טערמין, בין איך געזעסן אינדערפרי אין „מאָניקא“, געזעסן און ווידער גערעכנט, וויפל טעג עס זענען נאָך ביזן צוואנציקסטן. דעמאָלט קומט צו צו מיר איינער פון די פליטים און ווארפט מיר צו א פראזע. א פראזע. א פלי פון א פויגל, א פראזע — א טאנץ פון א פאליע.

— איר הענגט שוין אויפן וואנט...

די וואָס פלעגן באקומען וויזעס, פלעגט מען זייערע נעמען אויס־הענגען אויף דער וואנט אין דער געביידע פון דער געדעמינא־נאס. און איצטער האָב איך עס באקומען די בשורה, אז איך, איך אליין, איך הענג שוין אויך אויף דער וואנט. רואיק זיין! איך בין געלאָפן ארויס אויף דער גאס און גענומען שפרייזן צו דער געדעמינא. אָבער מענטשן האָבן מיך אָפגעשטעלט. באקאנטע און אומבאקאנטע און אלע מיט דער זעלבער פראזע:

— איר הענגט שוין אויף דער וואנט...

איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן נישט רעדן אזוי הויך. א וויזע איז אן איידעלע זאך. ס'איז נישט געזונט פאר מיר און פאר מין וויזע, מען זאָל וועגן דעם צופיל רעדן...

עלף אזייגער אינדערפרי בין איך אריין אין דעם וויזע־טעמפל, וואָס איז געשטאנען אויף דער גאס געדעמינא. פול געפאקט איז דאָרט געווען. רבנים, באנקירן, פאבריאקאנטן, בורזשואזיע, כלל־טוער און ארבעטער־פירער, ארבעטער און אָנגעשטעלטע, א מחנה „געוועזענע“ פון פוילישע

שטעט און שטעטלעך. מען איז געשטאנען אין די רייען מיט ערנסטע און דאך מיט יום־טובדיקע פנימער, ווייל היינט האָבן זיך א שאָט געטון וויזעס אָן א צאָל. אין עטלעכע צימערן האָט מען די וויזעס ארויסגעגעבן. די סאָוועטישע באאמטע האָבן געארבעט איבער די כוחות, זיי האָבן בא־קומען א באפעל ארויסלאָזן די ליידיק־גייערס, האָט מען געארבעט. מאָרגן וועט אוודאי זיין אן אנדער באפעל... די שטימונג אין די דאָזיקע אמטן, די באציאונג צו אונדז האָט זיך כסדר געביטן. אָבער דער דרייצנטער יאנואר איז געווען דער גליקלעכסטער טאָג, כאָטש זייער א שווערער טאָג. איך בין דאָרט געשטאנען פון עלף אינדערפרי. דער זייגער איז געוואָרן צוויי, דריי, פינף פארנאכט, ניין אין אָונט, צען, צוועלף, צוויי בינאכט. מיר זענען פארבליבן עטלעכע צענדליק מענטשן נישט קיין דערליידיקטע. מען האָט נישט געפונען אונדזערע דאָקומענטן. איין פאפירל איז געווען אין צימער „זעכצן“, דאָס צווייטע פאפירל אין צימער „צוועלף“, די פאָ־טאָגראפיעס אין צימער „פיר“. דאָס אלץ האָט מען געדארפט אויסזוכן. געבליבן אין לאָקאל איז בלויז די ביזע נינא, זי האָט זיך געוואָרפן ווי א שלאנג און געארבעט ווי א שד. שוין דריי בינאכט. ערשט האָלב פיר האָב איך באקומען א פאפירל, אויף וועלכן עס איז געווען אָנגעשריבן, אז מיר איז דערלויבט ארויסצופאָרן.

איך בין ארויס אויף דער גאס. לופט איז געווען, שניי איז געדיכט געפאלן. איך בין געגאנגען אויף די ליידיקע קאָוונער גאסן. אָי, די פיס טוען וויי, אָי, שוין קיין כוחות נישטאָ, ביי א זיבעצן שעה בין איך גע־שטאנען אויף די פיס, נישט גענעסן, נישט געטרונקען. אָבער כוחות זענען דאך יאָ פאראן, פליגל זענען פאראן, האָפענונג און א וועלט איז פאראן א גרויסע און א וויזע, אן ארויספאָרוויזע אין קעשענע. דער שניי נעמט זיך דרייען אין זיין ווייסן קארהאָד און איך בין אינמיטן, איך טראכט פון דאָס בעסטע, וואָס מען קאָן טראכטן, איך וועל נאָך אפשר קומען אין א גוט לאנד און איך וועל א געשריי טון צו די הימלען: „הערט זיך איין, איך בין נישט קיין רעוואָלוציאָנער און נישט קיין קאָנטר־רעוואָלוציאָנער, איך האָב ליב דעם ערלעכן מענטש, איך האָב ליב דעם ווייסן שניי, דאָס ליכט, די בלום און וואָס קומט מיר דערפאר?... ווער האָט געוואנט זיך צו נעמען די אויפגאבע מענטשן צו פייניקן? אפילו אין נאָמען פון דער טייר

ערסטער צוקונפט. די נעגנווארט האָט אויך רעכט אויף אביסל רחמנות און מיטגעפיל'..."

אן איינפאל פון מיר געווען זיך צו לאָזן איצט פילאָזאָפירן וועגן אזעלכע ווייטע ענינים. ווייזט אויס, אז די וויזע, די ארויספאָר-וויזע האָט מיך אינגאנצן משוגע געמאכט. מיט א שעה צוריק בין איך געווען א ניש-טיקייט. נישט געהאט קיין חוצפה אויף וועמען זיך צו בייזערן און איצט מיטאמאָל: איך קריטיקיר שוין, איך זוך שוין יושר. הא! וויסער שניי! וואָס דו פאלסט איצט אויף דער לייסוועס אליעאס. אויף דעם שענסטן בולוואר, וואָס אין קאָוונע. וויסער שניי! וואָס זאָנסטו דערצו? איך האָב זיך איינגעבויגן און אויפגעהויבן א פולן הויפן שניי. געקוקט אויף דעם. געווארט אויף אן ענטפער און גאַרנישט... דער שניי איז צערונען.

קאָוונע איז געשלאָפן. געשלאָפן די אלטע ליטווישע שטאָט מיט די טייערע יידן. א רגע בין איך שטיין פארבליבן, ווי א צעטומלטער. א מאָדנע רגע, א פיינלעכער מאָמענט. איך האָב דערפילט, איך האָב פארשטאנען און פאָראויסגעזען זייער גורל. שלעכט וועט זיין מיט זיי, טויט און יסור רים ווארט אויף זיי. א פאָרוורף האָב איך דערפילט: וואָס פריי איך זיך אזוי מיט מיין וויזע? און א פארענטפערונג איז באלד געקומען: וואָס קאָן איך דאָ העלפן? איך האָב זיך מינוטן געראנגלט מיט זיך אליין און די וויזעפרייד האָט אלץ באזיגט. איך וויל אוועק פון דאנען פון די בייזע, באוואָפנטע גרענעצן, פון מלחמה-שוידער, וואָס לוייערט און אַטעמט דאָ אלץ נענטער און נענטער.

איך וויל אוועק פון דאנען...

XII

זייגעזונט, קאָוונע!

עס איז זייער א גוטע זאך צו האָבן אן ארויספאַר-וויזע פון אזא קאָוונע, פון אזעלכע באדינגונגען. ליגט זי זיך, די וויזע, אין קעשענע און טראַגט דיך מיט פליגל. דו גייסט אויף דער גאס פיר אזיגער ביינאכט. דער שניי קרייזלט זיך, דער שניי האָט א וועלט מיט רואיקייט. איך גיי אהיים, נאָר דאָרטן דאכט זיך מיר, אז איך גיי ערגעץ ווייט-ווייט אוועק, דאָרט וווּ די ווייסע וועלט האָט קיין סוף נישט. איך וויל דאָ נישט שרייבן קיין פּאָעזיע, דאָך וויפל שטימונגען, וויפל איבערלעבונגען, וויפל פחד יעדער איינער פון אונדז האָט שטענדיק מיט זיך מיטגעטראָגן. דאָס איז נישט קיין לעבן, נאָר עפעס א פּלאַנטער פון צעקנייטשטע נערוון, פון שטענדיקע דערווארטונגען... ווי ווייט איז דאָ די דייטשע גרענעץ. ס'איז גוט צו האָבן אן ארויספאַר-וויזע, ס'איז גוט, ס'איז גוט אוועקצופאַרן פון דאנען...

עס איז פיר ביינאכט. איך דערמאָן זיך, עס דעו'מאָנט זיך מיר, אז א גאנצן טאָג האָב איך גאָרנישט געגעסן, און אָט זע איך אן אָפן געוועלכ, א באלויכטן געוועלכ אין מיטן דער נאכט, א געוועלכ פון עסנווארג. דאָס האָט מען איינגעאָרדנט פאר די ארבעטער, וועלכע קערן זיך אום פון נאכט ארבעט. אין קאָוונע האָט מען זיך דאָס געקאָנט דערלויבן, ווייל אין ליטע איז נאָך אלץ געווען א שפע פון עסנווארג. איך בין אריין אין געוועלכ און געקויפט ברויט, צוויי גערויכערטע פיש און א פלעשל קרימער וויין. מיט דעם בין איך אהיים געקומען, געעפנט דעם וויין, געשניטן דאָס ברויט, מיט די פיש, אויף א העלפט זיך אויסגעטון, אויף מער איז קיין כוח נישט געווען און אזוי ליגנדיק אויף מיין געלעגער האָב איך געפראוועט מיין

סעודה: נעגעסן ברויט מיט גערויכערטע פיש און געטרונקען וויין מיט... טרערן, איך ווייס נישט, וואָס די טרערן האָבן געוואָלט פון מיר, איך האָב זיי נישט גערופן, זיי זענען אליין געקומען, אזעלכע ווארעמע, אזעלכע נארישע טרערן. דערנאָך האָב איך זיך אויפגעהויבן און ארויסגענומען פון קעשענע מיין ארויספאַר-וויזע, געקוקט אויף איר, געלייענט די בוכ-שטאבן, געפאַרשט זיי, געצערטלט זיך מיט זיי און איינגעשלאָפן מיטן פאפירל פון געדעמינאגאט.

אין דער פרי בון איך געלאָפן אין „אינטוריסט“. מען דארף דער-גיין, וואָס עס הערט זיך מיט א בילעט. דאָס איז געווען א באזונדער גי-הנום-קאפיטל. קיין געלט אויף א בילעט ביז קאָבע, ביז יאפאן, האָב איך נישט געהאט, אָבער גוטע פריינט האָבן צוגעזאָגט, אז די סומע וועלן זיי מיר געבן, עס איז געגאנגען אין א צוויי טויזנט רובל. אין „אינטוריסט“ איז געווען ענג, קאָפּ אויף קאָפּ, אָדער, פליט אויף פליט, אלץ האָט זיך געשטופט צו דעם חבר קאנדאאוראָוו. ער איז געווען דער דירעקטאָר פון „אינטוריסט“. ער איז געווען דער הערשער איבער די באַן-בילעטן. נאָך לאנגע שעהן בין איך צו אים צוגעקומען און נאָך לאנגע דינגעניש האָט ער מיך פארשריבן אויף דעם פערטן פעברואר. אַי, הימלען, טייערע! דעם פערטן פעברואר... און היינט איז דער פערצנטער יאנואר. הייסט עס, אז דריי וואָכן וועל איך דארפן ווארטן. דריי וואָכן, און פאר די דריי וואָכן קאָן זיך דאָך די וועלט איבערקערן. אָבער קיין ברירה איז נישט געווען: ביז דעם פערטן פעברואר זענען אלע פלעצער אין די צוגן פארנומען. א סך פליטים האָבן באקומען וויזעס און זיי האָבן באוויזן צוצוקומען צו קאנדאאוראָוו פריער פאר מיר... מען מוז ווארטן. די נערוון זענען שוין געווען איבערגעברענט. פון „אינטוריסט“ בין איך אוועק צוריק אהיים און געמאכט אזא חשובן: פון פערצנטן יאנואר ביזן פערטן פעברואר זענען צוואנציק טעג, יעדער טאָג האָט פיר און צוואנציק שעה. צוזאמען אזוי פיל און אזוי פיל שעהן. איך האָב אונטערגעצויגן די סומע און עס אוועקגעשטעלט אויבן-אָן פון א בויגן פאפיר. עטלעכע מאָל אין טאָג פלעג איך צוגיין צום פאפיר-בויגן און אראָפּנעמען די אָפּגעלאָפענע שעהן... אָט אזוי האָט מען געלעבט, געווארט און געחלומט פון א פערטן פעברואר... דערווייל איז אראָפּגעפאלן אויף די פליטים א נייע צרה: „אינטור-

היסט" האָט זיך אָפגעזאָגט פון נעמען רובלס פאר די באַן-בילעטן, נאָר בלויז דאָלאַרן. דאָס איז געקומען ווי א דונער פאר אלע פליטים. מענטשן האָבן אלץ אויספארקויפט, כדי אָנצוזאמלען די פאָר רובל און מיטאמאָל: דאָלאַרן. ווו נעמט מען דאָלאַרן? קויפן אין געהיים? דאָס באדארף קאָסטן צען מאָל אזוי פיל, און דער, וואָס האָט באדארפט באצאָלן פאר א בילעט צוויי טויזנט רובל, מוז איצטער האָבן דערצו צוואנציק טויזנט רובל. א חורבן אין די פליטים-קרייזן, א נשמה-פארפינסטערניש. אין יענעם טאָג האָבן א סך פרויען געחלשט און א סך מענער האָבן געטראכט פון א שטריקל אויפן האלדז. איינער, א דירעקטאָר פון ווארשע, מינץ, האָט ער געהייסן, ער האָט זיך גלייך אויפגעהאָנגען.

די פליטים זענען געלאָפן צום דירעקטאָר פון „אינטוריסט" צו קאנ- דאארואָוון.

— וואָס?

— וואָס זאָלן מיר טון? טייערער חבר!

— ברענגט דאָלאַרן וועט איר באקומען בילעטן.

— ווו וועלן מיר באקומען דאָלאַרן?

— דאָס איז אייער זאך...

קאנדאארואָו האָט באטראכט דעם נאנצן עולם. ער האָט געשמיכלט און זיך אָפגערופן:

— איר וועט זען, עס וועלן זיין דאָלאַרן.

ער איז גערעכט געווען. אין ווילנע און אין קאָוונע האָבן זיך יידן געלאָזט צום טעלעגראַף. טאָג און נאכט האָט מען טעלעגראַפירט. טאָג איין און טאָג אויס. די רייען ביים טעלעגראַף זענען נישט קלענער גע- וואָרן. יידן האָבן גערעדט צו זייערע קרובים דורך דעפעשן. און ווייזט אויס, אז מען האָט שטארק גערעדט. בלוט צו בלוט האָט געשריען. אין א וואָך ארום איז קאנדאארואָו ארויס פון זיין דירעקטאָר-צימער אין אל- געמיינעם זאל מיט א פאק טעלעגראַפישע געלט-איבערווייזונגען פאר א סך פליטים:

— איך האָב אייך געזאָגט, אז עס וועלן זיין דאָלאַרן.

אָבער נישט אלע האָבן געהאט צו וועמען צו טעלעגראַפירן נאָך געלט. א סך עלנטע, הילפלאָזע, זיי זענען אויך נישט פארלוירן געגאנגען.

ווייל אין קאָוונע איז נאָך אלץ געזעסן דער באַרשטייער פון „דזשוינט“, בעקעלמאן.

א הויכער, א שלאנקער ברונעט, א רואיקער ביז נאָר, געלאסן אין די סאמע הייסע מינוטן. אין דער צייט, ווען די פליטים זענען געווען אזוי געבראָכן. אין אלע ביזע דערווארטונגען איז בעקעלמאן פארבליבן מיט זיין גאנצער מאָס גלייכגעוויכט. דאכט זיך, א קאלטער, דאכט זיך מיט אן איראָנישן שמייכל צו אלץ און צו אלעמען. און מענטשן האָבן פרע-טענזיעס צו אים. אומגליקלעכע מענטשן מוזן האָבן פרעטענזיעס, אָבער ווען מען האָט אמאָל א זאָג געטון אין קאָוונע, אז בעקעלמאן פאָרט אוועק, האָבן זיך הערצער אָפגעריסן פון ווייטיק...

בעקעלמאן, דער איינציקער רואיקער מענטש אין דער יידישער ווילנע און אין דער יידישער קאָוונע. בעקעלמאן פון „דזשוינט“. א סך האָט מען געדארפט שרייבן וועגן „דזשוינט“, א סך בענטשן, ווייל זיין ארבעט דאָרטן אין יענע געביטן איז געווען א גרויסע לייסטונג פון איר דישער הארציקייט. גענוג צו דערמאָנען א פאקט, וועלכן נישט אלע ווייסן. אויף פסח פון ערשטן מלחמה-יאָר האָט דער „דזשוינט“ ארויסגעשיקט קיין פּוילן צוויי הונדערט טויזנט קילאָ מצה. מען דארף נישט פארנעסן, אז דאָס האָט געמוזט דורכגיין דורך דער רוסישער גרענעץ און דורך דער דייטשער גרענעץ. דער „דזשוינט“ האָט די פליטים געגעבן עסן און בגדים. א סך קריסטן האָבן גענאָסן פון זיין הילף. „דזשוינט“... אָן „דזשוינט“ וואָלט נאָך מער ביטער און פינסטער געווען. דער פארטרעטער פון „דזשוינט“ איז געווען בעקעלמאן. א געבוירענער אין אמעריקע, אָבער געקומען איז ער צו די יידישע צרות ווי א ייד.

און דער עיקר: זיין רואיקייט. מלחמה, אָדער נישט מלחמה, אָקור-פאציע, שרעק, דערווארטונג פון אלדאָס ביזעס, בעקעלמאן איז רואיק. ער איז א בריווילעגירטער. ער איז פון דער רייכער און שטארקער אמע-ריקע. ער איז געאנגען מיט זיכערע טריט אויף די גאסן פון ווילנע און קאָוונע, ער דער איינציקער.

איך וויל דאָ דערמאָנען, ביי דער געלעגנהייט, זיינע צוויי געהילפן. איינער איז טאראשצאנסקי, א וואָלינער ייד, דער צווייטער איז געווען זאָרעצקי, א ווילנער ייד. זיי ביידע צוזאמען מיט בעקעלמאן האָבן עס

געמאכט די גרויסע הילפס־ארבעט. זארעצקי, מיט אומעטיקע אויגן, מיט א בלאס פנים, דער גאנצער חורבן איז געלעגן אויף זיין געשטאלט. ער פלעגט מענטשן טרייסטן און בארואיקן, אָבער וואָס איז דאָס פאר א טרייסט? ווען ער אליין האָט אויסגעזען ווי א פארסמטער. דאגעגן טאראשצאנסקי, א נידעריקער, פעסטגעבויטער, א בייכלריקער מיט א געזונט פנים. זיין אויסזען אליין האָט שוין געגעבן א געוויסע טרייסט. דאָך ביידע האָבן גע־ארבעט אָן מידקייט. טאראשצאנסקי ווייס איך נישט, ווי ער איז אהינ־געקומען, זארעצקי איז אָבער אין תל אביב און ווען איך דערזע אים פון ווייטן, ווערט ווארעם אויף דער נשמה.

מיר האָבן טייערע יידן...

ווען עס איז געוואָרן די גזרה מיט דער וואלוטע, דעמאָלט, ווען פאר א באַן־בילעט האָט מען געמוזט צאָלן מיט דאָלאַרן, בין איך פארבליבן אויף דער גאס, ווי אן ארויסגעוואָרפענער... ווי וועל איך נעמען אזוי פיל געלט? איך האָב גאָרנישט געזען פאר זיך, אפילו מיין אייגענעם אָפּגרונט נישט. דערנאָך בין איך געלאָפן צום דירעקטאָר פון „האיאס“, צו ראָד־זאָוסקין, געלאָפן אָן האָפּענונג. ראָזאָוסקי האָט מיך אויסגעהערט און געשמייכלט:

— וואָס שמייכלט איר? — פרעג איך ביי אים.

— גאָרנישט... קומט, מיר וועלן ארויפגיין צו בעקעלמאן.

מיר זענען אוועק צום האָטעל „מעטראָפּאָל“, דער רייכסטער האָטעל אין קאָוונע. איצט זענען דאָרט אלע צימערן פארנומען דורך רוסישע אַמטן. אָבער בעקעלמאן האָט געהאט זיינע צוויי שיינע צימערן.

ער, דער פּריווילעגירטער:

ער האָט אויסגעהערט ראָזאָוסקין, וועלכער האָט אים רעפּערירט וועגן מיין לאַגע, ער האָט מיך אליין אויסגעהערט. דערנאָך א שמייכל געטון:

— מיסטער סענאלאָוויטש, איר וועט אוועקפאָרן, געלט וועלן מיר

איך געבן. אויב איר וועט דארפן טויזנט דאָלאַר, וועלן מיר איך געבן טויזנט מיט צען דאָלאַר, פינף הונדערט, אָדער דריי הונדערט, אלץ איינס, איר וועט שטענדיק באַקומען מיט צען דאָלאַר מער, כדי איר זאָלט זיין רואיק און זייט רואיק.

דער מענטש האָט מיך טאקע רואיק געמאכט. אָבער נישט אין מיר גייט עס. עטלעכע טויזנט מענטשן זענען ארויסגעראטעוועט געוואָרן דורך דעם זעלבן אופן. רבנים, כלל־טוער, שריפטשמעלער, סוחרים און בעלי־מלאכות. און עס האָט אויסגעזען. ווי א ווגנדער, די דאָזיקע ארבעט פון „דזשוינט“. מחנות זענען מיר דאָרטן געווען פארצווייפלטע און אנטטויש־טע, אָרימע און צעבראָכענע. דאכט זיך, פארפאלן, פארזונקען אויף אייביק...

איז פאראן אן אמעריקע אויף דער וועלט, איז פאראן עפעס א „דזשוינט“, א בעקעלמאן, א זארעצקי. איך בין גרייט געווען צו בענטשן נאנץ אמעריקע. אלע שטאטן און קאָלומבוסן בענטשן, וואָס ער האָט די טייערע ערד אויסגעפונען. איך בין א פליט און געטראכט האָב איך דער־מאָלט פאר אלע פליטים און אין הארצן געדאנקט דעם „דזשוינט“ פאר אלע פליטים. מען זאָגט פאר אונדז, ווייל מיר זענען צעשמעטערט, ווייל מיר האָבן גאָרנישט, האלט מען אונדז אונטער, הא! דאָס איז א גרויסע זאך, א הייליקע זאך. ווו פאק איך אים דעם גאנצן „דזשוינט“, איך וועל אים אויסקושן.

אין יענע בלייענע, פראָסטיקע טעג, אין יענע קאָשמארן און ביזע דערווארטונגען, האָט מען אויך געמוזט אָפרייניקן די נשמה פון אלע שרעקן און אויסקלייבן וואָס שלעכט און וואָס גוט. א סך פון דאָס שלעכטע ווערט דאָ פארשוויגן. איינס פון דאָס גוטע ווערט דאָ דערמאָנט מיט פולן מויל. איך מיינ נאָכאמאָל „דזשוינט“. די „דזשוינט“־מענטשן האָבן געהאט א פליכט און דערפילט עס ביזן סוף... נאָטס שלחים...

איך האָב יעדן טאָג אָפגעמעקט א צאָל שעהן. אלץ ווייניקער טעג, אלץ ווייניקער שעהן. דאָס הארץ האָט געצאפלט פון דערווארטונג. עס ענדיקט זיך. נאָך אביסל צייט און איך וועל זיך אריינזעצן אין א צוג און וועל פאָרן, פאָרן... די וועלט איז אין בלוט אָפגעגאנגען. נאָר די ווייטקייט פון דער וועלט האָט נאָך אלץ געצויגן. ערגעץ איז נאָך אורדאי גוט, ער־געץ וועט מוזן זיין גוט... ערגעץ, ערגעץ...

אין יענע טעג זענען געווען גרויסע פרעסט און ווען דער פראָסט פלעגט לינדער ווערן, איז שניי געפאלן. רואיק און געלאסן איז דער שניי געפאלן, כמעט אידייליש, פארוויגעריש. דאָך נישט דער פראָסט האָט פאר־

גליווערט און נישט דער שניי האָט איינגעדעקט די שאַטנס פון די פליטים, וועלכע זענען געלאָפן פון געדעמינאָנאָס צום „אינטוריסט“. וויזעס און באַן-בילעטן און דאָס איבעריקע איז גאָרנישט. אין דער צייט פון אונדזערע גרויסע גיהנומס וויל איך זיך נישט לאָזן צופיל רעדן וועגן יענעם קליינעם גיהנום אין קאָוונע. איך וויל נישט ארויסרופן אין זכרון יענע צעבראָכענע געשטאלטן, די אלע וואָס האָבן געוואַרט אויף א „פאפירל“, זייערע אויגן, זייערע זיפצן, זייער שרעק פאר דער צוקונפט...

איך אליין האָב געוואַרט אויף דעם פערטן פעברואַר, דעמאָלט וועל איך באַקומען מיין באַן-בילעט און דעמאָלט וועל איך פאָרן. דערווייל האָט מען שוין פאר מיר איינגעצאָלט אין „אינטוריסט“ צוויי הונדערט מיט דריי און פערציק דאָלאַר. ווער האָט איינגעצאָלט? ווען איינגעצאָלט? „דזשוינט“ האָט איינגעצאָלט, „דזשוינט“ האָט געפירט גרויסע חשבונות מיט „אינטוריסט“, „דזשוינט“ האָט געהאט פליטים און „אינטוריסט“ האָט געהאט באַנען, האַטעלן, בופעטן...

געווען איז אין קאָוונע אזא לעגאַלע-אומלעגאַלע קאָמיסיע, וועלכע האָט צוגעהאָלפן די פליטים אוועקפאָרן. איינעם האָט צוגעפעלט פינף דאָר לאַר, האָט מען אים געגעבן די פינף דאָלאַר, אָבער מען האָט אויך געגעבן הונדערט, צוויי הונדערט און אפילו פינף הונדערט. דאָס געלט פלעגט דער פליט נישט אָנזען פאר די אויגן, דאָס געלט פלעגט גלייך ניין אין קאסע פון „אינטוריסט“. אין דער קאָמיסיע איז געווען בעקעלמאַן, ראָד זאָוסקי און וואַלך, דער פירער פון „האיאס“ אין ווילנע. דאָס איז געווען א גרויסע, א ליכטיקע ארבעט: מען האָט מענטשן געראטעוועט... זאָלן דאָס די געראטעוועטע נישט פארגעסן.

עס האָבן זיך דערנענטערט די טעג פון מיין אוועקפאָרן. די לעצטע טעג אין קאָוונע... איך גיי זיי פארביי. איך וויל זיך אויף א סך זאכן נישט אָפשטעלן. איך האָב געלעבט אין שרעק, מען האָט מיך גערופן אויף פאר שידענע שמועסן, מען האָט מיר געגעבן אַנצוהערן, אז די ארויספאָר-וויןזע וועט מען ביי מיר צוריקנעמען. מען האָט מיר „געראטן“ איך זאָל בלייבן. יא, עס זענען געווען א סך „ליבהארציקע“ זאכן. לאָמיר וועגן דעם נישט רעדן. און איצטער, ווען די וועלט ווייסט פון א העראַאישן סטאלינגראַד, לאָמיר נישט דערמאָנען א סך נישט העראַאישע ענינים. דריי טעג פאר

מיין אוועקפאָרן האָב איך זיך גענומען געזעגענען מיט קאָוונער יידן. עס איז געווען מיט וועמען זיך צו געזעגענען. א סך פריינט האָב איך דאָרט „אויסגעהאָדעוועט“ פאר זעכצן חדשים. געזעגנט האָט מען זיך מיט האַרץ און מיט טרערן... איך האָב אין מיין גאנץ לעבן זיך נישט געקושט אזוי פיל מיט פריינט, ווי דעמאָלט אין קאָוונע און כמעט אלע „זייגעזונטס“ האָבן זיך געענדיקט מיט טרערן. עלטערע און יינגערע, רואיקע און גער-וועזע, ביזע און גוטמוטיקע. אלע האָבן געלאָזן א טרער. געווען איז דאָס גענוג טראַגיש. מיט אנדערע האָב איך זיך געזעגנט אין געהיים, באגעגנט זיך אויף דער גאס, אָפגעשטעלט זיך און פארטרויט זיך: „איך פאָר אוועק...“ און אזוי נישט אָפגערעדטערהייט איז מען אריין אין א טויער און דאָרט זיך געזעגנט מיט צעקושעניש. אזוי איז אויך געווען מיט א יונגן, נאציאָנאלן דיכטער, וועלכער האָט פלוצלינג געמוזט אָנהויבן זינגען וועגן פראַלעטאריאט. א ווילנער יונגערמאן, נאָר אויף זיין קארק איז גע-זעסן א גאנצע משפחה. און צוליב דער משפחה... בין איך אים פרעמד געוואָרן. ער האָט זיך פון מיר דערווייטערט, איך בין אים דאָס מוחל געווען. אָבער עטלעכע טעג פאר מיין ארויספאָרן באגעגן איך אים און וואַרף צו מיין געהיימע פראזע:

— איך פאָר שוין אוועק... איך וויל זיך געזעגענען...

ער קוקט מיך אָן מיט טרויעריקע אויגן:

— דאָ איז נישט באקוועם.

זענען מיר אין א טויער אריין, ווי צוויי גנבים, וואָס ווילן זיך צע-טיילן מיט א גנבה. מיר האָבן זיך די הערצער אויסגערעדט, ווי עס בא-דארף צו זיין, ער האָט שטארק ביי מיר געבעטן, איך זאָל אים פארשטיין און מוחל זיין, וואָס ער האָט זיך פון מיר דערווייטערט. איך האָב אים מוחל געווען און אויפריכטיק. דאָס לעבן איז צופיל פארפלאַנטערט און ווער האָט עס רעכט צו זיין א שופט?

זעכצן חדשים בין איך געווען אין קאָוונע און מיין נשמה האָט זיך דאָ פארבונדן מיט א סך פערעם, וועלכע האָבן זיך נישט געלאָזט איבער-רייסן. פון אזא קאָוונע, וווּ איך האָב אזוי פיל פריינט געפונען, ווילט זיך נישט אוועקפאָרן. אָבער דער בילעט איז שוין ביי מיר אין קעשענע, א

בילעט דורך מאַסקווע, דורך וולאדיוואסטאָק ביז קאָבע, א פּאָרט אין יאפּאן. אזוי איז געווען מיין פּלאַן...

איך האָב זיך געזענגט מיט פיל משפחות. עטלעכע פון די משפחות האָבן זיך נישט גלאט מיט מיר געזענגט. „פּאָרט געזונט“ און „זייט גע-זונט!“ דאָס איז צו טרוקן פאר קאָוונע, פאר אזא קאָוונע... עטלעכע משפחות האָבן צוגעגרייט פאר מיר שפייז אויפן וועג. ביי די ליגומס האָט מען אָפּגעפרעגלט פאר מיר א קאטשקע מיט א הון, פיין אויסגעבראָטן אויף דעם אלטן ליטווישן שטייגער, דערצו א חלה, א געפלאַכטענע, מען האָט אויך נישט פארגעסן צוצולייגן ציין־רייניקער מיט דיין־דינע פאפּיר־דענע סערוועטקעס, זאלץ אפילו האָט מען אין פעקל אריינגעלייגט... וואָס נישט?

אורי צבי גלאזמאן, א יונגער בעלעטריסט, א געוועזענער מיטאר־בעטער פון רובינשטיינעס „ידישע שטימע“. א גאָלדענער חבר, האָט גע-האט א ווייב אן אקטריסע, קלארע האָט זי געהייסן, האָט זי ארטיסטיש אויסגעבאקן פאר מיר פארשידענע קיכלעך, א פאק מיט קיכלעך, טרוקענע מיט צוקער באשאַטענע, עס פלעגט אין מויל צעגיין, זי האָט אויף דעם צוויי טעג געארבעט. דערנאָך וואלפּאָוויטש, אויך א מיטארבעטער פון דער „ידישער שטימע“, ער האָט עס פארפאקט מינע צוויי האלב צעשאַ-טענע וואליזעס און אן מיין וויסן האָט ער דאָרט אריינגעשמוגלט די בעס-טע קאָנסערוון, עמענטאלער קעז, וויין, קאָניאק...

וואָס ווילן זיי פון מיר, די טייערע מענטשן, מיט זייער גוטסקייט און אויפמערקזאמקייט? וואָס בין איך, א יונגער פרינץ, וואָס פּאָרט איך בערנעמען א מלוכה? איך בין דאָך נישט מער ווי א פּליט, וואָס ציטערט ביינאכט אויף זיין געלעגער, מען זאָל אים א צווייט געלענער נישט געבן... רירנד איז געווען די אויפמערקזאמקייט פון מינע פריינט און טראַגיש: איבער קאָוונע האָבן שוין גרויזאמע וואַלקנס געהאָנגען. די מענטשן האָבן געהאט א פּאָרגעפיל, אנדערש וואַלטן זייערע בליקן נישט געווען אזוי אומרואַק...

די לעצטע נאכט האָב איך גענעכטיקט ביי סודארסקין, מיין ביסל באַנאזש האָב איך אויך צו אים געבראכט. מאָרגן פּאָר איך קיין מאַסקווע און פון מאַסקווע ווייטער... איך פּאָר זוכן די וועלט און ווער ווייסט,

וואס איך וויל דאָ פון דער וועלט? מאָרגן פאָר איך און אזא געדאנק לאָזט נישט איינשלאָפן אפילו אויף א רגע, באנינען בין איך שוין אויף קאָוונער גאסן, איך גיי אין שניי, א וויסער סאמעט, א טעפיד פאר מינע מידע פיס. אזא רואיקייט פון שנייפאל איז זעלטן, אין אזא ווייטקייט קאָן מען אָנהייבן גלויבן, אז אלץ וועט זיך גוט ענדיקן און גוט וועט זיין, גוט וועט זיין... איך געזעגן זיך מיט די קאָוונער גאסן, מיט די הייזער, איך האָב ליב יעדע היימישקייט און קאָוונע איז מיר היימיש געוואָרן ביז גאָר. איך גיי אויך אריין צום לעצטן מאָל אין קאפע, „מאָניקא“. דאָרט עסט מען שוין פרישטיק. ביי איין טישל זיצט דער חזן קוסעוויצקי, ער איז געקומען קיין קאָוונע נישט אויף קיין חזנישן קאָנצערט. ביי א צווייט טישל זיצט דער ווארשעווער באנקיר און סענאטאָר רפאל שערעשעווסקי, ער איז אזוי בלייד־ווייס, אז איך האָב פשוט מורא צוצוגיין צו אים. איך באגרייס זיך מיט אים פון דערווייטן. פאר מינע אויגן שוועבן פיינע גלעזער קאווע מיט קרעם און אָן דעם, פרישע זעמל, קיכלעך פון אלע מינים. קאָוונע האָט געהאט שפייז טיערע... קאָוונע האָט אלץ געהאט, די סאָוועטישע מאכט האָט נישט דערלאָזן, אז דער דאָזיקער וויכטיקער גרענעץ־פאס זאָל פילן הונגער. איך האָב זיך געזעגנט מיטן קאפע. אָט די „מאָניקא“ האָט אונדז פליטיים פיל רונגעגעבן. דאָ האָבן מיר געשמועסט, דאָ זיך באגעגנט מיט פריינט, דאָ געשריבן בריוו און דעפעשן צו דער וועלט, צו דער גרויסער וועלט, און פאר יחידים האָט די וועלט זיך אָפגערופן...

צוועלף אזייגער האָב איך זיך שוין געאיילט צו סודארסקין, דאָרטן זענען געווען מינע וואלזעס. איך בין אוועקגעפאָרן אין געהיים, קיינער האָט מיר נישט באגלייט, כאָטש איך האָב דאָרט געהאט אזוי פיל פריינט. באגלייטן האָט מען נישט געטאָרט. אזא איינער ווי איך, א פארברעכער, א ברוזשואזיע־נאָכליפער, א פארקויפטע נשמה, א פאשיסט. בלויז ס'דארסקי איז געקומען אויפן וואקזאל, אָבער נישט מיט מיר, בלויז מיט מינע וואלזעס. איך בין געקומען באזונדער, איך בין געשטאנען ביי מיין וואגאָן. סודארסקי האָט אוועקגעשטעלט פון ווייטן מינע וואלזעס און אליין איז ער אוועק, בלויז א בליק געוואָרפן צו מיר... אדיע, טיערער פריינט, גוטער ברודער, זיי געזונט! איך בין רואיק צוגעגאנגען צו מינע וואלזעס און זיי אריינגענומען אין מיין וואגאָן, אין א קופע פון צווייטער

קלאס. „דזשוינט“ איז געווען אויף אזוי פיל גרויסארטיק, אז ער האָט מיך באזאָרגט מיט א צווייטן קלאס אין מיין וועג.

די וואַליזעס שוין אין וואַגאַן, זיי זענען אביסל פארשנייט געוואָרן אויף דער פּלאַטפּאָרמע פון וואַקזאַל, אַי, יענע קליינע דימענטענע שנייעלעך, פארוואָס זענען זיי אזוי שנעל צערונגען געוואָרן? דאָס לעצטע פון קאָוונע, די לעצטע מתנה. די נערוון, ווייזט אויס, האָבן שוין שוואַך געארבעט, יעדע קלייניקייט האָט געווירקט. האָט א שנייעלע אויך גערייצט, איך האָב אויך וועגן דעם געטראַכט אין די ערשטע מינוטן אין וואַגאַן. געטראַכט וועגן קאָוונע מיט דאנקבאַרקייט ביז טרערן, און ליגנס? און רובינשטיין און גלאַזמאַן און אלע די טיערע נעמען. גוטסקייט, מענטשלעכקייט, פריינטשאַפט. איך האָב מיטגענומען פון דער שטאָט א גלויבן אין מענטש, אין ייד...

דערנאָך האָב איך זיך ארומגעקוקט: דער וואַגאַן איז פול געווען מיט „ספּעצן“, וועלכע זענען געפאָרן קיין מאַסקווע אויף פארשידענע באַראַטונגען. דאָ זענען געווען אינזשיניערן, דאָקטוירים און מבינים אויף פּוטער־פּראָדוקציע און בעקאן־פּראָדוקציע, מען האָט געפירט פאך־נע־שפרעכן. איך איינער בלויז נישט קיין פאכמאַן, איך האָב געוואָלט זיין אליין און טראַכטן, בלויז טראַכטן, בלויז ארומנעמען די מלחמה, מיט די פליטים, מיט אלע אומגליקן און עפעס אויסטראַכטן, פארשטיין און טרייסטן זיך מיט עפעס...

געראַטעוועט האָט דאָס פענסטער אין וואַגאַן. איך האָב זיך געשטעלט קוקן אויפן שניי, וואָס ער וויל די וועלדער פארשיטן און דאָס ניט זיך אים נישט איין. די וועלדער מיט סאָסנעס, ענלעך צו די פּוילישע סאָסנעס, און דאָרט אין פּוילן צווישן די וועלדער זענען פארבליבן ישובים מיט יידן. עס דריקט אַ שטיין דאָס האַרץ, וואָס איז גרעסער פאר דער וועלט און דאָס שוואַכע האַרץ ווערט נישט צעדריקט. עס מוז קלאַפן פאר נייעם יאָמער, פאר נייע אומגליקן. אונדזערס א מענטש איז אלץ איינס, וווּ ער זאָל נישט פאָרן: קיין ארץ ישראל, צי קיין אמעריקע, קיין אפריקע צי קיין האַנאַלואַ, די איבערגעלאָזענע צרות וועלן נישט אוועק אין די טויזנטער מיילן פון מרחס...

ידישע צרות האָבן לאַנגע הענט, זיי לאָזן נישט אָפּ, זיי שטיקן פון דערווייטן און זיי ציען שטארק צוריק.

און דאָך...

דאָס ריזן האָט שוין אין זיך אזא כוח, עם הייבט אונטער דעם גוף. עם טראָגט, עם רייסט מיט. מען פאָרט און שנעל און מען האָט דאָס געפיל, אז מען פאָרט צו א ניי לעבן, צו א נייע וועלט. די האסטיקייט פון צוג צעקלאפט און צעטרייסלט די שווערע געדאנקען און אין קאָפּ לויפן אריין נייע רעפּלעקסן, צוזאָגענישן, גענארערייען, אלץ איינס. ס'איז בעסער. עם ווילט זיך בלויז, אז דער צוג זאָל נאָך שנעלער לויפן. צוויי געפילן האָבן מיך באַגלייט דעם גאנצן וועג: א מורא אזא, צי איך וועל טאקע ארויס בשלום פון דער שטייג, וווּ איך בין אין מלחמה-שטרעם אריינגעפאלן... ווער ווייסט? איך האָב נאָך נישט קיין זיכערע וויזע, נישט קיין ארץ ישראל און נישט קיין אמעריקע, דער ענין באַדאַרף זיך אויפקלערן ערשט אין מאַסקווע. דאָס צווייטע געפיל איז געווען דאנקבאַרקייט צו מענטשן און אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן מיר צוגעהאָלפן. איך האָב זיי קיינעם נישט פאַרגעסן און יעדן באַזונדער דערמאָנט. אלץ איז דאָך סוף כל סוף מזל. נאָר ווען דעם גוטן מזל טראָגט דיר צו א מענטש, באַדאַרף מען שטארק דריקן דעם מענטשנס האַנט און געדענקען, געדענקען דעם נאָמען פון אזא גוט-טוער. איך האָב זיי איצט אין מיין וואַגאָן ארויסגערוּפן, די אלע געשטאַלטן. די פאַסאַזשירן פון אַרום זענען מיר פּרעמד געווען, אָבער אַ ראַזאָווסקי, אַ רובינשטיין, אַ ליגום, אַ גלאַזמאַן, זיי זענען איצט געווען מיט מיר... געשטאַלטן... טייערע געשטאַלטן.

XIII

אין מאַסקווע און אין אדעם

צוויי מעת-לעת געפאָרן ביז מאַסקווע. נישט שלעכט געווען אין וואַנאָן. באַקענט זיך מיט מענטשן, גערעדט מיט זיי, גענעסן לינומס גע-בראָטענע הון און גלאַזמאָנס קיכלעך. וואָרעם געווען אין וואַנאָן. „אינד-טוריסט“ זאָגט פאר זיינע פאסאזשירן, וואָס באַצאָלן מיט דאָלאַרן. דעם גרעסטן טייל צייט האָב איך אָבער פארבראכט ביים פענסטער, געקוקט אויף דעם שניי. געזען פעלדער, וועלדער און ישובים, געזען מענטשן. איך האָב אויף אלץ געקוקט מיט א פארגרעסערטער אויפמערקזאמקייט. א פאקט: איך בין איצט אין דעם לאַנד פון גרעסטן סאָציאלן עקספּערימענט. געקוקט און געפאָרשט פון וואַנאָן-פענסטער, געמיינט, אז איך וועל דאָ מיט די אויגן עפעס דערזען און מיט דעם קאָפּ עפעס פארשטיין. אָבער ספינקס איז פארבליבן ספינקס. דער שניי האָט איינגעדעקט די שטעט און שטעטלעך: דערמאָנט האָט זיך מיר דעמאָלט, ווען איך בין פון קאָונע געפאָרן. קיין מאַסקווע א צווייטע רייזע: א רייזע אין טויזנט ניין הונדערט ניינצן. אויך אין פעברואַר. א רייזע נישט קיין מאַסקווע, נאָר פון מאַסקווע. דאָס איז געווען עפעס מער ווי א יאָר נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע. איך בין געפאָרן קיין פּוילן, צוריק קיין פּוילן, ווייל איך האָב זיך צו דער רעוואָלוציע נישט צוגעקלעפט. נישט אלעמען איז עס באַשערט צו פאר-שטיין די גרויסקייט פון מאַמענט. דאָך יונג איז מען דעמאָלט געווען און די וועלט האָט אויף עפעס בעסערס געווארט נאָך דער גרויסער מלחמה. דעמאָלט בין איך געפאָרן אהיים צו טאטע-מאמע, ברידער און שוועסטער, קיין פּוילן געפאָרן, ווי מיליאָנען יידן זענען געווען, איצט אנטלויף איך

פון די היימישע ערטער; ווי א געיאָלטע חיה און ווי וועט מיך דער גורל ברענגען?

דערווייל האָט אונדז דער צוג געבראכט קיין מאַסקווע. מען האָט די אינטוריסטן אריינגעזעצט אין אויטאָבוסן און געבראכט אין א גרויסן, ליכטיקן האַטעל. דער האַטעל האָט געהייסן „מאלאיא מאַסקאווסקאיא“. דאָרט האָט מען אונדז לאנג געהאלטן אין פּאָיע, שעהן לאנג. מען האָט אונדז געדארפט איינשרייבן: ווער מיר זענען? פון וואנען און ווהיין? ווער איז געווען דיין טאטע, דיין זיידע, מיט וואָס זיך באשעפטיקט? עפעס הונד-דערטער פראגן. מען האָט בויגנס פאפיר פארשריבן און צום סוף א שליסל געגעבן. איך האָב שוין א צימער...

א פּיין צימער, ריין און רואיק, אויף דעם טישל שטייט א טעלעפּאָן, כאַטש נעם און רעד מיט דינע אלטע מאַסקווער באקאנטע... אָבער עס קלינגט זיך נישט. עס איז נישט יענע מאַסקווע און דינע באקאנטע... ווער וויסט, ווי זיי זענען? איך בלייב שטיין אין מיטן צימער, איך קוק זיך ארום, עפעס דאכט זיך מיר כסדר, אז איך מוז זיך ארומקוקן. איך בין סונעסטירט פון מאַרנע געשיכטעס וועגן מאַסקווע און רוסלאנד. איך קאָן זיך פון דער סונעסטיע נישט באפרייען. איך האָב נישט קיין פאר-טרויאונג צום פיינעם צימער, צו די שטילע ווענט, צו די טריט אין קאָר-רידאָר... דערנאָך רופט מען אונדז אין רעסטאָראַן, מיר פאָרן ארויף אויף דעם אכטן שטאָק. מיר זעצן זיך גרופנווייז ביי סערווירטע טישן, מיר עסן גוטע שפּיזן. דאָס גיט אונדז צו עסן עפעס נישט קיין פּריוואטער אונטער-נעמער, דאָס שפּיזט אונדז די מלוכה, די אָנפירנדע פארטיי און מיר מיט אונדזערע קליין-בירגערנישע פּסיכאָלאָגיעס זענען געווינט צו פּריוואטע רעסטאָראַנען. געווען איז פאר מיר אין מאַסקווע גענוג זאכן צו אָבסער-ווירן, נאָר איך מוז זאָגן דעם אמת, אז איך האָב גאָרנישט געזען, א פליט איז נישט קיין באַבאכטער, א פליט לויפט ווייטער און זיין קאָפּ איז פאר-נומען מיט איין זאך: דער וועג זאָל זיין פריי און דעם וועג מאכט פריי די וויע. איך בין אין מאַסקווע נאָך נישט זיכער געווען, צי איך וועל קאָנען ווייטער פאָרן, און ווהיין פאָרן, קיין ארץ ישראל אָדער קיין אמע-ריקע? מיין „ארץ ישראל“ איז געלעגן אין די הענט פון טערקישן קאָנסול און מיין „אמעריקע“ — אין די הענט פון יאפּאָנישן קאָנסול. איך האָב

געהאט ריזע פאפירלעך און איך האָב אליין נישט געוויסט ווי ווערטלאָזן זיי זענען. פון ענגלישן קאָנסול אין קאָוונע האָב איך אין דער לעצטער גנע פאר זיין ארויספאָרן פון ליטע באקומען א באשטעטיקונג, אז פאר מיר איז אָנגעקומען א סערטיפיקאט, א געווענלעך פאפירל, אָן א לויף-נומער און אָן א שטעמפל, ווייל דער שטעמפל פון קאָנסולאט איז שוין פארפאקט געווען, אלע קאָנסולאטן האָבן דעמאָלט פארלאָזן קאָוונע. אָבער אויך דאָס דאָזיקע כמעט ווערטלאָזע פאפירל איז פארלוירן געגאנגען אין רוסישן אמט. צום גליק האָב איך זיך פריער באַרוואָרגט מיט א פאָטאָגראפיע פון דאָזיקן דאָקומענט און מיט דעם בין איך געקומען קיין מאָסקווע.

דאָס צווייטע רעטונגס-פאפירל איז געווען א טעלעגראמע צו מיר פון וולאדיוואַסטאָקער „אינטוריסט“, אז פאר מיר איז פאראן אן איינ-ריזע-דערלויבעניש פון דער יאפאנישער מאכט אין קאָבע, אָבער די איינ-ריזע באַדארף נאָך זיין באשטעטיקט פון יאפאנישן קאָנסול אין מאָסקווע. דאָס זענען געווען קאָמפליצירטע, אומגעלומפערטע וויזע-ענינים, וועלכע האָבן אונדז אלעמען אָפגעקאָסט גענוג געזונט. לאָגיש גענומען זענען דאָ אלע פאפירן אין מיין קעשענע געווען ווערטלאָזן, נאָר מען האָט זיך פאר-לאָזט אויף נסים און מען איז געפאָרן גלאט אין דער וועלט אריין, מען איז געפאָרן אויף הפקר, ווייל מענטש און לעבן איז אויך געווען הפקר. דעם ערשטן טאָג פון מיין זיין אין מאָסקווע האָב איך אין די קאָנ-סולאטן נאָך נישט געקאָנט זיין, ווייל אין „אינטוריסט“ האָט מען צוגע-נומען ביי אונדז די פאספאָרטן, כדי זיי איינצומעלדן וווּ מען דארף. זענען מיר געגאנגען, עטלעכע פליטים, באַטראַכטן די שטאָט מאָסקווע. איך האָב אמאָל גוט געקענט די דאָזיקע שטאָט, נאָר איצט האָב איך זי נישט דער-קענט. די אלטע מאָסקווע מיט א סך נידעריקע הייזער איז פאַרשווונדן. די נייע מאָסקווע איז נאָך נישט אויסגעוואַקסן, כאָטש זי וואַקסט. ריזיקע הייזער האָבן זיך אויפגעהויבן אויף אמאָליקע אינטימע גאַסן. דאָ האָט מען אָנגעהויבן בויען, דאָרטן נישט פארענדיקט. א זוניקער טאָג מיט א דרייסיק-גראַדיקן פראָסט, מיט א סך שניי אויף די גאַסן און אויף די הייזער. פון יענעם טאָג איז מיר פארבליבן אין זכרון די מאָסקווער אונ-טערערדישע באַן. אויף א סך קילאָמעטערס ציט זיך א לענענדארישע אויס-בויאונג פון ווונדערבארן מאַרמאָר, מאַרמאָר פון אלע ניואַנסן און שא-

טירונגען, דערנאך בראָנו, אין דעם בראָנו איז פארקערפערט די געשיכטע פון רוסישן פאָלק און די געשיכטע פון דער רוסישער רעוואָלוציע. די אונטערערדישע באן לויפט און פון פענסטער זעסטו ווי עס לויפן דיר נאָך גרופן מיט אקעראייזנס, גרופן מיט ביקסן, ארבעט און קאמף איז פארקערפערט אין די גרופן, דו קאָנסט די אויגן נישט אָפרייסן. דאָס איז איין מאָמענט. דער צווייטער פארטונקלט דעם ערשטן. ווען דו גיסט א קוק אויף די פאסאזשירן, וואָס זיצן צוזאמען מיט דיר אין וואגאָן, וווג דערסטו זיך, פארוואָס זיי זענען אזוי קאָנצענטרירט און שווייגנדיק? פאר- וואָס אזוי אַרים געקליידט? א קאָנטראסט א שרייאיקער צו דעם רייכן אויסזען פונעם מאַסקווער „מעטראָ“.

איך האָב אויך אין יענעם טאָג געזען לענינס מאוואָלי, געווען איך נעוויניק, געקוקט אויף זיין פנים. איך האָב זיך דערמאָנט, ווי איך האָב אים געזען דאָס לעצטע מאל א לעבעדיקן, אין אכצנטן יאָר, הינטער מאַס- קווע, אין סאַקאָלניקי. ער האָט גערעדט צו צענדליקער טויזנטער ארבע- טער. ער האָט מיט זיין יעדע פראזע געבראָכן די זיילן פון דער אלטער וועלט און איך בין דאָ איצט ווידער אין מאַסקווע.

שטארק פארבליבן זענען אין זכרון לענינס הענט. ער ליגט רואיק און די הענט אויסגעצויגן איבער זיך. אריסטאָקראטישע הענט, פינגער- מוזיק, אזעלכע הענט, אזוי פיל איידלקייט אין זייער אומבאוועגלעכקייט, אזא קאָנטראסט צו זיין שטורמישן לעבן...

שפעטער אין האַטעל, אין מיין צימער, האָב איך געוואָלט מאַכן א סך־הכל פון א טאָג איינדרוקן, אָבער ערשטנס האָב איך דאָך ווייניק געזען און צווייטנס האָב איך מיטגעבראכט א סך פראָסט פון דער נאָס. דער פראָסט איז אריין אין גוף, אין דער נשמה און איך האָב צו זיך אליין געמורמלט:

— קאלט... אלץ איז קאלט, די געטער און די מענטשן, אלע אידעאָ- לאָגיעס... די וועלט איז אוועק צום נאָרדפאָל, זי האָט זיך פארפלאַנטערט אין די שנייבערג און אייזבערג, נישט ארויסצובאקומען זיך פון דאָרטן... כאָטש אין האַטעל איז געווען ווארעם, האָב איך זיך דאָך נישט געקאָנט באפרייען פון דער קעלט, וואָס איז אין דער נשמה אריין. אָבער, איך האָב איבערגעריסן מיט די פילאָזאָפיעס. איך האָב זיך

ארויפגעגליטשט מיט דעם ליפט אויפן אכטן שטאָק און געענדיקט דעם סאָג אין רייכן רעסטאָראַן פון „אינטוריסט“. ביי די טישן זענען געזעסן א צוויי הונדערט פליטים, געוועזענע פאבריקאנטן, סוחרים, דאָקטוירים און כלל־טוער, א טייל פון א פאליע, וואָס האָט זיך אָפגעריסן פון ים און איז איצט געלאָפן אין דער וועלט אריין. דאָרט האָט געשפילט מוזיק, אויף אן אָפגענער עסטראדע האָט מען געזונגען, דעקלאַמירט, מען האָט געוויילט דעם עולם. איך האָב זיך צוגעקוקט און צוגעהערט, עפעס איז פאראן אין די דאָזיקע מאַסקווער פארוויילונגען אן אנדער טאָן. אפשר א בעסערער און אפשר אן ערגערער? איך ווייס נישט.

ביים צווייטן טישל, עטלעכע טריט פון מיר, איז געזעסן א יונגער רב, מיט א שווארצער באָרד, מיט סאמעטענע אויגן. נעבן אים — זיין ווייב, די יונגע רביצין, מיט א שטענדיקן שמייכל אויף די ליפן, א שווארץ־חנעוודיקע און צווישן רב מיט דער רביצין האָט זיך געשפילט א יונג מיידלעך פון א יאָר פיר. דער רב האָט איינגעטענהט מיטן קעלנער, אז ער וויל עסן כשר, נערעדט האָט ער מיטן רוסישן קעלנער א נעמישטע שפראך פון יידיש, פויליש און רוסיש. דער קעלנער האָט גאָרנישט פאר־שטאנען, האָט ער געבראכט דעם דירעקטאָר און דער דירעקטאָר האָט גע־בראכט א צווייטן דירעקטאָר, מען האָט לאנג זשעסטיוקולירט, לאנג גע־שמועסט, ביז מען איז דורכגעקומען אויף ברויט, אייער, ירקות און טיי. דער רב איז געווען צופרידן, די דירעקציע פון „אינטוריסט“ איז אויך געווען צופרידן. די געסט, וואָס האָבן זיך צוגעקוקט און איך, אלע זענען געווען צופרידן, וואָס דער רב מיט זיין משפחה האָבן באקומען צו עסן כשר...

און גוט איז געווען, וואָס דער טאָג האָט זיך געענדיקט „כשר“. די שטייפע קעלט פון מאַסקווער דרייסיק־גראדיקן פראָסט האָט זיך דערפון געמילדערט. קאלט אויף דער נשמה איז נאָך געווען, אָבער די קליינע טאָ־לעראנטע סצענע אין רעסטאָראַן פון „אינטוריסט“ האָט געשמייכלט צו מיר, געשמייכלט און געווארעמט... דערנאָך, דערנאָך האָט מען זיך געלייגט שלאָפן אין א ווייס ציכטיק בעט. ווארעם געווען און עפעס קאלט... קאלט פון טויזנטער פראַגן, וואָס זענען געשפרונגען אין קאָפּ. געטראכט האָב איך אויך וועגן דעם, אז דאָ אין רוסלאַנד האָב איך א ברודער מיט

א שוועסטער, ביידע ערלעכע און טאלענטירטע... דער ברודער א פארברענ-
טער קאמוניסט, א קענער פון דער רוסישער געשיכטע און פון דער רוסי-
שער ליטעראטור, אליין אויך א שרייבער און א פאָרשער. וואָלף איז זיין
נאָמען. ער טראַגט דעם נאָמען נאָך זאב יעביץ, וועלכער איז א קרוב צו
אונדזער משפחה. מיין שוועסטער הייסט אָליע, זי האָט געענדיקט כימיע.
ווער ווייסט, אפשר זענען זיי ביידע אין מאַסקווע, נאָר איך ווייס נישט פון
זיי און זיי ווייסן נישט פון מיר. מען טאָר נישט וויסן און מען טאָר נישט
פרעגן. מיין ברודער און מיין שוועסטער... און איך טאָר וועגן זיי נישט
פרעגן. אָבער איך האָב יאָ געמאכט פרוּוון, פאָרזיכטיק אמאָל א פרעג
געטון דאָ און דאָרט און גאָרנישט זיך דערוויסט. איך ווייס וועגן זיי גאָר
נישט, גאָרנישט. עפעס זענען זיי אראָפּ פון דער אויבערפלאַך, פארשווונדן
פון אומעטום, נאָר נישט פון מיין האַרץ.

האָט זיך לאנג געטראכט וועגן א ברודער און א שוועסטער און ארום
איז אזוי שטום און שטיל. אין די קאָרידאָרן פון דעם גרויסן האַטעל און
אויף די גאסן ארום... שטיל. און נישט ווייט איז געווען דער אלטער קרעמל,
די באַרימטע צערקווע: „וואַסילי בלאַזשעני" און „מאַסקוואַרדיעקא" אלץ
נישט ווייט. אָבער זייער ווייט איז געווען וואַרשע, פּוילן, מיליאָנען יידן,
מיט וועלכע מען האָט צוזאמען א לעבן פארבראכט...
אָי, ווי אָנגעשראָקן-ווייט...

אינדערפרי בין איך אין א מאַסקווער טעקסי געלאָפן צום טערקישן
קאָנסול. קיינער איז נאָך אין קאָנסולאַט נישט געווען. דער טערק, דער
קאָנסול, איז געקומען אין א מינוט פופצן שפעטער. דער טערק איז געווען
א הויכער, א שיינער מאן, א יונגער און א העפלעכער, נאָר בעת ער האָט
דערזען דעם דאָקומענט, מיט וועלכן איך וויל באקומען א וויזע אויף אריינג-
צופאָרן קיין טערקיי, האָט ער זיך אויפן קול פונאנדערגעלאכט:

— מסיע! אזעלכע פאפירלעך קאָן מען פארטיק מאכן צען טויזנט
אין א שעה, מסיע! עס וועט פון דעם גאָרנישט זיין... ארעוואַר...
אויס מיט ארץ ישראל. דער טערק וויל נישט. וועט מען מוזן פאָרן
קיין אמעריקע דורך גאנץ רוסלאַנד, דורך סיביר, דורך וולאדיוואַסטאָק
קיין יאַפאָן אריין און פון דאָרטן ווייטער.

איך האָב ווידער געכאפט א טעקסי און געלאָפן צום יאפאנישן קאָנ-
סול. דער פראָסט האָט פארגליווערט דאָס בלוט און נפש, די טעקסי אליין
האָט געציטערט פון קעלט. דער שאַפער האָט ביז געשוויגן. בלויז דער
מאָטאָר, אים האָט דער טיוול נישט גענומען. אָבער עס האָט לאנג נישט
געדויערט, דער פראָסט האָט מיך ארויסגעשליידערט פון דער טעקסי. דער
פראָסט האָט מיך אריינגעיאָגט אין א געביידע, איך בין שוין געווען אין
יאפאנישן קאָנסולאט. דער קאָנסול אליין האָט אויפגענומען די אינטער-
רעסאנץ. ווען עס איז געקומען צו מיר, ווען ער האָט איבערגעלייענט
מיינע פאפירלעך, האָט ער קאלט און גלייכגילטיק א וואָרף געטון א פראזע:
— איר וועט נישט פאָרן...

איך האָב א ציטער געטון, איך האָב אָנגעהויבן רעדן, ווארפן ווער-
טער, ארגומענטן.

— מען האָט צו מיר טעלעגראפירט, אז אין קאָבע, אין האפן איז
געלט פאר מיר איינגעצאָלט, איך האָב א דערלויבעניש ארויסצופאָרן קיין
יאפאן, אפילו א האַטעל. האָט מען שוין דאָרט פאר מיר באשטעלט... אין
קאָבע, מינע פריינט...
— איר וועט נישט פאָרן...

דאָס איז געווען עלף אין דער פרי און איך האָב דעם יאפאנעזער
נישט אָפגעלאָזט ביז דריי.

ער האָט אין יענעם טאָג קיין איין אינטערעסאנט נישט דערליידיקט...
איך... איך האָב ביי אים די גאנצע צייט צוגענומען. איך האָב גערעדט צו
אים, אפעלירט צו אים. איך בין זיכער אין דעם, אז אזא רעדן האָב איך
קינמאָל אין מיין לעבן נישט גערעדט. מיט בלוט און מיט פייער האָב איך
גערעדט. געווען איז דעמאָלט ביים יאפאנישן קאָנסול שלמקע זוסמאן פון
ווארשע, א באווסטער כלל-טוער און שול-טוער. ער האָט זיך צוגעקוקט
און צוגעהערט די סצענע. שפעטער, ווען זוסמאן האָט מיך באגעגנט אין
האַטעל, האָט ער זיך צו מיר אָנגערופן: „שטיינער האָבן געדארפט וויינען,
ווען איר האָט גערעדט מיטן קאָנסול...”

אָבער דער קאָנסול האָט נישט געוויינט. איך האָב אויך נישט גע-
וויינט. די באבעס און די מאמעס מינע האָבן מיר נישט איבערגעלאָזט
אין ירושה זייערע טייערע טרערן. איך האָב געדארפט און געמוזט וויינען.

דער טערק האָט מיך פשוט אויסגעלאַכט מיט מיינע פאפירלעך. דער יא-
פאנער האָט איין פראזע פאר מיר: „איר וועט נישט פאָרן!“ טאָ וואָס זאָל
איך דאָ טון אין דער גרויסער מאַסקווע? אין אזא גרויסן פראַסט? דער
טייך איז פארפרוירן, מען קאָן זיך נישט דערטרינקען. איך בין דאָ א פרעמד
דער. פאר עטלעכע טעג קעסט האָט דער „דזשוינט“ איינגעצאָלט פאר מיר
אין דעם לוקסוס-האַטעל און שפעטער בלייב איך אויף דער גאס. איך בין
דאָ א פרעמדער און נאָך ערגער ווי א פרעמדער. עמעצער האָט אויסגע-
טראכט און א סך עמעצנס האָבן איבערגעחזרט, אז איך בין א שונא פון
פראַלעטאריאט, און מאַסקווע איז די הויפט־שטאָט פון פראַלעטאריאט.
קיין פריינט האָב איך דאָ נישט, שונאים וועל איך זיך שוין געפינען. דער
יאפאנער... דער יאפאנישער קאָנסול — וואָס איז ער, קיין מענטש נישט?
ער פארשטייט נישט, אז איך ניי אונטער? איך האָב זיך אין אים איינגע-
געסן. איך האָב גערעדט וועגן דעם אומגליק פון אונדזער פאָלק, גערעדט
וועגן אלע אומגליקן. איך האָב אים דערציילט, אז איך בין א דיכטער, אז
מיינס א ביכל איז איבערזעצט אין יאפאניש און איך אליין האָב איבער-
זעצט זייערס א ליד אין יידיש און גלייך דאָס ליד געלייענט פאר אים.
צוויי ווערטער האָט ער פארשטאנען: „סאָנא“... דאָס איז א נאָמען פון א
יאפאנישער פראָווינץ און „קימאָנא“... די צוויי ווערטער האָט ער פאר-
שטאנען, אָבער נאָך עפעס האָט ער אויך פארשטאנען, אז עס איז מיר
זייער נישט גוט אויפן הארצן. איך קאָן זיך בארימען, אז איך האָב דעם
יאפאנער צעבראָכן, קיין וויזע האָט ער מיר נישט געגעבן, נאָר פיר, אָדער
פינף שעה, האָט ער זיך מיט מיר פארנומען. ער איז געלאָפן זיך מיישב
זיין מיט זיינע חברים, ער האָט טעלעפאָנירט צום אמבאסאָדאָר אליין...
עס האָט גאָרנישט געהאָלפן.

איצט האָט ער שוין נישט געזאָגט: „איר וועט נישט פאָרן“. איצט
איז שוין געווען אן אנדערע פראזע: „דאָס געזעץ דערלויבט נישט“. ער
האָט פאר מיר דערציילט, אז מיט א טאָג פאר מיין קומען איז אָפגעשאפט
געוואָרן דער מין פון דער דערלויבעניש, וואָס איך האָב געהאט. איך בין
אוועק פון דאָרט. ווי א פארמשפטער. דער קאָנסול האָט מיר כסדר געדריקט
די האנט און מיט א זיפצעניש גערעדט: „דאָס געזעץ, דאָס געזעץ“...
אין האַטעל האָב איך פאר פריינט דערציילט פון מיין אומגליק. איך

קאן ווייטער נישט פאָרן, ווייל איך האָב ביי ביידע קאָנסולן קיין וויזע נישט באקומען. געווען איז מיט אונדז דער שריפטשמעלער טרונק, געווען דובנאורערליך, זיי האָבן מיטגעפילט און וואָס מער האָבן זיי געקאָנט? אָבער ראָזאווסקי פון קאָוונע, דער דירעקטאָר פון „האיאס“, ער איז אויך געווען אין מאַסקווע, ער איז געפאָרן קיין אמעריקע, דער דאָזיקער מענ-טשן-טרייסטער און אָפטימיסט, ער האָט צו מיר געזאָגט:

— איך קען דעם טערקישן קאָנסול, מיר וועלן ניין אינדערפרי פאָרן צו אים. איך רעכן, אז איר וועט באקומען די וויזע.

דאָס זענען געווען טרייסטווערטער און אלץ איינס: די נאכט האָב איך נישט געשלאָפן... געוואלד! וואָס וועט דאָ זיין מיט מיר? אזעלכע נעכט קאָנען א מענטשן משוגע מאכן און זאָל זיך דער בטלן נישט ווירן דערן, ווען איינער דערציילט וועגן אזעלכע פערזענלעכע קלייניקייטן. איר נער דערציילט, און טויזנטער, טויזנטער פליטים האָבן דאָס דורכגעלעבט. די נערוון און די נשמות זענען פון די דאָזיקע קלייניקייטן צעריסן גע-וואָרן, מענטש איז פון דעם צעטראָטן געוואָרן ביז שפּלדיקייט. זאָל דער בטלן זיך נישט ווונדערן, די וויזע-יסורים וועלן אויך ערגעץ פארשריבן ווערן.

דערווארט זיך דעם פרימאָרגן. ראָזאווסקי איז שוין אונטן, אין פּאָיע פון האָטעל. ער שטייט און רעדט מיט באקאנטע. צווישן זיי א בלאַנד מיידל, אָבער זייער א שיינע. זי לאכט און דאָס געלעכטער קלינגט פריילעך אָפ, זי שמייכלט, זי צאפלט. עס פאלט מיר איין א געדאנק. איך ניי שנעל צו צו ראָזאווסקין און רוף אים אָפ:

— ראָזאווסקי, זי וועט מיך ראטעווען...

— ווער?

— די בלאַנדע, ווער איז זי?

— א ווילנערין איז זי, א באלעבאטיש מיידל. יא, אָבער ווי וועט

זי אייך ראטעווען?

— זאָל זי מיטפאָרן מיט אונדז צום טערקישן קאָנסול, זי לאכט אזוי

שיין, זי וועט אויסלאכן, אָדער אויסשמייכלען פאר מיר... א וויזע.

— וואָס פאלט אייך איין?

— ראָזאווסקי, זי וועט מיך ראטעווען...

ער האָט זיך געלאָזט איינרעדן. איצט האָט ער גענומען איינרעדן דעם מיידל. יענע האָט נישט געוואָלט הערן פון דעם, זי באדארף אליין גלייך פאָרן צום אמעריקאנער קאָנסול, זי באדארף היינט באקומען א וויזע קיין אמעריקע. בין איך צו איר צוגעגאנגען גענטער און געבעטן:

— פרייליין! עס גייט אין מיין לעבן. פרוווט! אין גאנצן איז דאָס א פראנע פון צען מינוט, מיר נעמען שוין א טאקסי און מיר פאָרן.

אז מען איז יונג און שוין, אז מען קאָן אזוי פוין שמייכלען, קאָן מען אויך טון א מענטשן א טובה... זי איז געפאָרן. אין טאקסי האָט עס געצאפלט און געלאכט, אין קאָרידאָר פון קאָנסול האָט זי געלאכט, אין אויפנאם-צימער איז זי אריינגעלאָפן די ערשטע, נאָך איידער איך מיט ראָזאוויטסקין האָבן אויסגעטון די שווערע קאלאָשן.

— מסיע קאָנסול! באָן-זשור!

אויסגעזען האָט עס, אז זי קען אים פון א גאנץ לעבן.

דער קאָנסול אליין א הויכער, א שלאנקער, צוויי מאָל אזוי גרויס, ווי מיין רעטערין, האָט געקוקט אויף איר מיט איבערראשונג און אנט-ציקונג און זי איז ווי א מיל:

— מסיע קאָנסול! גיב דעם מסיע סענאלאָוויטש א וויזע און שוין.

גלייך, ווו איז דער בלאַנקעט? ווו איז דער שטעמפל?

דער קאָנסול רעאגירט מיט זיין ארגומענט:

— דער מסיע סענאלאָוויטש האָט דאָך נישט קיין ערנסטן דאָקו-
מענט...

— אָבער א הארץ האָט ער, א נשמה האָט ער, אויגן האָט ער... וואָס?

די וועלט וועט אונטערגיין, ווען ער וועט דורכפאָרן טראגזיט טערקיי און קומען קיין פאלעסטינע?

זי האָט געשמייכלט און פארשמייכלט דעם גרויסן קאבינעט און מינוטן האָט עס גערוישט און פון הימל איז עס מיר אראָפגעפאלן... אין צען רגעס שפעטער בין איך ווידער געזעסן אין א טאקסי און געלאָפן אין האָטעל, אָבער שוין מיט א וויזע, מיט א וויזע, מיט א טערקישע וויזע... דאָס בלאַנדע מיידל פון ווילנע איז פארשוונדן געוואָרן, זי איז געלאָפן

צו איר קאנסול, צום אמעריקאנער. איך בין געפאָרן מיט ראָזאווסקין. ביידע האָבן מיר געלאַכט ווי קינדער...

— נו, ווער איז בעסער? דער טערק, צי דער יאפּאנער?

— דער צופאַל איז בעסער... דער צופאַל, דער צופאַל...

אין דעם זעלבן אָוונט בין איך שוין געזעסן אין אַ שנעלצוג און אויף שנעל-שנעל געפאָרן קיין אָדעס... אין אָדעס וועט מען ארויף אויף אַ שיף און קומען קיין קאָנסטאנטינאָפּאָל... האָבן עס די רעדער פון שנעל-צוג כסדר אויסגעטלאַפט קאָנסטאנטינאָפּאָל...

געפאָרן בין איך אין אינטערנאַציאָנאַלן וואַנאָן, פון יענע גוטע פּוֹל-מאַן-וואַנאָנעס מיט אלע, מיט אלע באַקוועמלעכקייטן און איך בין זיך מודה: פון אלע אינטערנאַציאָנאַלן האָב איך ליב דעם אינטערנאַציאָנאַלן וואַנאָן... איך האָב זיך געפרייט ווי אַ קינד. איך האָב געהאַט הנאה פון דער נאַנצער אַרומיקייט און אויך געהאַט הנאה פון דעם געדאַנק, אז איך בין נאָך מסוגל זיך צו פרייען מיט עפעס. אין דער רגע האָט זיך מיר אויס-געדאַכט, אז די וועלט האָט עפעס אַ חרטה בנוגע צו מיר, די וועלט האָט זיך אַרומגעזען, אז איך בין שוין צופיל אויסגעמאַטערט און מען דאַרף מיר געבן די מעגלעכקייט אביסל צו זיך צו קומען... דערפאַר אזא באַקווע-מער וואַנאָן, דערפאַר די העלע לאַמפּן, דערפאַר דאָס פּאָרן קיין קאָנסטאנטינאָפּאָל. איך האָב זיך געפילט ווי אַ יחסן, וועמען מען האָט צוריק אָפּ-געגעבן זיינע פּריווילעגיעס...

בעת איך בין אַרײַן אין מיין קופּע, איז דאָרט געווען גענוג טונקל. איך האָב זיך נישט באַוויזן אַרומצוקוקן, האָב איך שוין דערהערט אַ קול, אַ פּרױען-קול:

— חבּר! איך האָב צו אייך אַ בקשה...

— ביטע, וועלכע בקשה?

— דער פּלאַץ מיינער צום שלאָפּן פאַלט אויס אויבן און איך בין

אַ פּרוי, מיר איז שווער צו קריכן אזוי הויך. איך בין אין אזא אומשטאַנד. זי איז געווען אַ שוואַנגערע פּרוי.

איך האָב, פאַרשטייט זיך, גלייך איר אָפּגעטראָטן מיין פּלאַץ און

זי האָט נישט אויפּגעהערט צו דאַנקען. אַ קול האָט זי געהאַט אַ פּיינעס.

א, די סלאווין האָבן פיינע שטימען. די סלאווישע פרויען — נאָך שענערע שטימען און איידלקייט אזוי פיל און הארציקייט עכט־רוסישע.

איך בין באלד אוועק פון דעם קופע, ווייל אין דער צווייטער אָפּט־ טיילונג פון אינטערנאַציאָנאַלן וואַנאַן האָב איך געהאט א גוטן באקאנטן, הילערמאַן איז זיין נאָמען, ער איז איצט אין תל אביב. דאָרט מיט אים איז געווען נאָך איינער, א לאָדזשער יונגערמאַן גוראַלסקי, די צוויי מעת־ לעת, ביז אָדעס, האָבן מיר פארבראכט צוזאַמען, מיין באגאזש איז אויך דאָ געווען. מיין באגאזש... דאָס איז נישט געווען קיין געווענלעכער באַ־ נאַזש. פּעק מיט שפּייז זענען דאָס געווען. די געשיכטע איז באשטאַנען אין דעם: איך האָב איינגעצאָלט אין דאָלאַרן פאַר א באַן־בילעט ביז יאַפּאַן, שפּעטער האָט זיך די גאַנצע געשיכטע איבערגעדרייט, איך בין נישט גע־ פאָרן דורך וואַדיוואַקאַטאָ, נאָר אויף אָדעס קיין ארץ ישׂראל, דער וועג איז א פיל קירצערער, האָט דאָך „אינטוריסט“ באדארפט אויסצאָלן מיר דעם דיפערענץ, א סומע פון הונדערט און זעכציק דאָלאַר. אָבער ווער גיט עס צוריק דאָלאַרן? קיינער נישט און „אינטוריסט“ אויך נישט. מען האָט מיט מיר אונטערהאַנדלט און מען איז דורכגעקומען: פאַר די הונדערט און זעכציק דאָלאַר האָב איך באקומען שפּייז.

גערעכנט מען עס מיר אין זייער געזאַלצענע פרייזן, אָבער דאָך... איך האָב געהאַט אביסל צידה לדרך, איך האָב געהאַט געבראַטענע הינער, קאוויאר, שאַקאַלאַד, וויין, פּרוכט, די בעסטע קאַנסערווין, איך האָב אלץ געהאַט. הילערמאַן, וועלכער וווינט איצט אין תל אביב רחוב דיזענהאַף קאָן באשטעטיקן, אז אין זיין קופע האָב איך איינגעאָרדנט מיין וואַגאַן־ רעסטאָראַן, מען איז צו מיר געגאַנגען אויך פון אנדערע וואַגאַנעס, מען איז געקומען צו מיר עפעס פאַרזוכן... ביז שפּעט אין דער נאַכט האָבן מיר געפראוועט די סעודה. דערנאָך בין איך אוועק שלאַפּן צו זיך אין קופע. פּאַרזיכטיק בין איך דאָרט אריין, די פרוי שלאַפּט דאָך. פּאַרזיכטיק ארויפגעקראַכן אויף מיין הויכן געלענער... ווי הארציק זי האָט עס געבעטן, איך זאָל איר אָפּטרעטן מיין פּלאַץ, אזא שטימע, סאַמעט, זייד... עך! די רוסן האָבן מייערע שטימעס, דאָס איז א פּאַלע פון הארץ און נשמה. ווער איז זי די שכנע פון מיין קופע, אפשר שטאַמט זי פון די אלטע אריסטאָ־

קראטן? אפשר פון פאלק גופא, פון פאלקס-געבענטשטער גוטסקייט און אויפריכטיקייט...

דער צוג האָט זיך געטרעגן אויף די שווארצע רוסישע שטחים... נאכט, פראָסט און פינסטערניש. אין מיין קופּע איז ווארעם... נאָר עס שלאָפט זיך נישט. עס וויקלט זיך אויף פאר מייע אויגן די גאנצע פאנאָ-ראַמע פון די לעצטע זעכצן מלחמה-מאָנאַטן, ווארשע שפּרינגט ארויס, פריינט, קרובים, ווארשע און דאָס אנטלויפן פון ווארשע, לוקאָוו, לובלין, ראָוונע און קאָוונע און איצט? פארוואָס ווילט זיך מיר שוין אזוי זיין וואָס ניכער אין טערקיי? איך וואָלט וועלן אָנפאָגן דעם צוג, איך וואָלט וועלן לויפן, פליען, אבי וואָס ניכער צו זיין אויף דער צווייטער זייט פון דער גרענעץ. פארוואָס אנטלויף איך? רוסלאַנד איז דאָך א טייער לאַנד, רוסלאַנד איז א סך מער, ווי א לאַנד, רוסלאַנד איז א וועלט און א טיפע וועלט, אן אינטערעסאנטע, פילקאָלירטע וועלט... פארוואָס אנטלויף איך ווי א געיאָנטער, ווי א פארברעכער? די פראגע שטעלט זיך אוועק פאר מיר קאטעגאָריש און ערנסט. הא! פארוואָס אנטלויף איך פון דאנען? צי האָב איך טאקע געזינדיקט, צי עמעצער האָט די זינד מייע אויסגעטראכט? איך פרעג זיך דאָס אליין פיל מאָל און דערווייל שליידער איך זיך אויף מיין געלעגער. די רעדער קלאפן, אָבער דער וואגאָן מייער, דער באקוועמ-לעכער בורזשוואזנער וואגאָן שלאָפט רואיק, איך פיל אין מיין שלאָפלאָ-זיקייט, אז אלע שלאָפן, מיין שכנטע שלאָפט אויך. איך דערמאָן זיך ווידער איר סאמעטן קול, איך ווייס נישט פארוואָס, נאָר איך טראכט, אז זי הייסט באשטימט יעליזאוועטא פיעטראָוונא...

יא, אָבער פארוואָס אנטלויף איך פון דעם לאַנד? איך זוך אויס אלע מייע זינד און פיל זיך נישט זינדיק. איך ווייס איינס, אז אין מיין גאנץ לעבן האָב איך געטראכט צו זיין א נוצלעכער מענטש. איך וואָלט אויך דאָ געקאָנט זיין מיט עפעס נוצלעך. פארוואָס אנטלויף איך? קיין סך כוחות האָב איך נישט, אָבער וויפל זיי זענען פאראן, האָב איך דאָך זיי געקאָנט אוועקגעבן פאר א גוטער זאך... זענען דאָך איצטער פאראן אין דעם לאַנד הונדערטער טויזנטער פליטים פון פוילן. מייע יידן, אונדזערע יידן, נאָר ענטע ביז גאָר, זיי וואלגערן זיך אין די קאלטע וועלדער, אין די טאיעס, זיי ליידן, זיי ליידן, און פארוואָס בין איך נישט מיט זיי? איך וואָלט דאָך

געקאנט לידן מיט זיי און טרייסטן? טרייסטן... ניין! איך האָב זיך דאָס אויסגעלייגט אין אַ לוקסוס־וואַגאָן און איך פאָר קיין טערקיי... איך האָב מיט אלע מיטלען געזוכט און ארויסגעקריגן אַ וויזע, כדי אוועקצופאַרן פון דאנען... פארוואָס? ווייל איך האָב אמאָל געטראכט, אזוי ווי איך האָב געוואָלט טראכטן, ווייל איך האָב עפעס געשריבן אזוי, ווי איך האָב גע־וואָלט שרייבן און דערפאר די שלאָפֿלאָזיקייט... צום סוף בין איך דאָך אביסל איינגעשלאָפֿן און זיך אויפגעכאפט, בעת בלייבע ליכט איז שוין געקראָכן אין פענסטער...

מיין שכנטע, די פון אונטערשטן געלעגער, האָט זיך שוין אויך אויפֿ־געכאפט. זי איז, דאכט זיך, אין אַ גוטער שטימונג, אַ סימן: זי וויל רעדן.

זי רופט זיך אָן צו מיר:

— טאָוואַרישטש! ווהיין פאָרט איר? קיין אַדעס?

— נאָך ווייטער...

— וואָס הייסט „ווייטער“? ווהיין „ווייטער“?

— איך פאָר קיין פאלעסטינע...

זי איז פשוט אויפגעשפרונגען פון איר פלאץ:

— קיין פאלעסטינע?

— יאָ...

— איר פארלאָזט דעם סאָויעטישן פארבאנד און איר פאָרט קיין פאלעסטינע... איך פארשטיי נישט, צוליב וואָס איר טוט עס... הא! טרייבן פאָליטיק איבער די מוסולמענישע לענדער, עקספּלאַטירן די אראבער? הא! ניין! מיין טייערע... איך פארנעם זיך נישט מיט פאָליטיק און איך עקספּלאַטיר קיינעם נישט, איך בין אַ פליט, איך בין שוין נישט קיין יונג־געראַמן און שוואַך אין געזונט בין איך, פאָר איך צו מיינע קרובים קיין ארץ ישראל...

יענע האָט זיך אָבער אונטן געוואָרפן ווי אַ שלאַנג... עך! וווּ איז אהינגעקומען דער סאמעטענער קול? ניין! דאָס איז נישט קיין יעליוזא־וועטא פיעטראָוונא... איך האָב אראָפּגעקוקט פון אויבן און באַטראַכט מיין שכנטע. דאָס איז געווען אַן אונדזעריקע, אַ גאָלדע גראַלעוונא, אַ פארביסענע, אַ שלעכטע, אַ נישט דערצויגענע. צוויי מעת־לעת זענען מיר געפאָרן אין זעלבן וואַגאָן, צוויי מעת־לעת זענען אויף מיר געפאלן ביזע,

פארביטערטע בליקן. בין איך כסדר געלאָפֿן צו הילערמאן אין קופע און געווען איז ער א ווילער יונגערמאן און ביי אים אין קופע זענען געלעבן מיינע פעקלעך שפייז. מיר האָבן זיך געלאָזט ווילניין.

אין אָדעס זענען מיר געווען צוויי מעתלעך. אין אָדעס האָב איך „אָדעס“ נישט געפונען. יענע פריילעכע און ליכטיקע שטאָט איז ווי אין ים איינגעזונקען געוואָרן. די גאסן האָבן זיך אראָפגעלאָזט נידעריקער ווי שווערע הויקערס, די מענטשן צעקנייטשט, קיין שמיכל האָב איך נישט געזען. מיר זענען געזעסן אין א זאטן, רייכן האָטעל, אָבער איך האָב זיך עטלעכע מאָל ארויסגעכאפט און געלאָפֿן זוכן „אָדעס“. נישט געפונען. איך פארשטיי און איך וועל עס שטענדיק פארשטיין, ווי מען האָט עס מיר געוואָלט איינרעדן, אז איידער משיח קומט, מוז די וועלט פארפינסטערט און פארהושכט ווערן... זאָל זיין אזוי: פינסטער איז שוין גענוג און לאָמיר איצט ווארטן אויף משיח...

נעבן אונדזער האָטעל האָבן זיך געדרייט יידישע שאטנס, זיי האָבן געוואָלט מיט אונדז רעדן, אָבער עס איז נישט געווען באקוועם און סיי ווי, אין רייכן האָטעל האָט מען די דאָזיקע שאטנס נישט אריינגעלאָזט. שפעטער האָבן עטלעכע פון זיי אונדז דאָך געפאקט, דאָס איז געווען אין א באנק, וווּ יעדער איינער פון אונדז האָט באקומען פאר רוסיש געלט איין ארץ ישראלדיקן פונט. דאָס איז געווען א שווערע פראָצעדור. מען האָט געמוזט ווידער שרייבן אויטאָביאָגראפיעס און פטרן א סך שעהן. דאָרט האָבן זיך אריינגעכאפט עטלעכע יידן, געוועזענע מענטשן. זיי האָבן געקוקט אויף אונדז מיט אן אָנגעשראָקענער נייגעריקייט און גערעדט:

— זע נאָר, זיי פאָרן קיין ארץ ישראל...

— נאָך פאראן אן ארץ ישראל...?

— זע נאָר, מענטשן האָבן הצלחה.

פון באנק בין איך געלאָפֿן אויף דער באזארנע גאס. דאָרט ביים נומער דריי אין צוואנציק האָט ביאליק געהאט זיין דרוקעריי און זיין פאר-לאַג „מוריה“, דאָרט ביים נומער דריי און צוואנציק פלעגן מיר שטענדיק זיך צונויפזאמלען, זעקס פארנאכט פלעגט ביאליק ארויסגיין מיט ראור ניצקין פון דרוקעריי. עטלעכע מינוט פלעגן זיי שטיין ביים טויער און

באלד פלעגט עם אויסוואקסן דער זעלבער געזאמל. אָט איז פּיכמאן, אָט איז דער טונקעלער, עפעלכויס, אמאָל אויך פּרישמאן, אָט דאָ ביים טויער פלעגט מען שמועסן וועגן פּאָליטיק און דערצוילן וויצן. איצט האָב איך געזען עפעס א חורבה פון נומער דריי און צוואנציק אויף דער באַזארנע... נאָר די טייערע שאַטנס פון דער פּאַרגאַנגענהייט האָבן געשוועבט און עפעס געפרעגט און געווארט אויף אן ענטפער...

אָדעס... וווּ איז אונדזער אָדעס?...

דערנאָך איז א שיה געשווומען אויף דעם שווארצן ים און הונדערט מיט פופצן פליטים געפירט קיין קאנסטאנטינאָפּאָל. די שיה איז געווען א ריינע, א באקוועמע און א באלויכטענע. מיט א גוטן בופעט. שווייגנדיקע מענטשן האָבן אונדז באדינט און געזאָרגט פאר אונדז. אלץ איז פּיין, אָבער פּאַרוואָס שווייגן אזוי די מאַטראָזן און די קעלנער? עם האָט אויסגעדוכט, אז זיי ווילן וואָס ניכער פטור ווערן פון אונדז. אויב מיר פּאָרן אוועק פון רוסלאַנד, זענען מיר ווערטלאָזע נישטיקייטן — אזוי האָט עם אויסגעדוכט.

די שיה האָט זיך געריסן פּאַראַוויס, געסאָפּעט און געשווימט. איך זיך אויף א באַנק, דאָס שווימקע וואסער שפּריצט אויף מיר. איך שווייג. נאָר אין מיין שווייגן איז פּאַראַן א תּפּילה: די וועלט איז שוין צו שלעכט, טאָ זאָל פון דער ערד, פון אלע יבשות ווערן ים, ים און ים און אויף די אלע ימים זאָלן גיין שיפן. די שיפן זאָלן זיך אין ערגעץ נישט אָפּשטעלן, נאָר שווימען און שווימען, ווייל עם איז נישטאָ פאר אונדז אויסגעליטענע קיין ברעג...

די וועלט איז צו שלעכט געוואָרן...

דערווייל אָבער האָב איך געזען איין שיה, די שיה אויף וועלכער מיר זענען געשווומען איבערן שווארצן ים. געשווומען צום בולגאַרישן פּאַרט וואַרנאַ און פון דאָרט קיין טערקיי. די פּאַסאַזשירן אונדזערע האָבן גערוט, געווען קאָנצענטרירט. יעדער איינער האָט מיטגעפירט זיין ביסל צרות און יעדער איינער האָט געהאַט זיינע האָפּענונגען. געווען אויך איינער א ווארשעווער יונגערמאַן מיט ברייטע פלייצעס. ער האָט זיך כּסדר באַקלאָגט, אז ער איז הונגעריק, כאָטש עסן האָט מען אונדז געגעבן פון דאָס בעסטע אויף דער סאָויעטישער שיה, אָבער דער יונגערמאַן, טראָסא

האָט ער געהייסן, ער איז אוועק צום שיף־דאָקטאָר און זיך באַקלאַנגט, אז ער איז קראַנק, ער האָט נישט קיין אַפעטיט. האָט דער דאָקטאָר מיט אַ שמייכל אים פאַרשריבן ספּעציעלע שפּייז: געפרעגלטע פּיש, געבראָטענע הינדלעך, ספּעציעלע קאַמפּאָטן און טראָקא האָט כּסדר געגעסן. ער האָט געגעסן דעם מיטאָג, וואָס מיר אלע האָבן געגעסן און אויך זיין ספּעציעלן מיטאָג. איך האָב מורא געהאַט, אז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל, וועט ער אלץ אויפּעסן. ער האָט אונדז אלעמען געוויילט מיט זיין אַפעטיט...

XIV

אין תל אביב

אכט אזייגער אינדערפרי איז אונדזער שיף אריין אין קאנסטאנטינאָפּל
נאַפּאַלער פּאַרט. אלע הונדערט און פופצן פליטים זענען ארויף אין דער
הויך. מיר זעען די שטאָט, מיר הערן פון דערווייטן דעם פרימאָרגן גע-
רויש. אָט באלד וועט מען אונדז אראָפּלאָזן...

דער זייגער איז אָבער געוואָרן ניין, דער זייגער איז געוואָרן צען,
עלף. מיר ווארטן און מיר דערווארטן זיך נישט. אויפן שיף זענען עטלעכע
מאָל ארויף טערקישע פּאַליציי־אָפיצירן. זיי האָבן אונדז באטראכט, פון
ווייטן באטראכט און צוריק אוועק. האָבן מיר אָנגעהויבן זיך צוהערן,
האָבן מיר אָנגעהויבן אויספרעגן ביי דער דינערשאפט פון שיף. האָבן מיר
זיך דערוואוסט, אז מען וויל אונדז צוריק שיקן, פון וואנען מיר זענען גע-
קומען. עפעס האָט אין מיר אויפגעטרייסלט, א פּראָטעסט, צי א פאר-
צווייפלונג, שילטן און שרייען האָט זיך געוואָלט, און ווי שטענדיק: מען
שרויט נישט און מען שילט נישט, מען שווייגט...

איך האָב אויף דעם פּאַרט נישט געקאָנט קוקן, נישט אויף די היי-
זער, וואָס האָבן זיך געזען אזוי נאָענט, נישט אויף די מענטשן... איך בין
אריבער אויף דער צווייטער זייט פון שיף, דאָרט וווּ מען זעט נישט קיין
האפן און קיין בנינים, בלויז פאליעס, גרויע, צעשווימטע, קאלטע און בייזע,
בייז ווי דער גורל פון פליט. איך האָב אראָפּגעקוקט אין די פאליעס, טיף
אין זיי אריינגעקוקט. זיי האָבן זיך געשלידערט און ביי מיר האָבן זיך
שטיקער: הארץ געריסן. זיי האָבן געוואָלט זיך אויפהייבן העכער, איבער-
שטייגן וועמען האָבן זיי געוואָלט. איבעריאָגן און באזיגן, און איך האָב

געטראכט פון ים־טיפעניש, פון באהאלטן זיך אויף אייביק, אבי נישט אָנ־צוקוקן דעם בייזן מענטש, וואָס טראכט אויס אלע עינויים פארן צווייטן. אין דעם איז צו מיר צוגעקומען איינער פון אונדזערע מיטפֿאַרער, א. יונגער חלוצי איז דאָס געווען. זיין נאָמען האָב איך פארגעסן, אָבער דעם גאנצן וועג האָבן מיר זיך געהאלטן צוזאמען, א ווילער יונגערמאן. ער איז צוגעקומען צו מיר מיט א פייערל אין די אויגן:

— איר האָט געהערט, וואָס מען רעדט אויפן שיף...

— יא, מען זאָל אונדז צוריק שיקן...

— זאָלן זיי שיקן צוריק, אָבער מיר אלע האָבן איין זאך צו טון...

— וואָס?

— מיר וועלן שפּרינגען אין ים... איר הערט, אין ים וועלן מיר

שפּרינגען, קיין אנדער ברירה האָבן מיר נישט.

ער האָט עס קאטעגאָריש אויסגעשריען. ער איז אוועק און איך האָב

מיט נאָך מער נאָגנדער נייגעריקייט גענומען קוקן אויף דער ענדלאָזער צעבושעוועטער סטיכע.

„מיר וועלן שפּרינגען אין ים“...

און די פאליעס טאנצן א שדיס־טאנץ פון דעם דאָזיקן אָנזאָג. איך

אליין האָב זיך אזוי ווי צוגעשמידט צום באַריער פון שיף, נישט געקאָנט

אוועקגיין פון דעם און נישט געהאט קיין ציל צוליב וואָס אוועקצוגיין...

אין דעם איז דער חלוצי ווידער געקומען צו מיר, איצט נישט אליין, מיט

א מיידל.

— זי איז מיין כלה. זי וועט אויך שפּרינגען. זי האָט איינגעשטימט.

דאָס מיידל האָט געשמייכלט מיט אויסגעקרימטע ליפן. זיי זענען

ביידע גלייך צוריק אוועק. עס האָט אויסגעזען, אז זיי גייען ארום איבערן

שיף און אניטירן אלעמען: מען זאָל אין ים שפּרינגען, אויב מען וועט

אונדז צוריקשיקן.

איך אליין... איך בין קיינמאָל קיין העלד נישט געווען און קיינמאָל

צו העלדישקייט זיך נישט געריסן. איך בין נישט קיין ריזיקאנט, נאָר איצט,

זוען איך האָב געקוקט אויף די מכשפה־פאליעס, האָב איך שוין געוויסט,

אז איך וועל שפּרינגען אין ים אריין. שוין צופיל פארביטערט ווערט א

מענטש אין זיינע צרות, און אלץ איינס, שוין נישטאָ וואָס צו פארלירן...

דער זיינער איז צוויי און דריי, קיינער פון דער חברה האָט גאָרנישט גע-
 געסן, מען האָט אויפגעהערט צו שמועסן. אלץ ווייניקער ווערטער זענען
 ביי אונדז פארבליבן. אנדערע האָבן שווינגנדיק שפּאַצירט אהין און צוריק
 אויפן דעק פון שיף און פון צייט צו צייט אריינגעקוקט אין גרויען ים.
 דער ים איז, ווי פריער, געווען אומרואיג, נאָר מיר מענטשן מיט קלאַפּ-
 דיקע הערצער, מיר זענען פּלוצלינג רואיג געוואָרן. פּריילעך רואיג, זינ-
 גנדיק רואיג. א בשורה איז ווי א ווינטל פארביי. מען וועט אונדז אראָפּ-
 לאָזן. די יידישע כלל־טוער, דער פּוילישער קאָנסול, דער ענגלישער קאָנסול,
 אלע האָבן פאר אונדז געבעטן, און פיר פארנאכט האָט זיך אויפן שיף
 אָנגעהויבן דער קאָנטראָל פון אונדזערע פּאפּירן. מען האָט אונדז אראָפּ-
 געלאָזט גרופּנווייז... מיר זענען אין ים נישט געשפרונגען, אָבער די פּראַזע
 פון חלוץ „מיר וועלן שפּרינגען אין ים“ פארפּאָלגט מיך נאָך ביז היינט.
 איך קאָן זיך פון איר נישט באפּרייען...

עס איז שוין נאכט געווען, ווען מען האָט אונדז אין אויטאָמאָבילן
 פונאנדערגעפירט אין פארשידענע האָטעלן. העל באלויכטענע גאסן, באווע-
 גונג, מענטשן, לעבן... אביסל פרייד האָט זיך אריינגעגעבעט אין הארצן,
 באמת, עס האָט זיך געוואָלט וויינען, מען האָט געזאָגט פאר אונדז. זאָלן
 זיי געבענטשט זיין די מענטשן פון ארץ ישראל און פון אמעריקע, די אלע,
 וואָס האָבן די דאָזיקע הילף אָרגאניזירט. און מער פאר אלעמען האָט זיך
 געוואָלט בענטשן דאָס יידישע פּאָלק. די נשמה פון פּאָלק, וואָס אינספּיר-
 רירט דערצו, אז מען זאָל העלפּן. אַי, ווי בלוטיק נויטיק די הילף איז
 געווען פאר אונדז. אין קאָנסטאנטינאָפּאָל איז פאראן א ייד, בראַט הייסט
 ער. דער דאָזיקער ייד האָט זיין טאַג און נאכט אָפּגעגעבן פאר די פּליטים.
 וועגן זיין ארבעט דערציילט מען שוין לעגענדעס, וועגן אים דארף מען א
 סך שרייבן. פריער צי שפּעטער וועט עס געטון ווערן. איך האָב אים געזען
 און גערעדט מיט אים. א מאָדנער ייד: ער טוט כסדר טובות און שרייט
 כסדר. ער איז דאָס געלאָפּן צו די קאָנסולן און צו דער טערקישער פּאָליציי.
 ער האָט געווירקט מער פאר אלעמען. ער האָט אליין געשלעפט אויף דעם
 גרויסן לייטער פון דער שיף א זאק מיט אראנזשן פאר אונדז און שאָפּ-
 קאָלאד האָט ער געבראכט און דערביי האָט ער געשריען אויף אונדז. מען
 האָט געקאָנט מיינען, אז דאָס איז דער ערגסטער מענטש אויף דער וועלט.

דערנאך זענען מיר געזעסן אין פיינע האַטעלן, דערנאך האָט מען אונדז געגעבן אלץ, וואָס מיר האָבן געדארפט און באַראַם האָט געזאָרגט פאַר אונדזערע וויזעס קיין ארץ ישראל. עס זענען געפּלויגן דעפעשן קיין ירושלים, עס זענען געגאַנגען טעלעפּאָן-שטאפּעטן צום ענגלישן קאָנסול, מען האָט אלץ געטון פאַר אונדז... ווער זענען מיר דאָס אזעלכע? יחסנים... אויך מיר יחסנים: פּליטים... אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זענען מיר געזעסן צוויי וואָכן. אן אלטע, גאָר אלטע שטאָט. דאָ איז פאַראַן וואָס צו באַזוכן און וואָס צו זען. גאָר וואָס מיר פאַרגאַנגענהייט און געשיכטע? איך האָב געוואָלט זען די גאַס, די שפּאַציר-גאַס און האַנדל-וואַנדל גאַס. איך האָב שפּאַצירט און געקוקט אויף מענטשן, וועלכע לויפן און שפּרייזן צו זייערע ענינים, מענטשן, וואָס קויפן אין געוועלכער די נויטיקע קלייניקייטן, און מענטשן, וועלכע זיצן אין קאַפּען און רעסטאָראַנען. איך האָב געקוקט אויף לעבן און געהאַט פון דעם מיין הנאה. שווייפּענסטער... א מחיה צו קוקן אין די שווייפּענסטער אַרײַן. העמדער, קראַוואַטן, בנדים, שיד פון אלע פאַסאַנען, שווייפּענסטער מיט פּרוכט אלערליי און מיט זיסקייטן אלער-ליי. טאַבאַק, פּייקעס, סיגאַרעטן. גאָלד-זאַכן, בריליאַנטן און שפּילצייג פאַר קינדער... וואָס נישט? אלצדינג פאַר גרויסע און פאַר קליינע, פאַר פרוי און פאַר מאַן. איך האָב זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן פון די פענסטער. איך אליין, אָן אַ פּיאַסטער אין קעשענע, און ווען איך וואָלט אפילו געהאַט געלט, ווייס איך אויך נישט, צי איך וואָלט עפעס געקויפט. נישט אין קויפן איז דאָ געגאַנגען. די אויסשטעלונג איז מיר געפּעלן געוואָרן, די פּרייקייט און פּרייהייט פון מענטשן, די בענקשאפט זיינע, די נייגעריקייט פון זיינע אויגן בעת ער קוקט אין שווייפּענסטער אויף אַ געגנשטאַנד, וואָס אים גע-פעלט... ניין! איך בין נישט אזוי נאַאיוו, איך ווייס, אז עס איז פאַראַן אַ גרויסע וועלט מיט צרות און עקספּלאַטאַציע, א וועלט פון אַרימקייט, אָבער די דאָזיקע וועלט פון אַרימקייט נויטיקט זיך אין דער אויסשטעלונג, וואָס די גאַס ניט אונדז, די גאַס מיט די רייכע געשעפטן, זיי זאָגן עפעס צו, די שווייפּענסטער, זיי רייצן. און מיר דאַכט זיך, אז די אַרימקייט באַדאַרף דעם דאָזיקן רייז, די אָנרעגונג. איך האָב דאָך געזען שטעט, וווּ קיין שווייפּענסטער מיט גלאַנץ און רייכקייט זענען נישט געווען, האָב איך דעם איינ-

דרוק פון דאָרט אוועקגעפירט, אז דאָרט איז נאָך מער פינסטער ביי די מענטשן אין די נשמות...

צוויי וואָכן, רואיקע צוויי וואָכן. מיר האָבן אין קאָנסטאנטינאָפּאָל דעם אָמעם אָפגעצויגן און דערנאָך האָבן מיר זיך גערירט אין וועג אריין ווייטער צו דער סירישער גרענעץ. איידער מיר האָבן פארלאָזט די שטאָט קאָנסטאנטינאָפּאָל, איז שוין אונדזער באַגלייטער אַרויסגעפאָרן פריער. ער האָט אונדז געדארפט באַנעגענען אין אַדאַנאַ, דאָרט האָט ער אונדז געזאָלט איבערגעבן אונדזערע פּאַספּאָרטן מיט די וויזעס, געלט געבן אונדז און זאָגן א „פּאַרטגעזונט!“ אָבער ווען מיר זענען געקומען קיין אַדאַנאַ, איז דער שליח נישט געווען... ער האָט פּאַרשפּעטיקט, אָדער א טעות איז פּאַר געקומען. מיר, די הונדערט און פּופּצן פּליטים, זענען פּאַרבליבן שטיין אויפן וואַקזאַל, ווי פּאַרלאָזענע שעפּסן.. אין א טערקישער שטאָט אויף א לידיקן וואַקזאַל... ביז א פּאַליציאנט איז צוגעקומען און א צווייטער פּאַליציאנט און א טומל איז געוואָרן אין דער גאַנצער פּאַליציי פון דעם שטעטל אַדאַנאַ: וואָס טוען דאָ די פרעמדע מענטשן? ווער זענען זיי? וואָס ווילן זיי?

דערווייל האָט מען אונדז פּאַרבעטן אין א צימער, וואָס ביים וואַקזאַל, א גרויס צימער, אָבער אויף די פענסטער אייזערנע גראַטעס. עס האָט אויסגעזען, אז מיר זענען אַרעסטירט, כאָטש די טיר האָט מען נישט פּאַר-שלאָסן. שפעטער איז געקומען דער אינספּעקטאָר פון דער פּאַליציי, דער נאָך דער שעה פון דער זשאַנדאַרמעריע. מען האָט זיך ווי עס איז צוגנויפֿ גערעדט מיט זיי, אביסל אין ענגליש, אביסל אין פּראַנצויזיש. מיר האָבן זיי געגעבן צו פּאַרשטיין, פּונדאָנען מיר זענען און ווער מיר זענען. זיי, די „נאַטשאַלניקעס“ פון שטאָט, האָבן פשוט נישט געוואָסט וואָס צו טון מיט אונדז. זיי האָבן זיך אויף אַזעלכע אורחים נישט געריכט. האָבן זיי געקלונגען קיין אַנקאַראַ און נאָך ערגעץ. געקלונגען און ערשט איינס ביי נאַכט איז געקומען צו אונדז דער ראַש־הַקְהַל פון אַדאַנאַ. ער איז געקומען מיט א שמיכל אויף די ליפּן, מיט א גוטער בשורה: מען גיט אונדז האַ-טעלן, באלד וועלן קומען ספּעציעלע אויטאָמאָבילן, מען וועט אונדז אוועק פירן שלאָפּן. די באַציאונג צו אונדז איז געווען פּריינדלעכער, מענטשלעך. שפּילט זיך נישט מיט מענטשלעכקייט. זי וועקט זיך אויף אַמאָל עפעס אין א טערקישער שטאָט אַדאַנאַ. איינס ביינאַכט, און זי, די מענטשלעכ-

קייט, באווייזט ווגנדער. דערווייל האָבן זיך א טייל פון די פליטים צע-
קריגט און טאקע צוליב די האָטעלן. יעדער איינער האָט געוואָלט א בע-
טערן געלענער. האָט מען זיך געקריגט אויף דער גאס, געזידלט זיך און
באלידיקט איינער דעם צווייטן. איך האָב שוין נישט געקאָנט אויסהאלטן.
איך בין צוגעגאנגען צו זיי:

— חברים! לאָזט שלאָפן די טערקן, זיי באהאנדלען דאָך אונדז אזוי
פיין. חברים! צוליב וואָס רייסט מען זיך? איר האָט שוין פארגעסן דעם
וועג אונדזערן, די פערד־שטאלן און די חזירים־שטאלן, וווּ מיר אלע זענען
געשלאָפן. חברים! דערמאָנט זיך אַן קאָנסטאנטינאָפּאָל, בעת מען האָט
שעהן לאַנג נישט אראָפּגעלאָזט פון שיה, דערמאָנט זיך, מיר האָבן געוואָ-
ט אין ים שפּרינגען... חברים!

עס איז שטיל געוואָרן. זיי האָבן זיך פארשעמט און מען איז אוועק
שלאָפן...

דערנאָך בין איך געלעגן אין א באקוועם בעט, ארום איז אלץ
רואיק געווען. ארום, אָבער נישט אין דעם קליינעם הארץ פון א פאריאָנטן
מענטש. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס טראַכטן. דער נאנצער וועג מיינער
איז דורכגעגאנגען פאר מיר. איך האָב געיאָגט פון זיך אלץ, וואָס לאָזט
נישט שלאָפן, אָבער דער „אלץ" איז שטארקער געווען פארן שלאָף, פאר
דער מוויטלעכער מידיקייט, מיט וועלכער איך בין אריינגעגאנגען אין דעם
האָטעל־צימער. וווּ בין איך דאָ? ווי הייסט די שטאָט? אַדאַנאַ. ווי קום
איך דאָ? וואָס פאר א געשעפטן האָב איך מיט די טערקן און מיט זייערע
שטעט? איך האָב דאָך געהאט גאָר אנדערע שטעט, וווּ איז מיין ביאליס-
טאָק? מיין זאבלודאווע? מיין קאזשימיעזש? מיין לאָדזש און מיין ווארשע?
עס הייבן זיך אויף די גאסן ווי א פאטאָמאָרגאַנאַ, געשטאלטן פון קרובים
און פריינט און איך בין גאָר אין אַדאַנאַ... און זאָל נישט זיין אַדאַנאַ, גאָר
דער מאַרס. איבער די הימלען און אונטער דער ערד, צי קאָן איך די גע-
שטאלטן פארגעסן, צי וועל איך זיי פארגעסן? מיין לעבן און מיין ארבעט
אין ווארשע, דאָס האָט דאָך מיך פארשלאָנגען... איך האָב זיך געלאָזן
טראַכטן וועגן ווארשע און ביז באגינען...

אין אַדאַנאַ זענען מיר געזעסן זיבן טעג. מען האָט אונדז נישט
פארלאָזט: פון קאָנסטאנטינאָפּאָל האָט מען ארויסגעשיקט צו אונדז ספּע-

ציעלע שליחים. געזעלשאפטן האָבן געארבעט, טעלעגראַף און טעלעפאָן האָט געארבעט פאר אונדז און אין אַדאָנאַ גופא האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע צענדליק יידישע משפחות, נישט מיר האָבן זיי געזוכט, זיי האָבן אונדז אויסגעפונען, א פערסישע משפחה, א האָלענדישע משפחה און א פוילישע, א בוכארער משפחה און נאָך עפעס יידן. ווי פון דער לבנה זענען זיי צו אונדז אראָפגעשפרונגען און געבראכט פריינדשאפט, זיי האָבן אונדז געוואָלט געבן געלט, מיר האָבן זיי באדאנקט און נישט גענומען, מיר באַ-דארפן נישט קיין געלט, האָט מען צו אונדז אין די האָטעלן געשיקט די בעסטע שפייזן און זיסקייטן, מען האָט אונדז צו גאסט גערופן און סעודות פאר אונדז געמאכט...

דערנאָך איז מען געפאָרן קיין סיריע. קיין אלעפא זענען מיר געקור מען אין אָונט, אָבער א גרויסער האָטעל פאר אונדז איז שוין גרייט געווען. עפעס אן אלטער, אַרענטאלישער האָטעל מיט נאָר א הויכן סופיט און די ווענט פון אינדערהויך ביז צו דער ערד אויסגעהאנגען מיט טעפליכער, א מאָדנע אלטמאָדישע באַלויכטונג, נידעריקע בענקלעך צום זיצן. איך וועל נישט איבערטרייבן, ווען איך וועל זאָגן, אז צום אָנהייב האָט עס אונדז אויסגעזען, ווי א קאפיטל פון „שעכערעזאדע“ און ווער גרייט דאָס אלץ צו פאר אונדז און מיט וואָס האָבן מיר עס פארדינט? באמת, מען קאָן ביי אזעלכע באדינגונגען אריינפאלן אין נארישקייט און אָנהייבן האַלטן פון זיך, אזוי ווי יחסנים האַלטן פון זיך, דאָך אין דער אמתן זענען מיר דאָך קעסט־קינדער ביי דער יידישער אָרגאניזירטער גוטהארציקייט. מיר האָבן אלץ פארלוירן. העלפט מען אונדז אביסל — זאָל גאָט באַצאָלן. פון אלעפא קיין ביירוט. פארן אויג איז אלץ ניי. עקזאָטיש, נאָר דאָ זיצן מיר אין א יידישן האָטעל, דער האָטעל האָט א כשרן רעסטאָראַן מיט עכט יידישע שפייזן, מען זעט בלויז יידישע פנימער, מיינט מען אויף א רגע, אז מען איז אין דער היים. אָבער „היים“ גיט א בלוטיקן שניט אין הארצן, רייסט מען אָפּ די אויגן פון טיש און פון אלע די, וואָס זיצן ביים טיש. פון פענסטער זעט מען דעם ים, א ווייטער און א גרויסער, מיט זון באַ-לויכטן, ווילט זיך דעמאָלט טראכטן פון די גליקלעכע ווייטיקייטן, ווילט זיך ערגעץ אנטלויפן און אויף אן אמת אָפרוען — מען איז מוילטעך אויסגעמאטערט.

אין די לעצטע טעג פון דער לאנגער רייזע האָבן מיר זיך אויף אן אמת אלע געפילט יום־טובדיק און דער יום־טוב איז געקומען נישט צוליב די נייע לענדער, וואָס מיר האָבן געזען, נישט צוליב די גראַניט־בערג אין אַנאַטאָליע, נישט צוליב דעם לבנון. דעם יום־טוב האָבן געגעבן די מענ־טשן, יענע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אונדז, די, וואָס האָבן אָרנאָר נויזרט אונדזער מאַרשרוט. פעדים האָבן זיך געצויגן פון אמעריקאָנער „רוֹשוֹינט“ און פון ירושלים, פעדים ייִדישע, פעדים גאַלדענע און די מענטשלעכע פעדים האָבן אונדז מיט אלע אונדזערע פייַן־באַלאַסטן ארויס־געשלעפט פון אָפּרונט. מיט אַמאָל האָט עס אויסגעזען מיסטיש צו זיין די נאַנצע געשיכטע, עמעצער גרייט צו פאַר אונדז שיפן מיט באַנען, האָר טעלן און פענסיאָנאַטן, עמעצער צאָלט פאַר אונדזער עסן און טרינקען, עמעצער, עמעצער... אָבער רעאל גענומען: דער „עמעצער“ איז דאָס ייִד־שע פּאָלק, די שליחים פון פּאָלק, וועלכע זוכן אויס די קרבנות און העלפן זיי, ווי ווייט מען קאָן העלפן. אמת, נישט אלץ איז געטון געוואָרן, עס זענען געווען פּרעטענזיעס און וויפּל מאָל גערעכטע, אָבער יעדער פון אונדז, וואָס איז געהאַלפן און געראַטעוועט געוואָרן, מוז דאַנקבאַר זיין. די דאַנקבאַרקייט גייט נישט צו דעם אָדער יענעם שליח, צו דער אָדער יענער אָרנאַניזאַציע, נאָר צום שורש, צו דער מענטשאַליטעט פון א גע־פּלאַנט פּאָלק, וואָס איז דאָך פאַרבליבן נאָך אלע וואַנדלונגען מיט נשמה און אחריות. אָט די פּאָלקס־אחריות האָבן מיר יעדער איינער געפילט אין אונדזער וועג, דאָס איז אונדזער גרעסטער פאַרמעגן: פּאָלקס־אחריות...

אין א ליכטיקן טאָג, אין אַנפאַנג מערץ, קאָנטראָלירט מען אונדזערע האַלב־צעפּליקטע און געדיכט פאַרשטעמפּלטע פעסער. פּאָליציי איז אַר־מעטום די זעלבע. דער עיקר: אומהעפּלעכקייט...

אָבער זון האָט באַגאַסן די וועלט, אזוי פיל ליכטיקייט פון סיריע ביז חיפה. מען פירט אונדז, מען זעצט אונדז אריין אין אויטאָבוסן און מען זעצט אונדז ארויס. דערנאָך חיפה, א גרויסע געביידע ביים פּאָרט, דאָ איז דער לעצטער קאָנטראָל און דאָ איז מען אונדז מכבד מיט א פּאָר־ציע אַנטי־טיפּוס. אין טומל און געדראַנג דערהער איך מיין נאָמען. עס שטייט פאַר מיר א יונגערמאַן מיט א טאַץ, אויף דעם טאַץ א גלאָז קאווע מיט סוכן. דער יונגערמאַן האָט זיין קאַפּע־הויז ביים פּאָרט, האָט ער געזען,

ווי איך בין ארויס פון אויטאָבוס, איז ער געלאָפֿן מיך טראַקטירן, ווייל ער איז אליין פון מאַגעלניצע, וואָס נעבן וואַרשע, און דאָרט פֿלעג איך קומען מיט מיינע פּאַרלעזונגען. א טייערער יונגערמאן, טייערע קאווע און א טייערע מאַגעלניצע געווען.

איך האָב זיך געריסן קיין תּל־אביב און אין חיפה נישט געקאָנט איינזיצן, האָט מען מיר מיטגעגעבן אַן אָפיציעלן שליח, יענער זאָל מיך צושטעלן אויף אַן אָרט. דער אָפיציעלער שליח איז מיט מיר די גאַנצע צייט געווען זייער אָפיציעל. אין תּל־אביב האָט ער מיך געבראכט אין א ביליסקן האָטעל און ביים אַרײַנגיין אין שאַקלענדיקן חדר, האָט ער אויף דעם טיש אוועקגעלייגט פיר גרינע פּאַפּירלעך, פיר פּונט, און דערביי האָט ער געזאָגט צו מיר ערנסט און פּאַטעטיש, אָנווייזנדיק אויף די גרינע פּאַפּירלעך:

— נו, איצט שטייט איר שוין אויף אייגענע פיס, זייט געזונט!

ער איז אוועק.

איך בין פּאַרבליבן אליין. איך האָב כּסדר געקוקט אויף די גרינע פּאַפּירלעך און כּסדר געטראכט:

— פיר פּונט און איך שטיי שוין אויף אייגענע פיס. פיר פּונט, צו צוויי פּונט פּאַר א פּוס, אין היינטיקן יקרות זענען אפילו קעלבערשע פיס נישט ביליגער. אָבער מיך האָט נישט געקערענט דער פּרייז פון די פיס, דער אָפיציעלער טאָן האָט פּאַרדראָסן און באַליידיקט, זאָל דאָס גיין... איך בין שפּעטער אַרויסגעגאַנגען פון מיין צימער און זיך געלאָזן גיין אויף תּל־אביבער גאַסן. אָט איז א גאַס „נחלת־בנימין“, א גאַס „רמב"ם“, א מאַרק־גאַס „כּרמל“ און א גאַס א יחסן, א גרויסע און א ברייטע: „אַלענבי גאַס“. און נאָך גאַסן... די אַלע גאַסן צוזאַמען זענען יידישע גאַסן, ווייל תּל־אביב איז א יידישע שטאָט פון איר ערשטן און לעצטן שטיין און ציגל, דאָס פּאַרכאַפּט די נשמה און דאָס צווינגט צו טראכטן. מיין ערשטן איינזאַמען שפּאַציר אויף די תּל־אביבער גאַסן וועל איך נישט פּאַרדעסן, ער האָט זיך מיר אַרײַנגעזונגען אין דער נשמה אויף שטענדיק. די שטאָט תּל־אביב איז נאָך נישט קאָלאָסאַל גרויס, נאָר זי האָט עפּעס אין זיך פון א מיליאָנען־שטאָט, דער עולם איז דאָ געקומען צו זיך, נאָר געבראַכט האָט ער אהער די גרויסע וועלט, שלעכט צי גוט,

דאָס איז אן אנדער פראגע, ער האָט דאָ געבראכט „אייראָפּא“ און צי וועט פון זיין „אייראָפּא“ דאָ ווערן „אזיע“, אָדער פארקערט? א ים מיט זון האָט מיך פארגאָסן אין יענעם טאָג, דערנאָך בין איך אוועק צום ים. איך האָב לאנג אריינגעקוקט אין זיין אומרוואיקן שפיגל. און שטענדיק ווען איך קוק אויף דעם ים, דאָ אין תל־אביב, זוך איך איינס: איך וויל דער־קענען, צי זיי האָבן שוין באקומען דעם יידישן קנייטש, די פאליעס. עס גייט מיר אין לאנדשאפט, איך וויל, אז אין דעם עכטיידישן תל־אביב זאָל אויך דער ים יידישלעך ווערן... ווי קאָן עס אנדערש זיין? אויף דער וועלט באדארף און מוז זיין סמיל, בעט איך דעריבער ביי די כוואליעס פון מיטללענדישן ים, זיי זאָלן זיך אביסל געשטאלטן יידישלעך.

תל־אביב איז דער שטארקסטער. אויסגעהאלטענער יידישער עקזא־מען, א שטאָט א גרויסע איז אויסגעוואקסן אויף זאמד, א שטאָט א גרויסע מיט דיסציפלין, מיט אָרדענונג. איך וויל דאָ נישט אריינפאלן אין פראזן, אָבער איינס וויל איך זאָגן: דער פארנעם פון תל־אביב, דער „צפון“ מיט די גרינע צירונג, דער ים מיט זיין מאסיוון בולוואר, אלץ איז דאָ פאר מיר א יום־טוב, א שטאָלצער יום־טוב.

פאר א קינסטלער, פאר א מאלער, פאר יעדן שרייבער אין ארץ ישראל אן אוצר, א קוואל, ווו מען קאָן אייביק שעפן, אייביק אויסגעפינען ווונדערבארע טעמעס פון ייד, מענטש, לאנד און לענדער. עס איז גענוג צוצוגיין צום ערשטן בעסטן יידן, אלץ איינס אין שטאָט, צי אין קיבוץ, צום ערשטן צוגיין און פרעגן:

— ווי אזוי ביסטו אהער געקומען?

און איר דערהערט מעשיות פון וועלכע עס ווערט קאלט און ווארעם. ארץ ישראל איז א דיקער פאליאנט, וואָס נעמט אריין אין זיך די געשיכטע פון אונדזער ווילדן דור. די געשיכטע פון א סך דורות. רעדט מיט די מענטשן, האָט איר פאר זיך אונדזערע אלע פיינען, אלע מוזעאומס פון יסורים, אלע קולטורן האָבן די מענטשן פארזוכט און אויך אלע קולטור־לאָזיקייטן, וואָס מענטש־חיה טראכט אויס פאר זיין גלייכן. זיי, די אלע יידן פון דאנען, זענען פארשידנארטיק, אָבער איינס ווייסן זיי אלע: די וועלט איז שלעכט, די וועלט האָט שלעכטע, פארגיפ־עטע ציינער און ווער עס איז שוואכער, פון דעם רייסט מען שטיקער, פון די דאָזיקע ווילדע

ציינער איז מען אהער אנטלאָפן. אָבער איך וויל דאָ רעדן פון דער זייט בלוז, דאָ וויבלט און שוויבלט מיט אַריגינעלע טיפן, טויזנטער לעבנס-געשיכטעס ווערן נישט פארצייכנט און אָפטמאָל פייניקט עס מיך, איך בין א שרייבער, מוין לעבנס-ציל איז: זען, פילן, איבערלעבן און באַשרייבן. פארוואָס טו איך עס נישט?

איך בלייב שטיין א צעטומלטער און איך ענטפער זיך אליין נישט אויף דער פראגע, כאָטש דער ענטפער איז פאראן: כ'בין אנטלאָפן פון א ברענענדיק הויז, איך בין געלאָפן א געיאָנטער און געפלאָנטער, נישט צו באשרייבן די מי און די יסורים, וואָס דאָס לויפן האָט אָפגעקאָסט. וויפֿל גרענעצן און וויפֿל שטערונגען, וויפֿל אָפגרונטן האָט מען געהאט אין וועג און שפעטער? ווען דאָס ריין-עגאָיסטישע איז דערגרייכט גע-וואָרן, האָט מען דערזען, ווי וויסט און ווי וויי עס איז: מען האָט דערזען, אז מען זעט גאָרנישט, אז האַרץ, געדאַנק און בליק זענען פאַרסמט... איך זע נישט דער וועלטס דערגרייכונגען און איך זע נישט די יודישע דער-גרייכונגען. איך זע בלוז ד פלאמען, וואָס איך האָב איבערגעלאָזט בעת מיין אנטלויפן. איך האָב איבערגעלאָזט א ברענענדיה הויז און דאָרט אין יענעם אנטערגעצונדענעם הויז איז געווען פאר מיר דאָס טיערסטע, דאָס בלוטיק-נאָנטסטע. די פלאמען פון דאָרט פארברענען די רעשטלעך פון מיין נשמה...

די ערשטע וואָכן אין תל-אביב און די ערשטע חדשים האָב איך זיך צו אלץ און צו אלעמען דערנענטערט. איך האָב געוואָלט וואָס מער לאַנדשאַפט פון דאַנען ארייננעמען אין דער נשמה. אָבער די נשמה איז איבערגעלאָרן מיט דעם נעכטן, מיט א סביבה, וואָס האָט פארנומען דיין נאַנצן לעבנס-וועג. און מיט אמאָל דערוויס איך זיך, אז די דאָזיקע סביבה, אז די נאַנצע מיליאָנען-מאַסע, דער יודישער מענטשן-ים מיינער, מיט אלע זיינע שטרעבינגען, אלע-אלע זענען זיי איינגעשלאָסן געוואָרן אין די געמאַס, אין די שטייגן, ווי די חיות. דערנאָך קומען די גרויזאמקייטן, וואָס ליגן ארויף א שוואַרצן צודעק אויף דער זון פון דער וועלט און אויף דער נשמה פון יחיד. ניין און ניין! שוין נישט בלוז די געברענטע טריט, איצט ברענען שוין די רעשטלעך פון דער נשמה. עס האָט זיך גאָר נישט געענדערט, איך האָב זיך נישט געראטעוועט. איך בין ארויסגע-

שפרונגען פון א ברענענדיק הויז מיט די פלאמען אינאיינעם, זיי ברענען
 מיך, זיי גליען מיך, די פלאמען, זיי הערן נישט אויף צו ברענען און
 נישטאָ אזא מיטל זיי צו פארלעשן...

איך בין אהער נישט געקומען מיט דער געבענטשטער רואיקייט פון
 א נאַרמאלער צייט, ווען אויג קאָן אלץ אויפנעמען, ווען נשמה קאָן באַ-
 גאכטן, פילן און מאכן טיפערע אויספירונגען. מיט נסים האָט מען זיך
 דורכגעפּעקלט איבער שווערע גרענעצן. עס איז מיר געלונגען דורכצוגיין
 א סך ביטערע קאָנטראָלן, א סך, גאָר א סך סכנות. עס איז מיר געלונגען
 צו ברענגען אהער א גרויסן קאָנטראַבאָנד. נישט גאָלד און נישט בריי-
 ליאנטן, אָדער וואַלוטע האָב איך געשמוגלט אהער, נאָר די טרויעריקע
 אויגן פון טויזנטער, צענדליקער טויזנטער מענטשן. אויגן איינגעפאלענע,
 מיט ווייטיק פארטיפטע — זיי האָבן זיך מיר איינגעזיגלט אין דער נשמה
 און קיינמאָל וועט קיינער שוין די דאָזיקע זיגלען נישט אָפּרייסן... אויגן,
 אויגן פון צערודערטע מענטשן, וועלכע האָבן אין איין שעה אלץ פאַר-
 לוירן, אויגן, וועלכע האָבן געזוכט רעטונג פון טויט־געפאַר, אויגן פון
 יאוש, פון וואנזין... אויגן — פאַרזונקענע שיפן...

רעגיסטער פון נעמען

(א) פערזאנען

- אינדעלמאן, משה 23, 24, 25, 33.
 איינהארן, אהרן, 10, 25.
 אָריעכאָוו 185, 197, 198.
 אש, שלום 10, 14, 172.
 אָשערָאָוויטש 173.
 באַלאָשער 150.
 באַרלאַם 234.
 ביאַלאָגאָרסקי 198.
 ביאַליק 226.
 בילסקי 191, 192.
 בעק 44, 62.
 בעקעלמאן 189, 190, 191, 205, 206, 207, 208.
 בראַט 223.
 גאַטליב, יהושע ד"ר 8, 10, 31, 36, 44, 45, 47, 64, 79.
 גארפּינקעל, אדוואָקאט, 150, 156.
 גוראַלסקי 225.
 גלאַזמאַן, אורי צבי 210, 212, 213, 214.
 גרינבוים, יצחק 10.
 דובנאָווערליך 222.
 דזשינאַן 8.
 דימיטראָווסקי, אדוואָקאט 10.
 דאסמאַן 187, 188, 191.
 הילערמאַן 225, 228.
 וואַלך 208.
 וואַלקאָוויטש, ש. 45.
 וואַלקאָוויטש, פרוי 27, 28.
 וואַלף 219.
 וואַלפּאָוויטש 210.
 זאַנאַיסקי, מ. 94.
 זאַרעצקי 205, 206, 207.
 זוסמאַן, שלמקע 220.
 זינגער, בערנארד 8, 10, 39, 64, 182.
 זשאַפּער, 108.
 זשאַבאַטינסקי, זאב 10.
 טאַראַסטשאַנסקי 205, 206.
 טונקעל, יוסף 149, 229.
 טורקאָוו, מאַרק 149.
 טרונק, י. 222.

- פישביין 84, 85, 86, 87, 94, 95,
97, 99, 100.
- פלאקסער, מנחם 25, 26, 27, 28,
31.
- פלינקער, דוד 24, 44, 63, 79.
פרישמאן, דוד 229.
- צאנין, ב. 151, 162, 193.
צייטלין, אהרן 10.
צייטלין, אלחנן 21.
צייטלין, הלל 10.
- קאציזנע, אלתר 21.
קארלינסקי, בועז 42.
קוסעוויצקי, מ., חזן, 211.
קיפנים, מנחם 8.
קליינבוים, משה 10.
- ראבינזאן, ד"ר 156.
ראוויצקי, י. ח. 226.
ראזאווסקי 152, 153, 156, 206,
208, 213, 222, 223, 224.
- ראזמארינאם 153, 168, 169.
רובינשטיין, ראובן 107, 109, 149,
156, 165, 166, 170, 170,
210, 212, 213.
- רידז שמיגלי 44, 62.
רייזין, אברהם 14.
ריקליס, א. 5, 10.
- שאַכעט 174, 175.
שאַכעטמאן 171.
שוואַלבע, נתן 7, 8, 35, 39, 67.
שומאכער 8.
שוואַרץ, פנחס 184.
שיפער, יצחק ד"ר 10.
שלום עליכם 14.
שעפנער, ברוך 10, 64, 67, 79,
182, 184.
- שערעשעווסקי, רפאל 179, 211.
- יאושאָן, ב. (יוסטמאן) 10, 24, 31,
44, 45, 63, 64, 79.
- יאקאָבסאָן 181.
יעבץ, זאב 219.
- כילינאוויטש, ב. 25.
- לינוס, יצחק 108, 111, 154, 155,
158, 160, 171, 210, 212, 213,
214.
- לעווענשטיין 25.
לעקאך 94.
- מאטעס, ד"ר 150, 156.
מיניץ 204.
סענדעלע מוכר ספרים 14.
- נאָמבערג, ה. ד. 14, 41.
ניימאן, י. מ. 10, 24, 64, 67.
נינא 197, 198, 200.
- סודארסקי, ד"ר 173, 191, 210, 211,
סטופניצקי, ש. י. 10, 21, 24, 29,
30, 61, 79.
- סמעטאנא (ליטו. פרעזידענט) 164,
166.
סענאלסאָן 173.
- טמינגאָן 94.
עפעלבוים 229.
ערליך, ה. 10.
- פאָזנאנסקי 179.
פראָפוס, י. י. 8, 21.
פרילוצקי, נח 10, 24, 47, 64.
פרץ, י. 5, 14, 144.
- פאלעצקאם (ליטו. פרעזידענט) 166.
פיכמאן, יעקב 229.

ב) שטעט

190, 179, 157, 156, 150, 129	אדאנא, 237, 236, 235
223, 208, 204	אָדעס, 214, 224, 225, 227
ווילקאווישקי, 172	228, 229
ווילקאמיר, 172	אָטוואָצק, 41, 42, 120
וויערזשבאָלאָווא, 172	אלעפא, 237
ווילאדיוואָסטאָק, 186, 210, 216	אנקארא, 235
225, 219	אָסטראָנ, 85, 93
	ארכאנגעלסק, 158
זאבלודאָווע, 236	באראנאָוויטש, 100
זאקאָפאנע, 158	בוענאָס איירעס, 134
זבאָנשין, 125, 126	ביאליסטאָק, 85, 133, 236
זדאָלבונואָוואָ, 79	ביירוט, 237
זשילין, 45	בענדין, 94
	בריסעל, 149
חיפה, 238, 239	בערלין, 164
טשיזשעווע, 13	בריסק, 85
טשענסטאָכאָו, 22	
	דאנציג, 198
יאנאָווע, 172	דווינסק, 172
ירושלים, 134, 234, 238	דעמבלין, 45, 46
לאָדזש, 12, 45, 46, 80, 85, 90	ווארשע, 7, 9, 12, 13, 18, 22 —
120, 112, 111, 109, 102, 94	37, 35, 33, 32, 29, 28, 26
135, 133, 132, 126, 125, 124	73, 72, 68, 64, 63, 45 — 40
236, 158, 149, 147	109, 103 — 100, 90, 85, 80
לאָנדאָן, 12, 129	124, 120, 117, 113, 111
לובלין, 12, 24, 40, 42, 46, 48	149, 147, 145, 139, 133, 127
79, 64, 62, 61, 60, 59, 58	236, 226, 219, 158, 151
226, 158, 87, 85	וואראכטע, 158
לוצק, 62, 87, 167	ווארנא, 229
לוקאָו, 46, 47, 48, 49, 51, 56	זוילנע, 100, 101, 105, 109, 111

קאוונע, 100 — 107, 110, 111
 112, 118, 121, 129 — 135
 140, 147, 149, 150 — 153
 156 — 169, 171, 172, 173
 177, 178, 182, 183, 185
 189, 190, 191, 196, 202, 204
 205, 208, 209, 210, 211
 212, 214, 216, 226
 קאוועל, 87, 136
 קאזימעזש, 165, 236
 קאנסטאנטינאָפּאָל, 224, 229, 231
 233, 234, 235, 236
 קוטנע, 13
 קעלץ, 94
 קראָסע, 12, 185

 ראדזין, 56
 ראָוונע, 77 — 87, 90, 93, 96, 99
 100, 101, 121, 178, 226
 ריגע, 130, 182
 ריעושיצע, 172

 שאוועל, 172
 שוידער, 41
 שבאָקהאָלם, 130
 שיקאגאָ, 168

 תל אביב, 151, 181, 206, 225
 231, 239, 240, 241

 85, 87, 110, 226
 ליבאווע, 172
 לידע, 100
 לייפציג, 22
 לעמבערג, 12, 62, 85, 133, 167

 מאָנעלניצע, 239
 מאָסקווע, 20, 95, 97, 190, 210
 213, 214, 215, 216, 217, 218
 219, 221, 222
 מאָקאָטאָו, 9
 מיכאלין, 41
 מערדזעשין, 41
 מעזריטש, 168

 ניו־יאָרק, 134, 153

 סאַבאַלעוו, 42
 סאַקאָלניקי, 217
 סארני, 100
 סאוואַלסק, 150
 סטאלינראד, 208

 פּאניאני, 163
 פּאניעווייעזש, 172
 פּאריז, 12, 129, 160
 פּוילאווא, 42
 פּינסק, 64, 79
 פּראגע, 9, 29
 קאַבע, 193, 203, 210, 216, 220

פרעסע שטימען וועגן דער ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

פּנחם שוואַרץ שרייבט א. נ. „א פארלאג, וואָס דארף אונטערשטיצט ווערן פון אלעמען“, וועגן די ערשטע צען בענד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ (קולטור און דערציאונג).
ניו-יאָרק, אפריל 1947):

1

קדישא, וואָס נעמט אלץ מער אָן די פּאַרעם פון א יידישער קהילה. ארגענטינע איז באקאנט מיט יידיש-וועלטלעכע שולן אין רחבות דיקע בנינים, מיט א פארצווייגטער יידישער פרעסע, מיט א לעבעדיג קער אָפּטיילונג פון „יוואָ“ — מיט אָן א שיעור גוטע און דערפרייענדיקע זאַכן.

איצט האָט זיך ארויסגערוקט אויפן אויבנאָן דער צענטראל-פאר-באנד פון די פּוילישע יידן אין ארגענטינע.

עס איז גראד געוואָרן א יאָר, ווי דער דאָזיקער פארבאנד האָט נישט אויף קאטאָוועס פארליינט אַן ארבעט, וואָס איז ווירקלעך פון היסטאָרישן באטייט.

די 10 ביכער, וואָס דער דאָזיקער קער פארבאנד האָט ביז איצטער ארויסגעגעבן, זענען א סאָלידער פונדאמענט פאר א גרויסער אונטערנעמונג, וואָס דארף געבענטשט און אונטערשטיצט ווערן דורך יידן אין אלע עקן וועלט.

עס איז נישט קיין סתם-ביכער. דער צענטראל-פארבאנד פון די פּוילישע יידן איז ארגענטינע קלייבט זיך נישט צו ווערן סתם א פאר-לעגער. דער אלגעמיינער נאָמען, אונטער וועלכן די דערמאָנטע 10 ביכער זענען דערשינען, קלערט קלאַר אויף דעם ציל פון נייגעגרינג דעטן פארלאג. דער נאָמען פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק איז: „דאָס פּוילישע יידנטום“. דאָס זאָגט אלץ-עס איז א דענקמאָל, וואָס ארגענ-

דער יידישער ישוב אין ארגענטינע האָט די לעצטע יאָרן באקער מען פלינגט. דעם אויבנאָן אין ארגענטינער יידישן לעבן פארנעמען איצטער מיטליאָריקע מענטשן, וואָס האָבן באקומען א מאָדערנע דערציאונג אין די יידישע פארטייען און אין יידישן געוועלשאפטלעכן לעבן פון פּוילן צווישן ביידע וועלט מלחמות. נאָכן חורבן פון פּוילישן יידנטום האָבן זיי די ערשטע גענוי מען רעאליזירן דעם סלאָגאן, אז מיטן אומקום פון די פּוילישע יידן טאָר יידישקייט און יידישע קולטור נישט פארשניטן ווערן פון דער אוי-בערפלאַך פון דער ערד.

ווייניק רעדט מען וועגן דעם ביי אונדז אין די פאראייניקטע שטאטן? פעלט ביי אונדז די מאטעריעלע באזע פאר א ברייטגעפלאנטער בא-נייאונג פון יידישער קולטור-פאַר-זעצונג נאָכן חורבן?

מיר האָבן אלץ, נאָר ווילן איז נישטאָ, גלויבן איז נישטאָ. בלייבן מיר טאקע ביים רעדן, כאַטש מיר זענען א ישוב פון מיליאָנען. אָבער דער קליינער ארגענטינער יידישער ישוב רעדט ווייניק און טוט לעצ-טנס זייער פיל. שעם זיך, צוויימיליאָניקע יידישע מדינה ניר-יאָרק!

2

ארגענטינע איז באקאנט מיט איר גוט-צענטראליזירטער „חברה

טינע קלייבט זיך צו שמעלן דעם פארשניטענעם פויליש-יידישן ישוב.

3

די נשמה פון דער אונטערנעמונג איז דער פאפולערער ווארשעווער יידישער זשורנאליסט מארק טור-קאוו, וועלכער וויינט לעצטנס אין ארנעמינע. נעציילטע מענטשן ארום אים העקפן אים ארויס אסטיוו מיט מעשים (אין דער ערשטער ריי דארף דא פארצייכנט ווערן דער נאָמען פון פארלאנגס-פארוואלטער אברהם מיטלבערג).

אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז דאָס דער ערשטער פאל אין יידישן פארלאנס-וועזן, ווען א פאר-לאג באווייזט אזוי צו אָרגאניזירן זיין ארבעט, אז עס זאָל כמעט יעדן חודש דערשיינען א בוך — א בוך אין פולן זין פון וואָרט.

עס מוז אָבער געזאָגט ווערן, אז וויפל הארץ און נשמה מארק טור-קאוו און זיינע נאָענטסטע מיטהעל-פערס זאָלן נישט האָבן אריינגע-לייגט אין דער זאך, וואָלט זיי זייער אונטערנעמונג פונדעסטוועגן נישט געקענט געלינגען, אויב עס וואָלט נישט געשטאנען הינטער זיי א ברייטע מאסע פון אָפנעמערס פון די ביכער. טורקאווס פארדינסט איז, וואָס אים איז געלונגען אויפצוריר-דערן די דאָזיקע מאסע און זי צו מאַביליזירן, זי צו מאכן אומרו-איס, דורכדרינגען איר מיטן הייליקן באווסטזיין פון פליכט.

אין דער אונטערשטער שורה האָבן מיר דעם דערמאָנטן צענדלינג דערשינענע ביכער און א צווייטן צענדלינג ביכער, וואָס זענען שוין אין דרוק, אין דער צוגרייטונג צום דרוק אָדער אינעם שרייבן.

עס וועלן זיכער קומען היסטאָרי-קער און שארפזיניקע אנאליטיקערס, וואָס וועלן ווארשיינלעך אויסגעפיר-נען אין די ביראציט דערשינענע ביכלעך און ביכער פון פארלאג „דאָס פוילישע יידנטום“ נישט אין

פעלער, נישט אין אומפינקטלעכ-קייט, נישט אין אומגענוגענע דע-פיניציע, דורכגעקאָצענע פאקטן, נע-מען און דאטעס.

וואָס דארף מען גיין ווייט זוכן? איך אליין האָב פארנאָמירט אָן א שיעור באמערקונגען, וואָס איך האָב צו מאכן צו געוויסע ביכער פון די ערשטע צען, וואָס זענען ביז איצטער דערשינען.

ווי גערעכט די קריטיקערס זאָלן נישט זיין אין זייערע אלע באמער-קונגען, האָבן מיר אָבער פאר זיך אן אויפטו פון אזא גרויסן פארנעם, אז כדי נישט שאָדן צו ברענגען דער זאך, דארף יעדעס וואָרט פון קרי-טיק באזונדערס או סמערקזאם פאָר-מולירט ווערן, געצוימט ווערן און ארויסגעזאָגט ווערן מיט גרויס פאראנטוואָרטלעכקייט.

דאָס איז נישט קיין רוף צו פאר-הוילן עפעס אָדער עפעס צו פאר-זען. דאָס איז בלויז א דערמאָנונג, אז עס איז בעסער צו זיין א הלל-איידער א שמאי. דאָס איז בלויז א דערמאָנונג, אז אונדזער גייסטיק לעבן און אונדזער נאציאָנאלע קול-טור נויטיקט זיך ריינט מער אין שטימען וואָס דערמוטיקן, ווי אין שטימען וואָס שטראַפן.

ווער עס וועט מיט דער מאָס צוגיין צו די ערשטע 10 ביכער פון ארנעמינער פארלאג „דאָס פוילישע יידנטום“, וועט זיך שפעטער קענען זאָגן, אז אויך ער האָט צוגעלייגט זיין האנט צו א ווירדיקן בנין, וואָס האלט איצט אין וואקסן.

4

עס לאָזט זיך נישט אזוי לייכט דורכפירן א קלאסיפיקאציע פון די דערשינענע ערשטע 10 ביכער און פון די אנדערע, וואָס דערשיינען ווייטער.

שווער זיי איינצוטוילן אין מיר-נים. און אויב שוין יאָ מאכן א פרוו פון א קלאסיפיקאציע, מוז

מארק טורקאוו האָט פארשריבן אליק, וואָס מלכה אַווישיאני האָט דער ציילט. דאָס בוך האלט 172 זייטן. עס איז שוין אויספארקויפט (דער שינען אין מערץ 1946).

דאָס צווייטע בוך פון דעם מין האָט צו טון מיט טרעבלינקע. דאָס איז טאקע דער נאָמען פון בוך. עס איז דערשינען אלס צווייטע אויסגאָבע פון דערמאָנטן ארגענטינער פאר לאג (אפריל 1946). עס באשטייט פון צוויי טיילן. דער ערשטער טייל איז אן איבערזעצונג פון רוסיש. עס איז א סערע ריזע-אינדריק פון באקאנטן סאָוועטישן יידישן שרייבער וו. גראָסמאן, וועלכער האָט באזוכט טרעבלינקע באַד נאָך דעם. ווי די סאָוועטישע ארמיי האָט פארטריבן פון דאָרטן די היטלעריסטן. דער צווייטער טייל באשטייט פון די דראַמאטישע דעראַינערונגען פון וואַרשעווער סאָנלעך יענקל ווערניק, וועלכער האָט דורכגעחאלטן דעם לאַגער, זיך באטייליקט אין אן אויפֿשטאנד פון די יידישע ארעסטאנטן אין צום סוף אנטלאָפן פון דאָרטן. אויך דאָס ביכל (124 זייטן) איז שוין אויספארקויפט.

דאָס דריטע בוך פון דעם מין איז געשריבן פֿין ישראל טאַבאָקס בלאַט. עס הייסט „חורבן לאָדזש“ (דערשינען אין אויגוסט 1946, 203 זייטן). עס איז א באשרייבונג פון 6 שוידערלעכע יאָרן אין לאָדזשער געטאָ און אין קאָנצענטראַציע-לאַגערן.

פון דער סעריע מאָנאָגראַפיעס איז דערוויילע דערשינען איין בוך. עס הייסט „מין הרוב שטעטל סאָ קאָלאָוו“, געשריבן פון א פּויליש-ציוניסטישן טוער פּרץ גראַנאַט שטיין, וועלכער וווינט איצט אין ארגענטינע (דערשינען אין יוני 1946, 188 זייטן).

עס איז אונדז באוויסט וועגן פאַרשלאַגן, וואָס מאַרק טורקאָוו האָט געמאַכט פאַרשידענע יידישע שרייבער פון פּוילן, וואָס געפינען זיך איצט אין ניריאָרק און אין

מען קומען צום אויספיר, אז די פארלעגערס גייען אין די פארשידנע סטע ריכטונגען: 1 — געשיכטלעכע ווערק און מאָנאָגראַפיעס פון שמעט און שמעטלעך; 2 — מעמאָרן-ליטעראַטור וועגן פּוילן צווישן ביידע וועלט-מלחמות; 3 — מעמאָרן פון לעבנעבליבענע יידן וועגן די געטאָס, אויסשעכטונגען און קאָנצענטראַציע-לאַגערן; 4 — יידיש לעבן אין פּוילן נאָכן חורבן.

פון דער לעצטער סעריע זענען ביז איצט דערשינען דריי ביכער: ריזע-באשרייבונגען פון ד"ר ח. שאַשקעס („פּוילן 1946“, אָקטאָבער 1946, 189 זייטן); ריזע-באשרייבונגען פון פירער פון די לינקס פּויליש-ציוניסטישן זרובבל („בארג חורבן“, אויגוסט 1946, 200 זייטן) און א בוך פּעליעטאָנען, סעצנקעס און מאָנאָלאָגן פון מ. נודעלמאן וועגן לעבן פון די שארית-הפליטה-יידן אין פּוילן, אין די דייטשישע לאַגערן און עמיגראַציע (“געלעכטער דורך טרערן“, יאנואר 1947, 238 זייטן). צום געביט פון אלגעמיינער מעמאָרן-ליטעראַטור דארף מען פאררעכענען די ביכער פון ז. סענאַלאַ-וויטש „טלאָמאַקע 13“ (דעצעמבער 1946, 255 זייטן), און פֿין אלחנן צייטלין, אין א ליטעראַרישער שטוב“ אָקטאָבער 1946, 226 זייטן).

דריי פון די ביזאייצט דערשינענע ביכער געהערן צום מין מעמאָרן פון יידן וואָס האָבן אליין איבערגעלעבט די געטאָס און קאָנצענטראַציע-לאַגערן.

אין ערשטן פון זיי — אנב אין דאָס געווען דאָס ערשטע בוך, וואָס דער צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע האָט ארויסגעגעבן—דערציילט א מיידל, מלכה אַווישיאני, וועגן אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג אין איר שטעטל ראַקעוו, אין די אַרומיקע שטעטלעך און אין עטלעכע קאָנצענטראַציע-לאַגערן. דאָס בוך הייסט „מלכה אַווישיאני דערציילט“.

שאנכאי — פאָרשלאַגן צו שרייבן ביכער און אָפּהאַנדלונגען וועגן די פארשידנסטע געביטן פון יידישן לעבן אין פּוילן פארן חורבן. לאָמיר צו דעם אינעם צוגעבן דאָס בוך וועגן פרעזן — א זאַמלונג פון מעמואַרן און קריטישע ארטיקלען פון באַקאַנטן יידישן שריפט־שטעלער ה' ד. נאַמבערג, וועלכער איז געשטאָרבן אין 1927. דאָס בוך איז דערשינען סוף מערץ 1946; עס איז געווען דאָס דריטע בוך, וואָס דער פארלאַג האָט ארויסגעגעבן (עס איז שוין אויספאַרקויפֿט).

ארום און ארום באַקומט זיך א סאָלידער, א פארשידנאַרטיקער אַנ־הייב פון א גרויסן נאַציאָנאַלן אויפטו.

5

יעדעס פון די אויסגערעכנטע ביכער פארדינט א באַזונדערע אָפֿ־האַנדלונג. עס ווילט זיך ברענגען ציטאַטן, גרעסערע אויסצוגן. ליי דער, די ראַמען פון איין ארטיקל זענען צו ענג פאר אַן אויספירלעכער אָפּהאַנדלונג איבער יעדן בוך באַזונדער.

דאָס קאָסטבאַרסטע, דאָס וואָך גיקסטע צווישן די אלע אויסגאַבן זענען די דאָקומענטאַגע ווערק — די מעמואַרן פון מלכה אָושיאָני, ישראל טאַבאַקסבאַט און יענקל ווערניק.

עס וואָלט געווען פאַלש, ווען מען זאָל צוגיין צו די דאָזיקע דריי בייכער ווי צו ליטעראַרישע אויסגאַבעס. עס וואָלט אויך געווען פאַלש, ווען מען זאָל וועלן זען אין די דאָזיקע ביכער פארענדליכטע היסטאָרישע ווערק.

די דריי ביכער זענען רויע ציגל און נישט־געוועהליכע ברעטער — זיי זענען מאַטעריאַל, זיי זענען רוי־שטאָף פארן קינפטיקן היסטאָרי־קער. ווי נישט פולקאָם עס איז די אָדער יענע באשרייבונג פון די יידישע ליידין אין דער אָדער יענער

שטאָט, אין דעם אָדער יענעם פיר ניקונגס־לאַגער, וועט זי צוזאַמען מיט נאָך ענגלעכע אויסגאַבעס, וואָס וועלן זיכער נאָך דערשיינען, זיך קעגנזייטיק דערגאַנצן און געבן דעם קינפטיקן היסטאָריקער דאָס פּוֹלֶע בִּי לֵד.

יענקל ווערניקס מעמואַרן זענען שוין געווען אָפּגעדרוקט אין די פאַראייניקטע שטאַטן. זיי זענען ארויסגעגעבן געוואָרן דורכן בונד־דישן פארלאַג „אונדזער צייט“ נאָך אין יאָר 1944, באלד נאָך דעם ווי דער אונטערערדישער צ. ס. פון „בונד“ אין פּוילן האָט איבערגע־שיקט קיין אמעריקע ווערניקס טאַג־בוך, וועלכן ער האָט געשריבן אין א ווארשעווער באַהעלטעניש נאָך דעם, ווי ער איז אנטלאָפֿן פון טרעבלינקע אין רעזולטאַט פון העל־דישן אויפשטאַנד וואָס ער און נאָך הונדערטער אנדערע יידישע טרעבלינקע־קדושים האָבן אדורכגעפירט. דער ארגענטינער פארלאַג האָט גוט געטון, וואָס ער האָט דאָס דאָזיקע טאַגבוך ארויסגעגעבן נאָך אַמאָל. יענקל ווערניקס „א יאָר אין טרעבלינקע“ איז א גרויסער היסטאָרישער דאָקומענט — א מגילה פון יידישע ליידין און יידישן קאַמף. אזא דאָקומענט דאַרף פארשפרייט ווערן אין די הונדערטער, טויזנטער. עס איז גוט וואָס דער דאָזיקער דאָקומענט איז דורך דעם פארלאַג „אונדזער צייט“ ארויסגעגעבן גע־וואָרן אויף ענגליש און דורך דער געז. „קולטור איז הילף“ אין מעס־סיקע אויף שפּאַניש.

„חורבן לאָדזש“ איז אן אויפ־טרייסלענדיק בוך. דאָס, וואָס עס איז — ווי ווערניקס טאַגבוך — גע־שריבן דורך א מענטשן, וועלכער האָט אלץ אַלויין מיטגעמאַכט, גיט צו דעם בוך אן אויסערגעווענלעכע וואַג. ס'איז דער ערשטער אויספיר־לעכער באַריכט פון דעם געטאָ־לעבן פון הערמעטיש־אָפּגעשלאָסענעם טראַגישן יידישן ישוב אין לאָדזש און אין די אומיקע שטעטלעך.

אודאי איז עס נישט קיין פילער באריכט. קינער קען נישט ארויס פון זיין הויט. אקיי א ציוניסטישער שער טוער, ווידמעט דער מחבר דעם גרעסטן טייל פון זיין בוך דער טע-טיקייט פון די ציוניסטישע גרופע רונגען אין געמאָ. אָבער די דאָזיקע איינזייטיקייט פונעם בוך ווערט קאָמפּענסירט מיט דער געוויסנהאפּ זשיקער באארבעטונג פון דעם זייער רייכן דאָקומענטן-מאטעריאל און מיט דער אויספירלעכער באַלויב־טונג פון ווירטשאַפּטלעכן לעבן אין געמאָ. לאַצטער אין אַפּן, אז ישראל טאָ באַקסבלאַטס בוך וועגן לאַדזשער געמאָ איז ערשט אַן אָנהייב. זאָלן קומען די אנדערע אנטרונגענע לאַדזשער געמאָ'דיין און דערנאָנצן דאָס בילד מיט זייערע מעמוואָרן. זאָלן זיך נעמען צו דער פּעדער די יידישע אַרבעטער-טוערס, וואָס געפינען זיך לאַדזשער אין לאַדזש און אין דער עמיגראַציע. אָט האָבן מיר אַקאַזשט געזען אַן אויסערגעווענע לעך-ווערטפולע אָפּהאַנדלונג פון לאַדזשער בונדישן טוער ג. פּאַנעל וועגן דעם היסטאָרישן סטאַלער-שטריק אין לאַדזש אין יאָנואַר 1941 (זע די נומערן 10 און 11 פון פון לאַדזשער, דאָס נייע לעבן) פון 3. און 6. פּעברואַר 1947). עטלעכע אָנגעזעענע יידישע אַרבעטער-טוערס, וואָס האָבן איבערגעלעבט די לאַדזשער געמאָ, געפינען זיך איצטער אין עמיגראַציע. זאָלן זיי אָנשרייבן אלץ, וואָס זיי ווייסן און געדענקען. צוזאַמען מיטן ווערק פון ישראל טאַבאַקסבלאַט וועט עס שאַפן דאָס פולע בילד פונעם יידישן לעבן אין דער צווייטער גרעסטער יידיש-געמאָ אונטער היטלערן. צו ישראל טאַבאַקסבלאַטס רייך-דאָקומענטירטן בוך וועט אויסקומען נאָך נישט איין מאָל זיך אומצוקערן. עס האָט צווישן אנדערן די מעלה, אז עס איז געשריבן אַן פייער-נבלעמער, אַן באַפּוּצונגען. באַזונדערס חרפּהדיק איז דאָס בילד פון יידישער קאָלאָבאָראַציע מיט דער

דייטשישער מאַכט. דער לאַדזשער יודנראַט, די לאַדזשער יידישע פּאַרליאַמענט, די מוסרים, די פּאַררעמערס — אלץ איז אַרויסגעבראַכט אינעם דאָזיקן בוך אומברחמנותדיק-דייטלעך.

אפּשר וועלן געוויסע יידישע לאַקריי-פּאַטריאָטן ווידער האָבן טענות, אז „מיר באַשמוצן זיך אליין אין די אויגן פון דער וועלט“. זיי וועלן אָבער האָבן אַ טעות אויב זיי מיינען, אז ווען מיר זאָלן זיך אפילו אַנטשליסן צו פּאַרשווייגן געוויסע טרויעריקע עפּיזאָדן פון דער געשיכטע פון די געמאָס און פּאַר-שטעלן די גאַנצע יידישע געמאָ-עדה אלס אַ מאַסע פון 100 פּאַר-צענט צדיקים און מאַרטירערס, וועט אזא געשיכטלעכע פּעלשונג פּראַקטיש זיך לאָזן דורכפירן. עס זענען פּאַראַן דייטשע ארכיוון, וואָס ווערן איצטער געעפּנט. די דאָזיקע אַר-כיוון רעדן נישט נאָר וועגן יידישער העלדישקייט און יידישע לידן. זיי דערציילן אויך וועגן פּאַרקויפּטע יידישע נשמות און יידישע פּאַררע-טערס. איז דען דעריבער נישט בע-סער ווען אייגענע געמאָ'דיין דעקן אויף די ווונד און גיבן איבער די פּאַקטן אזוי ווי זיי זענען געווען? אַ פּאַלק, וואָס האָט אַרויסגע-געבן די העלדן פון וואַרשעווער גע-מאָ-קאַמף, די העלדן פון די אויפ-שטאַנדן אין אַ ריי לאַגערן, די יידישע פּאַרטיזאַנער פון די וועלדער און די געהיימע ווידערשטאַנד-אַר-נאַניזאַציעס אין אַלע שטעט און שטעטלעך, האָט זיך נישט וואָס צו שעמען, אויב די וועלט וועט ווייסן, אז מיר האָבן אויך געהאַט אַ גע-וויסע צאָל — צום גליק נישט קיין איבעריק-גרויסע — אייגענע פּאַר-רעטערס.

6

ירדנדיק איז דאָס ביכל וועגן די איבערלעבונגען פון דעם יידישן מיידל מלכה אַווישאַני פון שטעטע-לע ראַקעוו (קעלצער געגנט).

אין 1939 איז מלכה אױשיאני אלט געווען 13 יאָר. איר פּאָטער איז דאָן געווען אין ארגענטינע. זי מיט איר מוטער און ברודער זענען געבליבן שטעקן אין היטלערס קלעם. פון אירע פּשוטע, רירנדיקע דער ציילונגען באקומט זיך א גרויליק בילד פון אומקום פון גאנצע יידישע קהילות: ראקעוו, קעלץ, כּמיעל־ניק, לובלין.

עטלעכע יאָר האָט מלכה געאַר־בעט אין דייטשישע אמוניציע־פּאַר־בריקן. זי האָט שפּעטער עטלעכע מאָל געהאַט א „ראַנדעווו“ מיטן מלאַד־המות אין די דייטשישע קאַנ־צענטראַציע־לאַגערן אָשווינענטשיס און ראַווענסברוק.

איר שלינגט זייטל ביי זייטל און איר פילט זיך שולדיק לגבי דער דאָ־זיקער מיידל און לגבי די מיליאָנען אומגעבראַכטע יידן, וואָס איר האָט אזוי רואיק דאָ געלעבט, געגאַנגען גאַרמאַל יעדן טאָג צו אייער אר־בעט, געגעסן, געשלאָפן, אפילו פאַר־בראַכט אויף שמחות, ווען דער מערדער האָט זיי דאָרטן טייל מאָל איינציקווייז און טייל מאָל מאס־ווייז געפירט צו דער עקדע.

מיט א מאָל, אין מיטן לייענען, הייבט אָן דאָס הארץ פריילעכער צו קלאפן. אין דער קעל ווערט אייך זאַלציק. עפעס ווי א שטיק אייז וואָלט זיך צעגאַנגען אין אייך. עס פאַרפלייצט אייך. עפעס פאַרסנוילט זיך ביי אייך אין האַלדז, ווען איר קומט צו אין דער צווייטער העלפט פונעם בוך צו די קאפיטלעך, וואָס דערציילן וועגן מענטשלעכער גוט־קייט, וועגן מענטשלעכער הארצ־קייט, וועגן אַפּפּערוויליקער רע־טונגס־אַרבעט, וועגן רירנדיקן מענטשלעכן מיטגעפיל—איר פילט זיך פלוצלינג דערהויבן.

מיר ווייסן שוין פיל וועגן דער מענטשלעכקייט, וואָס די שוועדישע רעגירונג און דאָס שוועדישע פּאָלק האָט ארויסגעוויזן צו היטלערס קרבנות, ווי נאָר עס האָט זיך גע־

מאַכט די ערשטע מעגלעכקייט צו ראטעווען מענטשן פון די היטלער־לאַגערן.

אַבער דאָס אלץ, וואָס מיר ווייסן פון דער כראָניק, ווערט בלאס און אומבאַדייטנדיק, ווען מיר לייענען די לעבעדיקע, די צאַפּלדיקע בילד־דער, וואָס ווערן געשילדערט אין מלכה אױשיאניס דערציילונג.

די קאפיטלעך באַרוישן ווי דער טיערסטער וויין. עס איז אזוי רי־רנדיק, אזוי הארציק. ווי מאַדנע דאָס איז: די מערדערס אינעם לאַר גער זענען מענטשן און די פּאָר־שטייערס פון שוועדישן רויטן קרייץ, וואָס זענען געקומען נעמען די אַרימע היטלער־קרבנות צו גאַסט קיין שוועדן זענען אויך נישט מער ווי מענטשן?

די פרויען אין לאַגער ראַווענס־ברוק האָבן זיי טאַקע גערופּן „די מלאכים“.

שטעלט אייך פאַר:

א צוויי וואָכן פאַר היטלערס סוף, קומען אראָפּ אומבאַקאַנטע מענטשן פון שוועדן און זעצן אריין די פרויען אין די פיינסטע באַסעס און פירן זיי אוועק קיין שוועדן. אויפן וועג, וועלכער פירט דורך דענע־מאַרק, ווארטן אויף זיי אין יעדער שטאָט מאסן מענטשן מיט בלומען, מען גלעט זיי, מען צערטלט זיי, מען דעקט זיי צו ביינאַכט, ווען זיי שלאָפן, מען פירט זיי אין די גרעס־טע מאַגאַזינען קויפן, וואָס זיי ווילן, און זיי — די באַפרייטע פרויען — גייען ווי שאָטנס אין זייערע לאַגער־זעק און לאַגער־סאַנדאַלן איבער די גאַסן פון ליכטיקע שטעט, איבער העל־באַלויכטענע טראַטוּאַרן, צווישן ריינע און גוט־באַקליידטע מענטשן, צווישן כוואליעס פון מענטשלעכער גוט־קייט, וואָס וואַרעמט זיי, און — טרעפט וואָס איז זייער רעאַקציע אויף דעם אלעם? — זיי וויינען!

מען ווארפט אויף זיי בלומען און — זיי וויינען. מען ניט זיי פון די בעסטע שפייזן און מען גלעט זיי

א"א). אָבער דאָס נאנצע בוך שייך מעררט מיט יונגטלעכן חן — פון די דערוואכטע יידיש-פּוילישע שטעטלעך. אפילו די קאָמישע סצע נעם און בילדער רופן ארויס אין אייך פיל ווארעמקייט. דו ביסט דאנקבאר דעם מחבר פארן דענקן מאָל, וואָס ער האָט געשטעלט זיין שטעטל. פארמאכסט דאָס ביכל מיטן הייסן ווינטש, אז גראנאט שטיינס מאָנאָגראפיע זאָל זיין א סטימול פאר אנדערע. זאָל מען מיט ווארט און בילד צוריק אויפלעבן אין אונדזערע הערצער דאָס ליכטיקע יידיש-פּוילישע שטעטל, וואָס רוצחים האָבן פארטייליקט!

8

די ביכער פון אלחנן צייטלין און פון ז. סענאלאָוויטש אנטהאלטן באַזונדערס-ווערטפולן מאטעריאל פאר דער קולטור-געשיכטע פון יידיש-פּוילישן ישוב.

אלחנן צייטלין אליין איז אומגע-קומען אין געטאָ. זיינע זכרונות וועגן זיין טאטנס, הלל צייטלינס, ליטערארישער שטוב האָט ער אָנ-געשריבן און ארויסגעגעבן פארן קריג אין פּוילן. איצט האָט עס טורקאוו איבערגעדרוקט אין ארגענ-טינע צוזאמען מיט א זאמלונג פון אלחנן צייטלינס יונגט-לידער און מיט א ווימוטיקן נאָכוואָרט פון דעם באקאנטן יידישן שריפטשטע-לער אהרן צייטלין (אלחנן צייטלינס א ברודער). די פּאָרעדע צום בוך האָט געשריבן ש. ניגער.

ז. סענאלאָוויטשעס בוך באהאנ-דלט די זעלבע סביבה, וואָס צייט-לינס בוך — די יידישע ליטערארי-שע סביבה אין ווארשע. אָבער צייט-לינס בוך גיט א בילד פון דער יידי-שער ליטערארישער פאמיליע ביז די צוואנציקער יאָרן און סענאלאָ-וויטש מאָלט די יידישע ליטעראטור און די יידישע ליטעראטן אין וואר-

שע אין די צוואנציקער און דרייסי-קער יאָרן.

נאָך איין אונטערשיד איז פאראן צווישן די דאָזיקע צוויי ביכער: צייט-לינס בוך איז געשאפן געוואָרן, ווען דער גרעסטער טייל העקדן פון זיין ליטערארישער סביבה האָבן נאָך גע-לעבט, בעת סענאלאָוויטשעס בוך איז שוין בלויז א ווייטאָנגלעכער „קדיש“ נאָך א פארשניטענער וועלט. פונקט ווי זיינע לעצטע פּאָעמעס וועגן פּוילן, אזוי איז דאָס בוך „מלאַמאצקע 18“ געשריבן מיט א סך געפיל, מיט א סך ווייטיק, מיט פייערלעכן, פאטעטישן טרויער.

סענאלאָוויטש סימבאָליזירט מיט זיך די לעצטע יאָרן די יידישע שטים, וואָס וויינט אויף פוסטע פעלדער — וויינט און באוויינט אירע פארשני-טענע קינדער. נאכט איז ארום אין יידישן לעבן און סענאלאָוויטשעס שטים קלאַנט הארצרייסנדיק אין דער פינסטער. עס איז א מין מאָדערנער „רחל מבכה על בניה“. אזוי קלינגט אָפּ סענאלאָוויטשעס שטים אין זיין גע פּאָעמעס און נאָך מערער פילט איר דאָס, ווען איר ליענט זיין „קדיש“-בוך נאָכן פארשניטענעם ליטערארישן דור אין פּוילן — סע-נאלאָוויטשעס בלוט און פלייש, זיינע נאָענטסטע חברים, זיין ענגסטע סביבה.

דאָס בוך וואָלט זייער פיל געווו-נען, ווען געוויסע קאפיטלעך אין אים וואָלטן אין גאנצן אויסגעמיטן אָדער שטארק קאָנדענסירט געוואָרן. עס איז בכלל א געפערלעכע זאך, ווען מען לאָזט זיך אריין אין אַפּ האנדלונגען און אין מעמואַרן וועגן לעבעדיקע מענטשן, בפרט נאָך וועגן אזעלכע סענסיטיווע מענטשן ווי עס זענען ליטעראטן...

נישט געקוסט אָבער אויפן דאָ-זיקן פעלער, איז סענאלאָוויטשעס בוך אן אויסערגעווענלעך-וויכטיקער ביישטייער צו דער קינפטיקער ביאָ-גראפיע-ליטעראטור פון צענדליקער אומגעקומענע יידישע שרייבערס.

טשעם בוך, ווי פון דער גאנצער
ביבליאָטעק, וואָס מאַרק טורקאָוו
גיט איצטער אַרויס אין אַרגענטינע
מיט אזוי פיל מסירת־נפש, באַשטייט
טאַקע קודם־כל דערין, וואָס זיי
האַלטן וואָך אונדזערע חושים און
לאָזן נישט פאַרגעסן.
ווייל — לעבן אין שאַטן פון די
אומגעקומענע איז דער גורל פון
אונדז אלעמען, וואָס האָבן געהאַט
דאָס צווייפּלהאַפּטע מזל צו בלייבן
לעבן אין אַ פאַריתומטער וועלט.

פאַר מענטשן, וואָס האָבן גע-
לעבט אין דער דאָזיקער סביבה, איז
סעגאַלאָוויטשעס בוך אַ פּינלעכע
איבערלעבונג — עס איז אַ קאָש-
מאַרפּולער „ראַנדעווו“ מיט צענד-
ליקער פּריינט, חברים און קאַלעגן;
עס איז אַ שוידערלעכער טויטן
מאַרש פון צענדליקער מענטשן, מיט
וועלכע האָסט צוזאַמען געלעבט,
טייל מאַל קעגן זיי געקעמפט, אָבער
תּמיד געווען מיט זיי צוזאַמען.
די באַדייטונג פון סעגאַלאָווי-

וועגן אלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער ביכער־סעריע
„דאָס פּוילישע יידנטום“ זיך ווענדן:

Unión Central Israelita Polaca en la Argentina
Pueyrredón 667 Buenos Aires

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן דעם
28סטן אויגוסט 1947 אין דער דרוקעריי
"ה"ן אן" — פאסטעור 333
טעלעפאָן 47-7752 - בוועאַס איירעס

Este libro terminó de imprimir
el día 28 de Agosto de 1947 en los
Talleres Gráficos HEUMAN,
Pasteur 333. Tel. 47-7752 - Bs. As.

